

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

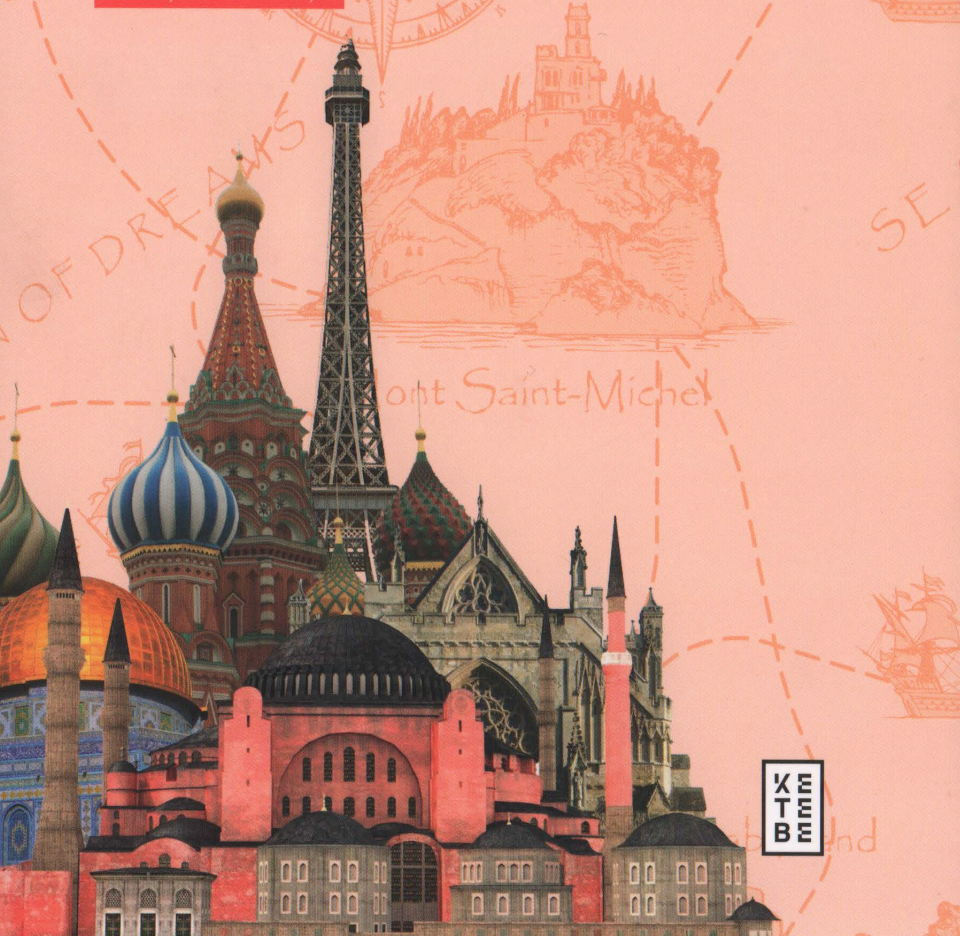
Peter Furtado

SEYYAHLARIN

DİLİNDEN

DÜNYA ŞEHİRLERİ

Türkçesi: Kadir Daniş

KE
TE
BE

Seyyahların Dilinden Dünya Şehirleri

Peter Furtado

Tarih boyunca gezginler, yurtlarından fazla uzağa gidemeyen insanlara dünyanın dört bir tarafında yaşadıkları tecrübeleri aktarmışlardır. Bu kapsamlı antolojide Pekin'den Berlin'e, Kahire'den Chicago'ya, Bağdat'tan Londra'ya, St. Petersburg'dan Sidney'e, Rio'dan Roma'ya, Şam ve Kudüs'ten İstanbul'a kadar otuz sekiz şehri gezen seyyahların, âlimlerin, yazarların, bürokratların yazdıklarından alıntılar bulunmaktadır. Dünyanın altı kıtasından seçilen bu şehirleri çeşitli çağlardan ve coğrafyalardan büyük isimlerin kaleminden okuyacaksınız: Strabon ve Pausanias gibi antik dönemlerin meşhur gezginleri; Marco Polo ve İbn Battûta gibi ortaçağda muazzam yolculuklara çıkmış seyyahlar; Isabella Bird ve Freya Stark gibi korkusuz modern zaman maceraperestleri; Mark Twain ve Gustave Flaubert gibi yazarlar ve daha nice bilginler, tüccarlar, kâşifler, askerler, diplomatlar, hacılar ve turistler...

Ünlü tarihçi Peter Furtado tarafından derlenen alıntılar hem uzak coğrafyalar ve geçmiş zamanların canlı bir portresini sunmaktadır hem de seyyahlara dair fikir vermektedir. Bu açıdan *Seyyahların Dilinden Dünya Şehirleri*'nin geleneksel rehber kitapların ve web sitelerinin ötesinde şehirlerin ve sakinlerinin ruhunu araştıran bir kitap olduğu söylenebilir.

K T E B	SEYYAHLARIN DİLİNDEN DÜNYA ŞEHİRLERİ PETER FURTADO	
	KİTAP NO	DİZİ ADI
	513	EDEBİYAT

ΚΕΤΕΒΕ

ISBN: 978-625-7587-41-9

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 513

Edebiyat

Yayın Yönetmeni
Furkan Çalışkan

Dizi Editörü
Aykut Ertuğrul

Yayıma Hazırlayan
Binazir Haşimzade

Düzeltili
Ali Yalçın Çakır

Kapak
Harun Tan

Mizanpaj
Nilgün Sönmez

1. BASKI

Ağustos 2021
İstanbul

Ketebe Yayınları
Sertifika No. 49619
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212 612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
Matsis Matbaa Hizmetleri
San. ve Tic. Ltd. Şti
Sertifika No: 40421
Tevfik Bey Mah. Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy Küçükçekmece / İstanbul
Tel: 212 624 21 11

Seyyahların Dilinden Dünya Şehirleri

EDİTÖR
PETER FURTADO

TÜRKÇESİ
KADİR DANIŞ

KETEBE

Peter Furtado

Tarihçi Peter Furtado, uluslararası bir üne sahip aylık *History Today* dergisinin eski editörüdür. Oxford Üniversitesi'nden önce Tarih sonrasında Sanat Tarihi alanlarından mezun olmuştur. Londra Üniversitesi Birkbeck Collage'ta İngiliz milliyetçiliğinin kökenleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Tarihe ilgiyi teşvik etme konusundaki çalışmaları için 2009 yılında kendisine Oxford Brookes Üniversitesi tarafından fahri doktora verilmiştir. Eserleri arasında *History Day by Day: 366 Voices from the Past* (Gün Gün Tarih: Geçmişten 366 Ses), *1001 Days That Shaped the World* (Dünyayı Şekillendiren 1001 Gün), *Quakers, Histories of Nations: How Their Identities Were Forged* (Milletlerin Tarihçesi: Ulusal Kimlikler Nasıl Oluşturdu), *Great Cities Through Travellers' Eyes* (Seyyahların Dilinden Dünya Şehirleri), *Revolutions: How They Changed History and What They Mean Today* (Devrimler: Tarihi Nasıl Değiştirdiler ve Bugüne Ne Söylerler), *Plague, Pestilence and Pandemic: Voices from History* (Veba, Taun ve Salgın: Tarihten Sesler) bulunmaktadır.

Kadir Daniş

İstanbul, Fatih'te doğdu. Samiha Ayverdi Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra 2012-2017 yılları arasında Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Reklamcılık okudu. Hâlen İstanbul Üniversitesi'nde Amerikan Kültürü ve Edebiyatı tahsil etmektedir.

Uzun yıllar çeşitli konvansiyonel ve yeni medya kuruluşlarında altyazı ve dublaj çevirmeni olarak çalıştıktan sonra kitap çevirmeye başladı. Birçok çevirisi arasında Klasik Osmanlıca manzum aslından nesren günümüz Türkçesine aktardığı *Yusuf ile Züleyha* (Taşlıcalı Yahya), İngilizce asıllarından tercüme ettiği *Karanlığın Yüreği* (Joseph Conrad), *Babil'e Dönüş* (F. Scott Fitzgerald), *Kvaidan* (Lafcadio Hearn), *Ludwig Wittgenstein* (Edward Kanterian), *Hemingway İtalya'da* (Richard Owen), *Kırık Kalpler Bahçesi* (Oscar Wilde) ve Farsça aslından çevirdiği *Aşıkların Konuşması* da (Evhadî) bulunmaktadır. Ayrıca Milorad Pavić'in meşhur başyapıtı *Hazar Sözlüğü*'nü de tercüme etmiştir.

Romanları: *Kitabü'l Acayip* (2015), *Panoptik Bela* (2016), *Serçelerin Ölümü* (2019) ve *Yeryüzü Blues* (2020).

İÇİNDEKİLER

EDITORÜN ÖNSÖZÜ.....	15
AMSTERDAM.....	21
1592, FYNES MORYSON.....	23
1640, PETER MUNDY.....	24
1789, SAMUEL IRELAND.....	26
1836, III. JOHN MURRAY.....	27
1945, JOZEF HILEL BORENSZTAJN.....	29
ATİNA.....	33
M.Ö. 100 CİVARI, GİRİTLİ HERAKLEİDES.....	35
M.Ö. 150 CİVARI, PAUSANİAS.....	36
395, KİRENELİ SYNESİOS.....	37
1806, CHATEAUBRIAND VİKONTU.....	37
1812, LORD BYRON.....	39
1849, JAMES LAIRD PATTERSON.....	41
BAĞDAT.....	45
1160, BÜNYAMIN ET-TUTEYLİ.....	47
1224, YÂKÛT EL-HAMEVÎ.....	48
1928, FREYA STARK.....	50
1933, ROBERT BYRON.....	52

BEİJİNG (PEKİN)	55
1280'LER, MARCO POLO	57
1541, FERNAO MENDES PINTO	58
1655, PETER DE GOYER VE JAKOB DE KEYZER	59
1721, JOHN BELL	61
1887, HARRY DE WINDT	62
1987, COLIN THURBON	64
BERLİN	69
1803, CATHERINE WILMOT	71
1842, MARY SHELLEY	72
1936, THOMAS WOLFE	73
1960, GEORGE KENNAN	76
KAHİRE	79
1050, NASİR HÜSREV	81
1326, İBN BATTÛTA	82
1850, GUSTAVE FLAUBERT	83
1862, GEORGE HOSKINS	85
1940'LAR, G. S. FRASER	86
CHICAGO	89
1866, JOHN WALTER	91
1884-85, BAYAN HOWARD VINCENT	92
1889, RUDYARD KIPLING	94
1939, HENRY MILLER	96
DİMAŞK (ŞAM)	101
1326 VE 1348, İBN BATTÛTA	103
1849, JAMES LAIRD PATTERSON	104
1870-71, ISABEL BURTON	106
1928, FREYA STARK	108
DUBLİN	111
1666, FRANÇOIS DE LA BOULLAYE LE GOUZ	113
1776, ARTHUR YOUNG	114
1796, JACQUES-LOUIS DE BOUGRENET DE LA TOCNAYE	116
1828, HERMANN VON PÜCKLER-MUSKAU	117
1889, MARIE ANNE DE BOVET	120

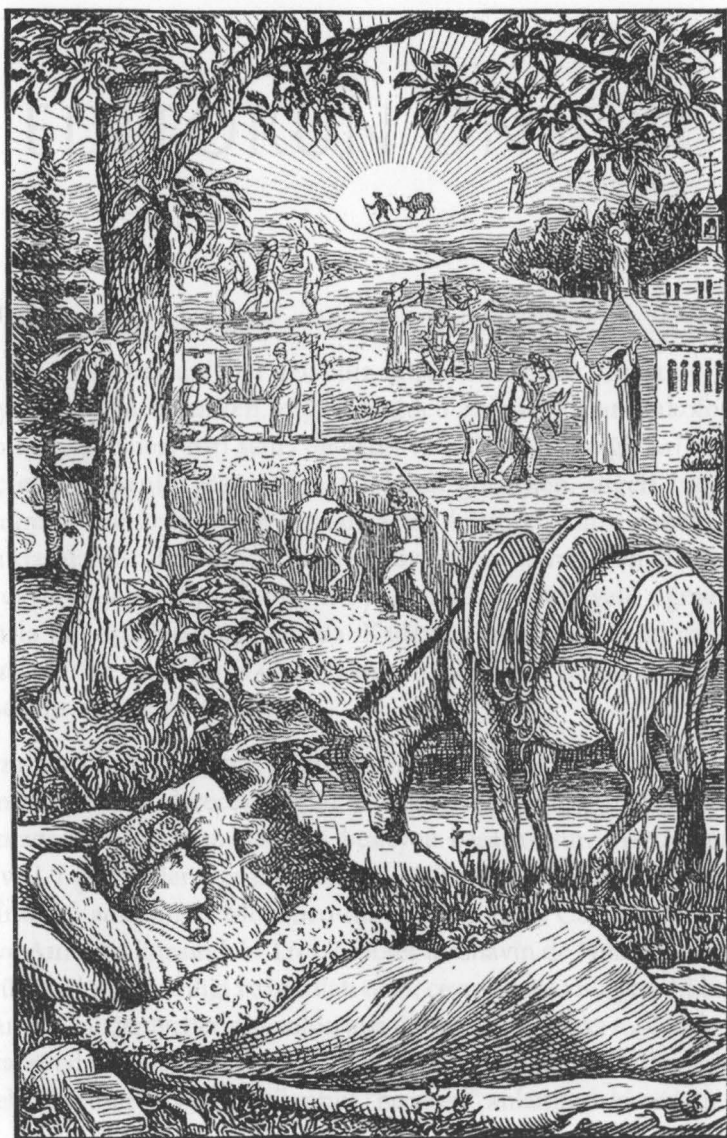
FLORANSA	123
1580, MICHEL DE MONTAIGNE.....	125
1660 CİVARI, RICHARD LASSELS.....	126
1770, ANNA MILLER.....	128
1853, T. Q. (SAMUEL YOUNG).....	129
1956, MARY MCCARTHY.....	130
GUANGZHOU (KANTON)	133
1655, PETER DE GOYER VE JAKOB DE KEYZER.....	135
1853, BAYARD TAYLOR.....	135
1879, ISABELLA BIRD.....	137
1955, SIMONE DE BEAUVOIR.....	139
HAVANA	143
1800, ALEXANDER VON HUMBOLDT.....	145
1839, FRANCES CALDERON DE LA BARCA.....	146
1957, GRAHAM GREENE.....	147
HONG KONG	151
1853, BAYARD TAYLOR.....	153
1878, ISABELLA BIRD.....	154
1959, IAN FLEMING.....	157
İSKENDERİYE	161
M.S. 20, STRABON.....	163
1150 CİVARI, EL-İDRİSİ.....	164
1225, ZHAO RUGUA.....	165
1798, VIVANT DENON.....	166
1849, JAMES LAIRD PATTERSON.....	167
İSTANBUL	171
AD 950, CHIU T'ANG SHU.....	173
1170, BÜNYAMIN ET-TUTEYLİ.....	174
1332, İBN BATTÛTA.....	174
1437, PERO TAFUR.....	176
1547, JEAN CHESNEAU.....	177
1834, ALEXANDER KINGLAKE.....	178
1942, STEVEN RUNCIMAN.....	180

KUDÜS	183
333, BORDEAUXLU HACI	185
1050, NASIR HÜSREV	186
1494, PIETRO CASOLA	187
1811, CHATEAUBRIAND VIKONTU	190
1949 VE 1967, ELIE WIESEL	191
LHASA	195
1811, THOMAS MANNING	197
1901, EKAI KAWAGUCHI	198
1904, FRANCIS YOUNGHUSBAND	199
1946, HEINRICH HARRER	200
LONDRA	205
1599, THOMAS PLATTER	207
1725, CESAR DE SAUSSURE	208
1790, XIA QINGGAO (HSIEH CH'ING KAO)	209
1811, LOUIS SIMOND	210
1826, HERMANN VON PÜCKLER-MUSKAU	211
1854, HARRIET BEECHER STOWE	212
1885, HIPPOLYTE TAINÉ	213
1956, SAM SELVON	214
MADRİD	217
1623, RICHARD WYNN	219
1855, RICHARD FORD	220
1857, WILLIAM CULLEN BRYANT	220
1862, HANS CHRISTIAN ANDERSEN	222
1916, LEV TROÇKİ	223
MEKKE	227
1326, İBN BATTÛTA	229
1503, VARTHEMALI LUDOVICO	230
1767, CARSTEN NIEBUHR	231
1853, RICHARD BURTON	233
MEXICO	237
1520, HERNAN CORTES	239
1839, FRANCES CALDERON DE LA BARCA	241
1938, GRAHAM GREENE	243

MOSKOVA	247
1636, ADAM OLEARIUS.....	249
1812, EUGENE LABAUME.....	251
1839, MARQUIS DE CUSTINE.....	252
1931, BERNARD PARES.....	254
MUMBAİ (BOMBAY)	259
1786, WILLIAM FRANCKLIN.....	261
1853, BAYARD TAYLOR.....	262
1939, JOHN MACCALLUM SCOTT.....	264
1962, V. S. NAIPAUL.....	265
NAPOLİ	269
1782, WILLIAM BECKFORD.....	271
1838, JAMES FENIMORE COOPER.....	272
1854, T. Q. (SAMUEL YOUNG).....	273
1943, NORMAN LEWIS.....	275
NEW YORK	279
1679, JASPER DANCKAERTS VE PETER SLUYTER.....	281
1819, ADLARD WELBY.....	282
1842, CHARLES DICKENS.....	283
1866, JOHN WALTER.....	286
1947, SIMONE DE BEAUVOIR.....	287
PARİS	291
1287, RABBAN BAR SAUMA.....	293
1612, THOMAS CORYAT.....	294
1790, ARTHUR YOUNG.....	296
1855, KRALİÇE VİKTORYA.....	297
1869, MARK TWAIN.....	298
1891, ANTON ÇEHOV.....	300
1907, GERTRUDE STEIN.....	301
PRAG	305
1591, FYNES MORYSON.....	307
1786, HESTER LYNCH PIOZZI.....	309
1936, ALBERT CAMUS.....	309

RİO DE JANEIRO	313
1788, JOHN WHITE	315
1821, MARIA GRAHAM.....	316
1842, PRUSYA PRENSİ ADALBERT	318
1876, ANNIE ALLNUTT BRASSEY	319
1933, PETER FLEMING.....	320
ROMA	323
1143, ANON	325
1436, PERO TAFUR	326
1580, MICHEL DE MONTAIGNE.....	328
1764, EDWARD GIBBON	329
1844, CHARLES DICKENS.....	330
1900, OSCAR WILDE	332
1945, ELEANOR CLARK.....	333
ST. PETERSBURG	337
1774, NATHANIEL WRAXALL	339
1805, ROBERT KER PORTER.....	340
1836, R. B. PAUL	342
1839, MARQUIS DE CUSTINE.....	343
1902, CONSUELO VANDERBILT BALSAN	345
1932, CORLISS LAMONT	346
SEMERKANT	349
YAKLAŞIK 1404, RUY DE GONZALEZ CLAVIJO	351
1500, BABÜR ŞAH	353
SAN FRANCISCO	357
1849, JOHN AUDUBON.....	359
1873, KUME KUNITAKE	360
1886, ELLEN G. HODGES.....	361
1906, ENRICO CARUSO	363
1967, HELEN PERRY	365
SYDNEY	369
1788, JOHN WHITE	371
1871, ANTHONY TROLLOPE	371
1895, MARK TWAIN	373

1922, D. H. LAWRENCE.....	375
TİMBUKTU	377
1510, AFRIKALI LEO	379
1828, RENE CAILLIE.....	380
1853, HEINRICH BARTH	382
TOKYO	387
1613, JOHN SARIS.....	389
1862, ERNEST MASON SATOW.....	390
1878, ISABELLA BIRD.....	391
1889, MARY CRAWFORD FRASER.....	393
1907, MARIE STOPES	394
1955, FOSCO MARAINI.....	396
VENEDİK	401
1438, PERO TAFUR	403
1494, PIETRO CASOLA.....	405
1646, JOHN EVELYN.....	406
1786, JOHANN VON GOETHE	407
1825, THOMAS JEFFERSON HOGG.....	409
1851, JOHN RUSKIN	410
1883, HENRY JAMES.....	411
VİYANA	415
1480, ANTONIO BONFINI.....	417
1665, EVLİYA ÇELEBİ.....	417
1716, LEYDİ MARY WORTLEY MONTAGU	418
1836, FRANCES TROLLOPE.....	420
1891, ANTON ÇEHOV	421
1933, PATRICK LEIGH FERMOR.....	423
WASHINGTON D. C.	427
1819, ADLARD WELBY	429
1848, THEODORE DWIGHT.....	431
1974, JAN MORRIS.....	433
GÖRSEL LİSTESİ	435
KAYNAKÇA	439

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Şehir, insan için her anlama gelebilir. Biri şehirde kâr etmek ve ilerlemek için sayısız imkân bulurken, diğeri boğucu kalabalıkların kakofonisinden başka bir şey görmez. Biri şehri devletin ve hukukun beşiği, kafa tutulamaz bir güç elde etmenin yegâne fırsatı olarak görürken, diğeri bir özgürlük ve anonimlik merkezi olarak algılar. Şehir kültürel yahut ruhani ifadenin mekânı da olabilir, hayatında anlam arayan insanların menzili de, göz kamaştırıcı servetlere sahip olanların oyun alanı yahut hayale sığmaz fakirlik ve acılarla boğuşanların zindanı da. Kader ânı mesabesindeki çatışmaların alanıdır şehirler: Savaşların ve devrimlerin akıbetini hangi şehrin düştüğü, hangi şehrin direndiği belirler.

Bu her zaman böyle olmuştur. Bugün hemen hemen yarımız şehirlerde yaşıyor, kalanımızsa belli bir dereceye kadar şehirlere bağımlı. Şehirler binlerce yıldır hayatımızda ve bizatihi medeniyeti besleyen başat unsur. Mezopotamya'daki Sümer ve Ur gibi yerler, Levant (yahut Bilâdü's-Şâm) denen bölgedeki Şam ve Eriha, İndus Vadisi'ndeki Mohenco-daro ve Harappa, Çin'deki Erlitou ve Lu-oyang ve Amerika kıtasındaki Tres Zapotes'le Chavin de Huantar... Bu şehirlerin büyümesi kendi kimliği ve teşkilatı olan, çevresindeki bölgeye hükmeden ve dünyanın ilk medeniyetlerinin zuhuruna yol açan kompleks toplumların gelişimine işaret eder. Zaten *civilization* [medeniyet] kelimesinin kökeni de Latince "aynı şehirde yaşayan vatandaş" yahut "hemşeri" anlamındaki *civis*'tir.¹

Şehirler çevrelerindeki dünyadan izole olamaz. Her gün, şehrin kapılarından, civar taşradan gelen insanlar girip çıkar. Hammadde getirir, imalat yapar, ağır

1 Bilindiği üzere Türkçedeki medeniyet kelimesi de benzer bir kökene sahip olup şehir anlamındaki *medine* kelimesinden türemedir. (Dipnotlar mütercimindir.)

işlerde çalışır ve yanlarında nakit, mal yahut belki de -zanaatkârlarla tüccarların ancak kendi bünyesinde bir arada bulunabildiği şehirlerde üretilen- lüks metalarla evlerine dönerler. Şehir yönetimleri civar bölgelere hükmetmek yahut başka şehirleri fethetmek için asker, yanlarında kıymetli mallarla dönsünler diye tüccar, bilgi toplaması yahut başkalarıyla ilişki geliştirmesi için elçi gönderir. Uzak diyarlardan ziyaretçileri cezbeder şehir; bazı şehirler yine uzak memleketlerdeki düşman ordularının dikkatini çektiği için tahrip yahut hepten imha edilmişse de, bazı şehirlere de özel bir yolculuğa geçecek manzaralar ve o manzaraları görmek için uzun, külfetli seyahatlere katlanan barışçıl hacılar yahut turistler sayesinde kalkınma şansı lütfedilmiştir.

Ve bugün, bütün bir tarihin en dayanıklı -ve en *diri*- kul yapıları arasında pek çok şehir -düşünmeksizin akla gelenlerden mesela: Şam, Roma yahut Atina- bulunmaktadır. Yalnız tevarüs ettiği tarihi eserlerin müzelik değeri değildir söz konusu olan; bu şehirler binlerce yıldır, asırların çalkantısıyla değişip gelişmiş eşsiz kimlikleri ve cazibeleriyle hayati öneme sahip olagelmıştır. Böyle şehirlerin kültürel ve fiziki abideleri tarihi mirasın ve modern ihtiyaçların bir palimpsesti², bir kırkymasıdır. Yüzyıllar içerisinde her türden ziyaretçiyi görmüştür bu şehirler; bazen hoş karşılamıştır onları, bazense pek öyle olmamıştır.

Fakat bir şehir ister baskın kadim ruhuyla öne çıksın isterse de baştan ayağa modern olsun, gezginler çoğunlukla şehirde gördüklerinden etkilenir, hayrete düşer. Bir şehre ulaşmak için uzun ve zor bir yolculuk yapan kişi menziline beklenti ve ilgi dolu bir hâlde varacak; etkileyici, tuhaf yahut yeni olan ne varsa ona karşı uyanık olacaktır. Ne göreceği yalnız şehirde görülecek ne olduğuna değil, bizzat kendi beklenti ve ilgilerine de bağlıdır. Kimileri duyularına karşı doğrudan bir hücum tecrübe eder: bir renk, doku ve ses karmaşası; bir koku hengâmesi... Kimileri de yine aynı şehre önceden edinilmiş fikirleri ve çağrışımlarıyla öyle dolu hâlde gelir ki şehirde olanı değil, hemen hemen tamamen kendi kafasında kurduğunu görür. Bazı ziyaretçiler meçhul bir şehre varınca binalarını ve sokaklarını, yönetim şeklini, teşkilat biçimini ve konuklarına davranışlarını fark eder, bazı ziyaretçilerse şehirlilerin yüzleri, sesleri ve jestleriyle yıldırım çarpmışa dönerek gizemli, baştan çıkarıcı, hatta dehşete düşürücü, alışılmadık hayat tarzlarına dair kesitler yakalar.

İşte sadece söz konusu şehir hangisiyse o şehrin sunabileceği bu yüksek heyecanı, bu tazeliği, bu tehlikeyi gören ve hissedenden gezginlerden bazıları tecrübelerini söze ve resme dökmüştür. Günlüklere ve mektuplara derhal aktarılsa bu ivedilik sayfayı yakıp kül edebilir. Aynı şekilde aylar ya da yıllar sonra ya-

2 Üzerine tekrar tekrar yazı yazılan parşömen.

zılan hatıratlar ve raporlarda da son derece canlı ama aslından cilalı tasvirlerle rastlanabilir. Tabii bir de kişisel tecrübeleri ve vukufları şiirin ya da kurmacanın evrenselliğine dökülen gezginler var.

Yabancı şehirlerle karşılaşan gezginlere dair en eski anlatıları dini ve destani metinlerde buluyoruz: Eriha surlarının dışındaki Yuşa peygamber veyahut da Truva önlerindeki Akalılar. Fakat *Kitâb-ı Mukaddes* ayetleriyle Homeros'un dizeleri ne kadar unutulmaz olursa olsun, doğrudan Yuşa peygamberle Aşil'in sözleri değildir. Klasik dünyada bile şehir ve şehir ziyareti tasvirlerine az rastlanır, onlar da kısa olmaya eğilimlidir. Mesela Paris'ten bahseden en erken tarihli metin M.S. 361'de imparator ilan edilen Roma askeri Julianus'tan kalmadır. Her ne kadar akıldaki kalıcı olsa da yorumu salt iki kelimedir: *cara* [tatlı] *Lutetia*. (Lutetia, Romalıların Sen Nehri kıyısındaki kendi yerleşim yerlerine verdikleri isimdir.) Büyük bir gezgin olan Herodot gittiği yerler değil, karşılaştığı insanlar hakkında yazmaya eğilimliydi. Strabon gibi coğrafyacılarsa aksine şehirlerle ilgili yavan, olgusal bilgiler verirler ve söz konusu şehirleri bizzat ziyaret ettiklerine dair işaretler enderdir.

Avrupa'da seyahatname benzeri bir edebiyat türünün ortaya çıkışı ancak orta-çağda, ilkin Kudüs ve Roma gibi önemli dini merkezlere giden hacılar tarafından yahut onlar için yazılan kitaplarla, olmuştur. Ama aynı devirde Müslüman yazarlar seyahatlerini kaleme alıyordu ki aralarında pre-modern gezginlerin en büyüğü, 14. yüzyılın ortalarında 110 bin kilometreden fazla yol kat eden Faslı İbn Battûta da vardı. İbn Battûta rastladığı insanlarla, gittiği yerlerle ve o yerlere gitmenin zorluklarıyla ilgili ayrıntılı ve kişisel anlatımlarda bulunuyordu. İpek Yolu'nun altın çağına denk düşen bu asırlarda Çin'e giden, sayıca az, bir dizi Avrupalı gezgine de rastlıyoruz ki en ünlüleri, anlatıları Avrupa'nın ilk çöksatırı olan Marco Polo'dur. Tam aksi güzergâhta hareket eden gezginler de mevcut: Mesela 13. yüzyılda Batı Avrupa'ya yaptığı seyahati canlı ayrıntılarla anlatan Çinli Hristiyan keşişi Rabban Bar Sauma.

Bildiğimiz hâliyle “gezi edebiyatı” -bu tabirle ister yola çıkmaya hazırlanan gezginlere yardım niyetli kitapları ister önemli yolculuklara dair, belli bir gayeyle kaleme alınmış seyahat anlatılarını yahut raporları kastedelim- 16. yüzyıldan sonra yaygınlık kazandı. Sebep ister Avrupalıların coğrafi keşiflere çıkıp sömürgeler kurması, uzak iklimlerde ticari ve askerî faaliyetlerin artışı, Grand Tour³ ve diğer kültürel yahut entelektüel seyahatlerin zuhuru, imparatorluk memurlarının dünyadaki görev yerlerine gönderilmesi yahut isterse de kitlesel turizmin ortaya çıkışı olsun; bütün bunlar ve çok daha büyük bir yığın teşkil

3 17. ve 18. yüzyıllarda, Avrupalı asilzade delikanlıların belli bir yaşa gelince, Avrupa'nın önemli yerlerini gezmeye çıkması geleneği.

eden kişisel saikler, seyahati yazarlar ve okurlar için kazmaya layık zengin bir maden hâline getirdi.

Bu kitapta dünyanın en büyük şehirlerinden birkaç düzinesini ele aldık. Bu şehirlere dair yazılanlar arasından yüzyıllar içerisinde o şehri ziyaret eden hemen hemen iki yüz yazardan alıntılar sunduk. Zaman içerisindeki değişim hissini belirgin kılmak için yalnız pırıltısını hâlâ koruyan, hâlâ yaşayan şehirleri seçtik: Varlığını artık yalnız arkeolojik alan olarak sürdüren antik kentler -mesela Knossos ya da Machu Picchu gibi yerler- çok başka türden yazıların konusudur. Seyahatin devri yahut sebebi, yazarında doğurduğu tecrübeler ve karşılaşmalar, yazarca görülenler ve vakıf olunanlar bir dizi aydınlatıcı taslak doğuruyor. O taslaklarsa ele aldığımız şehirlere dair -o şehirlerin bütün bir tarihine yayılan- şaşırtıcı derecede karmaşık anlam haritaları ortaya koyuyor. Pek çoğu herkesçe bilinen yazarların tepkileriye gittikleri şehirlere olduğu kadar kendi karakterleri ve ilgilerine dair de değerli bilgiler veriyor.

Kitapta, mümkün olduğunca, yalnız devrin, kültürel arka planın, seyahatin ve seyahati kaleme almanın sebeplerini değil; etnik köken, menşe ve cinsiyet bilgisi de sunmaya çalıştık. Gerçi her alıntı; canlı ayrıntılarla bezeli, anlaşılır, iyi yazılmış, üç aşağı beş yukarı kendine dair de bilgi veren açıklayıcı metinler ama içlerinden bazıları yanıltıcı yahut yanlış bilgi sunmuyor da değil. Okurlarımızdan kimse bu kitaba modern şehirlere ve cazip yanlarına dair tamamen güvenilir bir rehber gözüyle bakmamalı.

Yazarlarımızın birçoğu sık sık homurdanıyor. Çamurlu sokaklara, kötü şoförlere, düzenbaz taksicilere, işgüzar sınır korumalarına, kaba esnafa, sırnaşık dilencilere, sinir bozucu turistlere, fırtınalara, yağmura, güneşe ve rüzgâra öfkeli. (Gerçi depremlerle araları pek bir iyi.) Kimisi turist güzergâhından ve bildik gıdalar, bedensel rahatlık imkânları sunan otellerin konforundan ayrılmıyor. Fakat pek çoğu arka sokaklara dalıyor. Ama ister çekingen ister gözü kara olsunlar, gezginlerimizin her biri gördükleri şeylere -muhteşem bir görüntü, tıklım tıklım bir çarşı, büyük bir cömertlik örneği, baştan çıkarıcı bir bakış, zarif bir asilzade, ölüme meydan okuyan bir akrobat vesaire- çok kıymet veriyor ve okuruna aktarmak için canlı ve net bir dil kullanıyor.

Bazı alıntılar mektup ve günlüklerden, bazıları hatırat ve raporlardan, birkaçıysa kimi romanların yazarın kendi seyahat tecrübelerine dayanarak yazılmış bölümlerinden. Bazı yazarlarımız ziyaret ettiği yerde birkaç hafta, birkaç gün, hatta birkaç saat kalmış; bazılarıysa oraya yerleşmiş ama bizim seçtiğimiz alıntılarda her biri yeni karşıladığı misafirine şehrini gezdiren bir ev sahibi edası taşıyor. Yerlileri ya da yaşadığı memlekete çocukken gelenleri gezgin saymadık, o yüzden onların görüşlerini aktarmadık. Dolayısıyla mesela Char-

les Dickens'in kısa New York ve Roma seyahatlerinde görüp hissettiklerini okuyacaksınız, Londra'ya dair görüşlerini değil. Çünkü Dickens, içinden geldiği Londra'yı zaten avcunun içi gibi biliyor.

Bütün insan hayatı -ve önyargısı- işte buradadır: Bazı yazarlar ziyaret ettikleri yerleri "öteki" olarak tecrübe ediyor ve görüştükleri insanları "kendi çerçeveleri içinde" anlamaktan aciz kalıyor, onlara egzotik fanteziler, gizem yahut ahlaksızlık atfediyor. Birkaçı kendi ırkı yahut dinî önyargılarını ifşa etmekten kaçınmıyor, bazılarıysa çeşitli uyuşturucuları deneme ya da cinsel fantezilerine kavuşma fırsatına dört elle sarılıyor. Şurasını belirtmeye gerek bile yok: Bütün bunlar alıntının yazarlarıyla, çağlarının önyargılarıyla ilgili ipuçları sunar; alıntılarda betimleniyormuş gibi gösterilen yerlerle ilgili değil. Hiç şüphesiz geçmişte seyahat etmenin, özellikle de Orta ve Uzak Doğu'ya ("oryantal" sayılan yerlere yani) gitmenin bir vechesi ve bazen motivasyonu buydu. Tam da bu yüzden söz konusu parçaları derlememize almaktan kaçınmadık. Neyse ki iç rahatlığı sunacak kadar sık sık, yazarlar yazı nesnesi edindikleri kişiler ve yerlere karşı sahici bir duygudaşlık gösteriyor, pek çoğu hayranlık uyandırıcı davranışlar sergiliyor: Mesela zulme öfkeleniyor, tanık oldukları ızdırap karşısında şefkat duyuyor, bir başına gurbette gezen seyyahlar olarak tehlikeli şartlarda gerçek cesaret örnekleri gösteriyorlar.

Bir tür olarak gezi edebiyatı bugün altın çağında: Ama çok da değişti. 1980'lerden beri seyahat tecrübesi çok farklı hâle geldi. Bunun iki sebebi var: İndirim yapan havayolu şirketleri kısa süreli şehir gezilerini -hatta başka bir kıtadaki şehirlerdekilere bile- neredeyse harcıalem kıldı. Hem de Google ve TripAdvisor gibi internet sitelerinin yükselişi artık yeryüzünde gerçekten uzak, hatta şaşırtıcı bir yer kalmadığı anlamına geliyor. İlâveten sosyal medyanın ve internet bloglarının yaygınlığı hem gezi yazısı yazmanın hem de gezi yazısı okumanın anlamını öyle bir aşamaya çekti ki bugün dünyanın en büyük şehirlerine seyahat etmek, elli yıl öncekinden bile çok farklı bir tecrübedir artık. Dolayısıyla kitabımızdaki en yakın tarihli alıntılar 1980'lerden.

Elbette her gezgin şehirlerden heyecan duymaz: Kimisi de uzleti ve sessizliği, kuytulara ve ücralarda dolanmayı, çöller ve okyanuslar aşmayı, dağlara tırmanmayı, ormanlara dalmayı yahut hayat tarzı binlerce yıldır değişmemiş insanları ziyaret etmeyi sever. Ama bu kâşifler bile yabana giderken şehirlerden geçer ve en nihayetinde şehirlere, şehir medeniyetine geri döner. İstedığınız kadar şehirlerden kaçmaya çalışın; herkes -ve tabii ki hepimiz kadar gezginler de- şehirlere ihtiyaç duyar ve pek çok açıdan onları sever. Belki bu kitabı okurken şehirleri taze bir bakışla görmeyi de öğreniriz.

Peter Furtado

AMSTERDAM

Amsterdam ortaçağda balıkçı kasabasıyken gelişerek 15. yüzyılda önemli bir şehir hâline gelmiştir. 1578'de İspanyol hakimiyetine karşı "Hollanda İsyanı"na (1568-1648) katılarak daha çok büyüyüp Antwerp'i tahtından etmiş, Felemenk başkenti olmuştur.

17. yüzyıl Hollanda'nın altın çağıydı. Amsterdam kültürel bir merkez olduğu kadar bütün dünyaya yayılmış bir ticaret imparatorluğunun da kalbiydi.

Rembrandt gibi ressamalar çok revaçtaydı. Şehrin zenginlerinin evlerinde duvarlara asılmak üzere resim siparişleri alıyorlardı. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde Amsterdam ticari üstünlüğünü büyük oranda yitirmişti. 1787'de Prusya işgaline uğramıştı. Sonra Devrim Fransası tarafından kurtarılaraq 1795'te Napolyon İmparatorluğunca ilhak edilmiştir. 1813'e dek İmparatorluğa bağlı kalmıştır.

Amsterdam, ticareti Napolyon Savaşları esnasında ağır hasar almış ve 1850'lere kadar toparlanamamışsa da, 1814'ten beri Hollanda Krallığı'nın başkentidir. Krallık başkenti olduktan sonra turistik önemi de gitgide artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda (1940-1945) bu defa Alman işgaline uğramıştır. Savaş sonrası yıllarda önemli bir ticaret ve finans merkezi olmanın yanı sıra gezmek ve yerleşmek için de çok tutulan bir yer hâline gelmiştir.

1592, FYNES MORYSON

Fynes Moryson (1566-1630) yerel şartları, adetleri ve kurumları kayıt altına alma niyetiyle Avrupa ve Orta Doğu'da geniş seyahatlere çıkan bir İngiliz asilzadesidir. *Almanya, Bohemya, İsviçre, Hollanda, Danimarka, Polonya, İtalya, Türkiye, Fransa, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'dan Müteşekkil On İki Ülkedeki On Yıllık Gezilerimin Seyahatnamesi* (1617) adlı kitabının ilk üç cildini yayımlamıştır. 1620'lerde dördüncü cildi kaleme almıştır. Moryson, Amsterdam'ı İspanya'yla girişilen uzun savaş esnasında ziyaret etmiştir. Aynı savaşta, 1584'te, Leicester Kontu komutasındaki bir İngiliz ordusu isyanı desteklemek üzere Amsterdam'a gelmiş ama pek başarılı olamamıştır.

Bu şehrin beş caddesi suyla bölünmüş. Tay [II] Nehri kuzey yakada geniş ve sakın bir deniz gibi akmaktadır. Orada güvenli bir liman da vardır. [...] Rıhtımın yukarısında çarşının da bulunduğu bir açıklık vardır ki vatandaşlar oradan denize açılan yahut memlekete dönen arkadaşlarını gözlerler. Buradan Güney'e doğru Warmoesstraat Caddesi uzanır. İki nehrin arasında kalan uzun ve geniş bir caddedir. Şehrin burasına Yeni Çukur derler. Tüccarlar yazın köprüde, kışın Yeni Kilise'de büyük kalabalıklar hâlinde buluşur, ikişerli gruplar hâlinde iki sıra olur, öyle yürürler. Sıralardan biri yukarı yürürken, diğeri aşağı yürür. Kiliseden ancak içinde bulunduğunuz grup kapının yanına geldiği esnada kapıdan dışarı süzülürerek çıkabilirsiniz. Şehrin doğu tarafında taştan bir duvar var, şehirden yüksek; üstünde yürümesi keyifli oluyor.

Şehrin ufukta savaş tehlikesi görünmese bile akşam yemeği vaktinde kapatılan beş kapısı var. Gün aşırı ikişer, pazarlarıysa dörder vaaz verilen iki de kilise mevcut. [...] Şehirde eski manastırlara ait iki imarethane var -buralılar *Gasthausen* diyor, "yabancılar evi" demek-. Manastır çevresinde inşa edilmiş bu evlerden biri rahibe inzivagâhıymış, içinde hasta fakir kadınlara ayrılmış 60 yatak, bir başka odada yaralanan yahut hastalanan İngiliz yardımcı askerler

için 52 yatak, üçüncü bir odada da başka milletlerden askerler ve hasta kadınlar için ayrılmış 81 yatak varmış: Burada askerlere ve hasta kadınlara temiz çarşaf, iyi yemek ve elzem kıyafetleri verirlermiş. Temizlik işi titizlikle yürütülür ve hekimlerle cerrahlar hastalarla yaralıları tedavi edermiş.

1640, PETER MUNDY

Peter Mundy (1596 civarı-1667) Avrupa, Rusya ve Hindistan'da gezen, Çin kadar uzak coğrafyalara uzanan Kernevek [Cornwall] doğumlu Britanyalı bir tüccardır. Amsterdam'ı ticaret ve kültür alanında altın çağını yaşadığı dönemde ziyaret etmiştir. Seyahatlerini kaleme almış ve illüstrasyonlarla süslemiştir ama çalışması 20. yüzyıla kadar yayımlanmamıştır.

14 Nisan

Sabahleyin Amsterdam'a geldik, Nieuw Markt'ta bir meskene yerleştim. [...] Ev yapacaklarında keresteleri yahut direkleri, esasen yine kumdan ibaret olan sağlam zemini buluncaya dek, 12-13 metre suya sokup öyle temel atıyorlar. Bu kerestelerin, nemli zeminde bulundukları sürece, yüzlerce yıl sağlam kaldıkları söyleniyor. Söz konusu kereste ve direkleri kuma kocaman bir makineyle sokuyorlar. Makinenin ağırlığına bir ana halatı sıkıca bağlıyorlar, çevresinde de 40 küçük halat daha bağlı oluyor. Pek çok adam aynı anda, zangoçların devasa kilise çanlarını çalarken yaptıkları gibi, halatları çekiyor ve geniş bir makaranın marifetiyle ağırlık yükseliyor. Ağırlık serbest bırakılıp düştüğünde de altında bulunan kereste ve direkleri kuma saplıyor. Bu çakma işlemini kerestelerle direkler balçığın altındaki sağlam kuma saplanıncaya kadar tekrarlıyorlar.

Tamamen tuğla vesaireden yapılmış kat kat koca evlerin, tıpkı direk üstü evler gibi, metal millerin üstünde durduğunu gördüm. Temelleri çekip alıyorlar; böylece, bana söylendiğine göre, sonradan koca koca binaları o miller üstünde bir yerden bir yere götürüyorlar. Ayrıca usta işi daha pek çok cihazlar yapmışlar: rüzgârla çalışan hızarlar, su çekmeye yarayan yel değirmenleri vesaire. [...]

Resim sanatına ve halkın resme düşkünlüğüne gelince, bence bu konuda Hollandalılardan ileri gitmiş bir millet yoktur. Bu ülke bu alanda nice usta yetiştirmiştir ki Rembrandt gibi bazıları hâlen sağdır. Genel olarak halk evlerini, özellikle de antrelerini pahalı resimlerle süslemeye pek hevesli. Dükkânları ayan beyan gözler önünde olan fırıncılarla kasapların da aşağı kalır yanı yok. Demircilerin, kunduracıların da tezgâhlarında resimler yahut kendi işledikleri motifler var. İşte buralıların resimlere duyduğu alaka ve meyil, resimler hakkındaki düşüncesi ve resimden aldığı keyif. Evlerdeki mobilyalar ve süsler de pahalı ve dikkat çekici. Evdeki rahatlarına ve keyiflerine düşkünler: Zengin mutfak tezgâhları, giysi dolapları, işlemeli eşyalar, porselenler, ederi yüksek güzel kuş kafesleri vesaire: Bütün bunlar halk tabakası fark etmeksizin evlerde çok yaygın. Sokakları olduğu gibi evleri de harikulade düzenli ve temiz; mobilyaları, misafirperverlikleri filan muazzam. [...]

Deniz ticaretine, gemiciliğe ve alışverişe gelince, ben dünyada böylesini görmedim. Bir keresinde ben Texel'deyken limana aynı anda 26 gemi birden geldi: Doğu Hindistan'dan sekiz, Batı Hindistan'dan dokuz, Gine'den dokuz vesaire. [...] Şehre medcezir misali gelip giden diğer gemilerin sayısı da inanılmaz. Çalışkanlıkları ve emekleri sayesinde insan ve hayvan yaşamına uygun yahut elverişli olmayan bu topraklarda üretilmiş bu gemiler! Buralılar ustalıklı emekleri ve tertip düzenleri sayesinde bunca elverişsizliğin üstesinden gelerek memleketlerini sağlık, servet, rahat ve keyif içinde yaşadıkları bir diyara çevirmişler. Topraklarında ancak hayvan otlatılabilir ki o da ancak yaz dışındaki mevsimlerde ve bin bir zorlukla. Ama denizcilik sayesinde yurtlarını Baltık Denizi kıyısındaki Danzig, Königsberg gibi yerlerden gelen tarım ürünleri, zift, katran, keten, kendir vesaireyle; Norveç ve Danimarka'dan gelen sığırlarla ve Avrupa olsun, Asya, Afrika ya da Amerika olsun dünyanın ticaret yapılan herhangi bir yerinden gelen, geldikleri yerlere has, alıp başka memleketlere sattıkça kendi memleketlerini daha da zenginleştirdikleri, en değerli ve bol çeşitli metalarla doldurmuşlar. [...]

Başka memleketlerde yaşayanların kır bayır gezintilerinden aldığı keyfi buralılar ev hazlarında arıyorlar: Sokaklarına, evlerine, odalarına, süslerine, mobilyalarına, küçük bahçelerine; ender kökler, bitkiler, çiçekler yetiştirdikleri saksılarına çok düşkünler. Mesela lale soğanlarını inanılmaz fiyatlara alıp satıyorlar. Yine yabancı ülkelerin ürünleri ve nadirâtı bu memlekette boldur ve halkı onlardan çok keyif alır.

1789, SAMUEL IRELAND

Britanyalı ressam ve gravürcü Samuel Ireland (1744-1800), Britanya ve Kuzey Avrupa'nın pek çok topografik resmini yapmış ve seyahat notlarının bulunduğu kitaplarda toplamıştır. Tam bir tiyatro heveskârıydı, bilhassa Shakespeare oyunlarını çok severdi.

Geceleyin bir Felemenk oyunu izledik, benim anladığım kadarıyla gayet güzeldi. Tiyatro çok sadeydi ama ışıklandırma kötüydü. Buraya bir gece erken gelememekliğimi talihsizliğe verdim, çünkü cumartesi günü son kez *Felemenk Hamlet*'i oynamışlar, onu kaçırdım. Dediklerine göre bizim *Hamlet*'ten daha dolu, ondan üstün bir *Hamlet*'miş...

Dönüşte lisanslı batakhanelerden birine uğradık. Ama çok kalmadık, kadınların çirkinliği ve arsızlığı yüzünden adeta kaçtık. Burada bu batakhaneler sayısız. Odanın ortasında bir avize asılı oluyor, ucundaysa uykulu birer kemancıyla arpçı. Gerekirse sabaha kadar çalışıyorlar. Girerken bir filorin ödüyorsunuz ve bütün dumanlarının engin bulutları arasından görebildiğiniz kadarını görüyorsunuz. Terbiyesizlik hoş görülüyor ve bana söylediklerine göre burada (özellikle de yıllık fuar zamanında) ayık bir vatandaşla karısını görmek nadirattan değilmiş. Böyle çiftler iffetli bir genç kadına, kendi kızlarına, sırf ahlaksızlığın yol açtığı dehşetleri gösterebilmek için gelirlermiş buralara. Şair der ya: "Ahlaksızlık dehşetengiz çehrelili bir canavar / Nefretlik, ama onu görmekte hayır da var."¹

Hollandalıların adeti böyle olabilir ama bence çok tehlikeli bir deney bu. Çünkü aynı üslup sahibi şair, zikrettiğim beytin arkasından şu mısraları da yazmış: "Yine de sık sık görülür ki o canavarla tanışanlar / İlk tahammül eder, sonra acır, sonraysa kucaklarlar."

Spartalıların, sarhoşluğun rezaletini anlatmak için, çocuklarına sarhoş köleleri izlettirdiği de doğrudur. Gözlerimizin önüne iğrenç, doğamızdaki vakarın aşağıladığı, davetkâr hiçbir tarafı bulunmayan bir nesne konunca hiçbir tutku alevlenmez yürekte: Ama sarhoş olunca ve hovardalığın çeşitleriyle baştan çıkınca durum bambaşka olur.

Bu sefil kadınların durumu, betimlemeye sığmayacak kadar acınasıdır. Dört duvar arasında müebbet mahpusturlar, yalnızca senede bir gün temiz hava almalarına izin verilir, o zaman da onları gözünün önünden ayırmayan zorba bir bekçi olur başlarında. Ama yeter bu bahis. Otelimize döndük.

1 18. yy. büyük İngiliz hiciv ustalarından Alexander Pope'un şiiri.

Rasphane [Rasphuis] yahut Islahevi dikkate değer: Sefil suçlu burada bir kayaya zincirlidir, Brezilya ağacı [paubrasilia] kesip raspalamakta istihdam edilir. Geçerken zavallı bir yaratık gördük, hücresinin kafesli penceresinden bize yalvardı. Önceden raspada çalışıyormuş ama ateş yakmak için avluda yığılı odunlardan çalınca altı hafta bu hücrede tecride mahkûm olmuş. Hücrenin içi genelde zavallının omzuna kadar suyla doluydu, ya kesintisizce suyu dışarı pompalayacak ya da boğulacaktı.

Islahevinde neredeyse on iki bin insan var. Her milletten insan kabul ediliyor. Buranın düzeni ve iyi idaresi tasviri aşar. Dairelerden birinde Rembrandt imzalı çok güzel, geniş bir resim var, bu hayır kurumunun ilk bağışçılarından portreleri resmedilmiş. Yine bir o kadar güzel, boyutu ve konusu aynı bir başka resim de Van Dyck'in elinden çıkma. Binanın bir kısmı fakir kadınlara ayrılmış. Yalnız erdemin hoş kurallarından sapan ve yıldızları belki de "kendilerinden de düşük"² olan kadınlar değil; utanç duygusunu hepten kaybetmiş olanlar, kendini apaçık bir fuhş verenler.

Cerrahi Salonu'nda yine Rembrandt imzalı güzel bir resim var. Konu bir teşrih işlemi. Ressam, hocaları ve üniversitenin asli üyelerini belden yukarı şekilde, gerçek boyutlarıyla, usta olduğu tarzda resmetmiş. Resmin etkisi çarpıcı; gelgelelim, her ne kadar böyle bir yeri süsleyecek resmin sağduyuya uygun şekilde ve zaruri olarak böyle bir resim olması gerekse de, böyle nadide bir sanat örneğinin doktor gözünden başka bir gözle tiksindenmen seyredilemeyecek olması çok üzücü.

1836, III. JOHN MURRAY

Britanyalı yazar ve yayıncı III. John Murray (1808-1892) 1830'larda, seyahat ve konaklama konusunda pratik bilgiler ve Avrupa'nın önemli yerlerine dair ayrıntılarla dolu bir dizi kılavuz yayımladı. Hollanda, Belçika, Almanya, İsviçre ve Fransa hakkında bizzat kendisi de kılavuzlar yazdı.

Hollanda'nın başkenti Amstel Nehri'nin, Zuider Zee'nin IJ adlı koluyla birleştiğı yerde kuruludur. [...] Nüfusu 225 bindir. Yerleşim planı hilâle yahut kurulu yaya benzer. Yayın girişine tekabül eden düz hat IJ Nehri'dir, eğri hatsa şehrin

2 Samuel Ireland burada Matthew Prior'un "Han Carvel" şiirine atıfta bulunmaktadır.

karadaki sınırlarıdır. Şehrin surları yarı dairesel bir kanal şeklindeki geniş bir hendekle çevrilidir. Şehrin içinden de yekdiğeriyle paralel başka dört büyük kanal da kıvrım kıvrım akar [...] Kıyılarında güzel evler vardır. İlk üç kanalın her biri en az iki mil uzunluktadır; evler ve aralarındaki sokaklar Avrupa'nın en güzel caddelerine benzer. Şehri her tarafından kesen muhtelif küçük kanalların, kenti toplamda doksan beş adaya böldüğü söylenir ki bu kara parçalarını birbirine bağlayan köprülerin sayısı iki yüz doksandan aşağı değildir. Hesaplandığına göre yalnızca Amsterdam'da köprülerin tamiri, kanalların bakım ve temizliği, setlerin onarımı günlük birkaç bin guldene mâl oluyormuş. Bütün bu setler ve bentler çok maharetle idare edilmese Amsterdam şehrinin sular altında kalacağını bilmek durumu biraz daha açıklığa kavuşturacaktır. Her şey hesaba katıldığında Amsterdam Avrupa'nın en muhteşem başkentlerinden biridir: kalabalık caddelerinin keşmekeşi, yalnız birkaç şehrin aşabildiği ticaret hacmi. [...] Toprakla suyun bu garip arkadaşlığı akla Venedik'i getirebilir. Amsterdam'daki bazı binaların görkemi Kibele Denizi'ndeki [Venedik] binalarinkine denk olmasa da yakındır. Ama buradaki evler hep tuğladan. Kanallar da iskeleli olmak bakımından Venedik kanallarından farklı.

Bütün şehir, evleri, kanalları ve bentleriyle, direkler üstüne kuruludur ki Erasmus'a sakinlerinin kargalar gibi ağaç tepelerinde yaşadığı bir şehre vardığını söyleme imkânını bu durum vermiştir. Suyun dibindeki toprağın üst tabakası balçık ve kumdan ibarettir, direkler balçıkla kumun altındaki sert toprağa ulaşıncaya kadar suya sokulmazsa hiçbir yapı ayakta duramaz. 1822'de esasen Hollanda Doğu Hindistan Şirketi için inşa edilmiş tahıl ambarı, direkleri kaydığı için kelimenin sözlük anlamıyla çamura battı. Ambarda o sırada 70 bin kentalden fazla tahıl vardı: temelin kaldıramayacağı kadar büyük bir ağırlık. [...] Bir polis mevzuatının, ağır arabaların taşları sarsacağı ve binaların temellerine zarar vereceği gerekçesiyle Amsterdam'da tekerlek kullanımını yasakladığı sık sık dile getirilir. Ne var ki doğru değildir bu. Ağır yükler kanal boyunca kızaklarla depolara taşınıyor. Bütün şehirde omnibüsler³ işliyor, demiryolu istasyonlarına girip çıkıyorlar.

Rıhtımlar ve kanallar sığ, buralarda su normalde ancak iki buçuk metre derinlikte. Dolayısıyla Ren gemilerine ve Felemenk kosterlerine uygun ama yabancı ticaret gemileri kabul edilmiyor. Bunlar şehrin girişindeki limanda bekliyor ve malları çeşitli kanallarla şehre naklediliyor. Kanalların dibinde epey çamur birikmiş hâlde. Sıcak havada mavnalar⁴ bu çamurları dürttüğünde, "suyun büyümesi" tabiriyle ifade edildiği üzere, havaya çok kötü ufunetler yayılıyor. Dip

3 Şehirde yolcuları taşıyan atlı arabadır.

4 Yakın kıyılara ya da limanın uzaklarında demirlemiş gemilere yük götürüp getiren, güvertesiz, büyük teknedir.

tarama makineleri çamuru temizlemek için hiç durmadan çalışıyor, çıkarılan çamurlarsa uzak bölgelere gübre olarak gönderiliyor. Ayrıca eskiden suyun durgunlaşmasını, kokuşmasını engellemek amacıyla yapay akıntılar üreten değirmenler de varmış. Ama bugün aynı sonucu daha basit yöntemlerle elde ediyorlar. Kanallardaki suyu deveran ettirmek, şehir sakinlerinin sağlığı açısından zaruri.

Birkaç yıl evvel şehrin önüne devasa barajlar kurmuşlar ki bu barajlar IJ tarafında büyük bir mesafeyi ihata ediyor. Böylece deniz sularının kanal ağızlarına hücumu engellenmiş oluyor. Barajlarda en kuvvetli gelgitlerin basıncına direnen sağlam yapılı bentler de var.

Saray, eski Stadhuis, engin, heybetli, taş bir yapı. Yere 21 metre sokulmuş 13.659 direk üstünde yükseliyor. Mimarı Van Campen'dır. İlk taş 1648'de konmuş ve inşaat 1655'e kadar sürmüştü. İlk adliye ve belediye işlerine bakan hâkimler oturmuş burada. Louis Bonaparte'ın saltanatında onun sarayı olmuş ve müteveffa kral Amsterdam'a geldikçe orada kalmış. Sarayın ana girişi arkada. Bir zamanların ihtişamlı, Avrupa borsasına hükmeden Amsterdam Bankası'nın hazineleri sarayın altındaki kasalarda tutuluyor. Beyaz mermerden İtalyan sütunlarıyla çevrili dikkate şayan büyük Salon sarayın merkezinde. [...] Duvarlarda güzel, ustalıkla rölyefler var: Başkâtip dairesinin kapısının üstünde efendisini izleyen bir köpek tasviri ve sadakatle ketumluğun sembolü olarak, parmağını dudaklarına bastırmış bir Sessizlik figürü var. İflas Mahkemesi'nin duvarındaysa Dedalus'la İkarus tasvir edilmiş: Spekülasyona kapılmanın yıkıcı sonuçlarına dair bir benzetme bu. [...] Binanın tepesinde yükselen kuleye çıkıp manzarayı izlemeye değer. Geniş kanalları, kentin göbeğinde uzanan ağaçlıkları; çatal bacalı, sivri çatılı, temelleri kaydığından kimisi öne kimisi arkaya yatmış evleriyle bu muhteşem şehre dair en doğru fikir bu şekilde edinilir.

1945, JOZEF HILEL BORENSZTAJN

Jozef Hilel Borensztajn (1808-1985), hayatının erken bir safhasında Amsterdam'a göçmüş ve İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerce ölüm kampına gönderilmiş bir Polonya Yahudisidir. 1998'de yayımlanan günlüğünde kamptan Amsterdam'a dönüşünü anlatmıştır.

Salı, 12 Haziran

Akşam onda nihayet Amsterdam'a varıyoruz. Her yerde tezahürat yapan insanlar ve bayraklar var ama peron karanlık. Tek ışığı takip ederek bekleme salonuna giriyoruz. Bizim için çorba yapılmış. İstedığımız kadar içebilirmişiz. Sonra bildik kayıt işlemleri ve nihayet gıda karneleri. Sonunda gidebiliriz.

Vakit geç, saat en azından yarım. Nereye gidebilirim bilmiyorum. Tramvay yok ve Amsterdam karanlıkla kefenlenmiş. Aklıma arkadaşım Meier geliyor ama gecenin bu vakti habersiz gitmek olmaz. Bizi Portekizli İsrailoğulları Hastanesi'ne götürecek bir arabanın gelmekte olduğunu duyuyorum. Beklemeye karar veriyorum. Sonunda otobüs varıyor. Hava o kadar karanlık ki gözümün önündeki ellerimi zor görüyorum.

Otobüs sessiz, karanlık gecenin içinde ilerliyor. Hastanedeki ışıkların açık olduğunu görerek şaşıyorum. Sonradan öğreniyorum ki kilometrelerce mesafede elektrik bağlı tek bina orasıymış. Uzun zamandır görmediğim kadar temiz, beyaz çarşafli bir yatak veriyorlar bana. Ertesi gün bana bir gıda karnesi (numarası 73542) ve bir adres (Weteringschans 104) veriyorlar. Bir yardım teşkilatıymış orası, bundan sonra ne yapacağımı oradan öğrenebilirmişim.

Çarşamba, 13 Haziran

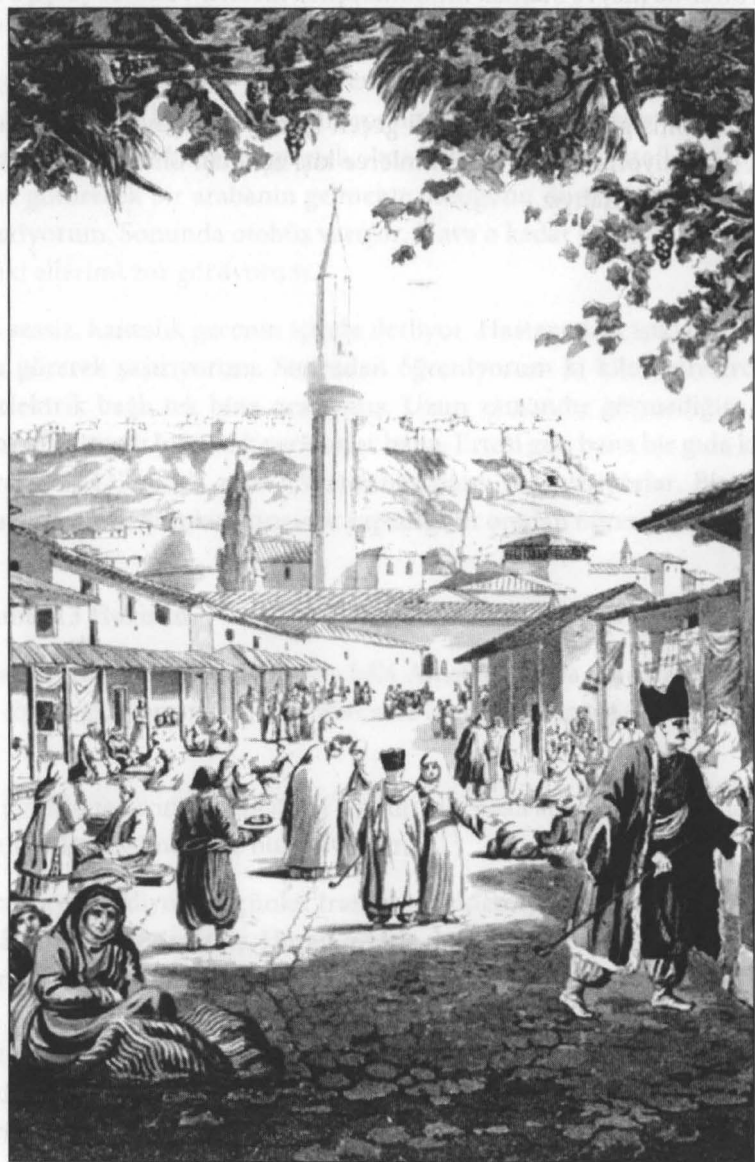
Ertesi sabah eski dostum Lewinsohn hâlâ Amsterdam'da mı diye kontrol ediyorum. Evine gidiyorum. [...] Gerçekten de orada, hiçbir şey olmamış gibi. Ne sevinç!

Ondan ayrıldıktan sonra Kerkstraat'a gidip bir başka arkadaşım Fuks'la, sonra da kuzenim Frits Mindlin'le buluşuyorum. [...]

Her yere yayan gidiyorum çünkü tramvaylar işlemiyor. Işık da yok. Amsterdam daha hayata dönmemiş. Harap evlerle dolu görünüyor. Kış çetin geçti ve halk bir zamanlar Yahudilerin oturduğu evleri sahiplenmiş, yıkmış ve kerestelerini yakmış. Gıda tedariki mükemmel değil ama söylediklerine göre birkaç hafta önce şimdikinden iyiymiş. Hastanede bize verdikleri yiyecekler epey iyi. Kutlama zamanı bitti artık, hayat bir şekilde sürmeli. İşler her geçen gün daha iyiye gidiyor. Sanki çocuklar yazmış gibi acemi işi yazılarla dolu tuhaf gazeteler var. Sadece iki sayfalık. İnsanlar sadece tayın karnelerinin dağıtımını merak ediyor. Ama bugün çok önemli bir haber var: Tramvaylar haftaya çalışmaya başlayacakmış, günde birer ikişer saatliğine de olsa.

Beyaz ekmek var [...] ama ben yiyemiyorum. Ama insanlar çoğunlukla, Amerikan yahut İngiliz imalatı konserve gıdalar yiyor. Konserveler -boş olanlar- sokaklarda, orada burada. Çikolata için yazılmış tayın karneleri var, insanlar onları gerçek bir parça çikolataya tahvil etmeye can atıyor. Sağda solda biraz sebze, biraz da meyve bulmak mümkün; çilek mesela. Yakında çarşıya balık da düşecektir. Şanslıysanız bira da bulabilirsiniz. Pilsner'in kadehini 35 sentten satıyorlar.

İnsanlar bitmiş görünüyor. Sürekli geçen kıştan konuşuyorlar, korkunçmuş. "Açlık kışı" diyorlar geçen kışa. Binlerce kişi açlıktan ölmüş. Ama artık geleceğe iyimser bakmalıyız.

ATİNA

Atina'nın altın çağı olan M.Ö. 5. yüzyıl, bu şehir hakkında yazan yazarların bakış açısına göre, her zaman geçmişteydi. Roma zamanından beri, Atina üstüne yazanlar edebiyat, tiyatro, felsefe, bilim, politika, resim, heykel ve başka pek çok alandaki devlerin ve Akropolis'teki emsalsiz mimari mirasın yankılarını dile getirmişlerdir. Gerçi M.S. 2. yüzyılın başlarında Roma imparatorluğu yapan Hadrianus Atina'yı sevmiş ve imar etmiştir ama onun dışında şehir Roma ve Bizans İmparatorlukları devrinde yeteneğinden ve üstündeki ilgiden mahrum kalmıştır. 1456'da Osmanlı Türkleri tarafından fethedildikten sonra da serpilip gelişmemiştir.

19. yüzyılda Atina'ya ve eşsiz mirasına karşı ilgi dirilmiştir. Bunda Lord Byron'ın azımsanmayacak bir katkısı olmuştur, öyle ki Yunanistan'ın bağımsızlık davasına yönelik Romantik bir ilgiyi neredeyse tek başına uyandırmıştır. 1832'de Yunanistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra şehir turistik rotaların başlıca duraklarından biri olmuştur.

M.Ö. 100 CİVARI, GİRİTLİ HERAKLEİDES

Bu yazar hakkında pek az şey bilinmektedir. Sunduğumuz metin, ilkin Messinalı Dikearhos'a atfedilmiştir.

Atina yolu ekili tarlaların arasında ilerleyen hoş bir yol. Şehir kuru ve su tedariği az. Cadde dedikleri sefil, eski ara sokaklar, evler viran ancak arada birkaç tane daha iyi olan da var. Buraya gelen yabancı, hakkında onca şey duyduğu Atina'nın burası olduğuna ilkin inanamaz. Ama çok geçmeden buranın hakikaten de o Atina olduğuna kani olur. Dünyanın en güzel odeonu¹, geniş ve heybetli bir tiyatro; tiyatronun üstünde yükselen muhteşem, göz alıcı, uzaklardan görülen ve adına Partenon denen Athena tapınağı görenleri hayranlıkla çarpıyor. Bir Olimpos Zeus Tapınağı da var, inşaatı tamamlanmamış ama müthiş bir boyutta olmak üzere planlanmış: üç *gymnasium*, Akademi, *Lyceum* ve *Cynosarges*, çimenlikten fışkırıp onları gölgeleyen ağaçlar, filozofların yeşil bahçeleri, eğlenceler ve dinlenceler, pek çok bayram ve ardı arkası kesilmez gösteriler... İşte ziyaretçilerin Atina'da bulacakları.

Memleketin mahsulleri kalite açısından paha biçilmez, ama kıt. Fakat gösterilerin ve bayramların sıklığı kıtlığı biraz telafi ederek yoksulluğa terfi ettiriyor: Debdebeli, tantanalı gösterileri izleyenler açlığın acısını unutuyor. Her sanatçı alkışlarla karşılanıp nam salacağından emin: Bu yüzden de şehir heykelle dolu.

Şehir sakinlerinin kimi Attikalı kimi Atinalı. Attikalılar dedikoducu, iftiracı, yabancıların işlerine yerli yersiz burnunu sokan insanlar. Atinalılarsa yüce gönüllü, dürüst ve dostlukta güvenilir insanlar... Gerçek Atinalılar oyunları ve gösterileri hevesle ve eleştirel bir gözle izliyor. Kısacası Atina zevk ve hayat rahatlığı açısından dünyadaki diğer şehirleri hayli hayli aşıyor. Ama insan kibar yosmalara dikkat etmeli, adamı baştan çıkarıp mahvediverirler.

1 *Odeion*, antik mimaride müzik dinlemek için yapılmış özel yapılara verilen isimdir.

M.Ö. 150 CİVARI, PAUSANİAS

Pausanias (M.Ö. 110-180) Anadolu’lu bir coğrafyacı ve gezgindir. Büyük kısmı kendi gözlemlerine dayalı, ayrıntılı bir *Yunanistan’ın Tasviri* yazmıştır. Onun gördüğü Atina, Perikles zamanındaki ışıltılı devrini beş asır kadar geride bırakmış ama kısa zaman önce Roma imparatoru Hadrianus’u ağırlamış ve onun tarafından yeniden imar edilmiş bir Atina’ydı.

Şehrin girişinde alayların hazırlanması için yapılmış bir bina var. Onun yanında bir Demeter tapınağı mevcut ki içinde tanrıçanın, kızının ve eli meşaleli İakkhos’un suretleri bulunuyor. Duvarda Attika hurufatıyla heykellerin Praksiteles’in eseri olduğu yazılı. Tapınağın yakınında da Poseidon’u at sırtında, dev Polybotes’e mızrak fırlatırken gösteren bir heykel var. Ama bizim devrimize ait kitabe, heykeli Poseidon’a değil, başka birine atfediyor. Şehrin kapısından Keramikos Mahallesi’ne kadar ünlü adamlarla kadınların pirinç heykellerinin bulunduğu revaklar var. [...]

Keramikos Mahallesi adını Dionysos ve Ariadne’nin namılı oğlu kahraman Keramus’tan alır. Sağda Kraliyet Revakı vardır ki kralın makamıdır, senede bir kez gelip oturur. Bu revakın çinilerinde pişmiş topraktan çanak çömlek resimleri, Theseus’un Skiron’u denize attığını ve Gün’ün âşık olduğu ve zorla koynuna girdiği yakışıklı Kefalos’u taşıyıp götürdüğünü tasvir eden resimler bulunur. Bu hikâyeyi Hesiodos kadınlar üzerine yazdığı şiirinde anlatır. [...]

Arkadaki bir başka revakın duvarlarında tanrı resimleri vardır; karşısındaki duvaraysa Theseus, Demokrasi ve Demos boyanmıştır. Theseus, Atinalılara siyasi eşitliği verirken resmedilmiştir. Theseus egemenliği halka vermesiyle de hatırlanır, onun devrinden sonra Atina demokratik hükûmetle yönetilmiştir. Ta ki Peisistratus iktidara gelip despot oluncaya kadar. [...]

Burada tanrıların Anası’na adanmış bir mabet inşa edilmiştir. Ana’nın heykeli Fidias’ın elinden çıkmadır. Biraz ilerisinde üyeleri bir yıllığına hükûmette bulunan Beşyüzler Meclisi vardır. [...] Onun hemen yakınında Tholos (Yuvarlak Ev) vardır. Başkanlar burada kurbanlar keser. Yine aynı yerde gümüş birkaç küçük heykel bulunur. Daha ileride *eponymoi*’nin yani Atinalı kabilelere ismini veren kahramanların heykelleri bulunur. [...] Tiyatronun girişinde Odeum yani Müzik Salonu vardır ki burada da Mısır krallarının heykelleri bulunur. [...] Mısırlıların heykellerinden sonra Filip’in ve oğlu İskender’in heykeli gelir. Bu ikisinin hayatındaki hadiseler o kadar önemlidir ki ayrıca bir bahsi hak

ederler. Mısırlıların heykelleri samimi saygıdan dolayı dikilmiştir çünkü Atina'ya çok hayır yapmışlardır. Ama Filip'le İskender'in heykelleri daha ziyade halkın dalkavukluğundan ötürü dikilmiştir.

395, KİRENELİ SYNESİOS

Synesios (373 civarı-414 civarı), gençliğinde İskenderiye ve Atina'ya gitmiştir. Sonra 399'da gittiği Konstantinopolis'te üç yıl elçilik etmiştir. 410'da, bugün Libya'ya bağlı olan Sirenayka'ya Batlamyus piskoposu olarak tayin edilmiştir.

Biraderine 136. mektubu

Beni buraya getiren denizci acılar içinde ölsün: Atina'da yer adları dışında muhteşem hiçbir şey yok. Hani hayvan kurban edilip yakılır da geriye ancak derisi kalır, insan da o deriye bakıp kurban edilen hayvanı anlar ya; işte Atina da tıpkı öyle! Felsefe çekip gitmiş buradan. Geriye merak içinde dolaşılacak Akademi ve *Lyceum*'la Hrisippos mezhebinin adını aldığı renkli revak kalmış. Revakta da renk filan kalmamış. Prokonsül, Taşozlu Polygnotus'un sanatını konuşturduğu levhaları kaldırtmış. Günümüzde Mısır, Hypatia'nın attığı bilgelik tohumlarıyla yemyeşildir. Atina bir zamanlar şehirmiş, bilgelere yurduymuş; bugünse arıcı yuvası. Plutarkçı felsefeciler bunun son derece farkında. Gençleri tiyatroya hitabetlerinin şöretiyle değil, İmittos balı dolu amforalarla çekiyorlar.

1806, CHATEAUBRIAND VİKONTU

Chateaubriand Vikontu François-Rene, romanları ve seyahat yazılarıyla Fransız Romantik akımının lideri olarak sivrilen yine Fransız bir aristokrattır. Fransız İhtilali'nin ilk yıllarında senelerce Londra'da sürgünde bulunduydu da Napolyon emrinde bir diplomat olmuştur.

Güçlü bir duygunun ilk ânında, normalde hislerinizden aldığınız o keyfi alamazsınız. Atina'ya mütalaa gücümle eriştiğim bir keyif içinde ilerledim; yoksa Lakedaimon'u³ gördüğümde hissettiğim gibi bir duyguyu tecrübe etmedim. Sparta ve Atina'nın farklı karakteristikleri harabelerinde bile baki. Sparta kasvetli, vakur ve münzevi; Atina hoşnut, hafif ve sosyal. Likurgus'un diyarını temaşa ederken insanın her düşüncesi ciddi, erkekçe ve derin hâle geliveriyor. Yeni enerjilerle dolan ruh sanki yükseliyor, genişliyor. Solon'un şehrinin karşısına geldiğinizdeyse sanki dehanın sihri büyülüveriyor sizi. Akıllı ve ölümsüz bir varlık sayılan insanın mükemmeliyeti fikriyle doluyorsunuz. İnsan doğasının yüce duyarlığı Atina'da, Sparta'da bürünemediği bir zarafete bürünüyor. Atinalılar arasında vatanseverlik ve bağımsızlık aşkı kör bir içgüdü değil; Tanrı'nın onlara bolca bahsettiği genel güzellik sevdasından fışkıran aydın bir duyarlık. Velhasıl Lakedaimon harabelerinden Atina harabelerine gittiğimde içimde şunu duydum: Leonidas'la ölmek, Perikles'le yaşamak isterdim!

Yüzölçümü 15-20 fersaha varan, nüfusu bir Paris banliyösüne bile yetişemeyen ama şan şöhrette Roma İmparatorluğu'na kafa tutan o küçük şehre ilerledik. [...]

Solumda uzakta Kefisos üstünde, Linduslu Xenocles'in yaptığı köprüünün kalıntılarını fark ettim. Kutsal incir ağacını, Zephyrus'un sunağını ya da Anthemocritus'un sütununu aramadan atıma bindim. Çünkü modern yol bu noktada antik Kutsal Yol'dan ayrılıyor. Zeytinlikten ayrılınca neredeyse Dışarı Keramikos kadar bir alana yayılan duvarlarla çevrili bir bahçeye geldik. Atina'ya varmadan buğday anızları arasından bir buçuk saat kadar yol teptik. Şehrin etrafını modern, yakın zamanda tamir edilen ve bahçe duvarlarına benzeyen bir sur kuşatıyor. Şehrin kapısından geçtik ve serin, çok temiz, küçük taşra sokaklarına girdik. Her evin portakallı incirli bir bahçesi var. İnsanlar bana canlı ve meraklı göründü. Mora halkındaki keyifsiz görüntü yok bunların üstünde. Konsolosun evini gösterdiler.

Atina'yı gezmek için M. Fauvel'den daha iyi kimseyi tavsiye edemem. Minerva'nın şehrinde⁴ uzun yıllar oturmuş ve burayı bir Parislinin Paris'i tanıyacağından daha iyi tanıyor. [...] Atina konsolosluğuna tayin edildiğinden beri, ki makamı ona ancak himaye sağlıyor, *Voyage pittoresque de la Grece*'in ressamlığıyla uğraşıyor.

2 Hristiyanların kutsal toprakları, bilindiği üzere, Kudüs ve çevresidir.

3 Sparta.

4 Atina.

1812, LORD BYRON

Şair George Gordon Byron, Altıncı Baron Byron (1788-1824), İngiliz sosyetesinde skandal çıkardıktan sonra Avrupa'nın pek çok yerini gezdi. Gezilerine dayanarak yazdığı uzun manzumesi *Childe Harold'ın Haccı* bir dâhi olarak şöhretlenmesini sağladı. Yunanistan'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması için muazzam gayretler sarf eden ve bu dava uğrunda sonunda canını da veren Britanyalı, Helen dostu şair; yurttaşlarının Yunanistan'ı yağma etmesine, mesela Parthenon'daki Elgin Mermerleri gibi klasik hazineleri alıp götürmelerine nefretle yaklaşmıştır. Bu duyguları *Childe Harold'ın Haccı*'ndan yaptığımız şu alıntıda da canlı bir biçimde ifade edilmiştir.

İkinci Kanto

I.

Gel, ey göklerin mavi gözlü meleği! Heyhat ki sen,
Bir fani şarkıdan fazlasını ilham edemedin.
Hikmet tanrıçası! Buradaydı senin mabedin
Ve yine buradadır savaşa, tüketici ateşe
Ve sana kulluğun miadını dolduran yıllara rağmen:
Ama çelikten ve ateşten ve aheste geçen çağdan beteri
Senin düşüncelerinin ve sana dair düşüncelerin
Cılalı göğüslere bahşettiği kutsal ışıltıyı asla
Hissedememiş adamların şom asası, uğursuz hükmüdür.

II.

Kadim günler! Yüce Athena! Nerede,
Nerede muhteşem adamların, heybetli ruhun?
Gitmişler bir zamanlar var olmuş şeylerin düşünde parıldayıp:
İlkin Şan'a varan yarışı kazandılar
Sonraysa çekildiler ortalıktan: Bu mu hepsi?
Çocuk masalı bu! Bir saatlik hoş hikâye!
Boşuna arıyoruz savaşçının kılıcını, sofistin şalını
Ve viran, çürüyen kulelerin üstünde, iktidarın gölgesi
Yılların sisiyle solmuş, loş, kül rengi, salınıyor.

III.

Sabahın oğlu, kalk! Yaklaş buraya! Gel, ama
Rahatsız etme savunmasız naaş külü vazosunu
Şuraya bak, bir milletin türbesidir burası!
Mabetlerindeki ateş sönmüş tanrıların yurdudur!
Tanrılarının bile dolar miladı, dinler nöbet değiştirir:
Şu Jüpiter'in dinidir, şu Muhammed'in. Zamanla
Başka inançlar da olacak, ta ki insanoğlu anlaya
Tütsünün beyhude tüttüğünü, kurbanın boşuna yandığını.
İnsan ki zavallı çocuğu Kuşku ve Ölüm'ün, sazdandır umudunun evi.

X.

Şu yosun tutmuş taşa oturayım,
Mermer sütunun sarsılmaz kaidesine!
Ey Satürn'ün oğlu, sevgili tahtın buradaydı senin!
Tanrılarının tanrısı! Müsaade et de arayayım
Meskeninin gizli ihtişamını.
Bulamıyorum: Hayal'in gözü bile
Onaramıyor zamanın tahrif ettiğini.
Ama bu mağrur sütunlar iç çekmiyor;
Kıpırtısız oturuyor Müslüman, ilahi söylüyor Rum.

XI.

Şu yüksek, Pallas'ın aylaklık ettiği kaçmadığı tepenin
Onca yağmacısı arasından hangisi
Hangisi çaldı kadim hükümrانlığının son kalıntısını?
O son, o en beter, sersem çapulcu kimdi?
Utan, Kaledonya! Senin oğlundur o ancak!
İngiltere! Olmaz olsun öyle evladın:
Senin özgür adamların bağışlar vaktiyle azade olanı
Ama her mahzun mabedi ihlal eden de onlardır
Bu sunakları uzun, gönülsüz sulardan öteye taşıyan da.

XIII.

Ne! İngiliz diliyle söylenecek mi yani
Athena gözyaşları içindeyken Albion'un mutlu olduğu?
Gerçi senin adınla burar köleler onun göğsünü,
Söyleme kızaran Avrupa'nın kulaklarına o işi;
Okyanus kraliçesinin, özgür Britanya'nın
Kanayan bir diyarın son, yoksul yağmasını taşıdığını:
Evet, o, o ki ismine şayan cömert yardımlarıyla
Bir gaddarın pençesiyle parçaladı kıskanç kadimin
Taşıdığı o kalıntıları. Geriye yalnız tiranlar kaldı.

XV.

Sana bakan gönül, ey güzel Yunanistan, soğuktur
Ne de âşığın duyduğunu duyar toprağına;
Ahmaktır ağlamayan göz, görürken
Surlarının yıkıldığını, çürüyen mabetlerinin kaçırıldığını
İngiliz elleriyle; İngiliz'in elleri ki en çok ona yaraşırdı
Tamiri mümkün olmayan o yadigârları korumak.
Lanet olsun o âna ki senin adandan koparıp çaldılar
Büzüşen tanrılarını; o tiksindikleri kuzey iklimlerine
Götürdüler ve acılar verdiler yine talihsiz sinene!

1849, JAMES LAIRD PATTERSON

James Laird Patterson (1822-1902), sonradan Westminster Piskopos Muavini olan Britanyalı Katolik vaiz. 1855'te papaz olmadan önce, gençliğinde, kutsal toprakları ve Doğu Akdeniz'i gezmiştir. Bu seyahatini ünlü seyahatnamesi *Mısır, Filistin, Suriye ve Yunanistan'da Bir Gezinin Jurnalı* (1849) adlı kitabında anlatmıştır. Atina, Patterson'ı şehrin şanlı ama putperest geçmişiyile Hristiyan değerlerine kendi bağlılığı arasında tereddütte bırakmıştır.

Perşembe, 12 Eylül. Syra'dan [Kikladlar'daki Siros Adası] bu yana on saatlik zor bir yolculuktan sonra bu sabah saat beşte Pire limanındaydık. Bu liman

(boyutu düşünülünce) sanırım dünyanın en mükemmel limanı. Civardaki Phalerum ve Munichium yerine buranın tercih edilmesi Atina'nın Themistokles'e teşekkür borçlu olduğu ama borcunu kapamadığı tek yararlık değilmiş kesinlikle. İnsanların yaptıkları iyi ve faydalı işlere karşılık alacakları ödülü bu dünyada reddedip gözlerini bütün hesabın görüleceği daha sonraki bir zamana çevirmesi kanunu ne geniştir! Büyük soyguncuların, ortalığı kan gölüne çevirenlerin ve adaletsizlerin saygı görmediği yahut bu dünyanın, daha doğru bir ifadeyle, bağlı olduğu hükümdarın ödülleri mazhar olmadığı nadirdir.

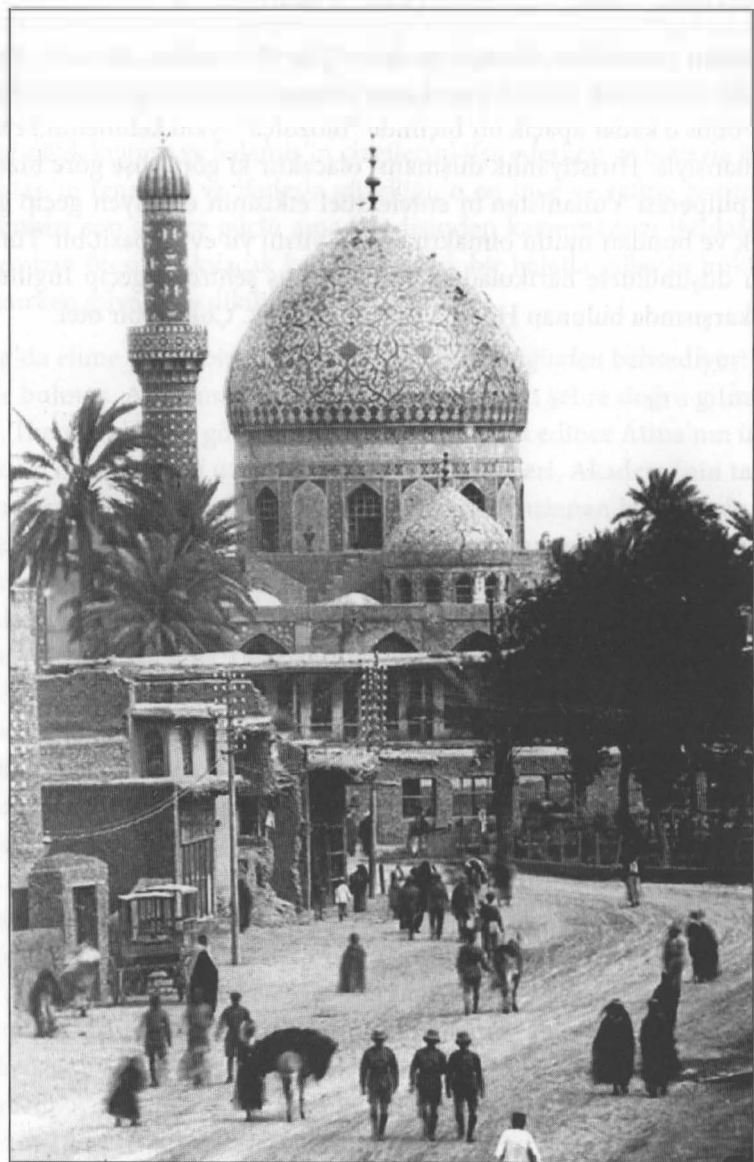
Külrengi şafak kıyının ve Salamis'in çizgilerini ifşa ederken ve havayla birlikte Yunanistan'ın tanımsız ve ifadesiz güzelliği, o en ince ve rafine *genius loci*⁵, o ruhlarımızı son derece güçlü ama kendisinden kaçınmamızı iktidarımızın ve irademizin ötesinde kılacak kadar da nazik bir halatla sallayan hüküm de aydınlanırken güvertede dikilip seheri izledik.

L., Mısır'da elime geçen bir mektubunda Nil'in *Nilliginden* bahsediyor: Güzeli bir ifade bulmuş. Atina'nın da *Atinalığı* var. Pire'den şehre doğru gitmekteyken W., Themistokles'in gömülü olduğu burnu işaret edince Atina'nın üstümdeki etkisi çoğaldı. Solda uzun surların güçlü temelleri, Akademi'nin tatlı kuralları, uzun ünlü alayları, Eleusis'ten kıvrıla kıvrıla uzanan kutsal yolun izlediği çukur... Sağda; yükselen güneşle uçları yıldızlanmış Cithaeron; yuvarlak, kekiklerle örtülü İmittos ve Penteli Dağı'nın yüce, mermer zirveleri... Şehre yaklaştıkça Müze, Pniks ve Ares Tepeleri beliriyor. Üstümüzdeki Akropolis'in üstünde bulunan Theseus Tapınağı -tarzının dünyadaki en mükemmel örneğidir-, Propylon ve Parthenon bakışlarımızı mutlak surette kendine çekiyor. Bu esnada güneş arzularımı kamçılama devam etti, bu muhteşem manzaranın gittikçe daha çok parçasını ortaya çıkardı; derken tamamıyla yükseldi ve eğri, parlak ışınlarını bütün ovaya boca etti. Bu ışınlarsa insan zihninin bütün o mücadelelerinin ve gelişiminin -medeni dünya tarafından çağlardır hikmet ve ilim kaynağı, savaş ustalığının modeli ve her türden şiirin örneği olarak görülmüş- sahnesini mahvolmuş mükemmeliyeti içindeki ihtişamı ve güzelliğiyle bir bakışta ifşa etti. Eflatun burada yürümüş, Sokrates burada yaşayıp ızdırıp çekmiş, Eshilos ve Sofokles burada okumuş ezgilerini, Miltiades ve Themistokles deniz ve kara savaşlarının harekâtına buradan çıkmış. Fatihlerini fetheden, bedenleri tutsak olsa da muzafferlerin mağrur ruhlarını, onlar aracılığıyla da bütün bir insanlığı kendi esaretine alabilmiş bir ırk yaşamış burada. Beşeriyetin kutsal mekânı burası, burası insan aklının mabedi ve tarihinin merkezi! Bir zamanlar dünyanın efendisi olan Roma, düşüşünü ancak geçici bir düşkünlük kılan o ilahi sistem sayesinde tekrar yaşıyor. Ama ha-

5 Klasik Roma dininde, bir mekânın koruyucu ruhu.

rap olmuş, ayaklar altında çiğnenmiş, yabancı bir istilacının boyunduruğunda zulme uğramış ve şimdi de yine yabancı müttefiklerin düzmece dostluğuyla, kendi geçmişinin kuvveti ve kadim aklının ihtişamıyla gülünç düşmüş Atina, insanların zihninde hüküm sürmeye devam ediyor ve kendisinin hâlihazırda-ki zaafını küçümseyen milletlerin kaderini belirliyor!

Azametinin eski hâline dönmesini dileyebilseydim keşke. Ama bu imkânsız, çünkü bir Hıristiyan böyle bir şeyi arzu edemez. O yönde girişilecek herhangi bir teşebbüs o kadar apaçık bir biçimde “filozofça” -yani kelimenin Fransızca-daki nüansıyla: Hıristiyanlık düşmanı- olacaktır ki görünüşe göre bize düşen ancak putperest Yunanistan’ın entelektüel etkisinin ebediyen geçip gittiğini görmek ve bundan mutlu olmaktır. Daha yirmi yıl evvel basit bir Türk köyü olduğu düşünülürse harikulade teşekkül etmiş şehirden geçip İngiliz Elçiliği’nin karşısında bulunan Hotel d’Orient’a geldik. Çok iyi bir otel.

BAĞDAT

Binbir Gece Masalları'nın şehri Bağdat'ın tarihi Mezopotamya'daki pek çok şehrin aksine antikitenin en erken yıllarına dayanmamaktadır. M.S. 764'te Abbasi halifesi Mansûr tarafından kurulmuştur. 800 yılı civarında, Halife Hârûn er-Reşîd devrinde; ekonomik, kültürel ve entelektüel altın çağını idrak etmiştir. Ortaçağın ilk döneminde dünyanın en büyük şehri olan Bağdat, 1258'de Moğol imparatoru Hülâgû Han tarafından yıkılmış ve (1920'de İngiliz mandasında kurulan ve 1932'de tam bağımsız bir devlet olan) Irak Krallığı'nın başkenti olduğu 20. yüzyıla dek doğru düzgün toparlanamamıştır. Irak Krallığı 1958'de Baasçı bir darbeyle yıkılmıştır. Bağdat 1990-1991 ve 2003'teki savaşlar ve müteakip iç istikrarsızlık esnasında ağır bombardımanlar geçirmiştir.

1160, BÜNYAMİN ET-TUTEYLÎ

Bünyamin et-Tuteylî (1130-1173) memleketi Kuzey İspanya'da bulunan Navarra olan bir Yahudi'dir. Avrupa'yı, Afrika'yı ve Orta Doğu'yu çokça gezmiş, seyahat yazıları ortaçağda ve Rönesans döneminde epey etkili olmuştur. Seyahatlerinin amacı konusunda ketumdur ama *Bünyamin et-Tuteylî'nin Seyahatnamesi* adlı kitabında, gezdiği yerlerde karşılaştığı Yahudi cemiyetlerini anlatmıştır sık sık. Bağdat'a Halife Muktefî'nin uzun hilafeti sırasında gitmiştir. O sıralar Abbasi hakimiyeti Selçuklu Türklerinin tehdidi altındaydı.

O muazzam şehre, Muhammed'in soyundan gelen emir halifenin sarayının bulunduğu Bağdat'a iki günlük yolumuz var. Halife Müslümanların dininin başıdır ve bütün İslam sultanları ona itaat eder. Bulunduğu mevki Hristiyanlar için Papa'nın işgal ettiği makama benzer. Halifenin iki ucunun arası üç mil olan bir sarayı var. Sarayın da içinde kimi meyveli kimi meyvesiz her çeşit ağaç ve her türden hayvan bulunan bir bahçesi mevcut. Saray da bahçesi de sur içinde. Bahçede suyu Dicle Nehri'yle beslenen bir göl var. [...] Halife İsrailoğullarına karşı müşfik, pek çok İsrailoğlu da onun hizmetkârlarından. Halife bütün dilleri biliyor ve İsrail'in Yasası'na da gayet aşina. [...] Doğru, güvenilir bir adam; konuştu mu hayır konuşuyor.

Müslümanlar halifeyi senede bir kez [...] Ramazan Bayramı dedikleri bayramda görür. [...] O gün halife katıra biner; altın, gümüş ve kaliteli ketenden saltanat kıyafetlerini giyer; başına kıymetli taşlarla süslü bir sarık, sarığın üstüneyse tevazuunun göstergesi olarak siyah bir şal sarar. Şalın siyahlığı, ölüm günü bütün şan şöretin karanlığa gömüleceğini ifade ediyormuş. Önde gelen Müslümanlar güzel elbiseler içinde ve at sırtında kendisine eşlik eder: Arabistan beyleri, Torgarma¹ ve Deylem beyleri, Fars² ve Medya ve [Kuzey İranlı] Oğuz

1 *Kitâb-ı Mukaddes*'in Yaratılış suresinde Yafes'in zürriyeti sayılırken bir "Togarma" zikredilir. Bu Togarma'nın soyundan gelen bir halkın Anadolu'da oturduğuna inanılmış. Belki et-Tuteylî Anadolu beyleri kastediyordu.

2 Bölge olan.

beyleri, memleketleri üç aylık mesafede olan ve batısında Semerkant beldesi bulunan Tibet diyarının beyleri. Halife, sarayından çıkıp Basra Kapısı'nın yanındaki büyük camiye gider. Yolda duvarlar ipek ve mor kumaşlarla süslenmiş olur, halk halifeyi her çeşit şarkı ve alkışla selamlar, önünde dans eder. [...] Sonra halife caminin avlusuna girer, minbere çıkar ve şeriatı dair hutbe verir. [...] Saraya camiye geldiği yoldan değil, nehir kıyısından döner ve dönüş yolu bütün yıl gözetlenir ki hiç kimse halifenin ayak izlerine basmasın. Sonra bütün bir yıl boyunca saraydan çıkmaz. Cömert bir adamdır. [...]

Bağdat'ta 40 bin Yahudi var. Büyük halifenin gölgesinde güvenlik, refah ve şeref içinde geçinip gidiyorlar. Aralarında büyük bilgiler var... Hepsinin başında *Bütün İsrail'in Esaretinin Başkanı Olan Efendimiz*'i yazan Danyal bin Hasday vardır. [...]

Bağdat'ta 28 sinagog vardır, bunlar ya sur içinde yahut da Dicle'nin öte tarafında, Kerh'tedirler. (Nehir bu metropolü ikiye bölüyor.) Büyük Esaret Sinagogu'nda altın ve gümüşle kaplı, rengârenk mermerlerden sütunlar vardır. Yine bu sütunlara yaldızla Mezmurlar'dan ayetler yazılmıştır. Tevrat sandığı'nın önünde on basamaklı, mermer bir merdiven vardır; üstünde Esaretin Başkanı'nın ve Ehl-i Beyt-i Dâvûd'un³ beylerinin oturakları bulunur. Şehrin çapı 20 mildir; bir palmiyeler, bahçeler ve çiftlikler diyarının ortasına kurulmuştur. Bütün Şinar [Mezopotamya] diyarında bir benzeri görülmez. İnsanlar her yerden, yanlarında mallarla Bağdat'a gelirler. Bağdat'ta bilgiler, her çeşit hikmeti bilen filozoflar ve her çeşit büyücülükte usta sihirbazlar yaşar.

1224, YÂKÛT EL-HAMEVÎ

Yâkût el-Hamevî (1179-1229), İstanbul'da doğan Arap coğrafyacı. Bağdatlı bir tacirin kölesi olarak Orta Doğu ve Orta Asya'nın pek çok yerini gezmiştir. *Mücemü'l-Büldân* (Coğrafya Ansiklopedisi) adlı yapıtı, gezginin gittiği yerlerin tarihini ve etnografisini de aktarır. Bağdat'ı, 1258'teki Moğol yıkımından önce anlatan son kalemlerden biridir.

Bağdat şehri Dicle'nin sağ ve sol kıyılarına yayılmış, devasa, on ikişer mil yarıçaplı, iki yarım daireden müteşekkildir. Korular, bahçeler, köşkler ve güzel

3 Yahudi cemaatinde Davut peygamberin soyundan geldiğine inanılan kol.

mesirelerle dolu sayısız sayfiyesi, çeşidi bol, bereketli çarşıları, hoş mimarili camileri ve hamamları vardır. Şehir Dicle'nin iki tarafında epey bir mesafe uzanır gider. Refah zamanı Bağdat ve sayfiyelerinin nüfusu iki milyonu bulmuş. Halifenin sarayı bir ucundan diğerine gitmek saatler süren engin bir dış bahçenin ortasındadır. İçinde av sporu için ayrılan vahşi hayvanların bulunduğu bir kuşhanesi ve hayvanat bahçesi vardır. Sarayın içi de zevki seçkin bitkiler, çiçekler, ağaçlar, havuzlar, çeşmeler ve heykellerden geçilmeyen bahçelerle doludur. Nehrin bu yakasında önemli asilzadelerin sarayları bulunur. Vâsi, genişliği kırk gezden aşağı olmayan caddeler şehri bir uçtan bir uca keserek mahalle ve semtlere ayırır. Her mahallenin ve semtin bir temizlik, hıfzıssıhha ve şehir halkının rahatı konularına bakan bir müfettişi vardır.

Şehrin kuzeydeki ve güneydeki su ağızları tıpkı şehir kapıları gibi, nehrin iki tarafındaki gözlem kulelerinde nöbet tutan askerlerce korunur. Şehrin içinden geçen pek çok su kemeriyle her mevsimde her eve bol bol su sağlanır. Caddeler, bahçeler ve korular düzenli olarak süpürülüp sulanır, şehir içinde hiç çöp bırakılmaz. Hilafet sarayının önünde denetlemeler, askerî teftişler, turnuvalar ve yarışlar için kullanılan kocaman bir meydan vardır. Bu meydan ve caddeler geceleri lambalarla aydınlatılır.

Ayrıca kışları şehrin sol yakasında olan birliklerin her gün geçit düzenlediği geniş bir açıklık daha vardır. Şehrin farklı kapılarında şehirlilerin toplanıp çene çaldığı, tenezzüh ettiği ya da başkente gelen gezgin ve taşralı akınlarını izlediği muazzam alanlar mevcuttur. Şehirdeki farklı ırkların başında devlet karşısındaki çıkarlarını temsil eden bir yetkili bulunur. Yabancılar bu kişilere danışıp yardım yahut tavsiye talep edebilir.

Bağdat hakikaten bir saraylar şehri. Üstelik bu saraylar kerpiç yahut tuğladan değil, mermerden. Binalar genellikle birkaç kat. Saraylar ve konaklar yaldız ve süsten yana zengin; duvarlarında güzel kilimler, sırmalı kumaştan ve ipekten örtüler asılı. Odalar lüks divanlar, pahalı sehpa, eşsiz çini vazolar, altın ve gümüş süslerle sade ve zevkli bir biçimde döşenmiş.

Nehrin iki kıyısında da miller boyunca ekâbirin ve asilzadelerin sarayları, yalıları, bahçeleri, koruları uzanır. İçlerinden su kıyısına mermer merdivenler iner. Nehir de su da gün ışığı gibi dans eden, küçük bayraklarla süslü binlerce kayıkla doludur ki zevk peşindeki Bağdatlılar bu kayıklarla şehrin bir yakasından diğerine geçerler. Geniş rıhtımlarda Çin yelkenlisinden şişirilmiş tulumlar üstünde duran eski Asur sallarına kadar her çeşit deniz ve nehir taşıtı filo filo demir atmış bekler.

Şehrin camileri geniş ve çok güzeldir. Yine Bağdat'ta sayısız medrese, hastane, kadın ve erkek hastaneleri ve tımarhaneler de bulunur.

Britanyalı yazar ve fotoğrafçı Freya Stark (1893-1993) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Arabistan ve Orta Doğu'da çokça gezmiş ve nereye gitse doğrudan hayatla, o yerdeki halkla haşır neşir olmaya, resmî makamlara mesafeli durmaya gayret etmiştir. 20. yüzyılda ziyaret ettiği Bağdat, o sıralar kültürel çeşitliliğiyle bilinmekteydi.

Yabancı bir şehirde uyanmak dünyanın en hoş hislerinden biridir. Çevreniz serüvenle sarılıdır. Önünüzde neler olduğuna dair en ufak fikriniz yoktur ama bilge biriyseniz ve seyahat sanatını biliyorsanız şu fikir cebinizdedir: Kendinizi meçhulün akıntısına bırakmalı ve tanrılar karşınıza ne çıkarırsa kabul etmelisiniz. Bu sebepten mutad düşünceleriniz, arkadaşlarınızın kahir ekseriyeti, hatta bagajınızın büyük çoğunluğu, özetle gündelik hayatınıza ait her şey salt ayak bağıdır. Turist salyangoz gibi kendi atmosferinde gezer ve evinin, yanında taşıdığı eşğinde durup dünyanın kıtalarına bakarak dikilir. Ama bütün bunları kafanızdan atar ve rahat, boş bir kafayla ileri atılırsanız başınıza neler geleceğini kim bilir!

Bu sebepten şehirdeki ilk anlarımı anlatan mektuplarımdan yalnız birini postaladım -onu da Şamlı debbağın arkadaşına yolladım- ve Bağdat'a varışımdan sonraki sabah aylak aylak ev aradım.

Halifeler şehrinde gözünüze çarpan ilk şey çirkin bir manzara: Doğu'yla Batı'nın kirli bir melezi olan, her ikisinin de en itici taraflarını almış alçak, düz cadde. Kalabalık sağlıksız ve solgun görünüyor, çocuklar perişan, dükkânlar yetersiz ve Avrupa'dakinden kötü; toz çok fena, öyle ki en ufak fırsatta kan zehirleyecek dereceye ulaşıyor ve akla cinlerle dolu atmosferden bahseden o Babil rivayetini getiriyor.

Ama çok geçmeden ana caddeden çıkıp uzun çarşılarla ve onların alacakaranlığına dalabilirsiniz. Ya da sağa sapıp dar sokaklara girer ve evlerinin cumbaraları kafesli Yahudi ve Müslüman mahallelerini gezersiniz. Yahut daha iyisi kayıkların üstüne kurulu eski köprüden Kerh'e geçersiniz. Kerh, Mansûr'un yaptırdığı Yuvarlak Şehir'in güneydeki banliyösü. Bir zamanlar İsa Kanalı'yla, büyük gemilerde getirilen ziraat ürünleri yüklerini burada, şimdi çölde olan Akar Kûf harabelerinin oradaki limanda mavnalara boşaltmak zorunda kalmıştı. Çünkü gemilerin direkleri şehrin taş köprülerinin altından geçemezdi.

İhtişam silinip gitmiş ama hayat değişmemiş.

Beyaz sarıklı Hintli, Yahudi ve Ermeni tüccarlar hâlâ burada. Ancak ipekleri ve baharatları, çivitleri ve biberleri, şekerleri ve Huzistan kadifeleri artık Halep üstünden gelmez. Fars hacılar yahut onların torunları hâlâ; uzun, bağnaz suratlarıyla karanlık ve havasız sokakların gölgeleri arasından yalnayak yürür. Yeşil sarıklı, cübbeleri uçuşan seyyid ve şerifler, ellerinde kahverengi tespihlerle ve büyük bir ciddiyetle kendi içlerine gömülmüş hâlde geçer. Hiç şüphesiz kafasında Sünnet yahut Sarf-Nahiv konularında kılı kırk yarmaktadır. Hâlbuki büyük Müstansırıyye Medresesi artık gümrük dairelerine gelen mal balyalarıyla doludur ve insanların birbirine düştüğü, Kur'an'ın mahluk mu, yoksa ezeli mi olduğuna dair o Kelâm tartışması medresenin eğri kemerleri altındaki yerini neşeli Kürt hamalların şakalaşmalarına bırakmıştır.

Bütün bunları elbette ki o sabah öğrenmedim.

Aslında çok geçmeden, iki tarafı denkli bir eşeğin kapatabileceği kadar dar yollardan müteşekkil bir labirentte kayboldum. Geri dönüş yolunu soruşturmayı düşünüyordum ki boş bir ev gördüm.

Yıkık görünümlü bir yerdi. Tuğladan duvarları ve görünüşe göre küçük bir avluya bakan ızgaralı pencereleri vardı. Duvara evin boş ve satılık olduğunu bildiren bir ilan asılmıştı. Ama benim dikkatimi çeken yandaki evdi.

Küçük bir bahçede, kilimlerin birbiri üstüne atılmasıyla vücuda getirilmiş bir sayvanın altında yirmi veya otuz çocuk oturmuş, aralarında bağdaş kurup yerleşmiş olan ihtiyar bir molladan ders dinliyorlardı. Yalnız on kitap olduğundan grup grup oturmuşlardı. Her kitaba üç dört kişi bakıyor ve o nağmeli çocuk sesleriyle kelimeleri tekrarlıyorlardı. Ara sıra yeni biri gelip yanımdan geçiyor, kapıdan girip ayakkabılarını çıkarıyor, kendine boş bir yer bulup bir kitabın köşesinden o da okumaya başlıyordu. Ara sıra çocuklardan birkaçı sıklıyor, bitkilerin ve çiçeklerin arasına gidiyor, az sonra yenilenmiş enerjisiyle geri dönüyordu. Mollanın sarığı beyaz, sakalı al kınalıydı. Yaşlı bir suratı vardı. Öğrencilerinin ondan korkmadığı belliydi. Öyle hoş bir manzaraydı ki karşımdaki, onlara kapı komşusu olmanın keyifli olacağını düşündüm ve satılık evin sahibinin adresini deşifre etmek için yoldan geçen beş kişinin gereksiz yardımını kabul ettim. Sonra da içimde muhteşem bir sevinçle otelim boğucu atmosferine döndüm. [...]

Bize göre gerçek mutluluk yetersiz bir drenaj sistemiyle aynı yerde bulunamaz. Doğu'dan kökten bir biçimde ayrıldığımız o noktalardan biri de bu. Doğululara göre mutluluk ve sanitasyonun özel bir bağlantısı yok.

Gösterilen pek çok gayrete göre Bağdat bu açıdan, muzafferane, Doğulu. Şehir o kadar alçakta ve düz ki herhangi bir şeyin drenajını yapmak mümkün değil.

Bu durum da Bağdat Sağlık Bakanlığı'nı çok üzerken mikropları incelemeyi seven insanları çok mutlu ediyor.

Her evin çevresinde ama ufak ama geniş taş döşeli bir avlu var: Avlunun ortasında, zeminde bir kapak oluyor ki genelde bu kapaklar yerine tam oturmuyor: İşte bu kapağın altında bütün atık suların gittiği sarnıçlar var. Sümerliler bu sistemi akrabalarını yemek odasının yakınına gömmek için kullanmışlar. Bu âdet artık hayatta değil.

Küçük bahçem gitgide Sümerli bir ced gibi kokmaya başladı. Geceleri merak içinde uyanık yatar, insanın kendisinden dışarı çıkarak kurtuluvereceği gün boyu ortaya çıkmayıp geceleyin kişi sağ salim yatak odasına hapsediğinde hücum eden bir kokunun habisliğine hayran kalırdım. Belli ki Babil cinlerinin parmağı vardı bu işte. Bunun kapı komşum, mahallesindeki kafirleri sevmeyen molların başıma musallat ettiği bir musibet olduğuna inanıyorum gerçekten. İşini bilen bir adam için, Bağdat'ın yeraltı dünyasından bir koku çağırıp komşusuna musallat etmekten kolay ne olabilir? Meselenin tek zorluğu hangi kokuyu seçeceğine karar vermek olmuştur; çünkü Bağdat'ta ufunetler çeşit çeşit. Bana isabet eden koku epey hilekâr. Gündüzleri ortadan kayboluyor; böylece varlığını arkadaşlarıma ve komşularıma kanıtlayamıyorum. Ayrıca başını küçük, sarnıçlı bahçemizin tam da ortasına uzatıp uyuyan Marie'yi hiç rahatsız etmedi. Ama benim kapalı kapımın boşluklarından ve altından içeri sızdı, uzanmış sokağın görece daha masum kokusuyla nefes almaya çalıştığım köşeye süzüldü ve gecenin kalanını kaderim onun merhametine kalmış hâlde geçirdim. Her sabah kalktığımda boğazım acıyor oluyordu.

1933, ROBERT BYRON

Britanyalı yazar Robert Byron (1905-1941) *Oxiana'ı Yolu* (1937) adlı kitabını yazarak bir seyahatname klasiği yaratmıştır. Söz konusu kitapta İran ve Afganistan'a yaptığı seyahatin anlatısıyla İslam mimarisine yönelik şiddetli duyarlılığını, güçlü "absürtlük" hissini ve uzak bölgelere seyahat etmenin gündelik, pratik sorunlarına dair ifadelerini harmanlamıştır. Onun gezdiği Irak yakın zamanda bağımsız olmuş genç bir devlettir. Gertrude Bell (1868-1926), Faysal'ın (saltanatı 1921-1933) tahta çıkışında etkili olmuştur.

Mezopotamya'nın bir zamanlar çok zengin, icat ve sanattan yana çok bereketli; Sümerlere, Selevkoslara ve Sâsânîlere karşı çok konuksever olduğunu hatırlamak ancak biraz teselli oluyor. Mezopotamya tarihiyle ilgili ana olgu, Hülâgû Han'ın 13. yüzyılda bölgedeki sulama sistemini imha ettiği ve Mezopotamya'nın o zamandan günümüze çamurun tek faydasından mahrum bir çamur diyarı olarak kaldığı olgusudur: zirai bolluk. Burası bir çamur ovası, o kadar düz ki çukurun tekindeki ender su sızıntısının yanında tek ayağı üstünde dinlenen tek bir balıkçıl kuşu kablosuz bir anten kadar uzun görünüyor. Bu ovada çamurdan köyler ve çamurdan şehirler yükseliyor. Nehirler sıvı çamur şeklinde akıyor. Hava inceliş gaza dönüşmüş çamurdan ibaret. İnsanların teni çamur rengi, çamur rengi giysiler giyiyorlar ve milli şapkaları da biçim verilmiş bir çamur yığınının başka bir şey değil. Bağdat işte insanın tanrısal lütuflara mazhar olmuş bu diyardan bekleyeceği başkent. Çamur sisinin ortasında sinsi sinsi uzanıyor. Hava sıcaklığı 43 derecenin altına düştüğünde Bağdatlılar soğuktan şikâyet edip kürklerine sarınıyor. Burası tek bir konuda şöhretinin hakkını veriyor: İyileşmesi dokuz ay süren ve yara izi bırakan türden çıbanları konusunda. [...]

Oteli Süryaniler işletiyor. Zavallı, hırçın ama sıcakkanlı bir halk. Hâlâ yarı can korkusu içindeler. Bağdatlıların eline bırakmayı tercih edeceğim tek bir kişi var: Davud adlı zinde bir genç. Bütün Tahran arabalarının fiyatlarını yükseltti ve Tâk-ı Kısra'dan⁵ "Güzel şov, efendim, yüksek şov." diye bahsetti.

Bu kemerin yüksekliği 37, genişliği 25 metre. O da çamurdan ama yine de 14 yüzyıl ayakta kalmış. Bir değil, iki yanını ve kemerin önünü de gösteren fotoğraflar var. Kötü pişirilmiş tuğlaların rengi güzel; Bağdat'tan çıktığımızdan beri tekrar mavi görünen göğün altında, beyaza çalar deve tüyü rengindeler. Kemerin temelini yakınlarda tamir etmişler. İnşa edildiğinden beri geçirdiği ilk tamirat olsa gerek.

Burada müzeyi askerler koruyor. Ur hazineleri güvende olsun diye değil tabii, ziyaretçiler pirincine yaslanıp da vitrinleri bozmasın diye. Sergilenen eserlerden hiçbirini yüksükten büyük olmadığı için eğilip vitrine yaslanmadan Ur hazinelerini görmek imkânsız. Kral Faysal, Gertrude Bell'e abidevi bir kitabe adayıp dışarıdaki duvara dikmiş. Kral Faysal'ın kitabede yazanların okunmasını istediğini düşünüp okumak üzere yaklaştım. Ama dört polis bağıra çağıra gelip beni uzağa sürüklediler. Müze müdürüne bu muamelenin sebebini sordum. "Gözleriniz uzağı görmüyorsa özel izin alabilirsiniz." dedi. İşte bir kez daha: Arap cazibesi buraya kadarmış.

5 Antik Tizpon yahut Medâin şehrindeki meşhur kemer: Eyvân-ı Kısra, Eyvân-ı Medâin, Eyvân-ı Hüsvrev.

BEIJING (PEKİN)¹

Modern Pekin şehri en geç M.Ö. 5. yüzyıldan beri önemli bir siyasi merkezdir. O zaman Yen Krallığı'nın başkenti Ci buradaydı. Ci M.Ö. 3. yüzyılda ilk imparator tarafından yıkıldıysa da Han döneminde (M.Ö. 206-M.S. 220) Yen adıyla tekrar inşa edilerek artık birleşik bir devlet olan Çin'in kuzey sınırını savunmada kilit bir askeri merkez olmuştur. Tang hanedanı devrinde (618-907) Youzhou adıyla bir kez daha kurulmuştur. 12. yüzyılda yine tekrar inşa edilerek bu defa Zhongdu adını almıştır. 1215'te Kuzey Çin'i fetheden Moğol istilacılar aynı şehri kendi başkentleri yapmışlar², 1271'de Kubilay Han (saltanatı 1260-1294) şehri Dadu adıyla yeniden inşa ettirmiş ve Yuan hanedanının başkenti yapmıştır.

1368'de Moğol Yuan hanedanı yerini Çin'in yerlisi Ming hanedanına bırakınca Dadu da Beiping adını aldı. Daha sonra 1403'te hanedanın Nanjing'de ("Güney Başkenti") temerküz etmiş bir koluyla yaşanan anlaşmazlık esnasında Pekin ("Kuzey Başkenti", yeni transliterasyonuyla Beijing) adıyla yeniden inşa edildi. 1644'te Pekin Mançu işgalcilerin eline düşerek onların yeni Çing Hanedanı'nın başkenti oldu. Birçok saray ve tapınağın inşa edilmesiyle genişledi.

Pekin 1911'de Çing Hanedanı düştükten ve 1949'da komünist devrim yapıldıktan sonra da Çin'in başkenti olmaya devam etti. Komünist devrimi müteakiben dayatılan modernleşme ve bütün veçheleriyle Çin hayatını tektipleştirme hareketleri emperyal geçmişi tastamam tahrip etti. Bu sürecin en ateşli zamanı 1960'lardaki Kültür Devrimi'ne rastlar. Komünist parti başkanı Mao Zedong'un 1976'daki ölümünü takiben Çin'de temkinli bir liberalleşme başladı. Nihayet takvim 21. yüzyıla eriştiğinde eski Pekin'in büyük çoğu ortadan kalkmış bulunuyordu.

1 Türkçede yerleşmiş Pekin ve Batı dillerindeki Beijing aynı kelimenin farklı transliterasyonlarıdır. Ben, doğal olarak, Türkçede yerleşik versiyonu kullandım.

2 Bu dönemde şehrin adı Türkçe Hanbalık yani "Han'ın şehri"dir.

1280'LER, MARCO POLO

Marco Polo (1254-1324) 1271'de İpek Yolu'nu gezmek üzere yola koyulan Venedikli bir seyyah'tır. Tatu da denen Dadu'da (Moğolca "büyük başkent", Çince "Han Şehri" anlamında Hanbalık³ yahut bazen kullanılan Latinizasyonuyla Cambaluc) Kubilay Han'ın yanında seneler geçirmiştir. 1295'te Venedik'e dönmüştür. Burada 1299'a kadar hapsedilmiş ve bu esnada seyahatnamesi *Il Milione*'yi yazmıştır ki bu kitap kısa sürede Avrupa'yı kasıp kavurmuştur.

İmdi, kadim zamanlarda, "İmparatorun Şehri" anlamında Hanbalık diye anılan muhteşem ve asil bir şehir varmış. Ama müneccimleri Büyük Han'a bu şehirde isyan çıkacağını ve zıtalilerinin emperyal hakimiyeti aleyhinde çok kargaşalar çıkacağını bildirmiş. O yüzden Han şimdiki şehri eski şehrin hemen yanına inşa ettirmiş. Aralarında sadece bir nehir vardır. Sonra da eski şehrin ahalisini Tatu adını verdiği yeni şehre iskân etmiş. Fakat ne kadar büyük olsa da yeni şehir eski şehrin bütün nüfusunu almadığından bir kısım ahalinin eski şehirde oturmasına müsaade etmiş.

Bu yeni şehrin çevresi 24 mildir. Kare şeklinde inşa edilmiş bu şehrin her kenarı 6 mil boyunca uzanır gider. Boyu on adımdan yüksek kerpiç surlarla çevrilidir. Bu surlar temelde on adım kalınlığındaysa da tepede üç adım kalınlığındadır. Surlar boyunca yer yer kireç boyalı mazgallı burçlar bulunur.

Şehrin on iki kapısı vardır, her kapıda görkemli güzel bir saray bulunur. Ama şehrin her kenarında üç kapı ve beş saray bulunur çünkü her köşeye de yine görkemli ve güzel bir saray inşa edilmiştir. Bu saraylarda şehir garnizonunun cephanelerinin konduğu engin salonlar vardır.

3 Aslında pek çok kaynağa göre bu kelime Türkçedir. Örneğin bkz. *Encyclopedia of Islam*, "Khanbalık" maddesi.

Şehirde caddeler öyle geniş, öyle düzdür ki bir ucundan diğer ucu, bir kapıdan diğer kapı görünür. Her yerde güzel saraylar; azametli, zarif hanlar ve birçok zarif ev vardır.

İlaveten şehrin ortasında kocaman bir saat, bir çan bulunur ki gece yarısı bu çanı çalarlar. Bu çan üç kez çalındıktan sonra sokağa çıkmak yasaktır, doğum yapan bir kadının yahut bir hastanın ihtiyaçlarını görmek dışında hiçbir istisna kabul edilmez. Bu sebeplerle dışarı çıkanların da fener taşıması mecburidir. Diğer yandan şehrin her kapısını bin müsellah muhafız tutar. Herhangi bir saldırı korkusundan değil de hükümdarın şanını ve kudretini göstermek ve şehirde hırsızlığı engellemek içindir bu.

1541, FERNAO MENDES PINTO

Portekizli maceraperest Fernao Mendes Pinto (1509 civarı-1583) 1537-1558 seneleri arasında Çin'i, Japonya'yı ve Güneydoğu Asya'yı gezmiştir. Çin'de gemisi batmış ve hapse atılmış, ardından işgalci Tatarlara esir düşmüştür. Daha sonra Japonya'da da gemisi batmıştır. Pinto Japon adalarını gezen ilk Batılı olmak iddiasındadır. Yer yer inanılmaz şeyler anlattığı seyahatnamesi 1614'te Portekiz'de yayımlanmış ve birçok dile tercüme edilmiştir.

Şehrin etrafı 30 fersahtır; güçlü, iki sıra surla çevrilidir. Sur boyunca bizimkiler gibi burçlar, bedenler vardır. Şehri ihata eden bu surlar haricinde, bir başka muazzam şehir [...] Çinliler orada kadim zamanlardan beri hep oturduğunu söylüyorlar ama bu topraklarda sadece birkaç belde ve köy var. Birçok güzel ev ve kale de vardır ki bunlara bu monarşideki 32 krallığın en gözde 1.600 şehir ve kasabasının valilerinin konakları da dahildir. Bu valiler üç senede bir umumi asayiş uğruna yapılan toplantı için bu şehre gelirler. Bu muazzam mesken dışında [...] 80 bin Mandarin'in⁴ kabri vardır: İçleri yaldızlı küçük türbelerdir bunlar. Etrafları demir ve sacdan çitlerle çevrilidir. Türbelere yalnız pek şatafatlı takların altından geçerek girilebilir [...] Şehirde ayrıca 500 pek muazzam saray da vardır ki bunlara "Güneş'in oğlunun evleri" derler. Burada kralın hizmetinde savaşa gidip yaralı dönen gaziler, yaşlılık yahut hastalık dolayısıyla artık silah kullanamayan asker eskileri otururlar... Ayrıca

4 Yüksek rütbeli Çin memuru.

daha alçak evlerin bulunduğu bir başka uzun cadde gördük. Burada 24 bin kayıkçı vardı, yine saray hizmetindeki 14 bin meyhaneci de burada yaşıyordu. Bir üçüncü cadde gördük ki çok büyük bir hafifmeşrep kadınlar güruhu oturuyordu. Bunlar vergiden muaftılar çünkü kurtizandı bunlar. Çoğu da melun mesleği yapmak için kocalarını terk eden kadınlardı [...] Bu mahalledeyse yine çamaşırcı kadınlar oturur ki [...] nüfusları 100 binin üstündedir. Yine aynı mahallede [...] din görevlisi adamlarla kadınlara ait 1.300 pek şaşalı ev var [...] Ayrıca pek çok [...] han gördük. Her yaştan ve cinsiyetten insan komedileri, oyunları, kavgaları, boğa dövüşlerini, güreşleri ve muhteşem şölenleri izlemeye gelirler buralara [...]

On günden fazla süren şölenler oluyordu. Çok şatafatlı şölenlerdi bunlar; hizmetkarlar, garsonlar tutuluyor; her çeşit pahalı et, kuş, balık ve tatlı ikram ediliyor, müzik dinleniyor, avcılık ve doğancılıkla meşgul olunuyor; piyesler, güldürüler, oyunlar, turnuvalar, piyade ve süvari gösterileri, dövüşler ve kavgalar düzenleniyordu. Bütün bunlar yirmi bin *taelden* pahalıya patlıyordu. Bu hanları çok zengin tüccarlara ait şirketler işletir ki bu tüccarlar [...] paralarını bu hanlara yatırırlar çünkü bu şekilde denize açılışlar kazanacaklarından daha çok kazanırlar [...] Böyle bir şölen düzenlemek isteyen hanın müdürüne gider ve kafasındakini anlatır; sonra yanında getirdiği bir defteri açıp gösterir [...] şölenin nasıl olacağını, şatafatını, oranını vesaire izah eder [...]

O defterlerden birini ben de gördüm ve okunduğunu işittim. İlk üç bölümde Tanrı'nın da davet edildiği şölenlerden ve bu şölenlerin kaç patladığından bahsediyor, ondan sonra sıra daha aşağıdaki mertebeye, Çin Kralı'nın şölenlerine geliyordu [...] Çin Kralı'nın şölenlerinden sonra sıra bir kademe aşağıya, *tutonların* şölenlerine geliyordu. Bu *tutonlar* 40 *ghaeme* hükmeden on kral naibidir.

1655, PETER DE GOYER VE JAKOB DE KEYZER

De Goyer ve De Keyzer Batavya'da (bugün Jakarta, Endonezya) bulunan Felemenk ticaret karargahından iki tüccardır. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin (VOC) temsilcileri olarak, Ming hanedanıyla bir ticaret anlaşması yapmak üzere Çin'e seyahat etmişlerdir. Maiyetlerinde bir ressam da bulunmuş, seyahatlerinin illüstrasyonlu bir kaydı çokça yayımlanmış ve 17. yüzyılın sonlarında Avrupa'daki Çin algısını önemli ölçüde etkilemiştir.

Kuzey başkenti olduğu için şehre Pekin demişler, böylece güneydeki Nankin'den ayırmışlar. Buradan Nankin'in güney başkenti olduğunu çıkarıyoruz. Ama Pekin'in bir adı da Xuntien'dir, Çinli coğrafyacıların çoğu bu adı kullanır, "Göklere İtaatkâr" anlamına gelir bu ad. Tatarlarsa buraya Hanbalık derler ki "Efendi'nin Şehri" anlamına gelir [...]

Çin'in bütün ender malları buraya getirilir, böylece bu şehirde zevke yahut beşeri ihtiyaca hitap eden her şeyden bol bol vardır. Hususi teknelerin dışında birkaç bin kraliyet teknesi Pekin'deki imparator ve maiyetine sürekli eşya ve nadirat taşır [...] Çinliler bütün nehirlerde seyrüsefer edebilmek için muazzam çabalar harcıyorlar ki su yoluyla imparatorun sarayına kolayca gelip gidebilsinler ve muhtelif eyaletlerin ürünlerinden getirebilsinler [...]

İşte bu ithalatlar sayesinde verimsiz ve çorak bir araziye kurulmuş bu şehirde her şeyden bol bol bulunur. Öyle ki buraya bütün imparatorluğun ambarı dense yeridir. Hatta Çinliler arasında şöyle bir atasözü vardır: "Pekin'de ot bile bitmez ama yok yoktur." [...]

Sokaklar taş döşeli değil. O yüzden yağmurlu havalarda, ama nadirdir böyle havalar, yürümek neredeyse imkansızlaşır. Gelgelelim kuzey rüzgârları esmeye başladıysa ve hava da kuruyrsa buranın hafif toprağından o kadar çok toz kalkar ki gürültüsü o kalabalık, pis sokakların gürültüsünü bastırır, yolda tozdan göz gözü görmez. Bu sebeple Pekinliler bu rahatsızlığı engellemek için yüzlerine ipek peçeler takarlar. Yolların aşırı bozukluğundan zahmet çekmemek için de pek çok kişi yağmurlu günlerde ata biner. Çünkü burada avam çoktur, azıcık bir yağmurda bile bu tozlu toprak çiğnene çiğnene çamur ve balçığa dönüşür.

Şehirde gezmek için kiralık atlar ve tahtirevanlar da vardır ama kiralamaya zenginlerden başkasının gücü yetmez. Tahtirevanı bambudan yahut sazdan pek sanatkârane çatarlar. Ortasında kaplan derisi kaplı bir oturak olur, müşteri buna oturur. Arkadan elindeki şemsiyeyle müşteriyi güneşten koruyan bir oğlan gelir. Müşterinin hizmetkarları da tahtirevanı takip eder; kimileri önden yürür, kimileri de peşlerinden gider. Omuzlarında efendilerinin mertebesini gösteren işaretler vardır, yolda bu işaretlere göre saygı görürler.

1721, JOHN BELL

St. Petersburg'da yaşamış; İran, Çin (1721-22) ve İstanbul'daki Rus elçiliklerine sıhhiyeci olarak atanmış İskoç doktor John Bell'in (1691-1780) kaleme aldığı bu seyahatnamede de görülebileceği üzere, Çin uzun zaman akrobatlarıyla bilinmiştir. Bell'in seyahatnamesi 1760'larda İngiltere ve Fransa'da illüstrasyonlu olarak yayımlanmıştır.

Misyonerleri gördüğümüz Fransız yahut bir başka Batılı manastırında yedik akşam yemeğimizi [...] Yemek boyunca imparatorun saz takımı çalgı çaldı, ondan sonra da hokkabazlarla cambazlar geldi. Pek çok numara ve oyun yapan bu insanların en nadir bulduğum bir iki hareketinden bahsetmekle yetineceğim. Oturduğumuz odanın tavanını ahşap sütunlar tutuyordu. Hokkabaz eline bir burgu aldı, sütunlardan birini deldi ve "kırmızı şarap mı istersiniz, yoksa beyaz şarap mı" diye sordu. Sorunun cevabı verildikten sonra burguyu çıkardı, yerine ince bir kamyş taktı. Fıçıdan akar gibi seçtiğimiz renkte şarap aktı sütundan. Daha böyle birçok içki türü döktüler sütunun içinden. Hepsini tatmış bulundum, kaliteli olduklarını gördüm.

Yine bu uzman gençlerden bir tanesi eline üç keskin bıçak aldı, sırayla havaya attı. Bıçaklardan bir tanesi hep elinde, bir tanesiye hep havada oluyordu. Uzunca bir süre devam etti buna, attığı bıçağı yere düşmeden sapından yakalıyordu. Ancak bıçaklar o kadar keskindi ki saplardan birini kazara tam tutamasa kesin bir parmağı kopardı [...]

Son bir olaydan daha bahsedeyim. Odanın zemin döşemesinin üzerine bambudan iki bambu dikmişlerdi. Bir çeşit direkti bunlar. Uzunlukları yedi buçuk metre kadardı, alt tarafta çaplarının beş inç kadar olduğu dikkatimi çekti. Üsteyse bir kron sikkesinin çapı kadardı. Bambular düz, hafif ve pürüzsüzdü; her birini iki adam tutuyordu. İki oğlan herhangi bir yardıma gerekmezsiniz bu sııklara tırmandılar. Tepesinde bazen bir ayaklarının, bazen diğer ayaklarının, hatta bazen kafalarının üstünde durdular. Sonra bir ellerinin üstünde yükseldiler ve neredeyse doksan derece yanlara yattılar. Bu pozisyonda uzunca süreler beklediler, hatta el değiştirdiler. Meselenin büyük oranda sıırğı tutan adamlara bağlandığını gözlemledim. Adamlardan biri sıırğı kuşağına sabitliyordu ve ikisi de gözlerini oğlanların hareketlerinden ayırmıyordu. Bu akrobatlardan yirmi otuz tane vardı. Hepsi imparatorundur ve sanatlarını onun desturu olmadan icra etmezler. Şuna ikna oldum ki Çinlilerin böyle numaralarda ve oyunlardaki maharetine pek az millet yetişebilir ve hiçbir millet onları geçemez.

19. yüzyılın sonlarında Çin Batılı seyyahlara ve tüccarlara kapılarını ister istemez açmıştır. Bu seyyahlar ve tüccarlar hem karşılaştıkları zengin ve kadim kültüre hayran kalmışlar hem de rast geldikleri insanları yaltaklıkları ve "anlaşılmazlıkları" dolayısıyla hakir görmüşlerdir. Harry de Windt (1856-1933) Asya'da birkaç uzun seyahate çıkmış ve seyahatlerini kaleme almış Britanyalı bir asker ve kaşıftır. Paris'ten New York'a Sibiryâ üstünden kara yoluyla gitmiş, bir başka seyahatte Rusya'dan Hindistan'a İran üzerinden geçmiştir. 1887'de Pekin'e varışını anlattığı satırlarda seyyahların aralarından geçtikleri insanlara duyduğu o tipik küçümsemeyi okuruz.

Birkaç yüz metre sonra Tatar şehrinin kapısına geldik ki hey koca Tanrı! Ne şehir ama! Şehre girince ilkin üstüme yoğun bir sis çöktü zannettim ama dönüp kapıdan dışarı bakınca parıl parıl güneşi gördüm ve gizem ortadan kalktı: Pekin'in meşhur tozuydu bu; kara, ince, adamın üstüne üstüne çöken tozu. Her şey bu tozla kaplıydı. Her nefeste ciğerlerinize doluyordu. Çok geçmeden gözlerinizi, ağzınızı ve burnunuzu doldurduğundan solunum neredeyse imkansızlaşıyordu. Gerçi bizim eşekler neredeyse diz boyu tozda külfetle ilerliyorsa da görünüşe göre kimsenin toza aldırış ettiği yoktu.

Kirli, tozlu sokaklarda bir süre gittik. Pekin'de yol kanunu yok. O yüzden el arabalarının, tahtirevanların, katır arabalarının ve deve kervanlarının izdiham yarattığı sokaklarda güvenle gezmek çok zaman alıyor. Nihayet ana caddeye vardık. Şehrin merkezinde, taş döşenmemiş, geniş bir caddeydi burası. İki tarafında alçak damlı evler, bodur ağaçlar ve süslü dükkân tabelaları uzanıp gidiyor, bir toz bulutunun içinde gözden kayboluyordu. Sonunda Pekin'deydik.

Pekin'deydik ya, menzilimiz olan Hotel de Pekin'den de epey uzaktık ve bastıracak kılavuzumuzun delişmen hareketlerinden bir süre daha o dostane hana ulaşamayacağımız belliydi [...] Kılavuzumuzun yolu kaybettiğine dair o nahoş şüphemiz, sonunda kesinleşti. Dar bir sokağa döndük, bizi kirli bir çayhanenin kapısına getirdi. Hoş bir olay değildi. Orta Afrikalı birinin Londra sokaklarında kaybolduğunu hayal edin: İşte size hâl-i pürmelalimiz. Gelgelelim bu Afrikalı bizden şanslıdır, çünkü kendisine yardım edecek bir polis memuru bulabilir. Bizimse burada, bu handiyse iki milyonluk şehirde, İngilizce konuşan sakinlerden birine, ki bunların sayısı elliyi altmışı ancak bulur, rastlamamız pek muhtemel görünmüyordu.

Kılavuz oğlanı cezalandırmak, ondan öç almak nafileydi. Çayhanede bir köşeye yerleşti, kendine çay ısmarladı, bize yolumuzu kendimiz bulmamız gerektiğini söyledi: Yolu bilmiyordu. En azından biz son derece saygısız jest ve mimiklerinden bunu anladık. Öğlenki kaçıışımızın hatırası tazeydi, o yüzden birazcık daha risk almaktan korkmadık. Koşullara boyun eğerek eşeklerimizden indik ve çay söyledik.

Pek hoş bir yarım saat geçirmediğimiz doğrusu. Çünkü beş dakikaya kalmadan etrafımızı üstü başı kirli, harami suratlı bir maganda güruhu sardı. Barızdı ki oğlan bizi şehrin en varoş mekanlarından birine getirmişti. Saatlerimizi denkerlerin içinde bırakarak iyi etmişiz. Gerçi tabancalarımız ve biraz da paramız haricinde, bizi soysalar çok bir şey de elde edemezlerdi. Yanarsam Çin başkentinin sakinleriyle bu kadar haşır neşir olmak durumunda kaldığıma yanayım. Çin köylülerinden daha yardımsever, daha misafirperver bir mahluk bulmak zordur. Hakeza baldırı çıplak Pekinlilerden daha arsız, daha kibirli, daha soyguncu herifler bulmak da öyle. Pekinlilerin Avrupalılara karşı böyle terbiyesiz davranmasının temel sebebi imparatorluk güçlerinin Tonkin’de Fransızlara karşı kazandığı zafer. [1884-85’te, kuzey Vietnam’da, Çin-Fransa Savaşı’nda Çin ordusu Fransızları püskürtmüştür.] Güpegündüz, sokağın ortasında hakaretler ediyorlar ve yanlarına kalıyor. İttifak kuvvetlerinin 1860’ta Çinlilere verdiği dersin çoktan unutulduğunu anlamak için başkent sokaklarında kısa bir yürüyüşe çıkmak yeterli.

Dükkânın önünden bir Avrupalı geçmese ve, tamamen şans eseri, daracık kapıdan bizi görmese geceyi bu sefil mağarada geçirmek zorunda kalacaktık muhtemelen. Kurtarıcımız Bay P. bir Amerikan misyoneri idi. Rehberimiz oldu, bizi kalabalık caddelerin ve meydanların teşkil ettiği labirentten geçirip Elçilik Caddesi’ne götürdü. Bay P. olmasa mümkün değil yolu kendimiz bulamazdık. Çünkü hiçbir yerde Avrupalı sakinlere dair görünür, belli bir işaret filan yok. Ancak otelimize varmadan hemen önce Fransız Elçiliği’nin önünden geçtik. Açık kapıdan içeriyi gördük: Ferah, gölgelik, çimleri biçili, sedirli çeşmeli bir bahçe vardı içeride. Kapıdaki kızıl tabelaya altuni harflerle “Legation de France” yazmışlar. Birkaç yüz metre sonra kervansarayımızın önüne geldik. Dostumuz Bay P.’ye teşekkür edip vedalaştık, içeri girdik. Kendimizi otelin serin, gri çinili, dört bir yanına çiçekli avlusunda bulunca sevindik doğrusu. Bol buzlu birer viski-soda boğazımızın tozunu yıkadı ve uzun, olaylı yolculuğumuzun yorgunluğunu aldı.

Yükümüz bir saat sonra geldi. Banyo yapıp üstümüzü değiştirdikten sonra, bizim için hazırlanmış harika akşam yemeğine hakkını verecek dinçliğe ulaşmıştık [...] Yemekten sonra bambul otu ve muhabbet çiçeği kokulu bahçede,

ay ışığında oturunca kendimizi tozlu, leş kokulu şehirden ve barbar nüfusundan yüzlerce mil uzakta sandık neredeyse. Çok şükür leş kokusu buraya kadar gelmiyor. Tientsin'den [Tianjin] ayrıldığımızdan ilk kez yemekten sonra birer puronun tadını çıkardık. Nereden baksan uzun görünen yolculuğumuzun ilk durağına sağ salım vardığımız için çok da rahatlamış değildik doğrusu.

1987, COLIN THURBON

Britanyalı gezi yazarı Colin Thurbon (doğumu 1939) 1980'lerde Çin'de binlerce mil yol kat etti. Yolculuğu boyunca genellikle bir başına ve yayan gezdi yahut toplu taşımayı kullandı. Hâlen Mao'nun radikal değişimlerinin etkisindeki ülkeyi temkinli liberalleşmenin başlamış bulunduğu yıllarda gözlemledi.

Pekin metropolünde gayri şahsi ve natamam bir şey hakimdir. Burada kendimi sık sık sanki bir şehirde değil de, bir gün şehre dönüşecek bir şantiyede gibi hissetmişimdir. Sokaklarda aval aval gezdim, var olmayan bir özü aradım. Düz blokların ve Sovyet üsluplu binaların mukavva gibi tatsız tuzsuz yükseldiği yollarının asfalt çölünde, yol boyu dikilmiş çınarların ve gümüş kavakların arasında, o fazla geniş göğün altında yürüdüm. Sanki bir başka başkentten, belki de muhayyel bir kentten, surları ve mabetleri yıkılmış İmparatorluk Pekin'inden kopmuş da buraya gelmiş gibiydim.

Sessiz caddelerde işine gücüne gidenler kadınlı erkekli yürüyorlardı. Hepsinin sırtında zeytuni ve işçi tulumlarındaki maviye boyanmış ceketler. Bir milyon fabrika işçisinin oğlanca saçları ve tütün lekeli dişleri balık istifi tramvaylar ve otobüslerde parıldayıp sönüyor. Örgülerini ve atkuyruklarını esnek bantlarla bağlamış solgun kızlar, disipline edilmiş kalabalıklar arasındaki özel yollarda kasvet içinde bisiklet sürüyor. Önümden geçip giden suratlara bakarken merak ediyorum: Birbirinden ayırt edebilir miyim bu insanları? Sanki haklarındaki Batılı klişeleri doğrulamak ister gibiler: Hepsi anlaşılmaz, kapalı, gizemli ve birbirinin aynısı. Kanvas ayakkabıların ve kara kumaştan terliklerin tekdüze adımları altında kaldırımlar sükût içinde. Daha mülayim görünen yüzlere gülümsedim. Biraz afalladılar, yavaş yavaş onlar da gülümsedi. Yanıma yaklaşan olmadı.

İnsan bu şehrin planını bile zaman zaman yadırgıyor. Ortaçağda manyetik pusulayı icat eden Çinliler başkentlerini girift bir remlegöre inşa etmişler: Şehrin

dümdüz caddeleri ve kapılarıyla, koruyuculuğu imparatorun hassa saraylarından ülkenin en ücra köşelerine kadar uzanacak bir tılsım yazmışlar. [...]

Surlar ve kapılardan geriye neredeyse hiçbir şey kalmamış, Devrim velvesi esnasında yıkılmışlar hep ama arkalarında üstünde zar zor araç görünen altı ila sekiz şeritli caddelere dönüşen gizemli bir yol şebekesi bırakmışlar. Bu yollar bir sokaklar ve avlular yığınına ilga edilemez bir yasanın kati yaptırımını gibi, özel hayatın nabız nabız atan yumuşaklığından neşet eden devasa bir fikir gibi kesip biçerek ızgaraya çevirmiş. [...]

Birkaç tramvay ve Rus usulü taksi tıngır mıngır geçiyor. Ara sıra bir Çin yapımı *Şangay* ve Japon malı sedan görünüyor. Bunlar hiçbir şahsa ait değil ama. Yer yer de siyah bir *Mercedes* ya da camları perdelerle örtülü, hantal bir *Kızıl Bayrak*⁵ devlet görevlilerini evleriyle bakanlıklar arasında götürüp getiriyor. Bunun dışında yollar beş milyon bisikletçinin aktığı bir nehir.

Ama şehir merkezine yaklaştıkça farklar çarpıyor gözüme. Ufak tefek şeylerde gösteriyor kendini bu farklar. Etekli, dudaklarına şöyle bir ruj değdirmiş kızlar, muz hevenkleri yollara dökülen pazarlar, ucuz kıyafetler serili derme çatma tezgahlar. Tartışmalar parlıyor, ne var ki nezaket sessiz sedasız: Kadınlar kol kola yürüyor, bir adamın eli iş arkadaşının omzuna uzanıyor. On yıl önceki Pekin’le kıyaslayınca, burası o zamanlar hâlâ Mao Devrimi’nin tutuculuğuyla donup sabitlenmiş bir şehirdi, insanın havsalası almıyor bütün bunları. Ama değişim her yerde artık. Camekanlar zuhur etmiş, saç kesimleri değişmiş, moda gelmiş, reklamlar çıkmış her yerde... Bütün bunlar daha yumuşak, daha benmerkezci, daha insani bir hayatın müjdecisi [...]

Bulvarlardan ara sokaklara saptım ve kendimi çıkmazların, avluların yarattığı bir labirentte buldum. Bu *hutong*lar hâlâ Pekin’in eti kemiği. Bir *hutonga* girdiğinizde, bir bakıyorsunuz genişleyip kocaman bir köye dönüşüyor. Daracık sokaklar boş duvarlar ve kapı önleriyle alacalanmış, aralara atölyeler ve lokantalar serpilmiş. Her sokak doğaçlama yoluyla, eğreti bir şekilde vücuda gelmiş. Saçakları çürüyen çinili çatılar kıvrım kıvrım. Asırlar birbirine yaslanıyor burada. Şimdiden dökülen modern tuğla duvarlar kapıları dövme tenekeden yahut yontma taştan çerçevelere yerleştirilmiş vernikli çamdan antik verandaları kenarlarında uzayıp gidiyor. Ayağımın altındaki asfalt aşınıyor ve altından bir başka çağa ait kocaman, yıpranmış kaldırım taşları çıkıyor ve trafik incelip tıkırdaya tıkırdaya akan bir bisiklet ve bisikletli fayton nehrine dönüşüyor [...]

Bu sokaklarda da Pekin sakinleri yalnızlık içinde ve bireysel. Dedikodu yaparken yahut kişisel girişimlerin küçük tezgahlarında bir şeyler alıp satarken, ne

5 Hongqi model Çin arabası.

gizemlidir ki, çıktıkları evlerden daha temiz, daha derli toplu görünüyorlardı. Ve artık gözüme birbirinin aynısı gibi gelmiyorlardı. Şimdiden kafamda esmer güneyli göçmenle uzun boylu Pekinli'yi ayırabiliyor, kuzeyli kızların koyu kestane saçlarını ayırt edebiliyorum. İnsanlar münferit portrelere dönüşmüştü: aşınmış sicimlerle ip atlayan, oğlan çocuklarına benzeyen parlak yanaklı kızlar; çekçeğe oturmuş karısını işe götüren bir adam; bu esnada topal bir acuze, ayakları zamanında bağlanıp küçültüldüğü için sakat kalmış. Altı inçten daha uzun değildi ayakları, kırık kemikleri ayak bileğine yakın, eza verici bir tepecik oluşturmuştu. Boşluğa bakarak gülümsüyordu.

BERLİN

Berlin 1230'larda kurulmuş ve önce Brandenburg'un, sonra Prusya'nın merkezi olmuştur. 1701'de Prusya kralı buraya yerleşmiş, Charlottenburg sarayı bu sıralarda inşa edilmiştir.

Şehir 18. yüzyıl boyunca gelişip güzelleşmiştir. En öne çıkan yapısı, 1788-1791 yılları arasında II. Friedrich Wilhelm tarafından yaptırılan Brandenburg Kapısı'ydı. 19. yüzyıl başlarında Almanya'nın en güçlü devletinin ve 1871'den itibaren de Alman İmparatorluğu'nun başkenti olarak Berlin kültürel hakimiyeti kademe kademe elde etmiştir. Şehrin siyasi hayatına sağcı Prusya monarşisinin nüfuzu hakimdi.

20. yüzyılın başları Berlin'de büyük değişiklikler doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başarısız bir Komünist Devrim'e sahne olan şehirde ekonomik zemin çok zenginlerle çok fakirler arasında bölünmüş hâlde devam etmiştir. 1920'lerde Weimar Cumhuriyeti'nin başkenti olarak liberal modernist kültürüyle ünlenmişse de 1933'te iktidara gelen nasyonal sosyalizme yenik düşmüştür. 1933'te şansölye seçilen Adolf Hitler Berlin'de oynanan 1936 Olimpiyat oyunlarını dünyaya Nazi rejiminin propaganda-sını yapmak için kullanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Nisan 1945'te Kızıl Ordu Berlin'i kurtardığında kent haraptı ve ahalisi açlıktan kırılıyordu. Savaş sonrası anlaşmalar, büyük oranda, Sovyet nüfuzundaki Doğu Almanya elinde olan Berlin'i ittifak kuvvetleri arasında paylaştırmıştır. Dörde bölünen şehrin her kesimini bir müttefik idaresine almıştır: Sovyetler Birliği, Birleşik Devletler, Britanya ve Fransa. Şehrin Batı kesimleri kademe kademe ekonomik ve kültürel bir canlılık kazanırken Doğu Berlin'in Sovyet kesimi gelişememiştir. 1961'de Sovyetler Doğu Berlin'den Batı Berlin'e ardı arkası kesilmeksizin devam eden ilticaları engellemek için Berlin Duvarı'nı dikmişlerdir. Duvar 1989'a kadar ayakta kalmıştır. Duvar yıkıldığından beri Doğu Berlin de canlılık kazanmıştır ve kent radikal gençliğin bir merkezi hâline gelmiştir.

1803, CATHERINE WILMOT

İrlandalı Catherine Wilmot (1773-1824) 1801-03 senelerinde İrlandalı Lord ve Leydi Mount Cashell'lerin maiyetinde Avrupa'yı gezmiş, Napolyon ve Papa'yla tanışmıştır. Günlüklerinden derlenen seyahatnamesi 1920'de yayımlanmıştır. 1808'e kadar Rusya'da yaşayan Wilmot sonraları Fransa'ya taşınmış, orada ölmüştür.

Potsdam'dan Berlin'e yolculuğumuz çok kültürel ve güzeldi ve Berlin'e girişimiz de muhteşem oldu. Yeni kapı muazzam bir zafer takına benziyor, üstü altlarındaki zemine merbut dört devasa bronz atla süslü. Caddeler inanılmaz geniş ve akasya ağaçlarıyla, başka ağaç türleriyle gayet hoş bezenmiş. Benim gördüğüm en eğlenceli yere yerleştik; penceremizin önü yürüyüş yolu. Fransa'daki gibi çanta değil de sepet taşıyan hanımlar kapımızın önünden geçiyor. [...]

Pazar günü kiliseleri gezdik ve şehri seyretmek için en yüksek kuleye tırmandık. Şehir akıl almaz raddede düz. Bence Berlin'in güzelliği bir *coup d'oeil*¹ da değil de ayrıntılarda anlaşılır. Bir Lüteryen Kilisesi'ndeki ayinin çoğunu izledim, ritüeller aşağı yukarı Anglikan Kilisesi'ndeki gibi. [...] Akşam bitkilerle güzelce süslenmiş meydanlardan ve yolun sonuna kadar uzanan ağaçlıktan geçerek Charlottenburg'a gittik. Saray çok güzel ve cennet gibi bir bahçenin ortasında. Zaten kraliyetin en sevdiği meskeni burası. Kral, kraliçe, onların kardeşleri, altı küçük evlatları ve bütün saray akşamın ekseriyetini bu bahçede yürüyerek geçirdiler. [...]

Kraliyet ailesinin yaşadığı ev herhangi bir beyefendinin evi gibi. Rahat döşenmiş. Hohenzollern Hanedanı'nın çağdaşımız üyelerinin hepsi son derece pinti ve hırpani. [...] Kral yanına eşlikçi almadan gezip at sürüyor. Sokaklarda halk ona zar zor yol açıyor. Ancak halkta bu duruma bakarak beklenebilecek bir gurur, bir özgüvene dair delil görünmüyor. Kral bencilliğiyle ve paraya düşkünlüğüyle tanınıyor. Krallığı onun yerine bakanları yönetiyor.

1 (Fra.) Bir bakışta, gözü şöyle bir değiştirerek.

1842, MARY SHELLEY

Mary Wollstonecraft Godwin, ve evlenince aldığı soyadıyla Shelley (1797-1851) *Frankenstein*'in İngiliz yazarıdır. 1822'de ölen şair Percy Bysshe Shelley'nin karısıdır. Mary Shelley 1840'larda oğlu Percy Florence'la birlikte bir dizi seyahate çıkmış, anılarını politik görüşlerini özgürce ifade ettiği ve daha ziyade bildik turistik değerleri tasvir ettiği bir kitapta toplamıştır.

27 Temmuz

Şehrin en iyi caddesindeyiz. Bütün cadde boyunca iki sıra ıhlamur ağacı var. Caddenin bir tarafından Brandenburg Kapısı'na, diğer tarafından Berlin'e başkentlik güzelliği katan bir noktaya gidiliyor: Vâsi bir açıklık, üstüne zarafetle kondurulmuş güzel bir çeşme, cilalı granitten engin bir yalak. Bu graniti Berlin'e elli mil uzaklıktaki kumluk ovada bulunan koca kayalardan birinden oymuşlar. Askeri Karakol'un, İtalyan Operası'nın ve Üniversite'nin karşısında bulunan Yeni Müze'nin sütunları da yine bu taştan. Cephanelik binası da yakında. Bütün bu binalar hep beraber harikulade bir yapı kompleksi oluşturuyor. Akşam yemeğinden sonra ıhlamur ağaçlarının altından Brandenburg Kapısı'na yürüdük. Atina'daki Propylaeum'un planında ama daha büyük ebatta inşa edilmiş çok güzel bir kapı. Napolyon kapının üstünü dekore eden Zafer Arabası'nı götürmüş ama Waterloo Savaşı'ndan sonra araba geri getirilmiş. Araba gasp edilmeden evvel sanki şehri arkasında bırakır da dünyaya atılır gibi konmuşken iade alındığında yüzü şehre dönük, şehre dönüyormuş gibi konmuş...

28 Temmuz

Sabah müzeyi gezdik. Otelimize yakın, üstelik rotası Berlin'in en iyi yerlerinden geçilerek yürünüyor. Bina bizatihi güzel; koca, dairevi salonda heykel sergisi bulunuyor, oradan bakınca resimlerin olduğu yeri görüyorsunuz. Burası zarafet ve ferahlıkta benim gördüğüm her yeri aşar, Vatikan hariç. Derhal resimlere koştuk. Bizi Berlin'e getiren bunlardır, tabii bir de meşhur bir başkenti görme merakı. Sergideki resimler ekollerine göre ayrılmış ve tabloların ışığı mükemmel. Her odada bir dizi resim asılı, ressamı da belirtilmiş...

29 Temmuz

Bugün şehrin turistik yerlerini görme vazifemizi yerine getiriyoruz! Gerçi ben sergiden uzakta geçirdiğim her dakikadan tiksindim ya. [...] Berlin çeliğin-

den üretilmiş ürünleri görmek istiyordum, güzelliklerinden yana beklentim büyüktü. Ne gariptir, yabancı bir şehirde nereye gideceğinizi, ne göreceğinizi bulmak çok zordur. Oranın en ünlü kişisini de arıyor olsanız, adresiniz yoksa bir türlü yanına vasil olamazsınız. Biz bir *drosky* [üstü açık bir fayton] tuttuk ve biz dükkâna gittik, kapalıydı. Sonra bir başkasına gittik, içinde kayda değer bir şey yoktu. Otelimize döndük ve öğrendik ki *drosky*yi rota üzerinden değil de saatlik tutmayarak çok *groscheni* boşa harcamışız. Bu hatamızı düzelterek tekrar yola çıktık, fabrikayı aramaya koyulduk...

Sonunda [...] Eisengieserei'ya, yani demir dökümhanesine ulaştık. Oranien-burg Kapısı'nın hemen dışında. [...] Adamlar kumda kalıp yapıyorlardı. Niha-yet fırından bir kazan çıkarılıp erimiş metal kalıba döküldü. Metal eritmekte kendine has bir şey var, bu manzarayı izlemek zihne yeni fikirler, ruha yeni hisler veriyor. Su yahut başka bir sıvıyı kaynatmak yalnızca cansız bir ögenin doku değiştirmesinden ibaret, göze hitap etmiyor. Ama erimiş metal, kızgın ve kıpkırmızı, yeni görüntüye bürünüyor ve sanki canlanıyor. Sanki ısı bağımsız bir irade veriyor, insanı yaralayacağını bilmek de seyirci indindeki kudret his-sini arttırıyor. Üstelik aktıkça şekil alıyor erimiş metal ve sonra o şekli koru-yor. [...] Kuşkusuz, şu ufak tefek Tepegözlerin o ışıldayan canlı sıvıyı kazandan dökmesini görmek, sonra erimiş metalin kalıbın çeşitli kısımlarına ulaşması-nı, akabinde görevi yerine getirilmiş olduğu, kalıba döküldüğü için sakinleşip kararması, niye yahut nasıl bilmiyorum, insanın içini titretiyor.

Bu işlemi gördükten sonra biri bir depoya götürdüler. Hediyeelik eşya satıyor-lardı. Bilezik, zincir yahut kolye değil ama. Çoğunlukla Napolyon ve Büyük Friedrich'in küçük heykelleri.

1936, THOMAS WOLFE

Amerikan Romancı Thomas Wolfe (1900-1938) ölümünden sonra yayımlanan romanı *Eve Dönemezsin*'de (1940) Hitler'in 1936 Olimpiyatlarında görüp hayran kaldığı şehri tasvir eder.

Alman halkının sık sık böyle asil amaçlar için kullanılan düzenleyici deha-sı daha önce hiç görmediği kadar heyecan verici bir şekilde sergileniyordu şimdi. Sırf resmigeçit bile eziyordu insanı, öyle ki bunalmaya başladı. Bunda

uğursuz bir şeyler vardı. İnsan muhteşem bir emek konsantrasyonu, bütün memleketin engin kolektif gücünde muazzam bir birleşim ve düzen seziyordu. Uğursuz gelen taraf bunun Olimpiyat oyunlarının gerektirdiği seviyeyi açıkça aşmış olmasıydı. Oyunlar gölgede kalmıştı. Olimpiyatlar, diğer milletlerin de takım kurup yolladığı basit spor karşılaşmalarından ibaret değildi artık. Bütün Almanya'nın talim ve disipline edildiği muntazam ve bunalıcı bir gösteriye dönüştüler günbegün. Sanki bütün dünyaya bu yeni kolektif kudretin sembolü, bu yeni iktidarın neye dönüştüğünü somut örneklerle göstermenin aracı olarak seçilmişti.

Böyle işlerde tecrübeleri olmamasına rağmen Almanlar tasarım açısından inşa edilmiş en güzel, en mükemmel, ihtişamlı bir stadyum inşa etmişler. Ve bu devasa tesisin bütün uzuvları -o yüzme havuzları, koca salonlar, ufak statlarına aynı şekilde güzellik ve faydanın birliğiyle tasarlanıp yapılmış. Organizasyon fevkaladeydi. Sadece oyunlar değil, her karşılaşmanın en ince ayrıntısı saat gibi tıkr tıkr işledi. Kalabalık, şimdiye kadar hiçbir şehrin kaldırmak mecburiyetinde bulunmadığı ve bir benzerinin New York trafiğini bir daha açılmayacak kadar tıkayacağı kesin bir kalabalık sükunetle idare edildi. İntizam ve sürat hayranlık uyandırıcıydı.

Gündelik temaşa güzellik ve ihtişam açısından nefes kesiciydi. Stadyum insanın boğazını sıkı bir renk turnuvasına dönmüştü; bayrakların ezici şaşaası Amerika'nın azametli resmigeçitlerini, Amerikan başkanlığına başlama merasimlerini ve Dünya Fuarlarının debdebeli dekorasyonlarını insanın gözünde pespaye karnavalları mertebesine indiriyordu.

Bizatihi Berlin, Olimpiyatlar boyunca stadyumun bir çeşit müstemilatına dönüştü. Şehrin bir ucundan diğer ucuna, Lustgarten'dan Brandenburger Tor'a kadar, Unter den Linden'in geniş kaldırımları, periler diyarına benzeyen Tiergarten'in geniş meydanları, batı Berlin'in her yerinden ta stadyumun kapılarına kadar bütün şehir nefes kesici bir bayrak geçidiydi. Yalnızca sonsuz kilometreler boyunca uzanıp giden olağan sancaklardan bahsetmiyorum, muazzam bir imparatorun cenk otağını zarafetle süsleyebilecek kadar kudret saçan, on beş metrelik bayraklar bile vardı.

Sabahtan itibaren bütün gün Berlin dev bir Kulak oldu; bütün dikkatini, özene-nini, ilgisini stadyuma verdi. Her yerde hava tek bir sesle doluydu. Kurfürstendamm'daki yeşil ağaçlar konuşuyordu: Dallarına gizlenmiş güçlü hoparlörler marifetiyle stadyumdaki spiker bütün kente hitap ediyordu. George Webber için o aşına parkur ve saha terminolojisini Goethe'nin lisanına tercüme edilmiş duymak tuhaf bir tecrübeydi. Kendisine *Vorlauf* un az sonra başlayacağı

söylendi, sonra *Zwischenlauf* vardı, ondan sonra da nihayet *Endlauf* geliyordu. Ve galip: "Owens – Oo Ess Ah!"

Bu esnada bayraklarla dolu o muhteşem yollar akşama kadar hep izdiham halindeydi. Unter den Linden'ın geniş gezinti yollarını sabırlı, kararlı Alman ayakları çiğniyordu. Babalar, analar, çocuklar, gençler, yaşlılar... Memleketin her köşesinden gelmiş bütün millet buradaydı. Sabahtan akşama kadar gözleri fal taşı gibi açık, hayret dolu, bayraklı yolların acayibinin arasında geziyorlardı. Bu kalabalık içinde insan yer yer Olimpiyat ceketlerinin göze batan renklerini ve yabancı suratların ışıltısını seçebiliyordu: Fransızlarla İtalyanların esmer çehreleri, Japonların fildişi suratları, İsveçlilerin saz rengi saçları ve mavi gözleri, ve hasır şapkaları içinde şıkır şıkır, beyaz pazenleri ve Olimpiyat amblemi nakşedilmiş mavi ceketleriyle iri Amerikalılar.

Büyük alaylar da yapıldı, bazen silahsız ama Kahverengi Gömlekliler kadar ritmik yürüyen gruplar sokaklarda marş etti. Her gün öğlen vakti Olimpiyat oyunlarına varan yollar, bayraklı caddeler ve Führer'in stadyum güzergahındaki meydanlar miller boyunca askerle doldu. Rahat duruşta bekliyorlardı; gülüşen, söyleşen genç erkekler. Führer'in korumaları, Schutz Staffel birlikleri, Fırtına Birlikleri, bütün rütbeler ve bölükler farklı üniformalar içinde. Wilhelmstrasse'den Brandenburg Tor'un kemerlerine kadar iki kesintisiz hat olarak uzayıp gidiyorlardı. Sonra keskin bir emir duyuluyor ve askerler aniden dururken on bin deri postalın savaş naraları atarcasına yere vurduğuna şahit olunuyordu.

Sanki her şey bu an için planlanmış, bu muzaffer amaç için teşkil edilmişti. Ama halk... İşte onlar planlanmış değildi. Her Allah'ın günü, gediksiz asker duvarının arkasında iğne atsan yere düşmez bir izdihamın içinde sabırla dikiliyorlardı. İşte milletin geniş tabakalarıydı bunlar, yeryüzünün çaresizleri, hayatın kemter kulları, işçiler ve karıları, analar ve evlatları... Her Allah'ın günü geliyor, dikiliyor ve bekliyorlardı. Orada duruyorlardı çünkü kendilerine sihirli çemberin içinde yer verecek küçük karton karelerden alacak paraları yoktu. Öğlenden gece yarılarına kadar günün iki kısa ama altın anını bekliyorlardı: Führer'in stadyuma girdiği ve çıktığı anlar.

Sonunda geldi. Buğday tarlasında rüzgâr eser gibi kıpraştı kalabalık. Kıpırtı dalgası O'na kadar vardı. O dalgada memleketin sesi, umudu ve duası mevcuttu. Führer ıslıl ıslıl bir arabayla ağır ağır geldi. Bıyıkları komik operalarda gördüğümüz türden, esmer bir adam. Dimdik, alnı açık, kıpırtısız ve tebessümsüz, avcu dışa gelecek şekilde elini kaldırıyor. Nazi selamı vermiyor. Buda'nın yahut manevi kurtarıcıların yaptığı gibi kutsama hareketi yapıyor.

1960, GEORGE KENNAN

George Kennan (1904-2005) Amerikalı bir diplomat olup Batı'nın Soğuk Savaş tasavvurunu şekillendirenlerden biridir. 1920'lerin sonunda Berlin'de okumuş, okuduğu kenti 1960'larda tekrar ziyaret etmiştir. "Yeni Berlin'e" dair izlenimlerini hatıratı *Bir Hayattan Eskizler*'de (1989) okuyoruz.

16-22 Haziran

Berlin ışıklı, açık, gepgenişt. İnsanın salt dinçliğiyle kendini yaktığı (en azından ben yanıyorum) o karakteristik, enerjik havası bakıydı. [...] İlk defa insan tepeden turnağa yeni bir Berlin hissediyordu. Eski Berlin'in iskeleti üzerinde epey farklı işlev düzenlemeleri yapılıyor yahut daha yerinde bir deyişle, önceki işlevlerin üstüne yenileri örtülüyor. Sokak ve cadde planları büyük oranda aynı. Eski şehrin ne kadar büyük bir kısmının, özellikle de vaktiyle o kadar merkezî, o kadar baskın olan, o kadar zamanı aşkın ve tahrip edilmez görünen semtlerin, mesela Potsdamer Platz, Friedrichstrasse ve eski mesken Tiergartenviertel arasındaki tıklım tıklım, muazzam iş merkezinin mutlak surette tarih olduğunu, öyle ki gelecek nesillerin hatta bugünkü gençlerin o mahallelerin var olduğunu bile bilmeyeceğini, anlatılsa da oraları tasavvur dahi edemeyeceğini düşünmek insanı şoke ediyor. Daha beş sene önce yıkıntılar ve viranelerle dolu da olsa eski Berlin yerindeydi: Yeni hayat eski Berlin'e yerleşmemişti de kamp kurmuştu, iğreti duruyordu, neredeyse özür diler gibi bir hâli vardı. Şimdi yeni Berlin hâkim. Onca canlı sahneleri, gösterişi, dehşetleri ve ümitleriyle eski şehir tarihin nisyanına fırlatılıp atılıyor. Hem de kendisini tanıyan benim gibilerin gözleri önünde. [...]

Pazartesi M'yle şehrin Komünist doğu kanadında tiyatroya gittik. Burası eski Theater am Schiffbauerdamm, yakın zamanlardaki ölümüne dek Brecht'in yönettiği tiyatro. Tiyatro civarı bir zamanlar bu şehrin en kalabalık merkezlerinden biriydi. Şimdiyse bomboş, sessiz, handiyse ıssız. [...]

Oyun bir *Ve Durgun Akardı Don*² uyarlamasıydı. Tercüme elbette Rusçadan. Oyunculuklar iyiydi. Salon tam dolmamıştı. Koridorlarda insanlar fısıldaşıyor ve birbirlerine kaçamak bakışlar atıyordu. İster istemez, millerce uzayıp giden bu muazzam, harabe, metruk alandaki tek canlı insanlar, aktörlerden ve bir avuç seyirciden ibaret bizmişiz gibi hissediyorduk. Bu muazzam boşluğun içinde, rüyadaymışız gibi, bir çeşit seremoniden geçiyormuşuz gibi. İrademizi eline almış kötü bir ruh bizimle dalga geçiyormuş gibi. [...]

2 Sovyet yazarı Mihail Şolohov'un dört ciltlik romanı. Yazar bu romanıyla 1965'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır.

M'yle ikinci sırada oturduk. Taş gibi sessizdik. Önümüzde bir çeşit Komünist subay üniforması giymiş iki sessiz eşkâl vardı. Perde çekildikten sonra bile seyircilerden gık çıkmadı. Şurası açıktı: Rusya'daydım yeniden. Ama bugünün Rusyasında değil, Stalin'in Rusyasında. Kruşçev'in kendi halkı arasında yakalayıp defettiği dehşetengiz, sinsi ruh burada, Rus himayesindeki bu uzak memlekette sığınak bulmuştu ve şimdi, sanki ölü Stalin'in "inançsız" Almanlara tesir eden postmortem bir lanet gibi, "doğu kanadının" viranelerinde hüküm sürüyordu. [...] Ara verilince çıktık. [...]

Köprüyü geçtik, üniversitenin arkasında nehri takiben sola döndük, bir zamanlar şimdi harabe hâlindeki İmparatorluk Sarayı'nın çevresinde bulunan muazzam meydanlardan birine yöneldik. Eski Zeughaus'un yıkıntılarının önündeki küçük bir parktan geniş bir açıklığa çıktık birden. Arabadan çıktık, ıssız meydana yürüdük. Ve çevremizde gördüklerimiz, hissettiklerimiz ansızın boğdu bizi. Ama ne boğmak! Senelerdir tatmadığım derin, mutlak bir boğulma.

Alacakaranlığın ileri saatleriydi: Kuzey gecelerinin uzun alacakaranlıkları. Ağaçların altı karanlıktıysa da gök kısmen hâlâ aydınlıktı. Havada altı bir ton da vardı. Önümüzde sadece Wilhelm'in Romanesk üsluplu devasa katedralinin kalıntılarına bakan muazzam meydan vardı. Bütün saha inanılmaz derecede sessiz ve boştu. Yalnızca Zeughaus'un yanındaki ağaçların altında duran bir çift aşık biz gelince huzursuz adımlarla uzaklaştı. Çevremizi kadim, büyük yapıların ıslık ıslık gökyüzünün altında yarı yarıya salt silüete dönüşmüş harabeleri sarmıştı. Ne harabeler! Sağlamken biraz taklitçi ve kasıntı görünürlerdi. Gelgelelim şimdi Roma'da bile görmediğim bir haşmet vardı üstlerinde. İkimiz de bu yaşadığımızın sıradan bir an olmadığını fark ettik. Daha önce tecrübe etmediğim bir durgunluk, bir güzellik, bitimsiz, matemvâri bir keder ve zamansızlık vardı. Belli ki ölüm yakındı, havadaydı: Dingin, ağırbaşlı, efkârlı Ölüm; başka bir şey değil. İkinci Dünya Savaşı'nın ölçsüz trajedisi, can veren milyonlar, keder ve mahrumiyetin uçsuz bucaksız denizi, bütün bir hayat, inanç ve umut sisteminin mahvı burada hâlâ hükümfermaydı. Bir katedralin yıkıntıları önünde, açık alanda dikiliyormuşuz gibi değil de gerçek bir katedralin içinde fısıldaşıyormuşuz gibi çok güçlü bir izlenime kapıldık. Tek bir can yoktu görünürde. Ama hayır, işte, katedralden geriye kalanlara çıkan devasa merdivenin zirvesinde, muazzam mermer sütunlardan birinin kaidesinde, gölgeler arasında yarı saklanmış üç yeni yetme gördük. Kıpırtısızdılar, sanki heykeldiler, suskundular, ebediyen yalnız ve terk edilmiştiler. Yitik, serkeş eşkâlleri yanıp kül olarak bugün onları zihnimde hâlâ gördüğüm surete büründüler: Dirsekler dizlerde, çeneler avuçlarda dinleniyor. İnsanoğlunun kayıp ve amaçsız vaziyeti, kimsesizliği, çaresizliği, çektiği hasretler ve anlama kabiliyetinden yoksunluğu.

KAHİRE

Antik Gize piramitlerinin birkaç kilometre uzağında inşa edilen Kahire, Araplarca müstahkem bir karargâh olarak el-Fustat adıyla M.S. 641'de kurulmuştur. Çok geçmeden bir ticaret ve imalat merkezi hâline gelmiştir. 969'da el-Fustat'ı fetheden Fâtîmî hanedanı 1171'e kadar sürecektir hilafeti için el-Kahire adında yeni bir başkent inşa etmiştir.

Kahire 12. yüzyılda Selâhaddîn Eyyübî'nin imparatorluğuna başkent olmuştur. 1260'tan itibaren Memlûk İmparatorluğu'nun başkenti hâline gelmiştir. 14. yüzyılın ortasında Avrupa ve Orta Doğu'nun en büyük şehri olmuş, siyasi iktidarın olduğu kadar iman ve ilmin de merkezi hâline gelmiştir. Şehri 1517'de Osmanlı Türkleri almıştır.

Napolyon'un 1798'deki işgalini müteakip, 19. yüzyılda Kahire birçok Batılının hayran olduğu bir yer hâline gelmiştir. Napolyon Mısır'a giderken yanında, antik kültürü belgelemeleri için birçok alim ve âsâr-ı atîka uzmanı götürmüştür (bkz. İskenderiye maddesinin Vivant Denon bölümü). Bu ziyaretçilerden birçoğu Gize'ye giderken Kahire'ye uğramıştır.

Resmi bağımsızlığını 1922'de kazanmışsa da Mısır 1882-1952 seneleri arasında İngiliz idaresinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kahire Osmanlı Türkleri aleyhindeki İngiliz harekâtlarına karargâhlık etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndaysa yine İngilizlerin Orta Doğu Komuta Merkezi'nin ve Kuzey Afrika'da Almanya ve İtalya'ya karşı yürütülen harekâtların karargâhı olmuştur. Mısır'ın 1952'deki milliyetçi devriminden beri, tarihiyle çok iç içe bir başkent olarak hayatını sürdürmektedir.

1050, NASIR HÜSREV

İranlı şair Nasır Hüsrev (1004-1088), 1046-52 seneleri arasında İslam dünyasında çok geniş bir alanı gezen büyük bir yazar olarak kabul edilir. Gördüklerini *Sefernâme* (Yolculuk Kitabı) adlı eserinde toplamıştır.

Suriye'den gelirken önce Yeni Kahire'yle karşılaşılıyor. Eski Kahire biraz daha kuzeyde kâin. Yeni Kahire'ye el-Kahiretü'l-Muizziyye diyorlar, garnizon mahallesineyse Fustat. [...]

Sultanın sarayı Kahire'nin ortasında. Bitişğine hiçbir yapı inşa edilmemesi için çevresi açık bırakılmış. [...] Sarayın etrafındaki bu açık alanda geceleri yarısı süvari, yarısı piyade bin muhafız oluyor. Bunlar akşam namazı vaktinde boru ve davul çalıyor, sonra da sabaha kadar devriye geziyorlar.

Sultanın sarayı muazzam yüksekliği ve bünyesindeki çeşit çeşit yapı dolayısıyla şehrin dışından bakınca dağa benziyor. Şehrin içinden bakıncaysa yüksek duvarlar dolayısıyla hiçbir şey göremiyorsunuz. Sarayda sayısını kimsenin bilmediği kadınlara ve cariye kızlara ilaveten on iki bin hizmetkar çalıştığı söyleniyor. Diğer yandan, on iki binadan oluşan sarayda toplam otuz bin kişinin yaşadığı da anlatılıyor.

Haremin zemin seviyesinde on kapısı var. [...] Sultanın at sırtında girebileceği bir de yeraltı girişi mevcut. Sultan şehrin dışında bir saray daha inşa ettirmiş, burası tavanı tahkim edilmiş bir tünelle hareme bağlı. Sarayın duvarları yekpareymiş görüntüsü verecek şekilde yontulmuş taşlardan yapılma. Ayrıca sarayın bünyesinde pek çok köşk ve revak var. [...]

Kahire şehrinin beş kapısı var. Suru yok ama bütün binaları surlardan daha yüksek, daha güçlü. Hem her ev, her yapı bizatihi bir kale gibi. Bazı binalar beş, bazıları altı katlı. İçme suyu Nil'den geliyor, suyu sakalar develerle

taşıyorlar. Evinizin duvarı Nil'e ne kadar yakınsa içtiğiniz su da o kadar tatlı oluyor çünkü su Nil'den uzağa taşınırken tadını yitiriyor. Eski ve Yeni Kahire'de sakalara ait bin deve olduğunu söylüyorlar. Sırtlarında su taşıyan sakalarsa ayrı. Pirinç bardakları ve sürahileri var bunların, develerin giremediği dar sokaklara giriyorlar. [...]

Eski Kahire bir burna inşa edilmiş. Nil suyunun akının korkulduğu için tepeye kurulmuş şehir. Belli bir mesafeden Eski Kahire'ye bakınca dağdır sanıyorsunuz. Evlerin yedi ya da on dört katlı olduğu yerler var. Güvenilir bir kaynaktan duyduğuma göre birisi yedi katlı evinin tepesine bahçe kurmuş, içinde de bir buzağı büyütmüş. Buzağı büyüyüp öküz olunca ta en aşağıdaki bir kuyudan su çekmesine yarayan bir dolap tesisatı kurmuş. Ayrıca evin damındaki bu bahçede portakal, muz ve başka meyve ağaçları varmış, adam çiçek ve zerzevat da yetiştiriyormuş.

1326, İBN BATTÛTA

İbn Battûta (1304-1368/69 ya da 1377) ortaçağın en büyük seyyahıdır. Fas'ta doğmuş, Kuzey Afrika'nın, Orta Doğu'nun, Güney ve Doğu Asya'nın çoğunu gezmiş ve ömrünün sonuna doğru seyahatnamesi *Rihle*'yi yazmıştır. İlk hac yolculuğunda Kahire'yi de ziyaret etmiştir.

Nihayet şehirlerin anası, zorba Firavun'un payitahtı, geniş toprakların ve bereketli diyarların dilberi, binası sayısız, güzelliği ve ihtişamı eşsiz, gelip gidenin buluşma yeri, acizle kadirin durağı, kalabalıkları deniz dalgaları gibi çarpan ve olanca genişliğine rağmen nüfusu şehre zar zor sığan Kahire'ye vardım. [...]

Eski Kahire'nin karşısındaki Nil kıyısında Bahçe diye bilinen yer var. Bir te-nezzüh ve gezinti yeri burası. Kahire halkının zevk ve eğlence içinde vakit geçirdiği pek çok güzel bahçe var burada. Bir keresinde bu şehirde sultanın kırılan eli iyileştiği için verilen bir şölene şahit oldum. Bütün tüccarlar çarşıları pahalı eşyalarla süslemiş, dükkânlarda süsler ve ipek kumaşlar günlerce asılı kalmıştı.

Amr bin Âs camisi çok seviliyor ve hürmetle ziyaret ediliyor. Cuma namazı burada kılınıyor ve yol batıdan doğuya bu caminin içinden geçerek gidiyor. Kahire'de o kadar çok medrese var ki sayısını belirlemek imkânsız. Sultan

Kalavun türbesinin yakınlarında bulunan “iki kale arasındaki” hastaneye gelince, ne kadar tarif etsem az: İçinde sayısız tıbbi alet ve ilaç var. Günlük geliri de bin dinar kadar.

Hankah denen dini yapılardan da çok var. Asilzadeler bunlardan inşa ettirmekte yarışıyorlar. Hankahlar çoğunluğu İranlı dervişlerin ders verdiği mektepler. Bu dervişler iyi eğitim görmüş, tasavvuf ehli adamlar. Her dervişin yanında kendisine nezaret eden birisi ve bir kapıcı var; maslahatları hayranlık uyandıracak şekilde düzenleniyor. Pek çok özel adetleri var. Bunlardan bir tanesi sofralarıyla alakalı. Hankah kahyası sabah dervişlere gelip canının ne çektiğini soruyor ve sofraya oturduklarında herkese ekmeği ve çorbası ayrı tabaklarda veriliyor. Kimse yemeğini bir başkasıyla paylaşmıyor. Günde iki kere yemek yiyorlar. Her birine yazlık ve kışlık giysiler ve aylık 20 ila 30 dinar harçlık veriliyor. Her perşembe helva, çamaşırlarını yıkamaları için sabun, hamam ve kandil yağı parası alıyorlar. Bunlar bekar, evlilerin tekkesi ayrı.

Muazzam el-Karâfe mezarlığı da Kahire’de. Burası sayısız alimin ve müminin kabirlerinin bulunduğu hassaten mukaddes bir mekân. el-Karâfe’de insanlar ev gibi görünecek, duvarlarla çevrili kasırlar inşa ediyor ve hoş sesleriyle gece gündüz Kur’an tilavetinde bulunan hafızlar tutuyorlar. Bunlardan bazıları türbelerin yanında tekkeler ve medreseler inşa ettiriyor, perşembe geceleri geceyi çocukları ve kadınlarıyla geçirmek üzere oralara gidiyor ve ünlü türbeleri tavaf ediyorlar. Ayrıca Berat Kandili’ni de orada idrak ediyorlar. Çarşıdan gelenler her çeşit nevaleyi getiriyor. Hazreti Hüseyin’in başının metfun bulunduğu türbe de bu mezarlıkta. Türbenin hemen yanında kapılarında gümüş levhalar ve halkalar bulunan kocaman bir dergâh var.

1850, GUSTAVE FLAUBERT

27 yaşındaki romancı Gustave Flaubert (1821-1880) Mısır’ı -özellikle de yedi hafta harcadığı Kahire’yi- sıkıcılığı ve dar görüşlülüğü dolayısıyla öğrendiği memleketi Normandiya’nın taban tabana zıddı bir yer olarak görmüştür. Kahire tıpkı 19. yüzyılda yaşayan başka pek çokları için olduğu gibi Flaubert için de bünyesinde sözüm ona tenselliği 19. yüzyılda Batı muhayyilesinde ziyadesiyle yer eden Doğu’nun egzotik albenisini taşıyordu. Okuyacağınız satırlar Flaubert’in annesine Kahire’den 1850’de yazdığı bir mektuptandır.

*Danseh*¹ törenini görebilmek için bir duvarın üstünde beş saat dikildiğim için çok fena nezle oldum. Şimdi, şöyle: *Danseh* kelimesi “ayakla çiğnemek, ezmek” anlamına geliyor ki daha iyi bir isim veremezlermiş. Törende bir adam yerde köpekler gibi çömelmiş başka adamların üstünden atla geçiyor. Kahire’de yılın belli dönemleri vakti zamanında Kahire’ye atla toprak çanakların üstünden geçip hiçbirini kırmadan giren bir evliyanın kerametini yad etmek için bu tören yapılıyor. Nasıl ki evliya toprak çanakları kırmadıysa töreni tekrarlayan şeyh de çömelmiş adamları yaralamamalı. Orada yanaklarına ve göğüslerine demir şişler sokan dervişler gördüm. Şişlerin iki ucuna portakal takıyorlardı. İnananlar topluluğu vecd ile feryat ediyordu, bu vahşi müzik insanı çıldırtmaya yeterdi. Şeyh at sırtında görüldüğünde adamlarım yere yatıp yüzlerini toprağa verdiler, balık gibi sıra sıra dizildiler. Bedenlerinin arasında hiç boşluk olmaması için yan yana uzanmışlardı. Adamın biri üstlerinde yürüyüp bu insan platformunun sıkı ve sağlam olup olmadığını kontrol etti. Sonra yolu açtı. Sonra bir darbe dolusu, bir bora, bir kasırga başladı: Hadımlar önlerindeki her şeye sağdan soldan yağmur gibi darbe indiriyordu. Biz bir duvarın tepesine tünemiştik. Ayaklarımızın dibinde Sassetti ve Joseph duruyordu. Saat on birden neredeyse dörde kadar orada durduk. Hava çok soğuktu ve ortalık o kadar kalabalıktı ve bizim yerimiz o kadar dardı ki titreyemiyorduk bile. Ama tören çok güzeldi, tamamını seyredebildik. Palmiye sopalarının fesler üstünde tokmakların davullar yahut daha iyi bir benzetmeyle yün yumaklarının üstünde sektiği gibi boğuk boğuk sekiyordu. Evet, tam olarak böyle. Şeyh ilerledi. Atını iki kişi tutuyordu. Başka iki kişi de kendisine yardım ediyordu. Güçlü kuvvetli adamlar lazımdı bunun için. Elleri titremeye başladı, sinir nöbeti geçirdi, geçidinin sonunda bilinci neredeyse kapanıktı. Yüzüstü yatmış iki yüzden fazla adamın üzerinden atıyla geçti. Kaç kişinin öldüğüne gelince, onlarla ilgili herhangi bir bilgi edinmek imkânsız. Kalabalık şeyhin arkasından öyle bir akın etti ki şeyh geçtikten sonra yerdeki talihsizlerin başına neler geldiğini bilmek, dereye atılan iğnenin akıbetini kestirmekten daha zor.

1 Flaubert muhtelemen Sa’diyye tarikatının “düseh” kutlamalarını kastetmektedir. Hidiv Tevfik Paşa tarafından iptal edilen bu kutlamalar Hz. Peygamber’in doğum gününde yapılmış. O gün Sa’diyye şeyhi meydana atıyla çıkar dervişleri o sırada Fatiha okumaya başlarmış. Sonrasında dervişler yüzleri yerde olacak şekilde sıra hâlinde uzanır, şeyhleri atıyla üzerlerinden geçirmiş.

1862, GEORGE HOSKINS

Britanyalı Mısırbilimci G. A. Hoskins (1802-1864) Mısır'ı ilk defa 1830'larda, ikincisi otuz yıl sonra olmak üzere iki kez ziyaret etmiştir. Kitabı *Aşağı ve Yukarı Mısır'da Bir Kış* (1864) adlı kitabında bu ikinci ziyaretini anlatır.

Kahire geçtiğimiz çeyrek yüzyılda pek az değişmiş. Camiler daha viran, içlerindeki renkler parıltısını çok daha fazla kaybetmiş. İçinde 42 dönümlük geniş bir meydanın da bulunduğu, eskiden taşkın sırasında sular altında kalan, diğer zamanlardaysa mısır ekilip biçilen Özbekiye'yi bitkilerle çok güzel donatmışlar. Sıcak iklimin en büyük lüksü temin edilmiş burada: Mis gibi gölge.

Ağaçların altında vasat kafeler var. Burada harika kahve, şerbet ve panç [*punch*] içilebilir. Akşamları çok kötü saz takımları çalar. Pazar günleri bu mesire çok kalabalıktır: Frenkler ve *Nizam* kıyafetleriyle Türkler ana baba gününe çevirirler mesireyi. Nizam kıyafeti giymeyen Avrupalı tüccarlar genelde başlarında kızıl fesle gezerler. Karıları ve kızlarıysa, en iyi zevkle seçilmiş olmasalar da, Avrupai kılıkla dolaşırlar.

Yabancıların ilgisini en çok çekecek gruplar domino, satranç ve tavla oynayanlarla hokkabazların etrafında toplanan ırgatlardır. Kafeler daha iyi olsa, bahçelere de daha iyi baksalar, dünyada ancak birkaç mesire yeri buradan daha hoş olurdu. Meydanı çevreleyen evlerden bazıları çok güzel, özellikle de merhum paşanın kız kardeşine ait saray, Shepheard'ın kusurlarına rağmen Kahire'nin "en iyi oteli" meydanın tam karşısında bulunan ve Kahire'nin en iyi ikinci oteli olan Hotel d'Orient. Ama ressamın hayranlığını daha ziyade, o pitoresk kafesli pencereleri, yahut *meşrebiyeleri*yle, eski evler çeker. Bir caminin ağaçlarla çevrelenmiş minaresi tesiri arttırır. [...]

Kahire sokaklarının mimari cazibesinden birkaç örnek bunlar. Ama bu sokaklara hayat veren kalabalıklar da daha az ilginç değiller. Zengin fakir, asil avam herkes bir arada. Her çeşit kılık, her çeşit ten rengi, kara Nubyalı'dan bembeyaz Çerkes'e. Bazen dikkat zengin bir Türk'ün siyah ve bir Parisliyi bile tatmin edecek kadar geniş yelpazede rengarenk ipekler içindeki haremine kayar. (Gerçi buradakiler kabarık etek giymezler.) Bu kıyafetler Trabluslu güzel Fatma'nın dediği üzere ellişer kiloyla ölçülerek alınır ve evlere el arabalarıyla taşınır. Sık sık da eşeklere yüklenirler. Bu eşeklerin çok güzel eyerleri olur. Avrupa'nın tanımadığı bir kıymet ve değerdir bu.

Harem kadınları dışında dikkati en çok çeken, en sıra dışı kadınlar çarşıda yayan gezer. Güzel, siyah gözleri dışında hiçbir yerleri görünmez. Yüzlerini örten keten peçelerin arasından bakışlarını bizlere bağışlamaz, yere bakarlar. Bedenlerinin kalanı keten yahut ipek katlarından kocaman bir yığın gibi görünür. Sarı çizmeleri bile zar zor gözükür. Bu kadınlara genelde köleler yahut akrabalarından yaşlı kadınlar eşlik eder. [...]

Camiler Kahire'nin gururudur. Çoğu kireçsiz, boyasız, tamirat geçirmeyen ve hatta duvarları ufalanıp dökülen bu camilerin minareleri zarafette palmyelerle yarışır. Şaşıaalı sokak mimarisi, şık çeşmeler ve pitoresk kılıklerle birleşince bu manzara bir ressamı çıldırtmaya yeter. Şu güneşin altında, ancak bir veba salgını Kahire'nin çarşılarındaki kalabalığı azaltır. [...]

Kahire'nin bugün ibadete açık bütün camilerine girerken terlik giymek yahut ayağı kumaşla sarmak şarttır. Müslümanlar namaz kılan varsa ayakkabılarını çıkarırlar. Akli başında her ziyaretçi, inancı ne olursa olsun, onların duygularını incitmemek için hassasiyet gösterecektir. Camileri ziyaret etmek biraz pahalıya geliyor. Fayton on şilin. Her camide de iki şilin vermek gerekiyor. Askerler de en azından dört şilin istiyor.

Kahire silüetini öyle güzel süsleyen kale görmeye değer. Faytonla yahut eşek sırtında gidilebilir. [...] Buradan sayısız minaresiyle bütün şehir görünüyor. Ama hemen alttaki Sultan Hasan minaresi ayrıca belli. Uzaklarda çöl, Nil, Gize ve Sakkara piramitleri görünüyor. Taşkın manzaranın ilginçliğini artırıyor. Ancak piramitlere gitmek isteyenlerin yolu ekim ayında bu taşkınlar yüzünden iki kat uzar.

1940'LAR, G. S. FRASER

İskoç şair G. S. Fraser (1915-1980) İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire'yi ziyaret eden pek çok Müttefik askerinden biriydi. Hatıratı *Korkak Yabancı*'da (1983) oradaki günleri kokularla hatırlar.

Şimdi Kahire'yi düşündüğümde aklıma hasta, ölen bir şeyler geliyor. Duvara yaslanmış, avuç açamayacak yahut sadaka dilenemeyecek kadar elden ayaktan düşmüş ama edilgen bir biçimde de olsa hâlâ güneşin tadını çıkarabilen bir di-

lenci. [...] Ama kim bir şehri mülkiyetine alabilir? Kim kendi bedeni gibi malik olabilir bir şehre ki boyutlarını her zaman aklında tutsun? [...]

Kahire bana gerçekte olduğundan daha kafa karıştırıcı bir şehir gibi göründü. Çünkü ben onu bir sıcaklık ve burcu sisi arasından hatırlıyorum: baharat, pişen, fazla olgun meyve, güneşte kurumuş ter, taze pişmiş kil, sidik, sarımsak ve yine, yine, öyle tatlı, yasemin kokusu. Sıcak havanın başlarında içten içe yanan lastik gibi eriyen bir kompleks... Cehennem eteklerinin kokusu. Çok geçmeden tüm bunlar siliniyor, her şeyin farkındayım, derken kendimi Elçilik'in yakınlarındaki Bahçe Şehri'nde ince, düzensiz, bir fiskiyeyle yeni sulanmış bir çimenliğin yanından geçerken buluyor ve burun deliklerimin ne kadar kuruduğunu, acıdığını ayırımsıyorum. Tabii Nil'in kokusu farklıydı; geceleri kıyılarında rutubetli, nebati bir serinlik olurdu. Soluk, sırf çağrışım boyutunda, neredeyse cinsel bir şeyler bulunurdu bu serinlikte. Serin, geniş bir odada, masanın üstüne eğilip sırça bir güldandaki gevrek, kırmızı bir gülü koklamak tensel bir şeydi. Ama böyle bir odada Avrupalı kadınlar bulunurdu ve tenleri zalim iklimin tesiriyle biraz kurumuş olurdu. İnsan üstlerinden yükselen pudrayı, rayihayı ayırımsardı. O şehirde beden yahut şahsiyet karakteri sürekli bir abluka altındadır. Belleğimde sıcak, yanık koku baskın. Bir o koku, bir de o kumluluk, ince kumlarla gözleri ve burun deliklerini sokan ılık rüzgâr. Ve nefes alamamak, içten içe bitkinlik. Gözleri kamaştıran güneşin altında, kişi sanki insan suretinin biraz solduğunu, sarardığını görürdü. Ve solgun parmaklarla yüzlerin sanki balmumundan yapılmışlar gibi uzayıp gideceğini sanırdı.

CHICAGO

Aslen bir Fransız ticaret karargâhı olan Chicago, 1848'de kanal ve demiryolu açılıncaya kadar pek büyümemiştir. Ancak kanalın ve demiryolunun açılışından sonra Amerikan Orta Batısı için önemli bir nakliyat merkezi olmuştur. Özellikle de tahıl ambarları, geniş ağılları ve kasap piyasasıyla ehemmiyet kazanmıştır. Asıl Chicago'nun büyük kısmı 1871'deki muazzam yangında yok olmuştur.

Yangından sonra şehir süratle yeniden inşa edilmiştir. Büyük halk sağlığı gelişmeleri kaydedilmiş; iş hanları, mağazalar yapılmıştır. Bu atılım Yıldızlı Çağ denen devrenin gelişmesine epey katkıda bulunmuştur. 1890'da Chicago nüfusu bir milyonu geçmiştir. 20. yüzyılda ciddi bir göç dalgası görülmüş, Chicago'ya aralarında İrlandalıların, İtalyanların ve güney eyaletlerinden siyahilerin de bulunduğu pek çok etnik gruptan göçmen akın etmiştir.

1866, JOHN WALTER

Britanyalı gazeteci ve liberal parlamento üyesi John Walter (1818-1894) *The Times*'in yazı işleri müdürüydü. Birleşik Devletler'e 1866'da gitti. Döndüğünde mektuplarını anonim olarak yayımladı.

Sabah 10'da Detroit'ten ayrıldık, akşam 9'da buraya vardık. [...] Ertesi sabah şehri kuşbakışı görebilmek için adliyenin tepesine çıktık. Şehir çok geniş bir alana yayılıyor. Bir tarafında göl, diğer tarafında kırlar var. Bütün Amerikan şehirlerinde olduğu gibi burada da caddeler birbirine dik. Bazı caddeler aşırı güzel. Göl kıyısındaki Michigan Bulvarı ve ona paralel Wabash Bulvarı bilhas-sa göz alıcı. Wabash Bulvarı'nın zemin döşemesi ahşap ve büyük kiliseler bu caddede. Birkaç yıl sonra ahşap evlerin yerini taş evler alınca burası Birleşik Devletler'deki en güzel caddelerden biri olur.

Amerika'daki hiçbir şehir bu kadar ilerlemiş görünmez. Kırk sene evvel burası fakir bir köydü, nüfusunun çoğunluğu Kızılderili'ydi ve bütün Chicago birkaç bin dolara satın alınabilirdi. Şimdi nüfusu 200 bin, bütün Birlik'teki¹ en zengin, en mamur şehirlerden biri. Başka birçok mühendislik harikasının yanı sıra "ev yükseltme" burada sıra dışı yaygınlıkta. Şehir tastamam kurulduktan ve bütün evler inşa edildikten sonra sokakların çok alçak olduğu fark edilmiş. Zemini birkaç fit yükseltmek lazımmiş, bunun sonucunda evleri de bir o kadar yükseltmişler. Bizim kaldığımız 150 yataklı The Tremont House bütün gövdesiyle, herhangi bir zarar görmeden, dört beş fit yükseltilmiş. Bir matbaanın da aynı surette yükseltildiğini, üstelik bu esnada tek bir gün bile işini aksatmadığını söylüyorlar.

Chicago'nun başlıca geçim kaynağı tahıl ve sığır. Rıhtım boyunca her yerde devasa, nahoş yapılar var. "Kaldırıcı" diyorlar bunlara. Taşradan gelen tahıl burada toplanıyor ve gemilere yükleniyor. Bunlar yükleme makineleri, hepsi

1 Amerikan İç Savaşı'nda kuzeyde kalan taraf.

bu. Tek fonksiyonları zaman ve emekten tasarruf sağlamak. Tahıl bir tarafta tren vagonlarıyla geliyor, sonra küreklerle binanın alt katındaki bir çukura boşaltılıyor, sonsuz bir oluklar ağı marifetiyle, kesintisiz akan bir akıntı gibi, rıhtımın öbür ucunda bekleyen geminin ambarına ulaşıyor. [...]

Ertesi sabah eyalet valisinin muavini Bay Bross bizi ziyarete geldi ve şehirdeki önemli yapıları göstermeye götürdü. Önce Takas Odası'nı ziyaret ettik, burada bütün ırgatlar işlerine bakıyorlardı. Muazzam bir kumarhaneydi burası, göz açıp kapayıncaya kadar talih kuşları avlanıyor yahut zarar ediliyordu. Sonra Illinois Merkez Demiryolu Deposu'nu ziyaret ettik. Burada bize eyaletin çeşitli mahsullerini ve çeşitli yerlerdeki toprağından örnekleri gösterdiler. Şirkette hâlâ elden çıkarılması gereken birkaç yüz bin hektarlık arazi var. Bir alıcı burada nicelikten ve nitelikten yana gönlüne uygun bir şeyler bulmakta hiç zorlanmaz. Çiftliklerin bazıları engin. Douglas İlçesi'nden Bay Sullivant 20 bin hektarı işliyor, bir yarısı kadarından da toplayacağını toplamış. [...] Ondan sonra boyut ve ihtişamda New York'takilerle yarışan birkaç hususi kuruluşu gezdik. En dikkate şayanlarından biri manifaturacı Bay Bowen'in işletmesiydi. Dediğine göre Bay Bowen on iki sene evvel ticaretine bir dolarla başlamış, şimdilerdeyse senede sekiz milyon dolar kazanıyormuş. Şehirde epey gayrimenkulü var ve Michigan Bulvarı'nın en iyi evlerinden birinde oturuyor. Aynı bulvarın en önde gelen yayıncı ve kitapçısı Bay Griggs'in işletmesi de birinci sınıf. Yine aynı bulvarın en zengin adamlarından biri çalışmaya yirmi beş sene evvel at arabası imalatçısı olarak başlayan bir adam. O zamanlar şehir daha kurulma aşamasındaymış. Bu bey geçen beş bin at arabası satmış, talebe yetiştirecek arzı olsa bir o kadar daha da satabilirmiş. İşte bu olağanüstü yerde çalışkanlığın ve sebatın ödülleri bunlar. [...]

Pazar günü Teslis Kilisesi'nde sabah ayinine katıldık. Geniş, güzel bir yapı bu kilise, 1.800 insanı aynı anda ağırlayabiliyor. Kentucky'nin seçilmiş piskoposu Dr. Cummins veda vaazını verdi: Çok tesirli bir vaazdı. Sözlerini bağlarken dinleyenlerden, cemaatinden okula başlayacak fakir çocukları giydirmek için ikinci el kıyafetler bağışlamalarını rica etti. Velhasıl, buradaki sosyal eşitliğe rağmen, görünen o ki, Chicago'da bile çıplak çocuklar var.

1884-85 BAYAN HOWARD VINCENT

Chicago 1880'lerde, hâlâ et sanayii için önemli bir merkez olmasına rağmen, çoktan siyasi parti kongrelerinin de merkezlerinden biri hâline gelmişti. Bu durumu Britanyalı muha-

fazakâr bir parlamento üyesinin karısı olan Bayan Howard (Ethel) Vincent (1861-1952) örneğinde gözlemleyebiliriz. Bayan Howard Vincent Atlantik'in ötesindeki farklı siyaset yaklaşımlarını hayretle karşılamış ve 1886 tarihli kitabı *Kara ve Deniz Üstünde Kırk Bin Mil*'de 1884-85'te ABD, Yeni Zelanda ve Doğu Asya'ya yaptığı seyahatini anlatır.

Ekim 1871'deki büyük yangının ardından Chicago küllerinden doğan Züm-rüdüanka gibi yükselmiş. Merak uyandırıcı bir araştırmanın sonuçlarına göre altı aylık bir zaman diliminde sekiz saatlik bir iş gününün her saatinde dört ila altı katlı bir binanın inşaatı tamamlanmış. Benzeri görülmemiş bir büyüme hızı, orası kesin. Üstelik nüfus bu hıza ayak uydurabiliyor.

Chicago geçenlerde burada yapılan parti kongrelerinin yoğun heyecanını üstünden yeni yeni atıyor. Blaine Cumhuriyetçilerin, Cleveland'sa Demokratların adayı seçildi. Bu ülke dört senede bir başkanlık seçimleriyle baştan ayağa titriyor, hâlbuki dört sene herhangi bir politikanın olgunlaştırılması için çok kısa bir zaman. Ülke bir uçtan diğer uca rakip adayların portreleriyle doluyor, adaylar kara propagandalarla rezil ediliyor. Mesela hazımsızlıktan muzdarip Bay Blaine'i reklamlarda kendi boyunda bir *Tippecande* şişesiyle yan yana resmedilmiş hâlde görüyoruz. Gazeteler ülkenin dört bir yanında birbirlerine küfrediyor: "Blaine yozlaşmış!" diye haykırıyor Demokratlar, "Cleveland namussuz!" diye cevap yetiştiriyor Cumhuriyetçiler.

Parti savaşlarının ucu şapka biçimlerine kadar varıyor. New York'ta beyaz şapkaların nasıl da çoğunlukta olduğunu birkaç defa fark etmiştik. Bize bunların Blaine'in taraftarları olduğunu açıklamışlardı. Cleveland taraftarlarıysa kenarları kahverengi keçeden daha geniş kenarlı şapkalar takarmış. Amerika'da aile babası olsun olmasın her yetişkin erkeğin oy hakkı vardır. Siyaset daha geniş kitlelere mâl olmuştur ve bütün sınıflarda tartışılır. Sonunda iyi bir "millî" ilgi alanı bulduk. Kasım'da yaşanacak nihai mücadele esnasında Amerika'da olmak isterdim. [...]

Burasiyla o muazzam Chicago silüetini teşkil eden ağılların arası beş mildir. Görünmez yer altı mekanizmaları marifetiyle, sanki sihirle çalışır gibi, Vilayet Caddesi boyunca öyle hızlı ve sessiz gidip gelen tramvaylar bizi cüzi bir miktara, beş dolara, ağıllara götürüp getirdi. Her iki tarafındaki tıka basa dolu bölmeleriyle ağıllar vahşi görünüyordu. Sığır sürüleri dörtlünlü koşan ve uzun kırbaçlarını şaklatan at sırtındaki adamlarca güdülüyordu. Atların tuhaf, ahşap üzengileri vardı ve eski İspanyol-Meksikalı işi eyerlerle eyerlenmişlerdi.

Sürülerin arasından geçip Armour ve Ortakları şirketine ulaştık. Bu şirket buradaki en büyük kuruluşlardan biri. Her gün burada binlerce domuz, koyun,

öküz mümkün en kısa zamanda satın alınıyor, öldürülüyor, doğranıyor, pişiriliyor, tuzlanıyor ve paketleniyor. Leş kokulu, kan lekeli mezbahalarda do-laşmamıza izin verdiler. Midelerimiz altüst oldu, döneceğimiz her köşe bize yeni vahşetler gösterecek diye korkar olduk. Ben bir el arabasına doldurulmuş korkunç bir boynuz yığınının karşısında durdum. Bu esnada C. öküzlerin nasıl öldürüldüğünü görmeye gitti. Dönünce öküzlerin tek sıra hâlinde farklı bölmelere güdüldüğünü, her bölmenin tepesinde geniş bir kerestenin bulunduğunu ve bu kerestenin de üstünde “ateş eden bir beyefendinin” elinde küçük bir tüfekle durduğunu anlattı. Zavallı hayvan bölmeye girdikten bir saniye sonra başını kaldırıp bakıyor, ne oluyor demeye kalmadan tüfek mermisi can-nını alıveriyormuş. Bölmenin diğer tarafındaki kapı derhal açılıyor, hayvanın ölüsü halatlarla kesimhaneye sürükleniyormuş. Gereksiz vahşetten kaçınılan daha merhametli bir öldürme biçimi olamazdı.

1889, RUDYARD KIPLING

19. yüzyılın sonlarında Chicago’da görülen ticari hırs pek çok Britanyalı ziyaretçiyi şaşkına çevirmiştir. Bunlardan biri de gazeteci ve romancı Rudyard Kipling’dir (1865-1936). Kipling birkaç yıl Hindistan’da yaşadıktan sonra 1889’da Amerika’yı gezmiştir. Sonradan New Eng-land’a yerleşmiş olsa da Amerika’yı açıkça eleştirmekten geri durmamıştır.

Bir şehre girdim, gerçek bir şehre. Adına Chicago diyorlar.

Diğer yerler sayılmaz. San Francisco şehir olduğu kadar tatil beldesiydi. Salt Lake’se fenomendi.

O yüzden rastladığım ilk gerçek Amerikan şehri burası. Etten kemikten bir milyon insana mesken burası, üstelik altındaki toprak Kalküta’nınkiyle aynı çeşit. Chicago’yu daha gördüğüm an bir daha asla görmeme arzusuna kapıldım. Vahşi buranın halkı. Bu memleketin suyu Hooghly suyu, havasıysa bil-diğin toz. Ayrıca buranın Amerika’nın “patron” şehri olduğunu söylüyorlar.

Bu ülkeyle bir alakası olduğunu sanmıyorum. Bana bol yaldızlı, bol aynalı Palmer House’a gitmemi söylediler. Gittiğimde paradan söz eden ve her yere tüküren insanlarla tika basa dolu, mermer mozaik döşeli devasa bir salon buldum. Birtakım barbarlar birbirlerine bas bas bağırırken başka barbarlar

ellerinde mektuplar ve telgraflarla bu cehenneme girip çıkıyorlar, girip çıkıyorlardı. Zilzurna bir adam bana burasının “Yüce Tanrı’nın yeryüzündeki en güzel şehrin en güzel oteli” olduğunu söyledi. Burada Amerikalılar ülkelerinden yahut eyaletlerinden bahsedeceklerinde “Yüce Tanrı’nın yeryüzü” tabirini kullanırlar. Bu, tartışmayı engeller ve milletin boş gururunu okşar.

Sonra sokağa çıktım. Sokaklar uzun, düz, sonsuz. Doğrusu Doğu’da uzun süre yaşamak iyi bir şey değilmiş. Fikirlerinin düzgün düşünen herkesin fikirleriyle çarpışmaya başlıyor. Dokuz, on, on beş katlı binalarla tıklım tıklım, erkek ve kadın kalabalıklarıyla dolu uçsuz bucaksız topraklara baktım. Ve gördüklerim içime muazzam bir dehşet saldı.

Londra haricinde (Londra’nın nasıl olduğunu da unuttum ya.) hiçbir yerde bu kadar beyaz insanı ve böyle bir sefiller güruhunu bir arada görmedim. Sokaklarda renk yok, güzellik yok. Anca bir kablo labirenti ve ayaklar altında uzayıp giden kirli taş döşeme.

Bir taksi şoförü bana bir saat kadar şehrin şaşaalı yerlerini gösterdi. Onunla birlikte epey gezdim. Bu adama göre bunca kargaşa ve hengâme hürmet ve hayranlık duyulacak şeydi. İnsanları on beş katlı binalarda birbirinin üstüne balık istifi yığmak ve yazıhane olsun diye toprakta delikler açmak iyi bir şeydi.

Chicago’nun canlı bir şehir olduğunu ve yanımdan aceleyle geçip giden bütün yaratıkların işle meşgul bulunduğunu söyledi. Yani kursaklarından lokma geçmediği için ölmesinler diye biraz para kazanmaya çalışıyorlarmış. Beni dile gelmez pisliklerin aktığı, mürekkep gibi kara kanallara götürdü ve köprülerden akan trafiği seyrettirdi. [...]

Taksi şoförüm sonra bana iş bölgelerini gösterdi. Tabelalarla ve her çeşit fantastik ve absürt reklamla şen iş bölgeleri. Caddeden aşağı şöyle bir baktım. Sanki her dükkân sahibi, kapısının önünde şöyle anırıyordu: “Para aşkına! Bana ya iş ver ya da benden bir şeyler satın al! Sadece bana, sadece benden!”

Aç kalmış bir topluluğa erzak dağıtıldığını gördünüz mü hiç? Öyleyse erkeklerin nasıl hopladığını, görülebilmek için nasıl da kollarını açtığını, kadınların çocuklarının midelerine nasıl da kederle vurup ağladığını bilirsiniz. Bunların “meşru rekabet” dediği şeyle meşgul beyaz adamları göreceğime açlara erzak dağıtılmasını izlerim, daha iyi. İkincisini en azından anlıyorum. İlki midemi bulandırıyor. [...]

Pazar günü dünyanın en ilginç tecrübesini yaşadım: Tam bir barbarlığa şahit oldum. Resmiyette kilise diye geçen bir yer buldum. Aslında sirkti burası da perestişkârları farkında değildi. İçerisi silme çiçekle doluydu. Kilisenin her

tarafı pelüş kumaşlar, cilalı meşe döşemeler ve en ağır Gotik tasarıma sahip burgulu pirinç şamdanlar dahil lüks eşyalarla bezenmişti.

Bütün bunların ve vahşilerden müteşekkil cemaatin arasına ansızın muhteşem bir adam girdi. Herkese eşit davranan bir gazete muhabiriyle yabancı bir hükümdara aynı muamelede bulunan Tanrı'larına tam bir tevekkül içindeydi. Ama gazete muhabirinin aksine bu adam dinleyicilerine bir an olsun dikkatin merkezinde Tanrı'nın değil de kendisinin olduğunu unutturmadı. Gümüş sesi ve mezatlardan çalınma tasvirleriyle dinleyenlerine Palmer House'un çizgileri üstüne bir cennet inşa etti. Tabii bu cennetin yıldızları gerçek altındandı ve cam tabak çanağı elmastandı. Sonra, işte bu cennetin tam ortasına, avazı çıktığında bağırarak, kavgacı, kurnaz bir yaratığı koydu. Tanrı diyordu bu tasvir ettiğine bir de! Tam bu esnada keyif içindeki kulaklarıma bir cümle çalındı. Kıyamet günü öne sürülen bir bahanenin cevabı veriliyordu. Şöyleydi cevap: "Hayır! Söylüyorum size: Tanrı böyle iş yapmaz!" Vaiz cemaatine anlayabilecekleri bir mabut ve doğal bir ilgi duyacakları altından, mücevherattan bir cennet veriyordu. Sözlerine sokak ağzını, tezgahların ve ticaretin jargonunu sokuyor ve dinin gündelik hayata nüfuz etmesi gerektiğini söylüyordu. Demek ki, durumdan çıkardığım kadarıyla, dini de gündelik hayat gibi anlatıyordu: Kendinin ve arkadaşlarının gündelik hayatı gibi.

1939, HENRY MILLER

İki dünya savaşı arasında Chicago çete savaşları ve ayrımcılığa uğrayan varoşlarıyla gettolarındaki, *Yeni Anlaşma*'ya² ve Büyük Buhran döneminde hayata geçirilen başka tasarımlara rağmen önü alınamayan fakirlikle ünlüydü. Amerikalı romancı Henry Miller (1891-1980), dokuz sene Paris'te yaşadıkten sonra Birleşik Devletleri uzun bir araba yolculuğuyla gezmiş ve 1945'te yayımlanan seyahatnamesinde, karşılaştığı sefaleti tasvir etmiştir.

Bu arada size iyi bir haberim var. Şimdi sizi Chicago'ya, Güney Yakası'ndaki Mekke Apartmanları'na³ götürüyorum. Günlerden pazardı ve rehberim beni

2 Ashında New Deal. 1933-1938 yılları arasında Birleşik Devletler'de uygulanan bir dizi ekonomik program.

3 Mecca Flats veya Mecca Apartments, Chicago'da 1892'de tamamlanan ve aslen Dünya Kolomb Sergisi ziyaretçileri için bir otel olarak inşa edilmiş bir apartman kompleksiydi.

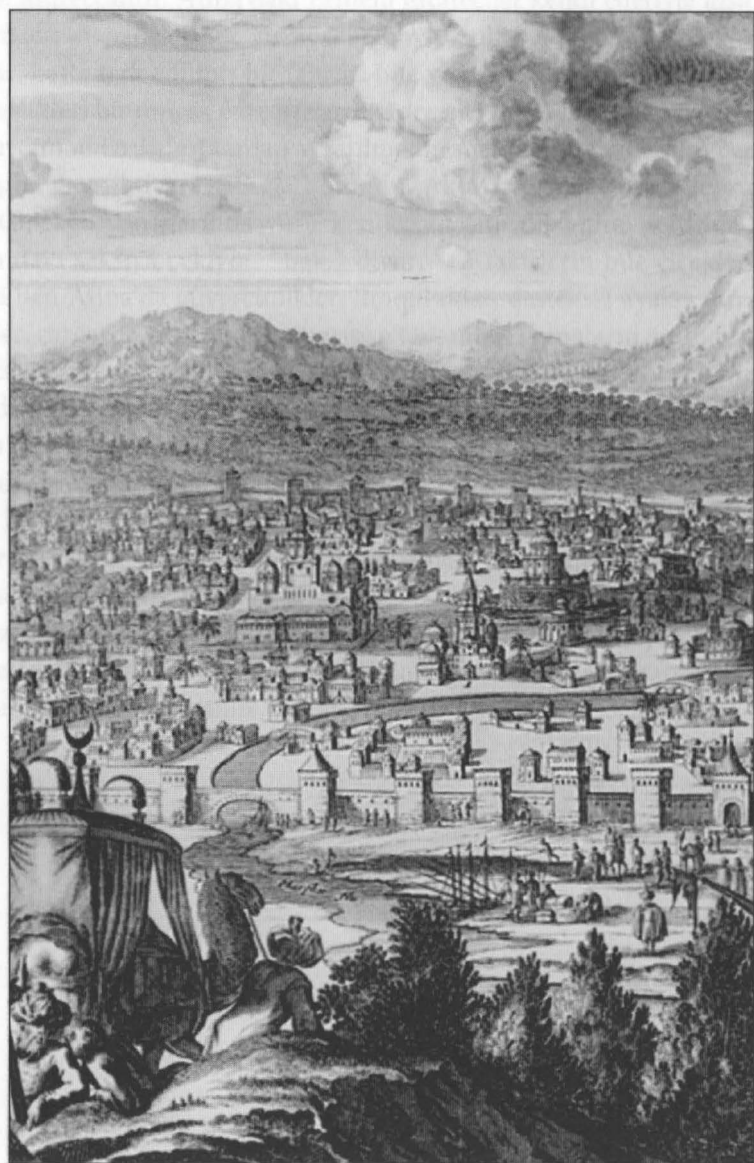
gezdirmek için bir araba ödünç aldı. Yol üstündeki bit pazarında durduk. Arkadaşım bana burada, gettoda büyüdüğünü anlattı. Şimdi çocukluğunun evini bulmaya çalışıyordu. Şu an boş bir arsa orası. Güney Yakası'nda hektar hektar boş arsa var. Belçika'nın Dünya Savaşı'ndan sonraki hâline benziyor. Ama belki beterdir. Hastalıklı bir çene kemiğini hatırlatıyor burası bana. Bir kısmı ezilmiş ve ufalanmış, bir kısmı yanmış ve ülserleşmiş. Bit pazarı Clignancourt'takinden ziyade Krakov'dakini andırıyor ama tesir aynı. Medeniyetin arka kapısındaız, evlatlıktan reddedilmiş insanoğullarının yıkıntıları ve döküntüleri arasında. Binlerce, yüz binlerce, belki milyonlarca Amerikalı hâlâ bu çerçöpü dehşetli bir ihtiyaç hâlinde oldukları bir nesneyi bulmak için yağmalayacak kadar fakir. Hiçbir şey aç müşteriye yıldırarak kadar harap, paslı yahut mikroplu değil burada. Kuruşçu mağazaların⁴ en mütevazı istekleri tatmin edebileceğini düşünürsünüz ama buraya gelenlerin çok geçmeden öğrendiği üzere kuruşçu mağazalar uzun vadede çok pahalıya pathıyor. Korkunç bir izdiham var, kalabalığın arasında kendimize dirseklerimizle yol açmak zorundayız. Çevrede herhangi bir kutsallık emaresi olmaması dışında burası Ganj kıyılarına benziyor. Kalabalığın içinde insanları ittire ittire ilerlerken tuhaf bir manzara görüp kalakalıyorum. Caddenin ortasında kendi merasim kıyafetlerini giymiş bir Kızılderili var. Yılan yağı satıyor. Diğer zavallılar derhal bu pisliğin etrafında toplanıyor ve haşarat yağı satılıyor. James Farrell *Benim Yaratmadığım Dünya'yı* yazdı. İşte, alın size o kitabın gerçek yazarı: Bir kaçak, bir ucube, bir yılan yağı işportacısı. Vaktiyle tam burada mandallar gezermiş, şimdiyse kırık tencere tavayla, bozuk saatlerle, demonte edilmiş avizelerle, bir İgorot'un⁵ bile tiksineceği pejmürde ayakkabılarla dolu. Tabii birkaç sokak yürürseniz madalyonun diğer yüzünü de görürsünüz: Michigan Bulvarı'nın dünyadaki herkes milyonermiş zannettiren şaşaalı yüzünü. Gece-leri dünyanın en büyük sakız anıtının projektörlerle aydınlatıldığını görebilir ve böyle bir mimari facianın neden özel ilgi görmek üzere seçildiğine hayret edebilirsiniz. [...]

Güney Yakası'nda biraz daha ilerliyoruz. Ara sıra bacaklarımızı açmak için arabadan iniyoruz. İlginç bir evrim vuku bulmakta burada. Kadim konakların yanları boş arsalarla dolu. Pis bir otel sapsarı yahut hastalıktan üstünde beyaz benekler çıkmış dişler arasında bir Maya harabesi gibi yükseliyor. Bir zamanların saygın konutları "azat ettiğimiz" koyu tenli insanlara kalmış. Isıtma yok, gaz yok, tesisat yok, su yok, hiçbir şey yok: Bazen pencerelerde cam bile yok. Bu evlerin sahibi kim? Fazla soru sormasak daha iyi. Esmer vatandaşlar boşalttığında bu evleri ne yapacaklar? Yıkacaklar tabii. Federal konut projeleri.

4 Five-and-ten cent store. Beş on sente eşyaların alınabildiği ucuzcu dükkânlar.

5 Igorot Filipinler'de Luzon adasının Cordillera bölgesi halkının genel adıdır.

Örnek apartmanlar. [...] Amerika'ya dönerken durduğum son limanlardan olan kadim Cenova'yı düşünüyorum. Bu mahalle çok eski. Fiziksel imkanlar açısından övünecek pek bir şey yok. Ama Cenova varoşlarıyla Chicago varoşları arasında ne kadar da çok fark var! Atina'nın Ermeni mahallesi bile buradan müreccaktır. Atina'daki Ermeni mülteciler kendi elleriyle inşa ettikleri küçücük mahallelerinde yirmi sene koyun gibi yaşadı. Yerleşecekleri eski konaklar, hatta terk edilmiş bir fabrika bile yoktu. Önlerine ne çıkarsa ondan ev inşa ettikleri bir toprak parçası vardı sadece. Henry Ford ve Rockefeller gibi adamlar tamamen kalıntılardan ve atılmış nesnelerden düzülen bu cennetin yaratılışına gayriihtiyari katkıda bulundu. Aklıma Ermeni mahallesi geliyor çünkü Chicago varoşlarında yürürken arkadaşım dikkatimi sefil bir ahırın pervazındaki saksıya çekiyor. "Bak," diyor, "en fakirlerin bile çiçekleri var." Hâlbuki ben Atina'da güvercinlikler, limonluklar, desteksiz ayakta duran kameryeler, çatılarda güneş banyosu yapan tavşanlar, ikonaların önünde diz çöken keçiler, kapı tokmaklarına bağlı hindiler gördüm. Orada herkesin yalnız saksısı değil, gerçekten çiçekleri vardı. Bir Ford arabasının tamponun yapılma bir kapı davetkar olabiliyordu. Benzin tenekelerinden çatma bir koltuk rahat olabiliyordu. Buffalo Bill, Jules Verne yahut Hermes Trismegistus okuyabileceğiniz kitapçılar mevcuttu. Bin yıllık sefaletin bile bastıramayacağı bir ruh vardı orada. Diğer yandan Chicago'nun Güney Yakası engin, düzensiz bir tımarhane gibi. Burada ahlaksızlık ve hastalık haricinde hiçbir şey neşvünema bulamaz. Köleliği kaldıran büyük kurtarıcı Abraham Lincoln siyahilerin şimdi intikal etmekte oldukları bu şanlı özgürlüğü görse ne derdi acaba? Siyahileri özgür kılık, evet, kapkaranlık bir hücredeki sıçanlar kadar özgür.

DİMAŞK (ŞAM)

Dünyanın kesintisiz surette meskûn belki de en eski şehri olan ve milattan önce 9000'den beri insan yerleşimleri bulunan Şam kadim zamanlardan beri başat bir kültür, din ve ticaret merkezi olmuştur. Önce Helen, sonra Roma İmparatorluğu'nun şehirlerinden biri olan Şam (Pavlus'un M.S. 30'da Hristiyan olması Roma İmparatorluğu'na bağlı olduğu zamana rastlar) 4. yüzyılda tamamen Hristiyanlaşmıştır. 635'te Araplarca fethedilmiştir. 8. asırda Halife Velid, burada Emeviye Camisi'ni inşa ettirmiştir. 1516'dan Suriye'nin başkenti olduğu 1918'e kadar Osmanlıların elinde bulunan Şam 20. yüzyılda hızla büyümüş, 2010'lardaki Suriye İç Savaşı'nı fazla yara almadan atlattır.

1326 VE 1348, İBN BATTÛTA

Büyük Müslüman seyyah İbn Battûta (bkz. Kahire maddesi) Şam'ı önce 1320'lerde Mısır'daki Memlûk Devleti'nin eyalet başkenti olduğu esnada, ikinci defa olaraksa, nüfusun hemen hemen yarısının Kara Ölüm olarak anılan büyük veba salgınında kırıldığı 1348'de ziyaret etmiştir.

Şam güzellikte bütün şehirlerden üstündür ve hiçbir betimleme, ne kadar başarılı olursa olsun, efsunlarını anlatmaya yetmez. Emeviye Camisi dünyanın en muhteşem, mimari açıdan en iyi ve güzellik, zarafet ve mükemmeliyet açısından en asil camisidir. Eşsizdir. Banisi Halife I. Velid'dir. Velid Konstantiniyye'deki Rum imparatorundan zanaatkar istemiş, o da ona on iki bin zanaatkar göndermiş. Cami bir kiliseyle aynı alandadır. Müslümanlar Şam'ı fethettiğinde kumandanlardan biri kilisenin bir tarafından elinde kılıçla, bir başka kumandansa kilisenin diğer tarafından barışçıl bir surette girmiş. Ortada buluşmuşlar. Müslümanların kılıç hakkıyla girip kat ettikleri kısımlar camiye çevrilmiş, barışla girip aştıkları mesafeyse kilise olarak kalmış. Velid camiye genişletmek istediğinde Rumlardan kiliselerini satmalarını istemiş. Reddettiklerinde de el koymuş. [...]

Şam'ın önde gelen alimlerinden biri Takıyyüddin İbn Teymiyye'ydi. Müthiş kabiliyetli, etkin bilgili bir adam ama kafasında bazı tuhaf düşünceler var. İnsanlar putlaştırmış onu. Bir gün minberde, diğer ilahiyatçıların tasvip etmediği bir şey söyledi, hapse atıldı. [...] Annesi araya girince sultan İbn Teymiyye'yi salıverdi. Ancak o gidip yine aynı şeyi yaptı. O sırada ben de Şam'daydım. İbn Teymiyye hutbede "Hakikaten Allah gökten aynı ben buradan nasıl iniyorsam o şekilde, zâtıyla iner." dedi ve minberde bir basamak aşağı indi. Mâlikî bir müderris itiraz etti ama insanlar onu tekme tokat öyle fena dövdüler ki adamın sarığı yere düştü ve başında ipek bir takke görüldü. Cemaat ipek takke taktığı için müderrisi azarladı, karga tulumba kadı huzuruna çıkardı. Adam

hapsedilip dövüldü. [...] Ama başka müderrisler de İbn Teymiyye'yi zındıklıkla suçladı. Bunun üzerine sultan onu ölümüne kadar kalacağı hisarda hapsetti.

Şam'daki mukaddes yerlerden biri de Ayakizi Camisi (Mescidü'l-Akdâm). Burası şehrin üç buçuk kilometre kadar güneyinde; Hicaz'a, Kudüs'e ve Mısır'a giden ana yollardan birinin üstünde. Büyük, vakfiyesi geniş ve çok hürmet edilen bir cami. Adını aldığı ayak izi bir kayanın üstünde, Musa peygamberin ayak izi olduğu söyleniyor. [...]

Şamlıların bu camiye gösterdiği büyük hürmetin bir örneğini Temmuz 1348'de, veba zamanı dönüş yolculuğumda, Şam'dan geçerken gördüm. Vali herkese üç gün oruç tutmayı emretti ve gündüz çarşıda yemek pişirilmesini yasakladı. (Çünkü Şamlıların çoğu çarşıdan hazır yemek alıp yer.) İnsanlar üç gün oruç tuttuktan sonra Câmî-i Kebîr'de toplandılar. Kalabalık camiye doldurup taşırdı, cemaat perşembe gecesini dualar ve zikirlerle geçirdi. Ertesi gün sabah namazından sonra insanların ellerinde Kur'anlar ve emirler de yalnayak olduğu hâlde cemaat camiden çıktı. Törenin devamına bütün şehir halkı katıldı. Yahudiler Tevratlarıyla, Hristiyanlar İncilleriyle, yanlarında karıları ve çocuklarıyla geldiler. Ağlayan, niyaz eden, kitaplarından ve resullerinden istimdadla Allah'tan merhamet isteyen kalabalık Ayakizi Camisi'ne gitti ve öğlene kadar orada geldiler. Sonra şehre döndüler, Cuma namazı kılındı. Allah halkın acılarını hafifletti; Kahire'deki günlük ölü sayısı 24 bine ulaşmışken o gün Şam'daki ölü sayısı 2 bine bile varmadı. [...]

Şamlılar Kuzey Afrikalıları çok severler. Paralarını, karılarını ve çocuklarını rahatlıkla emanet ederler onlara. Şam'da yabancılara da çok iyi davranılır ve yabancılar izzetinefislerini incitecek hiçbir davranışa zorlanmazlar.

1849, JAMES LAIRD PATTERSON

Westminster Katolik Piskoposu Muavini Patterson (bkz. Atina maddesi) 1849'da Mısır'ı, Filistin'i, Suriye'yi ve Yunanistan'ı gezdiğinde kendini Tanrı'ya adanmış henüz çok olmamıştı. Şam'a dair anlattıkları dini hissiyatından şiddetle etkilenmiştir.

Saat yedi gibi çıktık, çok serin bir esinti olmasına rağmen şimdiye kadar geçtiğim en sıcak ovoidan geçtik. Öğle yemeği için bir dere kenarında durduk ve

yüklerinin altında zar zor yürüyen zavallı katırları saldık, bıraktık Şam'a bizden önce girsinler. Sağımızda Aziz Pavlus'un mucizevi ihtidasının vuku bulunduğu ova vardı. [...] Gözümün önünde "Zorba Saul'u" canlandırdım. Parlayan zırhının içinde, bir küheylanın üstünde kavminin başhahamlarından kendi hatalı hevesi ve gayesiyle devraldığı asil yüküyle açıkça mağrur. İşte alev alev ovada bu hâlde ilerliyor. Süratinin heyecanı içinde, öğlen güneşini ve yanaklarını yakan harareti umursamıyor, içindeki daha şiddetli ateş yanaklarını kı-zartıyor. Derken ansızın "öğlen güneşinin parıltısının üstünden" gelen bir ışık onu çarpıp yerle yeksan ediyor, ışıltılı eyeriyle atı ve binicisini daha az evvel ayaklarının altında çiğnedikleri toprağın içine atıyor. Eski Saul, yeni Pavlus tir tir titreyerek, gözleri kör olmuş hâlde, ama hayatında ilk kez gerçekten cesur ve gözleri gerçekten görerek toz toprağın içinden kalkıyor ve hayrete düşen takipçilerinden birinin elinden tutarak, ağır ağır Şam'a yöneliyor. Dışarıdaki değişimi bile muazzamdı, içindeki değişimse dışındakinden kim bilir ne kadar daha büyüktü. [...]

Hotel de Palmyre'de durduk. O kadar yorgundum ki uyuyamadım ve saat dokuzda bir gece ayinine gittim. [...] Ayinden ve Evharistiya'dan sonra Nasırî iki pedere evlerine ve kiliselerine kadar eşlik ettik. Bu pederlerin ikisi de Fransız, evlerinin düzeninde ve dekorasyonunda milli beğeni ve tertiplilikleri görülüyor zaten. Her yerde olduğu gibi, burada da çok geniş okulları var ve çocuklara Fransızca öğretiyorlar. O yüzden dilleri burada epey konuşulur olmuş. Protestanlar da misyoner yollamış buralara. İncillerini ve diğer kitaplarını dağıtıyorlar ama pek netice elde edemiyorlar: İnsanlar kitapların ciltlerini kullanıyor, içlerini yakıyorlar! Bu misyonerlere halk hep *İngiliz*¹ diyor, hâlbuki aralarında Amerikalılar ve Almanlar da çok. Bu İngiliz kelimesi hem Türkler hem de Hristiyanlar arasında "gavur" yahut "zındık" anlamında hakaret olarak kullanılıyor. [...] Caminin muazzam meydanına da baktık. Bir zamanlar burada haç şeklinde inşa edilmiş Şamlı Aziz Yahya Katedrali varmış. Görüldüğü kadarıyla avlunun etrafında muhteşem bir revak var, mermer Roma sütunlarının üzerinde kubbeler yükseliyor. [...]

Sabahın büyük kısmını Şam ipeği satın alarak geçirdik. İpek tüccarımızın oturduğu han güzel bir handı ama bankerinki kadar değil. Onunki geniş avluluydu, yine kubbeli altı kemerle bölünmüştü. Bu alanın etrafında dükkânlar ve odalar var. Ayrıca yine burada zemin kattaki gibi bir geçit daha var ki esnaf buraya divanlarını atıyor, işlerini oturarak hallediyor. Kuyumcular çarşılarını da gezdik ama almaya değer bir şey bulamadım. Buradaki çarşılar çok pahalı. Hemen bütün çarşılar kapalı çarşı. Bazıları çok hoş ama genel itibariyle

1 Metnin aslında da Türkçe yazılmış.

Kahire çarşılarına yetişemezler. Bir kafeye dondurma, daha doğrusu dondurmanın buradaki ikamesinden yemeye gittik: Hermon Dağı'ndan gelen karla sütü karıştırıyorlar. Bir akar suyun yanına, kalenin (büyük burçlu güzel bir Sarazen yapısı) karşısına inşa edilmiş büyük bir kameriye bulduk. Birçok insan divanlara oturmuştu. Akşam manastıra gittik [...] ve Aziz Pavlus'un duvardan indirildiği yeri ziyaret ettik. [...] Ayrıca epey batıdaki Katolik mezarlığına da gittik ki görüldüğüne göre genel olarak Aziz Pavlus'un ihtida ettiği yerin burası olduğu düşünülüyor. Tabii bu rivayetin, ihtida ettiğinde Aziz Pavlus'un Şam'a cumartesi günü gördüğümüz yerden çok daha yakın olduğunu ima ettiği aşikâr.

1870-71, ISABEL BURTON

Kâşif Richard Burton'ın eşi Isabel, Leydi Burton, (1831-1896) meşhur bir İngiliz seyyahtır. Kocasının biyografisini yazmıştır. *Suriye, Filistin ve Kutsal Topraklar'ın İç Hayatı* (1876) adlı kitabında 1870-71 yıllarında buralara yaptığı yolculukları anlatır.

Şam'da uzun bir süre kaldıktan sonra, artık arkadaşlarıma hep şöyle diyorum: “Şam'a yalnızca iki üç gün ayırabilecekseniz rehber kitapları izleyin. Ama vakitiniz yoksa benimle gelin. Size en akılda kalıcı yerleri göstereceğim ve en ilginç şeylerden satın alacaksınız.” İlgi çeken her şeyi ziyaret etmek üzere yola çıktığımızda, önce alışveriş yapacağız. [...]

Çarşılara girmemizden evvel, şurada ağaç altında oturan Afgan'a bakın. Gümüş yahut pirinç bir mühür edinmeye hevesiniz varsa o adam birkaç kuruşa adınızı Arap harfleriyle hakker. Sonra saraçlar çarşısına gireceğiz, memleketteki çocuklar için muhteşem midilli yahut eşek eyerleri satın alabilirsiniz. Burası güzel bir *Sûk*. Her renkten, altın kakmalı bellemeler var burada, tabanca kılıfları, kızıl ipekten, yine ipek sicimli dizginler. Sizi vahşi bir atı ip marifetiyle idare ediyormuşsunuz gibi gösterecek dizginler bunlar. Kayışlarına cınıltılı gümüş ve fildişi parçalar asılıyor. Gökkuşağının her rengine, küçük deniz kabuklarıyla katır ve eşek bellemeleri de var. [...]

Ayakkabıcılar çarşısına girersek de akıllılık etmiş oluruz. Tezgahların ne kadar şatafatlı olduğunu göreceksiniz. Kendinize başparmak kısmı sivri, çocuk eldiveni kadar yumuşacık bir çift limoni terlik alın. Sert kırmızı terlikler ve

ayakkabılar o kadar güzel değil. Konçlarının tepesi kıvrık, püsküllü boncuklu kırmızı çizmeler Bedevi kıyafetinin bir parçası, şeyhler de genel olarak bunlardan giyiyor. Neden terlik almalısınız? Çünkü Şam'da ancak bir "gavur köpeği" olduğunuzu ve sizin pis çizmelerinin o mübarek toprağa asla basmaması gerektiğini asla unutmamanız lazım. Şam'da herhangi bir yeri görecekseniz her an üstünüzdeki necis gavur eşyalarını çıkarmaya hazır olun. O terlikleri geçirin ayağınıza ve saygıyla girin içeri. Tabii etrafınızdakiler de aynısını yapsın. Biz burada saygı göstermek için başımızı örter ve ayaklarımızı açarız. Hâlbuki siz Frenkler ayaklarınızı örtüyor ve başınızı açıyorsunuz. Terlikleriniz tıpkı mendiliniz ve cüzdanınız gibi daima bulunsun çantanızda. Çünkü ta Lübnan'ın öte yanına kadar bu terlikler olmadan pek çok yere giremezsiniz.

Şimdi kakmacılar çarşısını teftiş edeceğiz. Bu çarşıda özel ahşaplar, sedef yahut çelik kakmalı bir sürü güzel eşya bulacağız. Tabii işçiliği iyiye en güzel ahşap kakmadır. Gelinlik kızların çeyizlerinde bu geniş sandıklardan bulunur. Hazırları genelde kaba sabadır ama yaklaşık beş napolyona gayet güzel, ince işçilikli, çok geniş bir sandık ısmarlayabilirsiniz. Ayrıca mermer avlularda evin hanımının kullandığı masalar, takunyalar da var. [...] Şimdi demirci atölyesine benzeyen altın ve gümüş pazarlarına gideceğiz. Burada zanaatkarlar dükkânlarında oturur ve örslerinde çekiçleriyle altın ve gümüş döverler. Görünüşe göre her esnafın hazinesini sakladığı bir kasası vardır. Gerçi bütün bunlar bir Avrupalıya takmayacağı saçma eşyalar gibi görünecektir ama burada pek çok barbar eşyası, antik süsler seçeceksiniz. Çekici görünmeseler de gerçek altından, gerçek mücevherdendirler. Atınıza her çeşit pullu süs alabilirsiniz. Yine burada çok güzel *zarflar* yahut *telkâri* fincan tutucular bulabilirsiniz. Ayrıca desenleri gördükten sonra çok ince işçilikli, altın kakmalı, gümüş çok güzel rakı kadehleri sipariş edebilirsiniz. İçlerinde yine altın yahut gümüşten küçük balıklar olur, içki doldurulunca yüzüyormuş gibi sallanırlar.

Hazır buradayız, vakit kaybetmeyelim, şu merdivenden çatıya çıkalım. Adamlar biraz bahşiş karşılığında kapının anahtarını verecek. Bu sayede Câmi-i Kebîr'in güney tarafına ulaşacağız. Sonra birkaç çatıya tırmandıktan bir iki tuhaf sıçrayışa cesaret ettikten sonra güzel bezemeli, üç kapılı bir tâka geleceğiz. Burası caminin dışıdır ve tâkı kapatamayan çarşı damının, yıkıntıların ve balçığın biraz üstündedir. Kemerin merkez kapısının alınlığında bir haç ve üstünde şunlar yazan Grekçe bir kitabe var: "Senin krallığın ey İsa ebedi bir krallıktır ve hakimiyetin bütün nesiller boyunca sürer." Bu hakikat parçasının 1762 yıldır filan bir caminin üstünde duruyor olması ne acayiptir. Burası hiç şüphesiz, başkente yakışır şekilde, heybetiyle insanı afallatan bir güneş tapınağıydı. Kurtarıcımızın doğumundan sonra Yahya peygambere adanmış bir Hıristiyan katedrali oldu. (Rivayete göre Yahya peygamberin

başı burada, küçük çitli bir kümbetin altındadır. O yüzden Müslümanlar hâlâ hürmet gösterir bu kümbete.) Şam fethedildiğinde katedral Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ikiye bölünmüş aslında ama tamamen Müslümanlara ait olalı da epey zaman oluyor. Ama mekânın sahipleri değişse de bu kitabe olduğu yerde kalmış.

Şimdi iki çarşuyu bağlayan dar bir ara sokaktan aşağı salınacağız. İşte, arkası raflı döküntü bir tezgâh çekiyor dikkatinizi. Raflar kirli şişeler ve köhne, çini ıvrır zıvırla dolu. Tezgâhın arkasında yaşlılıktan ufacık kalmış, sarıklı bir ihtiyar oturuyor. Felçli çenesi kavak yaprakları gibi titriyor. Bana nasıl gülümseyerek selam verdiğini görüyorsunuz: Şimdi o yıkanmamış şişeleri arasında en kaliteli *ıtır*nı ve en iyi sandal ağacı yağını arıyor. Hanımları çok sevdiğinden mendilimizi ve giysilerimizi kokularıyla sıırıslamak edecek, bu yüzden bir hafta arayan kokumuzdan bulacak bizi. Bir kez kıyafetlere değdi mi *ıtır* çıkarmak hiç kolay değil. Bu adam vaktiyle hayatını anlattı bana. Göründüğü kadar fakir değil. Hayatı boyunca ıtır ve sandal ağacı yağı satmış, ki 95 yaşında filan. 15 karısı ve 102 çocuğu var, üstelik hâlâ yeniden evlenmek istediğini söylüyor. Kur'an'da müsaade edilenden on bir kadın fazla aldığı için kınıyorum onu. [...]

İsterseniz birer *izar* alın, çarşılarda burahılar gibi *incognita* gezin. Bu *izar* kefen gibi bütün bedeninizi sarar, yüz hariç baştan ayağa. Saf ipekten yapılır, istediğiniz renginizi seçebilirsiniz. Renkler çoğunlukla parlak ama benim hoşuma siyahı gidiyor. Bazılarının çok güzel sıрма işlemeleri oluyor. Hristiyan olarak gezmek istiyorsanız yüzünüzü açık bırakmalısınız, yoksa öylesine bir kumaşla örtün suratınızı. Ama *müslimeler* olarak beyaz yahut renkli *mendiller* alacağız. Bunların üstüne çiçekli yahut şekilli desenler işleniyor ki kimse takanın suratını seçemesin. Siyah, sırmalı yahut renkli *izar*nız varsa zenginsiniz demektir. Fark edilmeksizin gezmek istiyorsanız da beyaz ketenden çarşaf giyin, yüzünüze de kalın bir *mendil* örtün. Bu kılıkla akşama kadar babanızla gezebilirsiniz, kimse de sesiniz hariç bir şeyden ayırt edemez sizi.

1928, FREYA STARK

Yazar ve fotoğrafçı Freya Stark (bkz. Bağdat maddesi) gezilerinde insanlarla olabildiğince çok temas etmek istemiştir. Suriye'den annesine yazdığı mektuplarda tüyler ürpertici maceralar anlatır.

2 Nisan

Canım B,

Bugün çok daha iyiyim, hafta sonuna kadar da hepten iyileşmeyi umuyorum. Bu sabah dışarı çıkacak takatim vardı. Şam varoşlarında tatlı tatlı gezdim, “dört büyük kapı”yı bulmaya çalıştım. Buradaki heyetin tüylerini diken diken edecek ve beni de vicdan azabına boğacak bir macera yaşadım. O kadar *Binbir Gece Masalları* gibiydi ki karşı koyamadım. Fotoğraf makinemle sokakları arşınlar-ken insanda saygı uyandıran sakalıyla bir adam geldi ve herkesin bekleyeceği üzere “Ah, bayan,” dedi, “gelin benimle, size güzel bir yer göstereceğim.” Gitti-ğimiz yerin kadim bir hamam olduğunu söyledi. Kullanılmayan bir hamamdır sandım. Karanlık, çok dar bir geçitten geçerek zemin seviyesinin altına indik. Çekindim ama adam “Korkma.” dedi ve insanın girdiği güzergahı ha deyince değiştirmesi görüldüğü kadar kolay değil. Çok süslü bir kapıya geldik, adam kapıyı çaldı. Sanki sihirle on asır geriye gittik: Karşımda iki veziriyle halifeyi gör-sem şaşırırmazdım! Kapı içeriden açıldı. Koca kubbeli bir salondur burası, tavan-daki bir camdan ışık giriyordu içeri. Ortada akan suyun biriktiği bir sarnıç vardı. Üç duvar boyunca devam eden bir girinti vardı. Bu girintiye halılar serilmişti ve üstünde sarıklı, bedenleri yalnız koca peştemallerle örtülü adamlar uzanıyordu. Hiç doğru bir yere gelmediğimi anladım! Bir anda etrafımda toplandılar. Sonra arkamdaki kapının yere zincir gibi korkunç bir ses çıkararak kapandığını işittim.

Kalbim yerinden çıkıp da düşüyormuş gibi nahoş bir hisse kapıldım: Ciddi cid-di kalbim düşüyordu sanki. Ama dışarıdan sakın görünmeye devam ettim. An-cak sırtımı bir duvara verdim ki adamların tamamını aynı anda göreyim. Yaşlı adama “Babacığım, ben fotoğrafı çekerken eldivenlerimi tutar mısın?” dedim ve makinemi fotoğrafçılık kaidelerine karşı tam bir saygısızlıkla hazırladım. Adamların hepsi bana iyice yaklaştı, kötü adamlara benzediklerini düşündüm. Adamlar biri ihtiyara “Fransız mı?” diye fısıltıyla sordu. Telaşla “İngiliz.” diye yanıtladım: “Biz sizin milletinizin dostlarıyız.” Sıra dışı derecede yumuşattı at-mosferi bu söylediğim. Fotoğrafın daha güzel olması için biraz geri çekilmeleri-ni istedim, ses çıkarmadan itaat ettiler. Fotoğrafı çektikten sonra hamamcı gibi görünen adama teşekkür ettim ve beni buraya getiren ihtiyara dönüp kapıyı açtırdım. Bu da sessizlik içinde halloldu ama tam ben dışarı çıkarken iki üç kişi seslenip banyo odalarına da bakmamı söyledi. Tahmin edersin ki kabul etmedim. Gerçi başıma bir şey geleceği yokmuş ama, yine de kapının açıldığına çok memnundum. Şimdi “Keşke fotoğrafı daha dikkatle çekseydim!” diyorum. Çünkü daha önce herhangi bir Avrupalının buraya geldiğini sanmıyorum. Ba-şıma gelen bu hadiseyi burada kimseye anlatmıyorum. Çünkü aşırı endişeli oldukları belli bu aile beni neredeyse bunaltacak kadar koruyor. Düşünsene! Benim ev sahibesi daha önce Câmi-i Kebîr’e bile gitmemiş!

DUBLİN

Dublin'i 10. yüzyılda Vikingler kurmuştur. Ortaçağda İrlanda'daki istikrarsız İngiliz hakimiyetinin merkezi hâline gelen şehir gelişmiştir. 17. yüzyılın ortasında Protestan İngiliz hakimiyeti aleyhinde, şehrin büyük kısmını harap eden bir Katolik isyanı yaşanmıştır. Ama 1660'ta II. Charles'ın emriyle gerçekleştirilen tamirat sonucunda, özellikle de yün ticaretinin etkisiyle, şehir eski güzelliğine kavuşmuştur.

Dublin 18. yüzyılda ekonomik açıdan gelişmiştir, Britanya adalarının en büyük ikinci şehri olmuştur. Kültürel açıdan da ilerlemiştir, bağrında pek çok ünlü yazar ve müzisyen yetiştirmiştir. Mimari açıdan da neşvünema bulmuştur; pek çok şık, klasik meydanı ve taraçası vardı. 18. yüzyılın sonunda İrlanda'da büyük oranda Katolik çoğunluğun davranışlarıyla ilgili dertlerin tetiklediği bir milliyetçilik akımı türemiştir. Bu akım 1798'de siyasi istikrarsızlığa ve 1800'de İngiltere'yle siyasi birleşmeye sebebiyet vermiştir.

19. yüzyılda Dublin, İrlanda'nın geniş göçler vermesine sebep olan genel fakirlikle dikkat çekmiştir. İrlanda'nın 1922'deki bağımsızlığından sonra Dublin çoğunluğu Katolik ve içine kapalı bir ülke olan Eire'nin başkenti olmuştur. Ancak 21. yüzyılda şehir daha kozmopolit bir anlayışa kavuşmuş ve dünyanın her tarafından büyük işletmeleri cezbetmiştir.

1666, FRANÇOIS DE LA BOULLAYE LE GOUZ

Fransız aristokrat François de La Boullaye Le Gouz (1623-1668) Hindistan, İran, Yunanistan, Orta Doğu, Danimarka, Almanya, Hollanda, İngiltere, İrlanda ve İtalya'daki gezilerini kaleme almıştır. İngilizcede 1837'de yayımlanan kitabı *Fransız Seyyah Mösyö de La Boullaye Le Gouz'un Milattan Sonra 1644'teki İrlanda Seyahati* seyyahlar için pratik bilgiler veren ilk kitaplardan biridir.

Dublin şehri İrlanda'nın başkentidir. Adanın doğusundadır: Angers' büyük-lüğündedir. Limandaki rıhtım çok hoştur ama sadece küçük gemileri kabul eder. Büyük gemiler kentin iki mil açığında demirler. Bu kentte kentin iki üç mil uzağında bulunmakta olup buralıların söylediğine göre topallara ve körlerle şifa olan bir kuyudan başka ilginç bir şey yoktur.

Dublin'de güzel binalar vardır: Bir üniversite ve aralarında bu ülkenin temsili hâline gelmiş Aziz Patrik'e adanmış bir kilisenin de bulunduğu pek çok kilise. Aziz Patrik Kilisesi'nin koro odasında eski İngiliz şövalyelerinin aletleri ve silahları sergilenir. Ben bu kiliseye İrlanda valisinin şerefine yapılan ayini izlemek için pazar günü gittim. Kiliseden ayrılırken valinin önünde piyadelere müteşekkil eşlikçileri yürüdü. Davul çalıyorlardı ve ateşlemeye hazır fitilli tüfekleri vardı. Onları bir kargılı piyade birliği, valinin korumaları, tam teçhizatlı dört silzade takip ediyordu. Vali bunca adamın ortasında, beyaz bir Berberi atının üstünde ilerliyordu. Kaleye daha rahat girebilmek için bu alayı takip ettim ama kapıda kılıcımı teslim etmemi buyurdular. Ben de kral uğruna kılıç taşımak için doğduğum için silahımı asla teslim etmeyeceğimi, silahımı bırakacağıma kaleyi görmemeyi yeğleyeceğimi söyledim. Valinin maiyetinden bir beyefendi bu yiğitliğimi görünce elimi tuttu, "Bu defa yabancılar buralılardan üstün tutulacak." dedi. Ve beni kaleye aldı. Ona bu nezaketinin

1 Angers, kuzey-batı Fransa'da Pays de la Loire bölgesinde Maine-et-Loire departmanında bir şehirdir.

kendi milletinden kişiler Fransa'ya gelse Fransızların göstereceği nezakete eş-değer olduğunu söyledim. Kaleye girince vasat kuvvette olduğunu gördüm. Siper yok. Ama dökme metalden silah çok.

1776, ARTHUR YOUNG

İngiliz iktisatçı ve ziraat uzmanı Arthur Young (1741-1820) Dublin'i 1776'da, *İrlanda Gezisi* (1780) kitabında anlattığı geniş bir yolculuk esnasında gezmiştir. Gördüklerini beğenmiştir.

19 Haziran

İngiltere ve Galler'in daha önce görmediğim bir kısmını gezdiğim bilgilen-dirici bir seyahatin ardından Holyhead'e vardım. *Claremont* gemisini buldum. Kaptan Taylor çok yakında yelken açacaktı. 22 saatlik bunaltıcı bir yolculuktan sonra 20'sinde, sabahleyin, Dublin'den dört mil uzakta bulunan Dunlary'ye vardık. Dublin beklentimi çok aşan bir şehir. Kamu binaları muhteşem, sokakların çocuğu düzenli ve yapılar son derece iyi inşa edilmiş. Parlamento Binası'nın cephesi heybetli; gerçi çatı pervazları biraz daha açık olsa daha şık olurmuş. Daireler ferah, şık ve rahat. Westminster'daki o keşmekeşten çok öte. İnsan Westminster'da, imparatorluğun tahtında aradığı ihtişamı hiç bulamıyor, hiç. Talihim yaver gitti de Lord Harcourt'u Parlamento'yu tatil ve bildik törenleri icra ederken görececek bir vakitte geldim.

Trinity College çok güzel bir bina, insanı da iyi. Kütüphane çok hoş bir oda, çok kitap var. Yeni Borsa binası İrlanda'nın şanına şan katacak bir başka bina olacak. Çok şık bir yapı, 40 bin sterline patlamış ama daha bile fazlasını hak ediyor. Gördüklerim arasında beni en çok da müreffeh bir topluluğun başkentinde arz-ı endam etmesi beklenen servet alametleri etkiledi. Bu şaşaanın gerçek kaynağının bütün bir memlekete yayılmış refah olduğunu görürsem çok mutlu olurum! Nüfusun 200 bin olduğu söyleniyor ama bence biraz abartı bu. Diğer tahminler 140 yahut 150 bin diyor.

23 Haziran

Lord Charlemont'un Dublin'deki evi de gayet şık ve rahat, odalar geniş, güzel ve iyi döşenmiş. Güzel resimler var. Hele Rembrandt'ın Yahuda'yı parayı yere

atarken yüzünde şiddetli bir vicdan azabı ve pişmanlıkla resmettiği resim çok iyi. Ama genel olarak da bütün resimler güzel. Aynı odada Titian'ın yaptığı bir Cesare Borgia portresi var. Kütüphane yaklaşık kırka otuzluk şık bir oda, tenasüp hissi uyandıracak yükseklik de verilmiş. Işık iyi ayarlanmış, tavandaki bir oyuktan geliyor ve son derece iyi bir etki yaratıyor.

Şehirden çıkmadan evvel genel olarak evlerin de, buralıların iki odalı dedikleri türden olanlar, güzel ve rahat olduğunu fark ediyorum. Bana bu evlere bir örnek olarak Bay Latouche'un Stephen's Green'deki evini gösterdiler. İyi tasarlanmış ve şık yapılı olduğunu düşündüm. Sonra Lord Charlemont'un şehre yakın bir yerde bulunan Marino'daki villasına gittik. Lord hazretleri burada güzel bir bahçe yaptırmış, yüksek kısımların sınırlarında güzel bitkili bir fundalık var. Yükseltili bir zeminde de bir şölen odası bulunuyor ki benim gördüğüm şölen alanları arasında en güzeli. Son derece şık, etkisi ve zarafeti yerinde, hoş bir manzara sunuyor, üstünde bulunduğu yükseltili zemin meyillenerek latif bir ormana varıyor. O ormanın ötesinde de bir tarafta buradan başkente gelip giden gemilerin doldurduğu asil bir nehir manzarasından ibaret görünen Dublin limanı var. Diğer taraftaysa beyaz binalarla lekeli sahil uzanıyor. Onun da ötesinde tekdüzelikten en uzak bir görüntü arz eden Wicklow tepeleri görünüyor. [...]

Müteakip yılın iki ayından fazlasını Dublin'de geçirmiş biri olarak, sırf seyyah olarak gelsem gözüme çarpmayacak bazı noktalardan bahsedebilirim. [...] Balık ve kümes hayvanları bol ve çok ucuz. Güzel binalar neredeyse Londra'daki kadar gözde burada da; gerçi yirmi bir buçuk gineye bir hafta boyunca, tozu sayılmazsa gayet iyi bir yerde konakladık. Şehrin aşağı tabakadan mahallelerinde İngiliz temizliğinden eser yok: Ne binalar, ne insanlar, ne de mutfaklar temiz. Parlamantonun çalıştığı kış mevsiminde sosyete yaşantısı çok iyi. Çok güzel akşam yemekleri ve partiler, balolar ve haftanın her gecesi davetler düzenleniyor. Bunlardan bir kısmı çok şık oluyor ama hemen her yerde bulunan bina için fazla kalabalık bir güruha rastlıyorsunuz. Londra'dakilerin planında iki toplantı yerleri var, biri Fishamble Caddesi'nde, diğeri Rotunda'da. Ayrıca iki beyefendi kulübü mevcut; biri Anthry'nin Yeri, diğeri Daly'nin Yeri. Çok düzenli çalışan yerler buralar. İkincide çok kumar oynandığını duydum ama yine de Londra'daki kadar aşırıya kaçılmıyor. Bu kış İtalyan Operası kurmak gibi iyi hesaplanmamış ve başarısız bir girişimde bulundular. Bina yapıldı yapılmasına ama nadiren faaliyet gösterdi. Komediden ötesine erişemediler tabii. [...] Bina genelde boş ve sefalet derecesinde soğuktu.

1796, JACQUES-LOUIS DE BOUGRENET DE LA TOCNAYE

La Tognaye şövalyesi (1767-1823) 1792'de Londra'ya sürülen kralcı bir Fransız aristokratıydı. 1795-96'da İrlanda'yı yayan gezmiştir. Bu yolculuğa "yapacak daha iyi bir şeyi olmadığını" söyleyerek çıkmıştır. İrlanda taşrasından ve halkından memnun kalmıştır. Maceralarını *Bir Fransız'ın İrlanda Yürüyüşü* (1797) adlı kitabında anlatmıştır.

Dublin Londra'nın çeyreği büyüklükte, çok kayda değer bir şehirdir. Görüntü itibariyle Londra'nın küçük bir suretine benzer. Caddeler bile aynı adı taşımaktadır. Binaların güzelliği başkentteki binaların güzelliğiyle yarışır: İnsan ihtişamlarına ve çokluklarına şaşıp kalıyor. Parlamento binası millet temsilcilerini teşrif edecek bir yapı. Muhteşem sütunlarla çevrili, dairesel, engin bir bina. [...]

Buradaki ilk günlerimi başka yerlerde ilk günlerimi nasıl geçiriyorsam öyle geçirdim: Bir yerden diğerine gittim, elden geldiğince halkın arasına karıştım. Özel bir günde kendimi sabırsızlıkla bir şeyleri bekleyen bir kalabalığın arasında, bir şekilde eski bir kaleyi andıran geniş bir binanın önünde buldum. İkinci kattaki bir pencerenin hizasında bir platform vardı. Bana her nedense nahoş gelen iki adam görüldü. Özel bir tören göreceğimi sandım. Ama derhal vazgeçtim bu düşüncemden. Çünkü adamlardan biri diğerinin boynuna urgan geçirdi ve ucunu tepedeki demir bir sırığa bağladı. Oradan ayrılmak üzere arkamı döndüm ama kalabalık harekete müsaade etmeyecek kadar yoğunlu. Zavallı herif bir anlığına, tek başına, insanların gözü önünde dikildi o platformda. Sonra bir sürgü çekildi ve adamın üstünde durduğu platform ayağının altından kayarak duvara yapıştı. İrlandalılar, belki de, bu adam asma işini komşularından daha zarıfçe yapıyor ama bana bir adamın ölümünden böyle bir çeşit gösteri çıkarmak büyük bir zalimlik gibi geliyor. Hem cezanın dehşetini azaltınca suç çoğalır, idamlar da artar.

Büyük Britanya'da ve İrlanda'da Avrupa'nın geri kalanından daha çok adam asılmasının sebebi olarak bu noktayı teşhis etsem, sanırım, yanılmış olmam.

Kalabalık bir bütün hâlinde aynı yöne ilerliyormuş gibi görününce yine akıntıya uydum. Bu defa Phoenix Park'ına gittik. At yarışı vardı. İçinde bulunduğum yüz başlı canavara idam mı yarış mı, hangisi daha çok zevk verdi, anladığımı söyleyemem.

Bu şehirde zenginlerin oturduğu yerler belki Avrupa'daki benzer muhitler kadar güzeldir ama alt tabakanın yaşadığı mahallelerdeki pislik ve sefalet başka hiçbir şehrin varoşlarıyla kıyaslanamaz. Bu mahallelere "The Liberties of Dublin"² diyorlar. Bu aklıma Fransa'nın Robespierre zamanında idrak ettiği "serbestlikleri" getirdi sık sık. Evrende onlardan daha iğrenç bir şey var mı acaba? [...]

İnsan İrlandalı erkekleri memleketlerinin dışında görünce babayiğit olduklarını, toplumsuz yaşayamayacaklarını sanıyor. Bizim kadınlarımızla dans etmekten keyif alan aynı adamlar kavalyelerinin de kendi kadınlarıyla flörtleşmesine göz yumuyor. İrlandalı bir adam İngiltere'de bir Jacques İngilizbebe-si'nin kapısına gidip selam verse İngiliz dosdoğru misafirinin kesesine, karısına, kızına ya da şarabına göz dikeceğinden korkar. Buna intikamen, Dublin de yabancılara karşı pek çekingen. İnsanın neredeyse Dublinliler'in kendi gençlik hatalarını hatırladıklarını söyleyesi geliyor.

"İzdiham" dedikleri toplantılar dışında sosyal aktivite pek olmuyor. Yirmi kişinin rahatça eğlenebileceği bir eve altmış kişiyi davet ediyorlar mesela, yahut bu oranda başka davetler düzenliyorlar. Antreden çatı katına evin her yerinin güzelce giyinmiş hoş hanımlarla tıklım tıklım olduğu İzdihamlar gördüm. Ama herkes o kadar dip dibe oluyor ki yürümek neredeyse imkânsız oluyor. Yabancılar burada, bu pek parıltılı toplantılar namına utanabilir. Çünkü çoğu şehirde görebileceğinden çok daha fazla, gerçekten çekici birçok kadının birkaç tatlı dilli dostla hoşça vakit geçireceğine merdivenlerde dikilerek vakit kaybettiğini görmek üzücü gelecektir ona.

1828, HERMANN VON PÜCKLER-MUSKAU

Hermann von Pückler-Muskau (1785-1871) Napolyon'a karşı savaşan bir Alman prensidir. Peyzaj mimarlığı okumuş ve bu alanda yazdıklarıyla takdir toplamıştır. 1820'lerde birkaç kez Britanya'yı ziyaret ettikten sonra Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'i gezmiştir. Von Pückler-Muskau 1828'deki hâliyle başkenti tarif ederken bol benzetmeli bir dil kullanır. *İngiltere, İrlanda ve Fransa Seyahati* adlı kitabı mektuplarına dayanılarak tertiplenmiş ve ilk kez 1833'te yayımlanmıştır.

2 Dublin'de bir semt adı olan Liberties kelime anlamı olarak "özgürlükler", "serbestlikler" demektir.

11 Ağustos

Bu ülke İngiltere'den çok Almanya'ya benziyor. O evrensel ve neredeyse aşırı titiz sanayi ve kültür yok oluyor burada, ve heyhat, onunla beraber İngiliz intizamı da çekip gidiyor. Dublin pek çok muhteşem saray ve geniş, düz caddeyle dolu olsa da evlerin ve sokakların havası kirli. [...] Şehrin yöresi de o bildik tazelikten yoksun artık. Toprağı ihmal edilmiş, otlar ve ağaçlar seyrekleşmiş. Ama manzaranın önemli çizgileri; körfez, uzaktaki Wicklow dağları, Howth Tepesi, amfiteatrik ev düzeni, rıhtımlar, liman güzel. En azından ilk izlenim böyle. [...]

Biraz kendime gelir gelmez şehirde gezmeye çıktım. İki zevksiz anıtın yanından geçtim. İlki Oranj hanedanından William'ı at sırtında, Romalı kıyafetleriyle gösteren anıt. Adam da atı da kusurlu: Atın ağzında gem var, başlığı kafasında ama dizgin namına bir şey görünmüyor. Hâlbuki kralın eli dizginlere asılmış gibi gerili hâlde. Bunun anlamı William'ın John Bull'u dizginsiz sürmüş olması filan mı?

Diğer anıt Nelson'ın devasa bir heykeli. Nelson bir sütunun üzerinde, modern giysilerle tasvir edilmiş. Arkasından bir halat geliyor. Figür açıkça görülemez kadar yüksekte.

Sonra geniş, yuvarlak bir binaya geldim. Önünde kalabalık vardı, binanın o taraftaki bir şeyleri izliyorlardı. Soruşturunca öğrendim ki burada yıllık meyve ve çiçek sergisi yapılacaktı. Ben geldiğimde meyve sergisini kaldırıyorlarmış. Ama yine de birçok harika meyve gördüm. Bir çeşit tapınak biçiminde yerleştirilmiş çiçeklerin ortasında, tadicıların büyük bir ciddiyet ve bariz bir memnuniyetle yedikleri meyvelerin yerleştirildiği dört kenarı kapalı bir bölme vardı. Karar vermeleri uzun sürmüş olmalı. Çünkü kavun, armut ve elma çekirdekleri, çam kozalağı parçaları, erik, şeftali ve kayısı çekirdekleri masanın altında dağ dağ olmuş yatıyordu. Diğer yandan çiçeklerin sahipleri mallarını peyderpey götürdüyse de bu Pomona mabedinden kaçıp kurtulabilen meyve görmedim hiç.

13 Ağustos

Şehirde göreceğimi gördükten sonra civardaki gezintilerime başladım. Buralar ilk bakışta gördüğümde daha güzelmış. En kötü manzaranın olduğu taraftan yaklaşmışım ilkin, o yüzden beklentimi düşük tutmuşum. Harika manzaralar sunan bir yol [...] beni Phoenix Park'a getirdi. Dublin'in sohbet muhabbet yeri burası. Hiçbir açıdan Viyana'daki mesireden aşağı kalmaz; at sürmek için güzel parkurunun genişliği olsun, uzun araba yolları yahut gölgeli yürüyüş patikaları

olsun. Burada Wellington Dükü şerefine büyük ama tenasüpsüz bir taş dikilmiş. Park bana boş geldi ama dönüş yolumdaki caddeler hareket ve kalabalık doluydu. Avamın pisliği, fakirliği ve hırpani üstü başı insanın aklına havsalasına sığmıyor. Gene de her zaman neşeli görünüyorlar, bazen sokaklarda ucu deliliğe varan şenlikler yapıyorlar, genelde sorumlusu viski oluyor tabii bunların. Yarı çıplak bir delikanlı çarşının ortasında İrlanda milli dansını o kadar uzun süre ve öyle şiddetli bir gayretle etti ki sonunda izleyenlerin gözleri önünde, sema dönen Muhammedî dervişler gibi, yorgunluktan hissiz yere yığıldı.

Sokaklar dilenci çocuklarla dolu. Sinek gibi dönüp duruyorlar insanın etrafında, durmaksızın hizmetlerini sunmak istiyorlar. Aşırı yoksulluklarına rağmen dürüstlüklerine zımnın de olsa güvenebilirsiniz. Hem ne kadar perişan, zayıf ve açlıktan zafiyet içinde görünseler de açık, mülayim çehrelerinde melankoliden eser bulamazsınız. Dünyanın en iyi beslenen, hâinden en memnun dilenci çocuklarıdır bunlar. Bu ufaklıklardan biri atınızın yanında saatlerce koşar, siz ineceğinizde atınızı tutar, ne ayak işi buyursanız görür. Bütün bunlardan sonra verdiğiniz birkaç kuruşla memnun olmakla kalmaz, minnetini İrlandalı mübalağasıyla ifade eder. İrlandalılar komşularından genel olarak daha sabırlı görünüyorlar ama uzun kölelik yılları onları bir nebze de olsa yozlaştırmış.

14 Ağustos

Bir başka arkadaş [...] ziyaret etti bugün beni. Ülkenin en güzel kadınlarından, bir İrlanda leydisi olan, aşinalığını geçen kış büyük şehirde kazandığım Leydi B'nin geldiğini, aşağıda faytonunda beni beklediğini, benimle konuşmak istediğini söylediğimde bile zar zor saldı beni. Mutlak bir *neglige* içindeydim henüz, uşağa [...] gördüğü üzere üstümü değiştirmemiş bulunduğumu ama derhal hazırlanacağımı söyledim. Uşak giyim durumumu aşağı bildirdi ama *de son chef*³ şunu da eklemiş: "Hanımımı yukarıdan beklerler." Uşak geri döndü. Leydi B çok gülmüş. Uşağından bana Leydi'nin seve seve bekleyeceğini ancak İrlanda'da beyefendilere sabah ziyaretlerinde bulunmak adetinin olmadığını iletmesini istemiş. Ne kadar şaşırdığımı varın siz düşünün.

Halis İrlanda kadınının sevmeyi ve hayranlık duymayı çoktan öğrenmiş bulunduğum içten, dürüst ve iyi huylu şahsiyeti Leydi'nin bu cevabında da bellidir.

İffet satan bir İngiliz kadını böyle bir durumda derin bir hoşnutsuzluk içinde çeker gider ve belki de böyle bir *quid pro quo*⁴ dolayısıyla genç bir adamın itibarını kepaze ederdi.

3 (Fr.) Şefi veya patronu.

4 (Lat.) "Karşılık, tepki".

1889, MARIE ANNE DE BOVET

18. yüzyıldan beri Dublin'in en ünlü ihracat malı koyu, esmer Guinness birasıdır. Fransız seyyah de Bovet (yazı hayatı 1893-1930) 1880'lerde 1890'larda İrlanda'yla ilgili birkaç kitap yazmıştır. Özellikle de biracılık sanayiindeki uygulamaların geniş çapından etkilenmiştir.

İnsan The Liberties'den bu sefil mahallenin sınırları içerisinde Dublin'in servetini kazanan engin sınai kuruluşu ziyaret etmeden ayrılmamalıdır. Guinness Bira Fabrikası'nı kastediyorum. Burada *stout* yahut *porter* da dedikleri kara birayı üretiliyorlar. Şişelenmiş siyah boyaya benzeyen bu biraz İngilizcenin konuşulduğu bütün memleketlerde Bass ve Ortakları'nın ak birasının rakibidir. 1750'de kurulan Guinness Bira Fabrikası öyle büyümüş ki 1885'deki iş hacmi 1837'dekinin beş katıdır. Üç sene evvel işletme altı milyon sterline bir şirkete satılmış. Ancak Baronet Sör Edward Cecil Guinness'in yönetim kurulu başkanı olarak kalması kaydıyla.

İnsanlar, şaka yollu, Dublin birasının kara olmasının sebebi olarak Liffey suyundan yapılmış olmasını gösteriyor. Gerçekte bu biranın kendine özgü tadını ve rengini veren, maltın önce fırınlanması. [...] Arpayı malt yapmak için önce birkaç gün fiçilerde ıslatıyorlar, sonra filizlenmesi için açık havaya seriyorlar. Arpa kuruyunca fırında pişiriyorlar. Bu aşamadan sonra malt, kullanılacağı zamana kadar havasız odalarda depolanıyor. Malt deposu olarak kullanılan tuğla bina Dublin'in en büyüğü, hacmi bir milyon kile. Dikkatle ayıklanan malt metal silindirlerle eziliyor, ondan sonra sıcak suyla ıslatılıp yumuşatılıyor. Bu işleminden tatsız ve renksiz bir pelte elde ediliyor. Bu pelte vakum pompalarıyla hemen hemen 22 bin galonluk bakır kazanlara aktarılıyor, o kazanlarda malt likörüne daha acı bir tat veren şerbetçiotuyla kaynatılıyor. İrlanda'nın turbalı toprağı yetiştirmeye uygun olmadığından şerbetçiotu bal-yalar hâlinde İngiltere, Almanya ve Amerika'dan ithal ediliyor. Sonra karışım borular marifetiyle buzdolaplarına ulaştırılıyor, orada belli bir dereceye kadar soğutulduktan sonra tekrar fiçilere aktarılıyor. Fiçide mayayla temasa geçiyor. Fermantasyon vücuda gelince sakarin maddesi alkole dönüşüyor. Üç ila dört gün süren bu işlemlere vergi memurları nezaret ediyor. Böylece Hazine günlük 1.200 pound kadar vergi alabiliyor. Toplam yirmi yedi fiçi var. Hacimlerinin yekûnu bir milyon galondan fazla ediyor.

Kenarlarda açılmış yarıklardan burnunu sokacak kadar meraklı ziyaretçi, Malmsey üzümünün şaraba dönüştüğü varillerden birinde boğulan Cla-

rence Dükü'nün neler hissettiğine dair çok iyi bir fikir edinebilir. Ancak şu fark var: Dük şarap variline değil de bu fokur fokur, köpüklü karışıma kafa üstü düşseydi, karışımın saldığı gaz hâlindeki karbonik asit onu yüzeye varamadan nefessiz bırakıp öldürürdü. Çok hoş bir intihar biçimi olurdu bu. İnsan fermente olan kara biradan çıkan buharın kuvvetini yahut o dumandan yayılan nefis kokuyu (diğer ruhlu içkilerin kokusundan kesinlikle farklı bir kokudur bu) bizzat tecrübe etmeden anlayamıyor. Yıkayıcılar boşalan fıçıya girmek için dört ila yirmi saat bekliyorlar. Bira buharını bir saniye solumak başınızı döndürmeye yeter, iki saniye solursanız sızarsınız, canınıza susamadıysanız içeri girdiğinizde birisi dışarıdan sizi tutuyor olsa iyi olur. Fermentasyon tamamlanmaya yaklaşınca sıvıyı yalaklara dökerler, burada yüzeyde biriken köpükler temizlenir. Biraz köpükten iyice arınınca imalat tamama ermiş olur. Artık geriye birayı temizleme işleminin bittiğı bira teknelerine pompalamaktan başka iş kalmaz. [...] Yeraltı mahzenleri de bu fabrikanın görülecek yerleri arasında. Mavi elektrik ışığıyla Heidelberg Teknesi'nin sonsuz kere çoğaltılmış manzarasının elde edildiğı bitimsiz galeriler var. Demirle tahkim edilmiş 150 meşe tekne taş kaidelerin üzerinde duruyor. Her biri 200 ila 1.700 *hogshead*⁵ alıyor. Buengin mahzende bir kerede 11-12 milyon galon bira depolanabiliyor. Düşünürken bile başı dönüyor insanın. Yeraltında uza-yıp giden bir boru şebekesi bu tekneleri Victoria rıhtımındaki iskeleye bağ-lıyor. Burada bütün ziyan ve sızıntıyı engelleyen mahir bir aktarım işlemiyle bira, bira fıçılarına dolduruluyor.

5 238 buçuk litrelik ölçü.

FLORANSA

Toskana şehri Floransa ortaçağda uzun mesafeli ticaret ve bankacılık alanlarında kurduğu hakimiyetle gelişmiş, 14. ve 15. yüzyıllarda kayda değer bir sanatsal ve entelektüel Altın Çağ idrak etmiştir. 16. yüzyılda biraz düşüşe geçtiyse de kültürel amaçlarla gezenler için dayanılmaz cazibesini korumuştur, hâlâ da korumaktadır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Floransa "Grand Tour'un" da temel duraklarından biri olmuştur. (Grand Tour Britanyalı pek çok genç aristokratın hem biraz kendilerini geliştirmek hem de bir o kadar eğlenmek için çıktıkları İtalya turudur.)

Floransa 20. yüzyılda şehirdeki sanat ve mimari hazinelerinin cazibesine kapılan yoğun turist akınlarının altında adeta ezilse de bir İtalyan taşra kasabası atmosferini korumayı da başarmıştır.

1580, MICHEL DE MONTAIGNE

Fransız filozof Michel de Montaigne (1533-1592) 1580'de yazılan düşünceli, kendi kendini tetkik eden, son derece şahsi denemeleriyle meşhurdur. Aynı senenin son aylarında Floransa dahil İtalya'yı gezmiş, böbrek taşları için şifa aramıştır. Asabi izlenimleri uşağı tarafından bir günlüğe kaydedilmiştir.

Burası Ferrara'dan daha küçük bir şehir. Bir ovaya kondurulmuş, çevresi sayısız, iyi ekilip biçilen tepeyle dolu. Üstüne çeşitli köprüler kurulu Arno Nehri şehrin içinden akıyor ve şehir surlarında hendek yok. Bugün Mösyö de Montaigne karnının alt tarafında hafif bir acıdan başka şey hissetmeden iki taş, epey de kum döktü. Yine bugün Büyük Düka'nın ahırlarını gezdik. Bu ahırlar geniş ve tepeleri kemerli ama içlerinde değerli atlar yok. Büyük Düka şu an meskeninde değil. Tuhaf bir tür koyun, bir deve, birkaç aslan ve ayı ve iri bir çoban köpeği ebadında bir başka hayvan gördük. Bu hayvan kedi şeklinde, siyah beyaz benekleri var, adına kaplan diyorlar.

Kumandan Strozzi'nin Toskana mağlubiyetinde kaybettiği sancaklarımızın hâlâ asılı olduğu San Lorenzo Kilisesi'ne gittik. Yine bu kilisede yer hizasında birkaç resim ve işçiliği mükemmel, Mikelanjelo eseri güzel heykeller var. On- dan sonra Floransa Katedrali'ni gördük. Çok büyük bir kilise burası, siyah ve beyaz mermerle kaplı çan kulesi dünyanın en iyi, en zengin eserlerinden biri.

Mösyö de Montaigne güzel kadından yana İtalyanlar kadar nasipsiz bir başka millet daha görmediğini vurguluyor. Buradaki evleri de Fransa yahut Almanya'dakilerden daha düzensiz buldu. Gıdaya gelince, evet, Almanya'daki kadar bol da değil, o kadar güzel de pişirilmiyor.

Ete ne Fransa'da ne Almanya'da domuz yağı katılır; yine de Almanya'da epey terbiyelenir et, ayrıca orada sos ve çorba açısından da çeşit daha boldur. İtalya'daki evler de çok daha kötü. Salon yok, pencereler kocaman, üstelik devasa ahşap kepenkler dışında pencereleri örten bir şey de yok. Bu da güneşin etkisini azaltmak ya da rüzgârı içeri almamak istediğinizde gün ışığını hepten kaybedeceksiniz demek. Mösyö de Montaigne'in Almanya'da perde olmamasından daha katlanılmaz bulduğu bir eksiklik. [...]

Bu şehir neden “güzel” demişler, anlayamıyorum, burayı kayırmışlar sanki. Güzel olmasına güzel ama Bologna’dan daha güzel değil, Ferrara’yı biraz aşar, Venedik’inse fersah fersah gerisinde. [...] Sokaklar desensiz, düzensiz, düz taşlarla döşeli. Akşam yemeğinden sonra dört beyefendi ve bir rehber dükaya ait, Castello adlı bir yere gitmeye karar verdiler. Evin içinde kayda değer bir şey yok ama çevresi muhtelif bahçelerle dolu. Mekân bir tepenin yamacında olduğunda ana yürüyüş yolları hep bayır ama ara patikalar düz. Ayrıca sedir, servi, portakal, limon ve zeytin gibi pek çok bodur ağacın hoş kokulu, birbirine girmiş dallarıyla örtülü pek çok çardak var. Ağaçların dalları öyle sık bir dokuma oluşturuyor ki öğlen vakti bile içeri güneş sızamıyor. [...]

Bu bahçede gezerken çok komik bir olay geldi başlarına. Bahçede dolaşırken ve ilginç taraflarından söz ediyorlardı, derken bahçıvan bir sebepten ortalıktan kayboldu. Bizimkiler durmuş mermer heykelleri izlerken ayaklarının altındaki ve bacaklarının arasındaki sayısız küçük fiskiye su fışkırmaya başladı. Damlalar o kadar küçüktü ki aynı yağmur damlaları gibiydiler; bizimkilerin her tarafı ıslandı. Bahçıvanın iki yüz adım öteden kontrol ettiği bir yeraltı tesisatının marifetiymiş bu. Öyle güzel tertiplenmiş ki bahçıvan ta o bulunduğu yerden suyun tazyikini ayarlayabiliyor. Aynı aletten başka pek çok yerde de var. Ayrıca suyun kocaman iki bronz figürün içinden geçerek aktığı muazzam çeşmeyi de gördüler. Figürlerden biri, diğerini şiddetli bir kucaklamayla tutmuş, tuttuğu figür yarı baygın görünüyor, başını arkaya atmış. Akıntının suyu başı arkadaki bu figürün ağzından fışkırıyor. Öyle tazyikli ki ağızdan çıkan su figürlerin üstünde otuz yedi kulaç kadar yükseliyor. Ki figürlerin kendileri zaten altı metre yüksekliğinde.

1660 CİVARI, RICHARD LASSELS

Richard Lassels (1603-1668) ömrünün çoğunu Paris’te yaşamış İngiliz bir Katolik papazdır. 1650’lerde 1660’larda genç Katolik aristokratlara refakaten İtalya’yı gezmiştir. Ölümünden sonra yayımlanan kitabı *İtalya Seyahati*’nde önemli kültür alanlarını tasvir etmiştir. Bu kitap 18. yüzyıla kadar popüler kalmış ve “Grand Tour” terimini üretmiştir. Lassels’in verdiği bütün bilgiler doğru değildir; mesela Vaftizhane kapıları hakkında yanılmaktadır, esas banileri Ghiberti ve Pisano’dur.

Floransa Katedrali, inanıyorum ki, inşa edildiğinde İtalya'nın en güzel kilisesiydi. [...] Temeli ve mimarisi Arnolfo di Lapo'ya, yani bir Hollandalıya aittir ve Vasari'nin *Ressamların Yaşamları* adlı kitabında söylediği üzere *a la maniera rustica*'dır⁶. Gördüğüm en iyi inşa edilmiş kiliselerden biri; beyaz, kırmızı ve kara mermerden yapılmış ama içi beyaz alçıyla sıvalı, koyu renkli bir çeşit küfeki taşından sütunları var. Acaba bu kilisenin mimarı Diogenes gibi mi düşünüyordu? Hani Diogenes bir gün dünyanın tepetaklak olacağını düşünüyordu ya, acaba bu mimar da o gün gelip de dünya tersine döndüğünde bu mermerle kaplı kilisenin dünyanın en güzel kilisesi olacağını mı sanıyordu? İçerisi asil bir hünerin eseriye de münafıkça bir şeyler var bu kilisede. Kilisenin tepesinde Brunelleschi'nin, bir Floransalının yaptığı güzel bir kubbe var. Avrupa'da yapılmış ilk kubbe bu, hangi kubbe örnek alınarak yapıldığı bilinmediği ve Roma'daki -kendisi de Roma'da ve başka pek çok yerde yeni kubbelere ilham vermiş- Aziz Petrus Bazilikası'nın kubbesine örnek olduğu için ayrıca hayranlık uyandırıyor. O yüzden diyorlar ki Mikelanjelo Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası'nın kubbesini inşa ederken ara sıra memleketi Floransa'ya gelip gittikçe buradaki kubbeyi uzun uzun inceler "*Come te non voglio, meglio di te non posso.*"⁷ dermiş. Gene söylendiğine göre Brunelleschi bu kubbeyi inşa ederken inşaat alanına meyhaneler, lokantalar, evler kurdurmuş ki işçiler ihtiyaçları olan her şeyi yukarıda halletsinler ve aşağı inip sonra tekrar geri çıkmakla uğraşmasınlar. Haklı da, zira yerden kubbenin tepesine yükseklik iki yüz iki *braccie*, yani yarda. [...]

Kubbenin yanında Floransa'nın Giotto tarafından yapılan büyük çan kulesi yükselir. 150 *braccie*, yahut yarda, yüksekliğindedir ve bir yarısı kadar da yerin altında vardır. Tepesi düzdür ve her tarafı acayip, küçük, cilalı mermer taşlarla, mermer sütunlarla ve heykellerle doludur, öyle ki V. Şarlken'in söylediği gibi eğer bu çan kulesine kılıf takıp bu kadar sık görülmesini engellemenin bir yolu olsaydı, insanlar bir harika görmeye gelir gibi bu çan kulesine akın akın gelir, kılıfını çıkarmak isterdi. Gerçekten de bir çeşit harikadır bu: Aradan üç yüz sene geçmiş ama her tarafı mermerle kaplı bu çan kulesi her parçasıyla sapsağlam ayakta. [...]

Kubbenin yanında ayrıca Vaftizhane, bir başka deyişle yuvarlak Aziz Yuhanna Kilisesi, bulunur. Şehrin bütün çocukları burada vaftiz olur. Vaftizhane'nin pirinç kapıları (toplam üç tane) hayranlık uyandırıcı. Özellikle de büyük kiliseye bakan kapı. Mikelanjelo'ya bu kapıyla ilgili görüşünü sormuşlar. Dediklerine göre bu kapı o kadar iyi yapılmış ki cennetin kapısı bile olsa yeriymiş.

6 (İta.) Rüstik stil, köy tarzı.

7 (İta.) Senin gibi yapmak istemiyorum ama senden iyi de yapamıyorum.

Bu pirinç kapılarda kabartmalar hâlinde sahneler var, Eski ve Yeni Ahit'in önemli kısımları işlenmiş. Bunları elli senede yapan Laurentius Cion'un eseri-
ydi bu kabartmalar. İtiraf ediyorum bunun için epey uzun bir zaman, ama
Apalles'in "aeterniatati pingere" dediği şey tam da budur: Pirincin ömrünü
geçecek ve şöreti sonsuza dek sürecek şeyler yapmak.

1770, ANNA MILLER

Bathlı İngiliz şair Anna Miller (1741-1781) 1770'te kocasıyla İtalya'yı gezmiştir. Toplu mek-
tupları anonim olarak yayımlanmıştır.

28 Aralık

Umarım dün burada sabah beşte hissedilen depremi gazetelerde okuyup da
korkuya kapılmamışsındır. Denk geldi, o sırada uyanıktım. Önce ne olduğu-
nu anlamadığım bir gürültü duydum. Çok uzaklardan geliyor gibiydi. Ama
gürültü peyderpey yaklaştı ve hemen arkasından evin temelinden başlayıp ça-
tısına yayılan bir sarsıntı geldi.

Deprem sarsıntısını herhangi bir şeye benzetmek mümkün mü bilemiyorum
ama epey benzediği bir şey var: Üstünde olduğun at silkinince duyduğun hisse
benziyor. Ama arada bir fark var, bu defa sarsılan at değil, ev. Odadaki mobil-
yalar bir duvardan diğerine yürüdü, bazı hafif eşyalar devrildi. Karyola zıpla-
yıp yerden yükseldi, sonra geri düştü. M uyandı ve beni herhangi bir tehlike
bulunmadığına ikna etti, otelde sıra dışı bir gürültü olmadığını da ekledi. Ba-
yan Vanini'nin de ses çıkarmadığını görünce fazla korkuya kapılmadım ama
neredeyse katlanılmaz bir havasızlık, kestirebildiğim kadarıyla, bir dakikadan
fazla devam etti.

Bütün kiliselerin çanları çalınarak insanlar sokağa çıkmaları için uyarıldı.
Fakir tabakadan pek çok kişi meskenlerinden kaçıp kiliselere sığındı. Çeyrek
saat kadar oturduktan ve başka bir sarsıntı olmadığını gördükten sonra yattım
ve sabah dokuza kadar uyanmadım. Şehirdeki hiçbir bina depremden zarar
görmedi. Bu sabah Katedral'in kubbesine çok şiddetli bir yıldırım düştü. Ci-
hannümayı ve kubbenin tepesindeki bazı başka süsleri parçaladı ancak başka
zarar vermedi. Buradaki kibar sosyete arasında depremin sebep olduğu rahat-
sızlıklar ve keşiflerle ilgili birkaç komik hikâye anlatıldı.

1853, T. Q. (SAMUEL YOUNG)

Samuel Young (1812-1855) bir Avrupa seyahatinden yazdığı mektuplar 1853'te bir Saratoga gazetesinde yayımlanan ve *Avrupa'ya Giden Bir Wall Street Ayısının İngiltere, İskoçya, Fransa ve İtalya'nın Bir Kısmını Gezerken Tuttuğu Notlar* (1855) adıyla kitaplaştırılan Amerikalı bir bankerdir. Floransa'dan pek etkilenmemiştir.

Floransa Amerikalıların ve İngilizlerin İtalya'da en sevdiği şehirdir. Rahat edersem birkaç ay burada kalırım, arada Roma'ya kaçır dönerim. Edemezsem de önce Roma'yı gezer, sonra İngiltere'ye döner, kışı tatlı tatlı geçirmeye çalışırım. O da olmazsa ilk vapurla Birleşik Devletler'e döner, bütün seyahatlere tamamen, tastamam, hakkıyla doymuş olur, fazlasından tiksindir ve bir daha anavatanımdan dışarı ayak basmayacağıma kesinkes karar veririm. Benim anavatanım ki bir şehrinde bütün Avrupa kıtasında olduğundan daha çok dü-rüstlük ve samimiyet bulunur. Doğru yanlış, benim düşüncem bu.

26 Kasım

Livorno'dan gelen birkaç kişi fikir alışverişi yaptık. Floransa'nın genel görünüşü hepimizi hayal kırıklığına uğrattı.

Şehir eski ve sarı. Sokaklar dar ve neredeyse hiçbirinde kaldırım yok. Gerçi arabalar yolun ortasından gidiyor ve hiç hızlanmıyor. Olan yerde de kaldırım yarım metre kadar, dolayısıyla boşuna. Floransa dışarıdan bakınca Livorno kadar neşeli bir şehir değil ama burada Amerikalı ve İngiliz daha çok. Çünkü burası daha ucuz ve burada kaynaklar daha tasarruflu kullanılabilir. Geceleri Floransa iyi aydınlatılmıyor. Gözleri keskin olmayan yayalar evde dursa daha iyi. [...]

Floransa'daki binaların baskın rengi sarı. Alt pencereler on santim kadar aralıklı demir parmaklıklarla korunuyor. Arno kıyısındaki evlerden çoğunda kiralık oda var. Odaların hemen hepsi dolu. Tek başına bir adam burada pek çok Avrupa şehrinden daha ucuza yaşayabilir ama önceden bana söylendiği kadar ucuza değil. Ama rahat yaşar yani. Yemeklerini Cafe Doney'de çok makul fiyatlara yiyebilir. Burada kafeler az ve Fransız kafelerine denk değil. İngilizce bilmeyen bir adamın işlettiği Grand Hotel de New York'ta kalıyorum. "Otel efendisi", böyle diyorlar ona, New York'taki bazı hancılar gibi, kendini işinin ustası sayıyor. Yakışıklı bir adam, iri, epey alan kullanıyor bedeniyle ve tabii ki bıyıklı. Buradaki bütün erkekler, birkaç Amerikalı ve İngiliz hariç, sanki devin biri onları bacaklarından yakalayıp kafalarını kömür çuvalına daldırmış gibi zaten. [...]

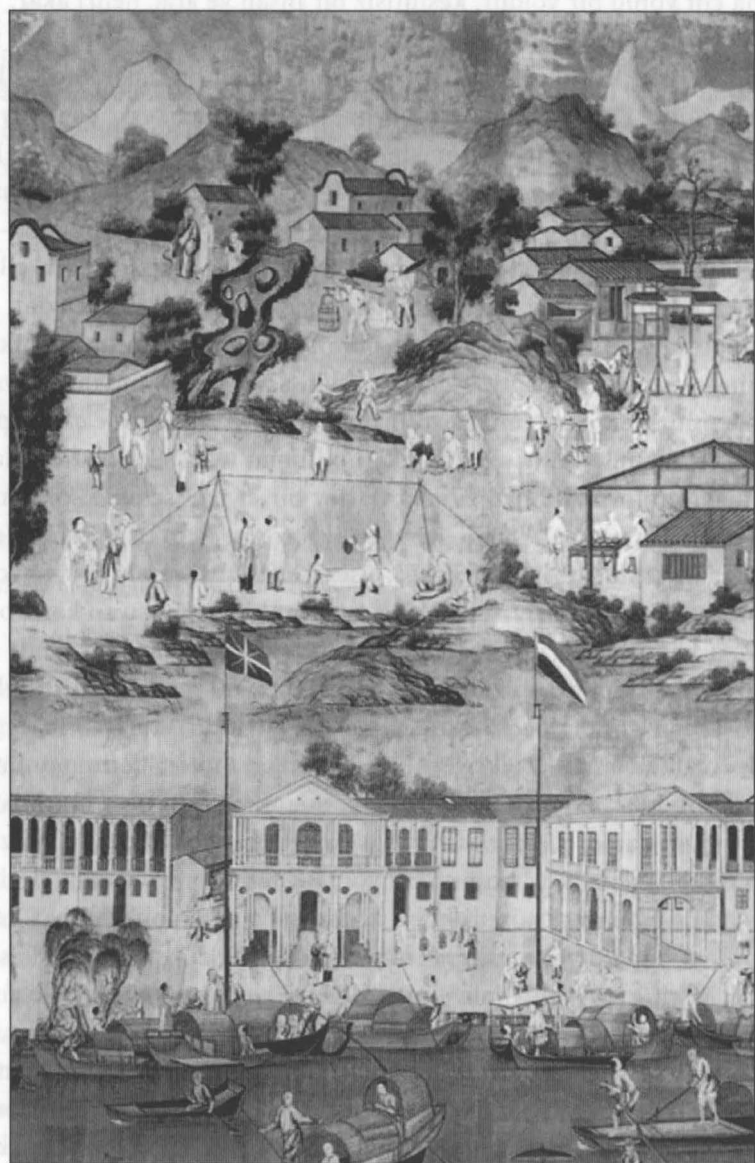
Amerika’da Fransızların ve İtalyanların hovardalığına dair abartılı hikayeler duyuyoruz. Görünür günahkarlıklardan söz ediyorum tabii. Kapalı kapılar ardında neler döndüğünü, itiraf ediyorum ki, bilemiyorum. Benim bütün bildiğim şu: Paris’te ve benim gördüğüm İtalyan şehirlerinde göze çarpan bir hovardalık filan yok. Geceleri sizi doğru, dar yoldan ayrılmaya çağıran herhangi bir tahri-ke uğramıyorsunuz. Gözü açık polislerin varlığının da etkisi vardır tabii bunda. Gelgelelim Londra’da da polis iyidir ama sık sık başıboş kadınlar rahatsız eder sizi. Londra bu açıdan New York’tan beter. Ayrıca bilenlerden duydum ki genel olarak Fransız ve İtalyan kadınlar da İngiliz ve Amerikalı kadınlar kadar erdemliymiş. Tavırları biraz daha rahat ve serbest, adlarının karalanması bundan.

1956, MARY MCCARTHY

Amerikan yazar ve radikal dava kadını Mary McCarthy (1912-1989) 1956 tarihli kitabı *Floransa’nın Taşları*’nda kentin sunduğu keyifleri özetlemiştir.

“Karakteristik” bir Floransa caddesi -yani turistik cazibesi bulunan (eski saraylar, Michelozzo elinden çıkma bir kapı, Dostoyevski’nin *Budala*’yı bitirdiği oda vs.) bir cadde- yalnız aşırı dar, fukara, aşırı kalabalık, iki tarafında kaldırımlarda mallarını sergileyen çiçekçiler ve zerzevatçılar bulunan bir cadde değildir, aynı zamanda muhtemelen ana trafik arterlerinden de biridir. Mesela bugün Siena-Roma yolu hâlâ eski Roma yolu Via Romana’dır. Bu yol eski, kemerli bir kapıda, Porta Romana’da başlar (Alınlığında 1326 tarihli bir Franciabigio freski vardır.), kuzeydoğuya kıvrılır, solda Annalena (zapturapt altına alınmış manastır) bahçelerinden ve sağda Boboli’nin ikinci kapısından, sonra yine solda San Felice Kilisesi’nden (Cephesi Michelozzo’ya aittir.) geçerek Pitti Sarayı’na ulaşır. Ondan sonra adı Via Guicciardini olur, Palazzo Guicciardini’den (Tarihçi burada doğmuştur.), kadim Santa Felicità Kilisesi’nden (İçeride, Brunelleschi eseri bir şapelde, Pontormo elinden çıkma bir resim vardır ki İsa’nın tahttan indirilişini tasvir eder.) geçer ve Ponte Vecchio’ya ulaşır. Onu aştığında bu defa Por Santa Maria’ya dönüşen adı şehir merkezine ulaşmadan Calimala olur. Via Romana’daki trafik çok “karakteristik”tir. Dar kaldırımında tek sıra hâlinde baldırı çıplak İsviçreli ve

Alman turistler yürür. Kameralarını ve başka aletlerini deri kayışlarla hamayili asmışlardır omuzlarına. Pençeli ayakkabılarıyla binalara tutuna tutuna yürüdüklerinden Alplerdeki bir tırmanış ekibini andırırlar. Ama ölüm tehlikesi altında olmayan tek yayalar bunlardır. Arkalarında her iki yönde, Via Romana çift yönlü bir yoldur, kesintisiz bir insan ve araç nehri akar: Boboli Bahçesi'ne girip çıkan bebek arabaları, kiliselere ağır aksak girip çıkan ihtiyar kadınlar, market arabaları, bisikletler, Vespalar, Lambrettalar, motosikletler, *topolinolar*, Fiat *seicentolar*, bir römork; taşradan gelen, eski usule uyularak külle yıkanmış çamaşırları teslim eden bir eşek arabası, Cadillaclar, Alfa Romeo'lar, *millecentolar*, Chevroletler, bir Jaguar, özel şoförlü ve Floransa plakalı bir Rolls Royce, masa taşıyan adaleli ameleler, aynalar ve büfeler -çünkü burası zanaatkar mahallesi- kaldırımı delik deşik eden tesisatçılar, ellerinde kılavuz kitapları ve haritalarıyla çift çift Amerikan turistler, çocuklar, Pensione Annalena'dan sanatçılar, uşaklar, rahipler, av hayvanı satan dükkânların önünde durup parmağıyla ayaklarından asılmış yolunmamış tavşanları işaret eden hizmetçiler, temizlik müfrezesi (her birinin elinde çalı süpürgesi bulunan ve üstünde iki üç çöp tenekesi bulunan tekerlekli platformları iteleleyen, mavi üniformalı bir dizi adam), dev bir at nalı şekline sokulmuş bir cenaze çelengi taşıyan iki oğlan, içinde mikrofonlara konuşan rehberler olan yurtdışından gelmiş turist otobüsleri, şişe şişe Chianti şarabı taşıyan kamyonetler, marul kasaları taşıyan kamyonetler, canlı tavuk taşıyan kamyonetler, zeytinyağı kamyonetleri, posta kamyoneti, telgraf dağıtan bisikletli çocuk, bisikletini hep caddenin ortasına bırakır, içi dumanı tüten iç organlarla dolu cam el arabasıyla işkembeci, "Almanya'daki Amerikan Güçleri" ibaresini taşıyan normalden büyük Volkswagen otomobiller, motosikletinin önüne üstü tıklım tıklım dolu bir koltuk bağlamış bir adam, bir laternacı, Pitti Sarayı'ndan faytonlar. Sanki beşerin bütün hareket tarihi tek bir caddede özetleniyor gibi. Tepede bir uçak homurdanıyor. Bir tek Romalıların çöpleri eksik. Öyle debdebeli bir geçit töreni ki bu kimse izlemekten alıkoyamaz kendini, ancak Boboli'nin kapıcısı hariç: O kapının önündeki sandalyesinde sakince oturmuş, vakit geçiriyor. Emin limanında bu velveleye kayıtsız görünüyor; bu gerçekten cehennemî, şeytani velveleye. Kornalar ötüyor, uluyor, feryat ediyor; araba aksamaları gıcırdıyor, frenler ciyaklıyor, Vespalar tikanıp öksürüyor, lastikler bir nağme tutturuyor. Sarayların sert taşlarına çarptıkça etkisi büyüyen bu mekanik Babil'de hiçbir insan, hatta radyo sesi seçilmiyor. Arno vadisi doğal bir fırınsa bu saraylar kesin doğal büyüteçler. Gürültü her yerde. Gece gündüz kesintisiz. Uzaklarda, varoşlarda, sabahın dördünde bir Vespa'nın patır patır kahkahası bir horoz ötüşüyle karışıyor; şehirde, erkenden işine giden işçi, mobiletini ısıtırken bütün caddeyi uyandırıyor.

GUANGZHOU (KANTON)

Çin'in kıyı şehri Kanton, yahut Guangzhou¹, Song (960-1279) ve Ming (1368-1644) hanedanları zamanında önemli bir limandı. 17. yüzyıldan itibaren Avrupalı tüccarların Çin'le ana temas noktalarından biri olmuştur.

19. yüzyılda Britanya Kanton'u Çin'e afyon sokmak için kullanmıştır. Çinlilerin bu uygulamaya karşı bir protestosu Birinci Afyon Savaşı'na (1839-42) sebebiyet vermiştir. Bu savaştan sonra liman bir İngiliz (daha sonraları Amerikan ve Fransız) antlaşma limanı olarak zorla "açılmıştır". Kanton'daki refah 19. yüzyılın sonlarında, on yıllar süren karşılıklı kıyım ve kırımın (1850-1864 yılları arasında Çing Hanedanı aleyhinde patlak veren Taiping isyanının liderinin memleketi Kanton bölgesiydi.) ardından, Şangay ve Hong Kong'un Batıların Çin'e giriş noktası olarak yükselmesinin de tesiriyle biraz azalmıştır.

Kanton 20. yüzyılın ilk yarısının modernleşmeci, milliyetçi ve komünist çatışmalarında önemli yer tutmuştur. Ama sanayi merkezi olması ancak 1950'leri bulmuştur.

1 Aynı kelime eski latinizasyonuyla Kanton, yeni latinizasyonuyla Guangzhou şeklinde yazılmaktadır; tıpkı Pekin-Beijing örneğinde olduğu gibi. Ben Türkçede daha ziyade kullanılan Kanton'u tercih ettim.

1655, PETER DE GOYER VE JAKOB DE KEYZER

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi 17. yüzyılda Kanton'da faaldi. Temsilcileri de Goyer ve de Keyzer (bkz. Pekin maddesi) 1655'te Kanton'u ziyaret etti.

Bu krallığın en büyük şehri Kanton 23. kuzey enleminde bulunur. Doğusundan, batısından ve kuzeyinden pek bereketli ve güzel tepelerle sarılıdır. Güneyinde denizciliğe öyle uygun bir coğrafya vardır ki Çin'in bu kesiminde liman ticaretine daha uygun hiçbir yer yoktur. Her gün dünyanın her tarafından gemiler gelir buraya, her çeşit malı getirirler ve ciddi kazançlar sağlar. Şehir Ta Nehri'nin sağındadır. Burada nehir daha dardır ama denize yaklaştıkça öyle bir genişler ki sanki artık nehir olmaktan çıkar, umman olur. Nehrin ağzından üç mil içeride surlu Kanton şehri vardır. Kanton'un bazı semtleri çok zengin, güzel ve kalabalıktır ki bu açılardan hem büyüklük hem de nüfus açısından sıradan sayabileceğimiz şehirlerden hiç geri kalmaz.

Şehrin nehir tarafında yüksek ve kalın iki sıra sur vardır ki bedenler, burçlar ve hisarlarla tahkim edilmiştir. İlâveten nehrin ortasına inşa edilmiş iki güçlü su kalesi vardır. İşte bunlar Kanton şehrini ele geçirilmez kılar. [...]

Hakeza şehrin kara tarafında da güçlü bir sur ve bir kısmı surun içinde, bir kısmı surun dışında ama sarp tepelere kurulu beş güçlü kale bulunur. Böylece şehir hem denizden hem de karadan herhangi bir düşman istilasına karşı kâfi miktarda korunmaktadır. Kimilerine göre fethedilemez bir şehirdir burası.

1853, BAYARD TAYLOR

Amerikan şair ve edebiyatçı Bayard Taylor (1825-1878) 1853'te Britanya'dan Güney ve Doğu Asya'ya seyahat etmiştir. Pek çok Batılı gibi o da afyon kullanımı çevresinde temerküz

eden kültür karşısında hayret içerisinde kalmıştır. 1860'larda St. Petersburg'da ABD diplomatı olarak hizmet vermiştir.

Çin kanunlarındaki cezalara rağmen, şu an afyonun ender olarak gizli tütürülüyor. Şangay'da herkese açık dükkânlarda aşikare alınıp satıldığını gördüm. Yine Şangay'da bazı sokaklarda o mide bulandırıcı afyon kokusu kalıcıdır. Et-kilerini şahsi tecrübe yoluyla öğrenmek için afyonu denemeyi ne zamandır istiyorum. Şimdi Çin'den ayrılma arifesinde olduğumdan Kanton'da oturan bir beyefendiye başvurdum. Bir iki çubuk afyon içmem için imkân sağlamasını rica ettim. Afyon müptelası bir Çinliyi yakından tanıyordu. Onunla anlaşarak bir akşam beni evine götürdü. İnce uzun bir odaya aldılar bizi. Odanın uzak ucunda bir divan, yerden üç fit yüksek bir platform var. Odada birkaç Çinli vardı, bir tanesi divana uzanmış, lamba ışığında çubuğunu hazırlıyordu. Ev sahibi beni o adamın karşısına uzanmaya davet etti, başımın altına Çinlilerin yastık yerine kullandığı kamyş baş taburelerinden birini koydu.

Afyon çubuğu bambu bir çubuktur, yaklaşık iki fit uzunluğundadır, ucuna ortası gedik bir hazne yerleştirilmiştir. Bir topluığne başının iki misli kadar bir afyon parçası, ince bir telle alınır. Kaynayınca yahut köpükleninceye kadar lambanın ateşine tutulur, sonra yine telin yardımıyla haznenin üstünde silindirik bir şekilde dürülür. Afyon ısınınca koyu rengini kaybeder ve yumuşayıp solar. Yeterince dürüldükten sonra gedige yerleştirilir. Tel afyonun ortasına batırıldıktan sonra çubuğun içine hava girebilmesi için çekilir. Sonra çubuk ateşe tutulur ve afyon yanarken dumanı uzun ve güçlü nefeslerle solunur. Yaklaşık yarım dakikada ilk porsiyon biter, içici ikinci bir çubuğa hazırır.

Şaşırtıcı biçimde, afyonun kokusu ne kadar nahoşsa tadını o kadar leziz buldum. Damakta en güzel meyankökleri gibi tatlı, zengin bir aroma bırakıyor ve ciğerden kana karıştırdığı nazik uyarım bütün bedeni bir sıcaklık ve kuvvet hissiyle dolduruyor. Afyon dumanı soluk borusuna ve bronşlara bildik havadan daha fazla rahatsızlık hissi vermiyor; üstelik görünüşe göre afyon dumanı bizim cansız oksijenimizden daha çok zindelik veriyor. Ben afyonun, tiryakilerce, tıpkı kendini başka zevk verici esanslarla uyuşturanlar gibi, salt keyif için içildiğini sanıyordum. Hâlbuki sırf afyon içmekle hiçbir duyumsal haz elde edilmiyor. Hakikat bunun tam zıddı, dolayısıyla afyon içmek iki misli tehlikeli. Afyon kurbanları göz boyayıcı illüzyonlar ve korkunç bir ölümle yüzleşiyor. Burası kesin. Bizzat şahit oldum buna. Afyonla kendinden geçenler er geç kontrolü kaybediyor. Benim kendi irademe güvenim tamdır ama deneyimi tekrarlamak niyetinde de değilim.

Mutlu, sükûnetli bir bilinçle yumuşayan sıcaklık, dinçlik ve artan zindelik dışında altıncı çubuğu bitirinceye kadar başka bir etki hissedilmiyor. Altıncı çubuğu bitirince çok yüksek bir neşeye kapıldım, sürekli bir gülme isteği içindeydim, gözümün önünde parlak renkler uçuyordu ama belirsiz ve muğlak bir surette. Bazen tavus kuşunun kuyruğunda gözler gibi noktalara dönüşüyorlardı. Ama çoğunlukla hareli ipeğin renkleri gibi eriyip birbirlerine karışıyorlardı. [...] Epey sersemledim ve üstüme çok ağırlık çöktü. Midem hafif hafif bulanıyordu. Erkenden yattım.

Ertesi gün Bay Bonney'le Kanton surlarını gezmek üzere sözleşmiştik. Mecal getirebilecek miyim diye şüpheye düştüm ama derin ve dinlendirici bir uykunun ardından gündoğumunda kalktım. Haftalardır olduğumdan daha güçlü, daha zinde hissediyordum kendimi.

1879, ISABELLA BIRD

Britanyalı kâşif ve fotoğrafçı Isabella Bird (1831-1904) 19. yüzyılın güzide kadın seyahatname yazarlarından. Kuzey Amerika, Okyanusya ve Güney, Doğu ve Orta Asya'daki kapsamlı yolculuklarına ancak kırklı yaşlarında, sağlığı açısından seyahat etmesi salık verilince başlamıştır. Söz konusu seyahatlere ölünceye kadar devam etmiştir.

4 Temmuz

Kanton'a "beş katlı pagoda"dan, bu kulelerden birinin vakur yüksekliğinden, bakınca şehrin yüksek surlarla çevrili olduğu, surların ötesinde kimisi varlıklı ve ağaçlar içinde, kimisi kötü ve pis köyler görüldüğü rahatça anlaşıyor. Nehrin öte yanında çok kalabalık ve önemli bir varoş var. Şehrin içinde bütün bu yerleşimlerin kalbi, nüfusu 20 bin kişiye varan karargâh ve askerî koloninin işgal ettiği Tatar şehri var. Bu ilginç alanın etrafı da surlu ve içinde Tatar kumandanıyla Avrupalı büyük devletlerin konsoloslukları var. Kanton'un kalanından daha yeşil, daha seyrek binalı burası. Kuleden inince insan kendini yüksek, çoğunun genişliği beş ila sekiz fit, tuğla ve taş evlerin bulunduğu dar, kalabalık sokaklardan müteşekkil bir labirentin içinde buluyor. Bu sokakların üstü, evlerin çatılarından uzanan kanvas örtüler yahut ince levhalarla kaplı. Çok tatlı gölgeler yapıyor bunlar. Ayrıca bu sayede günışığı kapılara asılı uzun tabelalara yüzüp giden bayraklara, bir de onların

altındaki meşgul, çok renkli, itişip kakışan izdihamın üstüne vuruşuyor, onların üstünde cilveniyor. [...]

Her sokağın giriş çıkışını kapatan ağır, kadim kapılar yahut barikatlar var. Geceleri kapatılıyor bunlar ve ancak kendilerine nezaret eden bekçilerin müsaadesiyle açılabiliyor. Akşam on sularında yoğun sokak hayatı sona eriyor ve ufak parçalara bölünmüş, her parçası birbirinden ayrılmış Kanton bir ölümler şehri gibi oluyor. Her kapının bekçisini korudukları sokağın “ihtiyar heyeti” atayıp maaş bağlıyor. Bu bekçiler üniformalıdır ama sefil, hırpani görünümlü mahluklardır. Ayrıca iki defa bir bekçiye uyurken yakaladım. [...] Bekçiler silahlı soygun çetelerine ve özellikle de yangınlara karşı tetikte. Hepsinde geceleyin saatleri vurdukları tamtamlar ve küçük gonglar var. Yangın çıkınca gongu şiddetli, hızlı ve kesintisiz çalarak diğer bekçilere haber veriyorlar. Onlar da özel işaretlerden yangının konumunu anlayıp o sokağın sakinlerini uyarmaya koşuyorlar. Her caddede üstü granit levhalarla kapalı çok büyük birer kuyu var, kesin konumunu hemen yanlarındaki duvarlarda bulunan başka granit levhalarda gösteriliyor. Bu kuyular çok su alan rezervuarlardır ve yalnızca yangın çıkınca açılırlar. [...]

Sokaklarda evlerin çatıları düzenli değil, yahut taş çatlasın, nadiren düzenli. Hakeza evler de düz bir çizgi üzerinde sıralanmamış. Bu tuhaf inşa biçimi tuhaf sebeplerden kaynaklanıyor. Her Çin evi remil esaslarına göre inşa ediliyor. Remilde düz çizgilere müsaade edilmiyor. Bu bir kenara bırakılsa bile, bütün evler münecimlerin ve kahinlerin himayesinde inşa edilir. Onlar da dindar olmayan baniler için hep korkunç belalar öngörürler. [...]

Kamu binalarının ve tapınakların gerçi isimleri muhteşem ama kendileri aşırı çirkin ve yavaş ama belirgin bir biçimde çürüyorlar. Diğer yandan çarşılar pitoresklikte, gördüğüm her şeyi aşıyor. Bunun sebebi büyük çoğunlukta dikey tabelalar. Tespit edilen yahut asılan bu tabelalara, uygun bir zeminin üzerine, kocaman altuni, kırmızı yahut siyah Çin karakterleri yazılıyor. Her dükkânda iki üç tane var bunlardan; dükkânın adını ve sattığı malları bildiriyorlar. Dükkânların içi ihtişamlı, tavanlardan cam lambalar sarkıyor, her kapının üstünde büyük fenerler asılıyor. Üstelik bütün bunlar parlak renklere boyanıyor, üstlerine kuşlar, kelekler, çiçekler ya da manzaralar çiziliyor, mutluluğa delalet eden karakterler yazılıyor. Dükkânın kapıya bakan duvarında muhakkak devasa bir fresk yahut binanın hami tanrısının portresi ya da aynı tanrının adının yazıldığı kırmızı bir kâğıt bulunur. Bazen de aynı duvara Şan yazarlar ki bu kelime bütün tanrıları ifade eder. Bu duvar ve altındaki sunaklar dükkânın dışından da görünür. Her dükkânın önünde bir sahanlık vardır. Akşamları karanlık çökerken bu sahanlıkta yakılan tütsüler şehri rayihayla doldurur. [...]

İşte bu kadim kentin anatomisi diyebileceğimiz şeyin kaba çizgileri üç aşağı beş yukarı budur. [...] Kanton şimdi muhtemelen tarihte hiç olmadığı kadar önemli bir şehir. Londra hariç hiçbir şehir beni somut bir servet ve gittikçe artan bir refah açısından Kanton kadar etkilemedi.

Hayretim ve hayranlığım tükenmiyor. Uykuya ayırmak zorunda olduğum saatler öfkeliendiriyor beni. Bir hafta yarım gün gibi geçip gitmiş. Geçen her saat Kanton'a ve Çinlilerin önemine, kendilerine has güçlerine duyduğum alaka ve hayranlığı arttırıyor. Pitoreskliği, renkleri, yenilikleri ve hareketliliğiyle Kanton sarhoş edici bir şehir. Bugün bu şehrin içinde ve çevresinde on sekiz mil dolaştım, her adımda büyüme kapılarak mest oldum. Bir içenin "tekrar susayacağı" söylenebilecek o sudan, gerçek bir oryantalizmden ilk kez içtim.

1955, SIMONE DE BEAUVOIR

Fransız yazar ve felsefeci Simone de Beauvoir (1908-1986) 1955'te ziyaret ettiğinde Kanton gözüne modernden ziyade geleneksel bir şehir olarak görünmüştür. Ancak bu geleneksel şehrin büyük kısmı 1960'lardaki Kültür Devrimi esnasında yıkılmıştır.

1911 ila 1927 seneleri arasında Kanton devrimci harekette başı çekmişse de bugün "sosyalizm yürüyüşü" burada Çin'in geri kalanındaki kadar belirgin değildir. Geç kurtarılan, pek az sanayii bulunan, proletaryası hiç olmayan, Pekin'den kuş uçuşu 1.200 mil mesafede kâin bu küçük esnaf, küçük zanaatkar şehri rejimin dönüştürücü etkisini henüz hissetmemiş. [...] Pekin ve Şangay'dan sonra buraya gelince kendimi kadim yarı-feodal dünyaya geri dönmüş gibi hissettim.

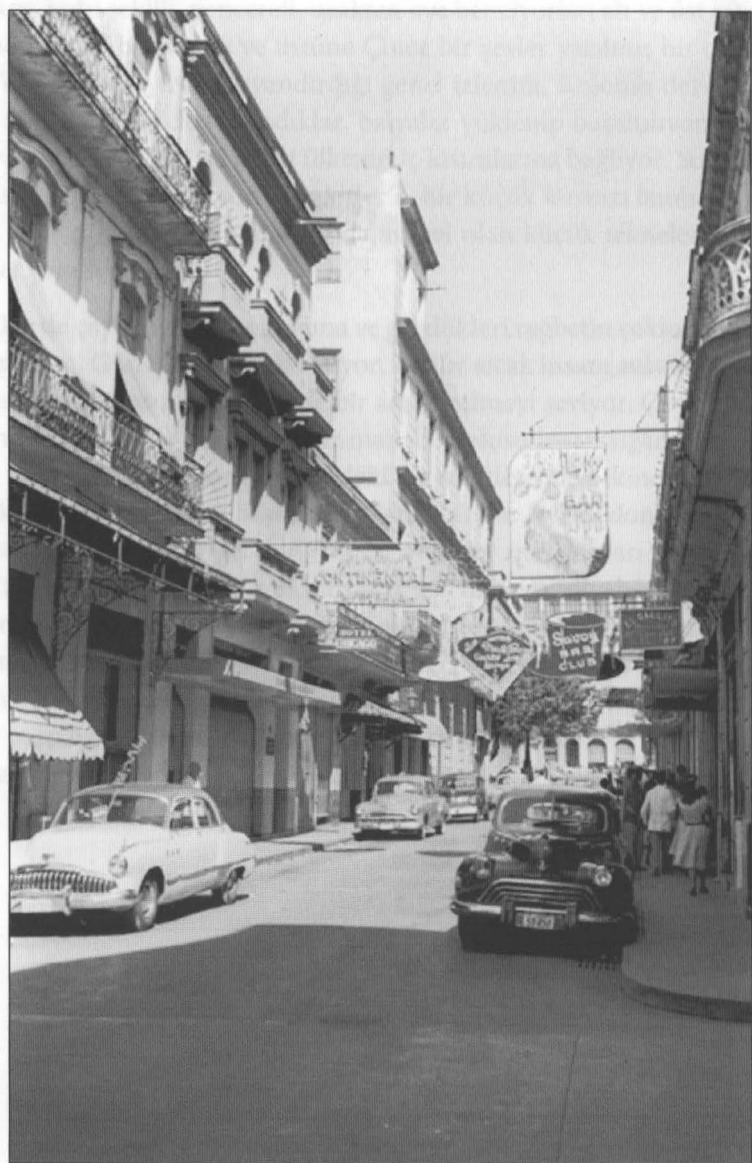
Otelim on dört katlı, şehrin en büyük gökdeleni bu. Grimsi, küt, gayet çirkin bu bina ama Uzun Rıhtım'a hükmediyor. Pencereden kayda değer bir nehir manzarası görüyorum. [...] Nehrin üstü akıntının tersine yüzen yahut akıntıyla birlikte süzülüp giden teknelerle dolu. Kütük yüklü devasa sallar denize doğru yumuşacık süzülüp giderken jonglar¹ içerilerdeki menzillerine ilerliyor. Görünüşe göre güvertelerine bir çeşit rafyadan, belki de örülmüş bambudan her hâlükârda rengi grimsi ve pruvaya doğru tümseklenen sayvanlar konmuş

1 Millattan önce 3. yy'da Han Hanedanı döneminde geliştirilen Çinlilere has teknelerdir.

sampanlar² var. Kocaman, kanatlı çarklı teknelere de bayıldım. Bunlardan bazıları denize yolcu ve mal taşıyor, ancak çoğu içerilere gidiyor. Bu çarklı tekneler ahşaptan, güzel bir yeşile boyanmışlar ve aralara altuniler serpiştirilmiş. Teknenin kış tarafında iki, ortasında bir güverte var. Kış tarafındaki güverteler dikey, kutu şekilli, pencereli, uzaktan eve benziyorlar; alt ve üst güvertenin arasında sarıya boyanmış ve üstüne Çince bir şeyler yazılmış bir çeşit çıkıntı var. Teknelerin seyircide uyandırdığı genel izlenim, Kolomb devri karavelalarını andırıyor. İskeleye sandıklar, balyalar yüklenip boşaltılıyor. Büyük bir dere ve kanal şebekesi bu nehri ülkenin iç kısımlarına bağlıyor. Su trafiği azalırsa ancak geceleri azalıyor. O vakitler nehir küçük kırmızı lambalarla canlanıyor. 60 bin kadar Kantonlunun daimî evi olan küçük teknelerde mumlar, fenerler yakılıyor. [...]

Özellikle de çayhanelerin bolluğuna ve gördükleri rağbetin çokluğuna dikkatinizi çekerim. Güneyde çay çok içiliyor. Yalnız sıcak insanı susattığından değil bu. İnsanlar umuma açık yerlerde bir araya gelmeyi seviyor. Çayhanelerin salonları o kadar geniş ki içlerine bir mahalle dolusu insan sığar. Masalar koyu renkli ahşaptan. Salonların ortasındaki bir merdivenden ikinci kata çıkılıyor. Uzak köşedeki pencereler başka caddelere açılıyor. Ayrıca dondurma dükkânlarından da bahsetmek gerekir. Tepesi mermer masalardan birine oturunca önünüze her çeşit aromalı dondurmalar getirirler: vanilyalı, ananaslı, muzlu, kırmızı fasulyeli. Öğle yemeğimi bir Kanton restoranında yiyorum. [...] Önümde kızarmış karides, ördek etinden ezmeler, tavuk göğsü, volovanlar, börekler, küçük dürümler, köfteler, üstüne salamura domuz eti parçacıkları iliştirilmiş başparmağı büyüklüğünde küçük ekmek dilimleri ve bol bol çırpılmış kaymakla kurabiyeden yapılmış bir tatlı getirdiler.

2 Çin ve Malayların kullandığı ahşap teknelerdir.

HAVANA

Havana (ilk adıyla San Cristobal de la Habana) 16. yüzyılda, Küba'daki harika, doğal bir limanda İspanyollarca kurulmuş ve sonraki İspanyol fetihleri için üs hâline getirilmiştir. Yüzyılın sonuna doğru İspanya'ya dönen ganimet gemilerinin toplanma noktası olmuştur. 1760'larda kısa bir süre İngilizlerin eline geçtikten sonra, İspanyollarca ziyadesiyle tahkim edilmiştir. 1800'lerden itibaren Havana'ya gelen ziyaretçilerin sayısı gitgide artmış ve Küba 1898'te İspanya'dan ayrılıp bağımsız olunca bu yeni cumhuriyetin başkenti olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında bir gangster merkezi ve Amerikalıların oyun bahçesi hâline gelen Havana ve Küba 1959'da Fidel Castro önderliğindeki bir Marksist devrim geçirmiştir. Başkente ve ülkeye 2000'lere kadar Amerikan ambargosu uygulanmıştır.

1800, ALEXANDER VON HUMBOLDT

Prusyalı doğa tarihçisi ve kâşif Humboldt (1769-1859) 1800-1801 senelerinde Havana'da üç ay kaldıktan sonra adanın beşerî toplumu ve doğal tarihi hakkında yazdıklarıyla (Bölgenin enlem ve boylamını da öncekinden daha doğru ölçmüştür.) Havana'yı popülerleştiren ilk kişi olmuştur. Bu sebeple sık sık Kolomb'dan sonra Havana'nın "ikinci kâşifi" olarak anılır.

Liman girişinden Havana manzarası Amerika kıtasının kuzey yarımküredeki kıyılarında görülebilecek en pitoresk, en hoş manzaradır. Her milletten seyyahın gayet isabetle yere göğe sığdıramadığı bu manzara Guayaquil'in sahilini süsleyen bitkilerin zenginliğinden ve Rio de Janeiro'nun kayalık kıyılarının vahşi haşmetinden yoksundur [...] ama bizim iklimimizde ekilip biçilmiş doğa sahnelerini süsleyen güzellik burada nebati yaratımın ihtişamıyla ve kavurucu toprakları karakterize eden organik coşkuyla birleşir. Gönül okşayıcı bu izlenimlerin birleşimine şahit olan Avrupalı, Antillerin kalabalık şehirlerinin ortasında kendisini tehdit eden tehlikeleri unuttur ve limanın doğusundaki kayalıkların üstüne bir taç gibi oturmuş hisarları, denizin köyler, çiftlikler, yüksek palmyelerle sarılı açık kolunu ve seren direkleriyle yelkenlerden müteşekkil bir ormanın arkasında yarı gizli arz-ı endam eden şehri izleyerek böyle geniş bir beldenin farklı unsurlarını kavramaya uğraşır.

Havana'nın en önemli binaları olan katedral, hükûmet konağı, bahriye kumandanının meskeni, tersane, postane, kraliyet tütün fabrikası güzelliğinden ziyade sağlamlığıyla dikkat çekiyor. Sokaklar genelde dar, birçoğuna zemin döşenmemiş. Kaldırım taşları Vera Cruz'dan getirildiğinden ve nakliye pahalı olduğundan ben geldikten kısa bir süre sonra Almanya ve Rusya'da yapıldığı gibi sokakları zemin döşemesinde ve bataklıkların etrafına çekilen duvarlarda büyük kütükleri kullanmaya fikri değerlendirilmeye başladı. Bu proje çabucak terk edildi ama şehre bu deneyi müteakip gelen seyyahlar Havana yollarına gömülü güzel maun kütükleri görerek şaşırdılar.

İspanyol Amerikası'nda kaldığım süre boyunca belediyeçilik açısından daha iğrenç bir şehir daha görmedim. Sokaklarda çamur diz boyu, *volante* denen ve şehrin karakteristik taşıtı olan faytonlardan ve şeker kutuları yüklü arabalardan adım atılmıyor. Bunun üstüne gelip geçenleri kabaca kenara ittiren arabacılar da eklenince sokaklarda yürümek büyük bir rahatsızlık ve aşağılanmaya dönüşüyor. *Tasajo* denen tuzlanmış etin rahatsızlık veren kokusu pek çok eve ve hava deveranınin kötü olduğu bazı sokaklara sinmiş. Belediyenin bu fenalıkları giderdiği ve son zamanlarda sokakların temizliğinde kayda değer bir gelişme olduğu söyleniyor. Evler iyi havalandırılıyor ve Los Mercaderes Caddesi güzel bir manzara teşkil ediyor. Ne ki Avrupa'daki eski şehirlerimizin pek çoğunda da gördüğümüz üzere, şehir kurulurken plana dikkat edilmemesinin etkisi ancak yavaş yavaş giderilebiliyor.

1839, FRANCES CALDERON DE LA BARCA

Frances "Fanny" Erskine Inglis diye de bilinen Frances Calderon de la Barca (1804-1882), 1838'de İspanya'nın Birleşik Devletler elçisi Calderon de la Barca'yla evlenen İskoç bir yazardır. Elçi ertesi sene Mexico'ya atanmış, eşi de orada kaldıkları sürede ailesine yazdığı mektuplardan derlenen çok muteber bir seyahatname kaleme almıştır (bkz. Mexico mad-desi). Calderonlar yol üstünde kısa bir süreliğine Havana'da da kalmışlardır.

Dün akşam, bu güzel körfeze girince, karşıımızdaki her şey bize tuhaf ve pitoresk geldi. Karargahtaki askerler, General Tacon'un yaptırdığı hapishane, cep-heleri kırmızıya yahut açık maviye boyalı, cam pencereleri olmadığından afili görünen ama içinde insan yokmuş hissi veren düzensiz evler, ticaret ve savaş gemileri, dünyanın bütün ticari limanlarından gelmiş deniz taşıtları, bütün bunların arasında kar beyazı yelkenleriyle süzölen küçük tekneler, iskeledeki zenciler... Avrupai hiçbir şey yok burada. Sıcak aşırıydı, bir temmuz günü, havada en ufak ferahlık yoktu. [...]

Sonunda bizi bir koltuğa oturtup küpeştenin üstünden bir devlet teknesine aktardılar, kıyıya götördöler. Sahile indiğimizde hava kararmaya başlamıştı, bir *volante*yle menzilimize götöüröldük, şehrin pek bir yerini göremedik. Ancak sokakların dar, evlerin düzensiz, halkın çoğunluğunun siyahi olduğunu gözlemleyebildik. *Volante*yse arkadan bakınca, önünde at yahut katır sırtına

binmiş dev çizmeli, karizmatik üniformalı bir arabacı ilerleyen, yüksek omuzlu kara bir böceğe benzeyen bir taşıtmış. H...a ailesinin misafirperverliği sayesinde yerleştiğimiz evin körfeze bakan pencerelerinden düşünülebilecek en değişik ve ilginç bir manzara görülüyor. Bu ev içine girdiğim İspanyol usulü ilk ev olduğundan yatmadan size tarif etmem gerek. Ev muazzam bir kare teşkil ediyor. Avluya girdiğinizde çevrenizde yazıhaneler, zenci odaları, kömürlük, hamam vesaire görüyorsunuz. Avlunun ortasında *volante* duruyor. Üst kata çıkın ve bütün evi dolaşan geniş koridora girin. Oradan *salaya* geçin; geniş, serin bir daire burası. Zemini mermer, içinde masalar, elastik minderli şezlonglar, kamış sandalye ve koltuklar var. Beyaz muslin ve mavi ipekten bir perde bu odayı ikinci, küçük bir salondan ayırıyor. Bu ikinci oda şu an benim giyinme odam. Güzel döşenmiş; Gotik tuvalet masası, kakmalı maun yazı masası, mermerden orta ve kenar sehpaları, güzel aynalar, kamış kanepeler ve sandalyeler, yeşil ve altuni duvar kâğıtları var. Yine beyaz muslin ve gültrengi ipekten bir perdenin arkasında yatak odası var ki o da her çeşit şık nesneyle döşeli. Mavi ipekten nevresimli, temiz cibinlikli, zarif dantelli Fransız yatakları. Bir perde de banyoda var ki koridora açılıyor. Yine bu odadan sonra da odadan odaya geçerek evin firdolayı dolaşmak mümkün. Zemin mermer ve ustuka, çatı kirişleri çapraz konulmuş mavi ahşaptan. Her şeyde hoş bir serinlik havası var. Her şey süste abartıya kaçmadan güzel ve iklime hayranlık uyandırıcı derecede uygun. Yatak odalarında pencere yok, buralar karanlık ve serin. Oturma odalarındaysa yere kadar büyük pencereler var ve yeşil kepenkler akşama kadar kapalı tutuluyor.

Şimdi sinekler akşam şarkısına başladı, demek ki ışıkları söndürme vakti gelmiş. Ay körfezde ışıldıyor, uzakta bir yerden askerî bandonun müziği geliyor, denizse hazin hazin, ama nahoş olmayan bir tekdüzelikle iniyor. Bunca ses beni istirahate sevk ediyor.

1957, GRAHAM GREENE

Britanyalı romancı Graham Greene (1904-1991) otobiyografisi *Kaçış Yolları*'nda (1980) devrim öncesi Havanasının "et pazarlarını" anlatmıştır.

1950'lerin başında Havana'ya birkaç kez gittim. Batista'nın şehrinin loş atmosferinin tadını çıkardım ve keyfi hapislerden ve işkencelerden ibaret üzücü politik arka plana vakıf olacak kadar kalmadım. Ben oraya [...] *daiquirisi* ve

Morro yengeciyle meşhur Floridita restoranı, batakhaneler, otellerdeki ruletler, gümüş dolar tüküren slot makineleri, bir dolar yirmi beş sente en açık saçık piyeslerin, müstehcen filmlerin izlenebileceği Şangay Tiyatrosu için gitim. (Fuayede tiyatrodan sıkılan genç Kübalıların hizmetine sunulmuş, muzır eserler satan bir kitapçı da vardı.) [...]

Kader bana tipik Kübalı bir şoför yollamıştı. Havana’da iki üç yıl evvel onu birkaç günlüğüne tutmuştum. Yanımda bir arkadaşım vardı ve Havana’daki son gecemizde bir yenilik yapmak istemiştik: Şangay Tiyatrosu’na gitmiştik. Süpermen’in melez bir kızla, sorumluluk sahibi bir kocanın hareketleri kadar sıkıcı faaliyetini çok ilgimizi çekmeden izlemiştik. Rulette biraz para kaybetmiş, sonra Floridita’da yemek yemiş, marijuana tüttürmüş ve Mavi Ay’da açık bir temsil izlemiştik. Sonra şoförümüze bize biraz kokain bulabilir mi diye sormuştuk. Amma kolay işmiş. Bir gazete bayinin önünde durdu ve elinde bir kâğıt parçasıyla döndü. Kâğıdın içinde beyaz bir pudra vardı. Beş şiline tekabül eden bir meblağa patladı bunlar. Şüphe uyandıracak derecede ucuz geldi bu bana.

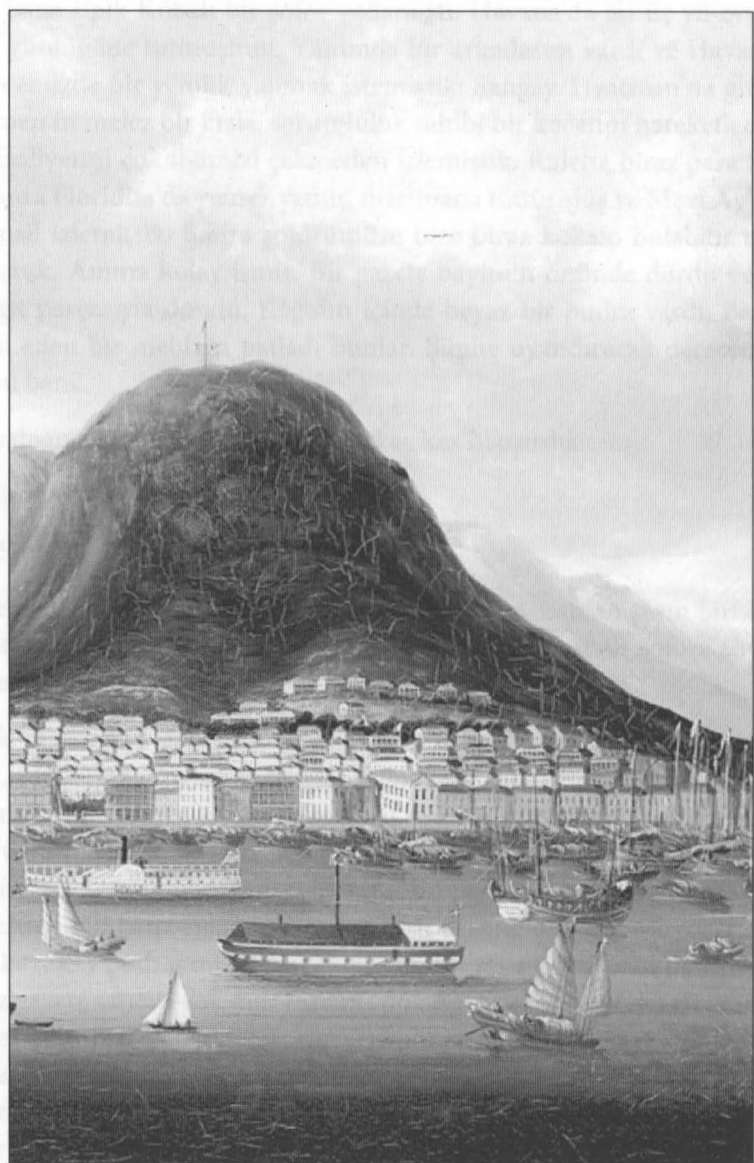
Tozu yatağıma uzanıp kullandık. Birkaç kez hapşırdık.

“Sen bir şey hissediyor musun?”

“Yok. Sıfır.”

Çok geçmeden bize -şimdi fahiş görünen bir fiyata- satılan şeyin birkaç çimdik borakslı pudra olduğuna kanaat getirdim. Ertesi sabah şoföre söyledim. İnkâr etti. Seneler geçti.

1957’de Havana’ya geri gelince şoförlerin toplandığı mahallelerde onu aradım. [...] Hatırladığım adam biraz üçkağıtçı bir tip olabilirdi ama Havana’nın karanlık kısımları için iyi bir kılavuzdu. Bu uzun yolculukta yanımda sıkıcı ve dürüst bir yol arkadaşı istemiyordum. Bir gece Şangay Tiyatrosu’na gitim. Kirli sokağa çıktığımda birçok taksinin park hâlinde olduğunu gördüm. Şoförlerden biri bana yaklaştı. “Sizden özür dilemem lazım, senyor. Hakkınız vardı. Borakslı pudraymış o gerçekten de. Üç sene evvel beni de kandırdı, o şerefsiz gazete satıcısı yok mu. Tam bir dolandırıcı, senyor. Ona güvenmiştim. Size beş şilininizi iade ediyorum.” Turumuz esnasında kaybettiğinden çok daha fazlasını kazandı gerçi. Her otel, her restoran, her kantin ona komisyon veriyordu. Adaya sonraki iki gidişimde onu göremedim. Belki de kazandığı paralarla emekliye ayrılmıştır.

HONG KONG

Çin'in güney kıyısının açıklarında bulunan bir adaya inşa edilmiş balıkçı limanı Hong Kong 1842'de Britanya'ya kiralanmıştır. Şehir 1997'ye kadar kira yoluyla İngiliz elinde kalmıştır. Kiralandıktan sonra hızla Britanya'nın Uzak Doğu'daki başlıca karargahlarından birine dönüşmüştür. 19. yüzyılın sonlarında önde gelen bir ticaret ve endüstri merkezi olmuş, 20. yüzyıl boyunca ve Çin'e devredilmesinden günümüze kadar statüsünü korumuştur.

1853, BAYARD TAYLOR

Amerikalı Bayard Taylor (bkz. Kanton maddesi) İngilizlere kiralandıktan on bir yıl sonra Hong Kong'u ziyaret etmiş ve koloni hayatının çoktan pek faal hâle geldiğini görmüştür.

Granit kuleler şeklindeki yamaçları 1.800 fit yüksekte heybetlenen Viktorya Zirvesi'nin eteklerinde olup kıyıda bir mil boyunca uzayıp giden şehir sudan bakınca Cebelitarık'a epey benziyor. Vilayet konağı, piskoposluk sarayı, kilise ve kışla derhal göze çarpan yerlerde bulunuyor. Tüccarların ve devlet görevlilerinin evleri tepenin sarp yamaçlarına dağılmış hâlde. Mekâna güzel ve mamur bir hava katıyor bu. Bu ilk karşılaşmada hiç hayal kırıklığına uğramıyorsunuz. Bir de bu tastamam çorak Çin adasını böyle medeni bir yer hâline getirmek için on senelik bir İngiliz işgalinin yeterli olduğunu öğrenince şaşırıyorsunuz. [...]

Ata binmek, tekneyle açılmak, yat yarıştırmak gibi eğlencelerin dışında kütüphane, okuma ve bardo odaları ve bir de bowling salonu olan bir kulüp de var burada. Amerikalıların uğrak yeri. Buradaki sosyete geniş değil ama akıllı ve makul insanlardan müteşekkil. Üstelik ilkin Hindistan'da karşılaştığım asilzadelere has o misafirperverlik yalnız burada değil, Çin'in bütün yabancı kömünlerinde belirgin. Bu adet çok uzun zaman evvel, yabancı tüccarın mahkûm olduğu yalnızlığın ve uzaktaki dünyadan gelen ziyaretçilerin, geçici süreliğine razı olduğu yokluğunda neşet etmiş. Bütün evleri misafirlere açmışlar ve bu yaldızlı sürgünü yumuşatmak için yaratılan lüks konukların emrine verilmiş. [...]

Acaba Çin'deki yabancılardan daha lüks yaşayan bir insan sınıfı var mıdır? Meskenleri kraliyet sarayları boyutlarında; mobilya, döşeme yahut herhangi türden eşya açısından rahatı ve konforu çoğaltacak her şeyleri var. Sofralarında beldenin sağlayabildiği en güzel gıdalar var, çevrelerinde tek işleri efendilerinin alışkanlıklarını etüt etmek, bu sayede isteklerini kestirmek olan iyi eğitilmiş uşaklar pervane oluyor. [...]

Yine de, bu küçük topluluklar adab-ı muaşeretin demir yasalarına tabi. Dolayısıyla en ufak bir görgü ihlali ister kasten ister cehaletten yapılmış olsun, bütün sosyete temellerine kadar sarsıyor. [...] Yeni gelen yabancı, eğer bütün sosyeteden kaçınmak istemiyorsa, buradaki aileleri teker teker ziyaret etmeli ve kendisi de çeşitli davetlerde bulunmalı. Davetlere icabet edilir, bir akşam yemeği daveti vakitlice yerine getirilir ve aşinalığın kurulması için gerekenler birer birer yapılır. Bana bu adet toplum ahlakının doğal seyrini bozuyormuş gibi geliyor. Yabancıyı misafirperverliği kendi aramaya mecbur bırakıyor, hâl-buki bu ona sorulmadan sunulmalı. Sosyete üyeleri bu pratiği savunuyorlar, dediklerine göre yeni gelene kendi topluluğunu seçme fırsatı tanıyormuş bu adet. Fakat ökü z herhalde bu “yeni gelen” ki görüşmesinin münasip olduğu kişilerin kimler olduğunu görüşmeden anlayamıyor. [...]

Zaman zaman özel balolar düzenleniyor. Umuma açık balolarsa, eğer düzenlenirse, nadir. Balolarda kadriller, valsler, polkalar tropik iklim dışındaki yerlerde nasıl heyecan ve iştahla oynanıyorsa burada da öyle oynanıyor. Ancak burada Kuzey adab-ı muaşeretinden ölçülü bir sapmaya izin var. Beyler beyaz ceket giyip kravat yerine basit bir kurdele takabiliyorlar mesela. Hatta isterlerse yakalarını çıkarıp atarlar, serin serin keyiflerine bakarlar.

1878, ISABELLA BIRD

Çok ülkeler gezen Isabella Bird (bkz. Kanton maddesi) 1878’de ziyaret ettiğinde şehir hızla büyüyor ve civarından göçmenleri bünyesine cezbediyordu. Bird’in şehre geldiğinde, talih-sizlik eseri, büyük bir yangın vardı. Bu yangın Noel Hediyeleşmesi¹ günü başlamış ve 40 dönümlük bir meskün mahalli harap ederek bir milyon dolarlık hasara yol açmıştır.

Bir başka kanaldan dönüp iç limana girdik ve mavi yaz göğü altında, mavi suların üstünde, yaz güneşi ve serin bir meltemle birlikte, kızarmış dağların hatlarını yumuşatan mavi, ince bir sisin yaşmağının arkasında seyretmeye başladık. Hong Kong Adası’ndaki İngiliz kolonisinin başkenti olan ve gündelik dilde direkt Hong Kong diye geçen Viktorya, muhteşem görünüyordu. Cebelitarık Kayası’nı andırıyordu. Ancak çok, çok daha güzeldi. 1.800 fitlik zirvesi daha ufak zirveler arasında dev gibi görünüyor, eteklerine kapanmış

1 Her senenin 26 Aralık’ı, “boxing day”.

muazzam granit şehrin üstünde dimdik yükseliyor; 1843'te bizim elimize geçmeden evvel buraların hâkim manzarasını oluşturan kavruk kızıl toprakla ve çorak tepelerle tezat teşkil eden yoğun yeşilliğin, tropik bahçelerin, palmiyelerin ve muzların, hakeza yemyeşil caddelerin arkasında arz-ı endam ediyordu.

Üstünde yükselen bir gemi direği ormanı şehrin ticari önemini gösteriyordu. Tabii "P. ve O." ve Messageries Maritimes vapurlarını, her milletten savaş gemilerini, dar gövdeli ve iri direkli tekneleri, yük ve hastane gemilerini ve limanda demir atmış muazzam bir balıkçılık filosunu da unutmamak lazım. Anglikan ve Katolik kiliseleri, piskoposluk sarayı, Aziz Pavlus Koleji, şirket binalarının koca, yüksek blokları, dev şeker fabrikaları, batarya batarya tараçalanan muazzam kışlalar, Vilayet Konağı ve azim taş iskeleler manzaraya hızla giriyordu. Hepsinden en yukarıda, zengin katlarıyla İngiliz bayrağı meltemde dalgalanıyordu.

Girdaplanan, hortumlanan yoğun duman dalgaları aşağı bayırları ve bizatihi şehri siyah katları arasına alıyor ve şaşırtıcı bir manzara oluştuyordu. Hatta biz demir atarken şehirden "asayişin bozulduğunun" habercisi süratli çan ve davul sesleri ve homur homur bir gürültü yükseldi. Beni karşılayan olmadı.

Önce birkaç Çin teknesi, ardından da içinde bir M. M. temsilcisi olduğu hâlde apaçık bir telaş içinde buharlı bir geminin filikası. Ona kıyıya nasıl çıkacağımızı sordum. "Kıyıya çıkmak boşuna. Şehrin yarısı kül oldu, diğer yarısı da hâlâ yanıyor. Hiçbir otelde para yahut aşkla satın alabileceğiniz bir yatak yok. Yatakları burada hazırlayacağız." diye cevap verdi. Temsilcinin kibarlığına rağmen filikayla kıyıya çıktım. Ama en az sekiz sıra tekneyi tırmanıp geçmek zorunda kaldık. Bu tekneler çoğunluğu kadın ve çocuk mültecilerle doluydu ve her tarafa kurtarılmaya çalışılmış kırık yahut bütün her çeşit ev eşyası yığılmıştı. Dediklerine göre İngiliz piskoposunun sarayı sağlamdı. O yüzden tarife gelmez bir kargaşadan kurtulmak için iki uzun sırığın üstüne yerleştirilmiş bambu bir tahtırevana kuruldum. Zayıf yapılı iki rençper yüklendi beni ve Varenna [Kuzey İtalya] sokakları gibi bayır sokaklardan, son derece hızla, menzilime taşıdılar beni. Sokaklar ev eşyasıyla doluydu. Dükkânların pahalı malları, sahafların kıymetli kitapları ve biblolar tozlu kaldırımlarda yatıyordu. Aralarında yataklar, resimler, kıyafetler, aynalar ve her çeşit mal bulunuyordu. Çinli adamlar mülklerini tepelere sürüklüyordu. Kimisinin bacaklarının ucunda ayak yerine toynak bulunan Çinli kadınlar² çocuklarını sırtlarında ve kollarının altında taşıyorlardı. İsten kapkara olmuş askerler ellerinde hortumlar, itfaiyeci gibi çalışıyordu. Resmigeçit yapar gibi düzenli yürüyen yahut

2 Uzak Doğu'da kadınların ayaklarının güzellik amacıyla kemikleri kırılarak küçültülmesi âdeti vardı.

tehlikeli yerlerde nöbet tutan askeri birlikler vardı. Yanında kızılar içindeki dört taşıyıcısıyla oradan oraya koşturan Vali Bay Pope Hennessy, sigorta şirketlerinin kılıçlarını çekmiş sağa sola koşan adamları, oradan oraya koşturup duran bin çeşit insan, birbiri ardına gürültülü patlamalar, duvar yıkılıyormuş gibi ağır gümbürtüler ve hepsinden öte, Katolik Kilisesi'nin müminlerini çalışmaya yahut duaya çağıran, hiç susmayan çanı çok heyecanlı bir sahne teşkil ediyordu. Bütün bu esnada o azametli Doğu sükûneti (yahut apatisi) içindeki esmer, kocaman kızıl sarıklı Sih nöbetçileri, gözlerinin önünde kopan kıyame-te rağmen hiç kıpırdamadan duruyordu.

Hamallarım, tıkalı sokaklardan ve uzayıp giden merdivenlerden yukarı taşıyarak beni pitoresk yerlere getirdiler. Her tarafta sağlama almak için buraya getirilen çeşit çeşit mobilya ve mal vardı. Aralarında Çinli aileler kamp kurmuştu. Evet, Piskopos ve Bayan Burdon güzel arazilerini bu gariban insanlara açmakla kalmamışlar, saraylarının odalarında bazı Çinli aileleri de ağırlıyorlardı. Evlerini kaybetmiş, eşyalarının arasında oturan Çinli kadınların sükûneti, yahut apatisi, çok çarpıcıydı. [...] Piskoposla artık kontrol altına alınan yangın yerine gittik. Viran şehri ve kurtarabildikleri eşyaların arasında kamp kurmuş evsizleri gördük. Her yerde ya hâlâ ateş yanıyor ya da duman tütüyordu. Yüksek duvarlar yıkılıyordu, hortumlar duman salan dağ gibi ahşap yığınlarıyla boğuşuyordu, bütün sokaklar sağdan soldan düşen tuğlalar ve taşlarla doluydu, kömüre dönmüş telgraf direkleri ve erimiş kablolar ortalıkta yatıyordu, her yerde yarı yanmış tahtalar vardı. Her şey yarı yanıktı. Beyaz ırktan olmayan halk 152 bin nüfusu aşırıyordu; doğulu bir kalabalığın sıradan şartlar altında nasıl bir Babil yaratabileceğini bilenler, ancak onlar, bu son derece sıra dışı şartlar altında insan dillerinin nasıl da sağır edici bir patırtı vücuda getireceğini tahmin edebilir. Alevlerin tehdit ettiği hapishanede sekiz yüzden fazla, her milletten haydut vardı. Onar takım cephaneli yüz asker bu suçluları güvenli bir yere götürmeye, kaçmaya kalkanı da vurmaya hazırlanıyordu. [...]

Dönünce, tam eşyalarımı yerleştirmeye hazırlanıyordum ki alevler yine yükseldi. Alacakaranlık feci bir kızılığa bulanmıştı, alevlerin dilleri evleri yalayıp üstlerinden atlıyordu; kor parçalarıyla dolu alev fıskiyeleleri ve her biri alev püskürten patlamalar bomba etkisi yaratan çeşit çeşit nesneler, tahtalar, gaz yağına batmış kirişler fırlatıyordu lanetlenmiş şehrin üstüne; sıçrayan alevler adım adım yaklaşıyordu; kıvılcımlarla yüklü büyük duman kütleleri tarifsiz bir velveleyle üstümüze üstümüze yuvarlanıyordu.

Az sonra ateş parçaları pencere pervazlarına savrulmaya başladı. Rüzgâr çok güçlü olduğundan ve bizden yana estiğinden sarayın yanmaktan kurtulacağına dair umut azdı. O yüzden önemli evraklar katedrale gönderildi ve mülteci-

lerin bazıları eşyalarıyla birlikte tepelere kaçtı. Derken tam o anda rüzgâr yön değiştirdi, muazzam alev ve duman kütleleri nispeten zararsız istikametlere uçuşmaya başladı. Yangın ikinci kez kontrol altına alındı. Devlet karargâhı kurtarıldı ve saat gece ona yaklaşırken öğlenleyn geldiğimden beri ilk kez oturup yemek yiyecek fırsat bulduk.

1959, IAN FLEMING

Britanyalı romancı Ian Fleming (1908-1964) ilk James Bond kitabı olan *Casino Royale*'i 1953'te yayımlatmıştır. 1959'da *Sunday Times* gazetesi Fleming'i dünya turuna yollamış ve ziyaret ettiği şehirlerle ilgili yazılar yazmasını istemiştir. İşte bu şehirlerden biri Hong Kong'du. Fleming ziyaret ettiğinde Hong Kong, Komünist Çin kıyılarında yeni yeni tomurcuklanan kapitalist bir şehirdi. Şehir 1997'de Çin hakimiyetine iade edilmiştir.

Feodal lüksün dünyadaki son kalesi olmaktan başka Hong Kong benim gördüğüm en canlı, en heyecanlı şehir. İmkân bulan herkese burayı gezmelerini tereddütsüz tavsiye ederim. Görünüşe göre her şey var burada: Tiyatral derecede oryantal bir dekorda modern konfor, muson mevsimi hariç ılıman bir iklim, taşrada güzel yürüyüş ve binicilik parkurları; Doğu'daki en üst düzey golf sahası -Royal Hong Kong- dahil her çeşit spor için tesis, en pahalı bir biçimde döşenmiş at yarışı parkurları ve muhteşem serbest dalış müesseseleri, Hong Kong'un gözde kelekleri dahil nefes kesici bir flora ve fauna, ve turistlerin gezmek isteyeceği herhangi bir şehirdeki kadar makul bir fiyata gelen geçim koşulları. Şehrin daha minör cazibeleri arasında çok iyi Batı ve Çin restoranları, egzotik gece hayatı, ağır Şantung ipeğinden her biri kırk sekiz saat içerisinde usta terzilerce dikilen takım elbiseler ve gömlekler vesaire. [...]

Üstünde mekik dokuduğum sokaklar arasında geceleri en efsunlu görünenleri Hong Kong sokaklarıdır. [...] Sert ana renklerden kaçınılan Hong Kong sokakları neon ışıklandırmanın illa da çirkin olmayacağını ispatıdır. Aralarına bol bol beyaz serpiştirilmiş, açık mor, pembe, yeşil, tıklım tıklım Çin ideogramları insanı büyüler. Yalnız renkleriyle değil tabii, aynı zamanda insan bu tabelalarda nasıl adi mesajların ve uyarıların dile geldiğini anlayamadığı için. Sokaklar deniz kokar, ara sıra da bir buhur fabrikasından insanın yüreğini hop ettiren sandal ağacı burcuları, kızarmış soğan rayihaları ve Çin aşhaneleri

deyince akla gelen tatlı tatlı terleyen adamların ter kokuları geliyor insanın burnuna. Kızlar, giydikleri *cheong sam*lar sayesinde, Batılı kadınları kıskançlık krizlerine sokacak kendinden emin ama biraz toyca bir güzellikte. *Cheong sam*ın yüksek, görece katı yakası başa ve omuzlara dik bir duruş sağlar ve sahibine otorite havası verir ve elbisenin eteklerindeki cilveli yırtmaçlar bacağın güzelliği elverdiğince yukarı çıkarken bir kadının dizindeki seksapelin Dior ve Balmain'in dikkatinden kaçtığını gösterir. Hong Kong'da hiç şüphesiz şişman, biçimsiz bedenli Çinli kadınlar da vardır. Ama ben hiç görmedim bunlardan. Erkekler bile, lekesiz beyaz gömlekleri ve siyah pantolonlarının içinde, bizim Batılılardan daha iyi, daha sportif endamlı görünüyorlar ve çocuklar daimî bir neşe içinde. [...]

Pekin Restoranı ışıklı ve temizdi. [...] Dick bu defa gittiğimizde de, daha sonrakı beraber ziyaretlerimizde de, *chopstick*lerle yemem gerektiğinde ısrarcı oldu. Ben de bu zarif ama saçma araçlarla ve beceriksiz bir hevesle yemeğimi didikleyp durdum. İlginçtir, son derece şık bir biçimde muhafaza ve servis edilen yemekler her açıdan son derece lezzetliydi. Bütün tatlar yeni ve enderdi ama ben Doğu mutfağının bilhassa bir başka özelliği çarptı: Her tabağa belli bir neşe de katılmıştı. Kendini belli etmeyen süslemeler marifetiyle elde ediliyordu bu. Böylece lokmaları tabaktan alıp ağza atma işlemi, ki temelde gayet cazibesiz bir işlemdir, insanın hoşuna gitsin yahut gitmesin, bir çeşit zarafet kazanıyordu. Bu zarif yeme eyleminin arka planındaysa, Doğu'da yediğim bütün yemeklerde, başka türden bir neşe de gördüm: İnsanlar mutlulukla hoşbeş ediyor, teşvik ve zevk dolu tebessümlerle gülümsüyordu.

Ama şimdi saat ilerlemişti ve jet uçuşunun etkileri baş göstermişti: Tekdüze bir başağrısı ve bronşlardan kaynaklı bir nefes tıkanıklığı beni iptal ettiğinden akşamımızı tıklım tıklım rıhtımda bir taksi ve pansiyon arayarak geçirdiğimiz bir yürüyüşle bitirdik. Yolda koca Hong Kong limanında tek bir martı bile olmadığına dikkat çektim. Dick elini altı nüfusa kadarki ailelerin bütün hayatlarını geçirdiği, çoğunlukla rıhtıma halatla bağlı sampanlara ve suda yüzen dalga dalga pisliğe doğru salladı. Şangay'da da martı olmazdı, dedi. İdare komünistlere geçtiğinden beri döndüler. Komünistlerin iddiasına göre martıların geri dönmesinin sebebi artık limandaki çöpler için insanlarla mücadele etmek zorunda kalmamalarıymış. Muhtemelen Hong Kong'da da martı yokluğunun sebebi aynıymış. Üç milyon Çinliyle mücadele etmek için korkunç derecede çok martı gerekirdi. İlk sihirli günümü bu karanlık hamişle kapattım.

الْقَوْلُ لِي فِيهَا يُنَكِّدُ

İSKENDERİYE

Nil Nehri'nin ağzında bulunan İskenderiye M.Ö. 332'de Büyük İskender tarafından kurulmuştur. Battamyus Hanedanı'nın ve Roma'nın Mısır eyaletinin başkentiydi. Antikitede (Pharos da denen) İskenderiye Feneri, müzesi ve kütüphanesiyle meşhurdur. M.S. 642'de Araplarca ele geçirildi, kültürel ışıltısını büyük oranda yitirdi. Diğer yandan Müslüman İskenderiye ticaret merkezi olarak neşvünema buldu, Kuzey Afrika'yla Orta Doğu'yu birbirine bağladı ve Araplar için gitgide daha önemli bir donanma üssü hâline geldi.

1805'te Kavalalı Mehmed Ali Paşa Osmanlı'nın Mısır valisi olarak tayin edilince İskenderiye'nin bahtı açıldı. Paşa, Mısır ekonomisini modernize ederek İskenderiye'yi banka merkezi yaptı. Ayrıca Mısır'a gelen Avrupalıların ve Hindistan yolcularının ilk durağı da İskenderiye'ydi. Bu işlev önce 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, sonra şehrin 1882'de Britanya idaresine geçmesiyle önemini gittikçe arttırdı, ta ki İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara kadar. Şehir o zamandan sonra da, (Cemal Abdünnasır'ın 1952'de Mısır'da yaptığı milliyetçi devrimden sonra Arapça konuşan Mısırlıların ekseriyeti gitgide artsa da) 20. yüzyıl boyunca Levant bölgesinde farklı kültürlerin ve dillerin kaynaştığı önemli bir pota olarak kaldı.

M.S. 20, STRABON

Grek coğrafyacı Strabon (M.Ö. 64-M.S. 24) Afrika'da ve Orta Doğu'da çok yeri gezmiştir. Seyahatlerinde gördüklerinden yola çıkarak ansiklopedik, nüfuzlu eseri *Geographica*'yı (M.S. 17 civarı) yazmıştır. Söz konusu eser Rönesans boyunca çok muteber bir bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır.

Pharos küçük, dikdörtgen bir ada. Anakaraya epey yakın, o yana dönük tarafında iki girişli bir limanı var. Anakaranın kıyısında denize ilerleyen iki yarlı burun var, işte Pharos Adası bunların arasında, körfezin girişinde.

Pharos'un doğu ucu anakaraya ve o taraftaki burna daha yakın. Bu burnun adı Lochias. Adanın bu tarafındaki aralık daha dar olduğu için limana giriş buradan yapılıyor. Geçidin darlığından başka kimisi suyun altında, kimisi üstünde kayalar var. Bu kayalar da denizden gelen dalgaların şiddetini arttırıyorlar. Adanın bu ucu da bizatihi kaya, dört tarafından deniz suyuyla yıkılıyor. Üstünde adayla aynı adı taşıyan, beyaz mermerden, birkaç katlı bir kule var. Knidoslu Sosratus burayı denizcilerin güvenliği için inşa etmiş, kitabesinde yazdığına göre. [...]

İskender buraya vardığında ve durumun avantajlarını gördüğünde şehri limana inşa etmeye karar verdi. [...] Bu şehrin çeşitli avantajları var. Alan iki denizle birden yıkılıyor: Kuzeyde Mısır Denizi denen denizle, güneydeyse Mareia Gölü deniziyle. Göl Nil'den neşet eden derelerle besleniyor ki buralardan şehre, denizden geldiğinden daha çok mal geliyor. Bu yüzden göl limanı, deniz limanından daha zengin. Deniz tarafında, İskenderiye'den giden mallar İskenderiye'ye gelenlerden fazla. Bunu yalnız ticaret gemilerinin şehre geldiğinde ve şehirden giderken ne kadar daha ağır ve ne kadar daha hafif gittiğini gözlemleyerek anlamak mümkün. [...]

Şehir bir *chlamys*, yani askerî pelerin şeklinde. Kenarları suyla çevrili ve genişliği yaklaşık otuz *stadyum*¹ uzunluğunda ama o kenarların genişliğini belirleyen kıstakların her biri yedi sekiz *stadyum*. Bir taraflarında denize, diğer taraflarında göle bağlılar. Şehri bölen yollar var, bunlardan ikisi çok geniş ve birbirine dik açılı. Ayrıca çok güzel halka açık alanlar ve kraliyet sarayları var. Bütün şehrin dörtte birini, hatta üçte birini bu saraylar kaplıyor.

Saraya ait, Sema denilen bir alan var ki içinde çeşitli kralların ve Büyük İskender'in mezarı mevcut. Lagos oğlu Batlamyus, İskender'in naaşını, onu Babil'den götürmeye çalışan Perdikkas'tan aldı. [...] Batlamyus naaşı İskenderiye'de şu an bulunduğu yere koydu ama bugün lahit farklıdır. Şimdiki lahit kaymaktaşıdan, hâlbuki Batlamyus naaşı altın bir lahde koymuştu ama Cocce oğlu Batlamyus Pareisactus onu yağmaladı. Müze de saraylara bağlıdır. İçinde bir yürüyüş yolu, oturaklarla bezenmiş bir mekân ve Müze'ye devam eden tahsil adamlarının hep beraber yemek yediği geniş bir salon vardır. [...]

Onun üst tarafında tiyatro, onun da üst tarafında Emporium denen yerde bir çeşit çıkıntı teşkil eden Poseidium vardır ki orada da bir Neptün tapınağı bulunur. Antonius buraya limanın ortasına doğru çıkıntı yapan bir alan ekletmiş, onun en ucuna da Timonium adını verdiği bir kraliyet kasrı yaptırmıştır. Aktium'da mağlup olup pek çok arkadaşınca terk edildikten ve partizanlarının desteğini yitirdikten sonra ömrünün kalanını uzlet içinde geçirmek üzere İskenderiye'ye çekilmesinin ardından yaptırdığı son iş buydu.

1150 CİVARI, EL-İDRÎSÎ

Muhammed el-İdrîsî (1100-1165) Kuzey Afrika doğumlu olup Norman hükümrânlığı altındaki Sicilya'da yaşayan coğrafyacı ve haritacı. *Uzak Diyarlara Tatlı Yolculuklar*² adlı kitabı akademik bilgisiyle kişisel seyahatlerinin harmanıdır.

İskenderiye'yi yaptırıp kendi adını veren İskender'dir. Şehir Akdeniz kıyısındadır. İçinde yaptırmanın hakimiyet ve iktidarına, hikmetine ve irfanına görenleri şahit kılan pek muhteşem abideler ve kalıntılar vardır. Bu şehrin etrafı muhkem

1 Antik ölçü birimi, tarih boyunca değişmekle birlikte 200 metre civarına denktir.

2 TDV İslam Ansiklopedisi'ne göre eserin asıl adı *Nüzhetü'l-Müştak fi'htirâkı'l-âfâk*.

surlar ve güzel bağlarla çevrili. Geniş, nüfusu çok, ticareti işlek ve dört bucağı yüksek binalarla dolu. Sokakları geniş ve binaları sağlam. Evleri mermer ve tonozları güçlü sütunlarla ayakta. Çarşıları geniş, taşrasındaki topraklar verimli.

Nil'in batı kolunun suları bu şehre akıyor ve evlerinin tonozları altından geçiyor. Bu tonozlar birbirleriyle sırt sırta. Şehir güzel inşa edilmiş, sakil görünmüyor. Yapısı ve sağlamlığıyla dünyada bir eşi bulunmayan meşhur deniz feneri buradadır. Fener *caddzan*³ denen iyi taştan inşa edilmiştir. Taşlar kurşun ve başka dolgu malzemeleriyle birbirine perçinlenmiştir ki kuzey tarafından sürekli dalga yemesine rağmen yerlerinden oynamasınlar. [...] İçeride, normalde minare içlerinde rastladığımız merdivenlere benzer geniş bir merdiven var. İlk merdiven fenerin ortasına yakın, yapının dört taraftan daralıverdiği bir yerde bitiyor. İçeridekilerin yolunun aydınlatılması ve ayaklarını yere güvenle basabilmeleri için her tarafta pencereler var.

Bu yapı sağlamlığıyla olduğu kadar yüksekliğiyle de eşsizdir. Gece gündüz yanan ve 160 kilometre öteden görülen ateşiyle denizcilere yol gösterdiği için çok faydalıdır. Bu ateş geceleri parlak bir yıldız gibi görünür, gündüzse insan baktığında ateşten tüten dumanları görür. İskenderiye'nin etrafı ovalar ve muazzam çöllerle çevrilidir ki bu çöllerde insanın kerteriz alabileceği hiçbir dağ yahut nesne yoktur. Deniz feneri olmasaydı buraya gelen araçların çoğu yolunu bulamazdı.

Deniz fenerini Nil'in batısındaki el-Fustat piramitlerini inşa ettiren adamın inşa ettirdiği söylenir. Başkalarıyla İskender'in İskenderiye'yi kurduğunda deniz fenerini de yaptırdığını rivayet eder. Doğrusunu Allah bilir.

1225, ZHAO RUGUA

Zhao Rugua (1170-1228), Çinli memur. Kitabı *Zhu Fan Zhi* Güneydoğu Asya, İpek Yolu ve Doğu Akdeniz sınırları dahilinde kalan Çin dünya bilgisine dayanarak yazılmıştır. Kaçınılmaz olarak içindeki bazı bilgiler kulaktan dolma ve güvenilmezdir.

O-kö-t'o [İskenderiye] diyarı Wu-ssi-li [Mısır] ülkesindedir. Geleneğe göre kadim zamanlar Tsu-ko-ni [Büyük İskender] adında bir yabancı deniz

3 Türkçe telaffuzda kezzan ya da kazzan şeklinde okunabilir. Çünkü kaynaklarda *kadhdhan* şeklinde de geçiyor.

kıyısına muazzam bir kule inşa ettirmiştir ki kulenin altındaki toprak çıkarılarak yerin altında birbirine iyice bağlı, son derece gizli iki oda yapılmıştır. Bu odalardan birinde tahıl, diğerinde silah vardı. Kule iki yüz *chang* yüksekliğindeydi. Yan yana bağlı dört atın yayıldığı uzunluk kulenin boyunun üçte ikisine denkti. Yapının merkezinde büyük nehre bağlı muazzam bir kuyu vardı. Bütün ülke, kendi diyarlarını başka diyarlardan gelecek askerlerin baskınlarına karşı müdafaa etmek için, düşmanları savuşturan bu kuleyi korurdu. Kulenin alt ve üst kısımlarına savunmaya ve hücumu hazır 20 bin asker hazır ve nazır konuşlandırılabilirdi. Kulenin zirvesinde muhteşem bir harika, bir ayna vardı. Başka ülkelerin savaş gemileri ani bir saldırıda bulunacağında ayna onları önceden haber verir ve böylece askerler savaşa vaktinde hazırlanırdı.

Son yıllarda kulenin karakolunda çalışmak isteyen bir yabancı gelmiş. Yabancıya silme süpürme işini vermişler. Yıllarca kimse ondan şüphelenmemiş. Ama o bir gün ansızın aynayı çalıp denize atacak fırsatı yakalamış. Sonra da kaçıp gitmiş.

1798, VIVANT DENON

Napolyon Hindistan'a giden İngiliz yolunu kesmek için 1798'de Mısır'ı işgal etmiş ama antik medeniyete olan saygısı dolayısıyla yanında bilginleri ve arkeologları da götürmüştür. Bunların en tanınmışları arasında Fransız diplomat ve sanatçı Vivant Denon (1747-1825) da vardı. Denon İskenderiye'ye ayak basacağı günün akşamı, *Yukarı ve Aşağı Mısır'da Seyahatler* (1803) adlı kitabında söylediği üzere, neler bulacağını düşünmüştür.

Dürbünlerle elçimizin evinin üstünde dalgalanan üç renkli bayrağı gördük. Hissedeceği şaşkınlığı ve ertesi gün İskenderiye şeyhine⁴ saldırmaya hazırlanışımızı düşündüm.

Akşamın uzun gölgeleri şehrin kaba çizgilerini ortaya çıkardığında iki limanı; artık kum yığınlarından başka bir şeyi korumayan, sayısız burçlarıyla yüksek surları; toprağın ıslıl beyazlığını palmyelerinin solgun yeşiliyle yer yer bozan birkaç bahçeyi, Türk kalesini, camileri, minarelerini, meşhur Pompey sütununu ayırt ettim. Ve hayal gücüm geçmişe gitti. Sanatın doğaya galebe

4 Osmanlı valisini kastediyor olabilir.

çaldığını, İskender'in dehasının ticaretin faal ellerini çorak bir kıyıya muhtemem bir şehrin temellerini atmak üzere istihdam ettiğini ve o şehri bir dünya fethinin ganimetlerine depo olarak seçtiğini gördüm. Batlamyusların sanatları ve bilimleri davet ettiğini, barbarlığın ancak yıllarca uğraşarak tüketebildiği o kütüphaneyi kurduğunu gördüm. İşte orada, dedim Kleopatra, Sezar ve Antonius'u düşünerek, görkemin imparatorluğu şehvetin imparatorluğuna kurban gitti! Sonra kara cehaletin, sanat şaheserlerinin harabelerine yerleştiğini, onları imha etmeye uğraştığını ama beceremediğini ama yine de o mutlak surette güzel, ilk tasarımlarının asil prensiplerini sergileyen parçaları sakatladığını gördüm.

Bu mütalaadan, muazzam nesnelerin karşısında daldığım bu tefekkürün mutluluğundan fırkateynimizden ateşlenen bir silah sesiyle uyandım. Silah; bizi görmesine rağmen, hiç şüphesiz filomuzun gelişini haber vermek üzere İskenderiye limanı istikametinde yelkenlerini şişirmiş ilerleyen bir gemiyi haber vermek üzere ateşlenmişti.

1849, JAMES LAIRD PATTERSON

James Laird Patterson (1822-1902), sonradan Westminster Piskopos Muavini olan Britanyalı Katolik vaiz (bkz. Atina maddesi). 19. yüzyıldaki pek çok gezgin için olduğu gibi, Patterson için de İskenderiye, kendisinin son derece güçlü İngiliz ve Hristiyan merceğinden gözlemediği Doğu'yla ve İslam'la bir ilk karşılaşmadır.

4 Aralık Hotel d'Orient

Bu sabah dümencimizin gemiye bindiğine dair hoş bir haberle uyandık ve çok geçmeden kendimizi, bu güzel limanda, Osmanlı, Avusturyalı, Fransız ve İngiliz savaşçılar ve tüccarlar arasında bulduk. Liman yönetimi temsilcisine yazılan bir mektup karaya hızlı ve kolay çıkmamızı sağladı. Sonra dar ve kalabalık yarı-oryantal caddelerden süratle geçirilerek büyük Frank Piazza'daki bu otele getirildik. Uzun develer, kimi yayan kimi eşek tepesinde binlerce Doğulu, peçeli kadınlar, bağdaş kurmuş esnaf, kafesli evler ve yer yer minareler tahmin ettiğim Binbir Gece Masalları hissini bana epey verdi. Ama aynı hissi, odalarımıza yerleştikten hemen sonra gittiğimiz hamamda bütün kuvvetiyle duyduğum.

Doğuluların hamam adetleri binlerce kez yazıldı, bir de ben tekrar etmeyeyim. Şu kadarını söylesem yeterli: Gereken saygıyı göstererek bizi bir odadan diğerine götürdüler; keselediler, sabunladılar, masaj yaptılar, etlerimize hafif hafif vurdular, kaynar suyla kavurdular, soğuk suyla serinlettirler, sonra da sarık ve çeşit çeşit keten cübbeler giydirdiler. En sonunda kendimizi, hamam yorgunu hâlde, sofadaki divanlara uzanmış, birbirimize gülerken bulduk. Suskun hizmetkârlar dakika başı küçük fincanlarda kahve getiriyor, elimizdeki uzun çubukları tüttürüyorduk. [...] Sonra otelimize çekilip biraz daha dinlendikten sonra ufak tefek Nubyalımız Hasan'la eşeklerimize binerek çarşıya, alışverişe çıktık. İskenderiye'nin Avrupa mahallesi Batı'daki diğer deniz limanları gibi ama alışveriş esnasında yolumuz bizi Türk mahallesine götürdü ki orada uzun, dar sokakları, cumbalarının kafesleri boyalı ve yaldızlı evleri, Doğu usulü pazarlık şamatasının alıcısıyla satıcı arasında bağırış çağırış devam ededurduğu küçük dükkânları vesaire görerek ibret aldık. Bizi korkutacak bir hızda ilerleyen eşeklerimiz uzun deve katarlarından ve yolu tıkayan diğer engellerden kaçınmayı nasıl başardı, hayret! [...] Birkaç kırmızı fes ve kuşak aldık ki Doğulu gezginler için *de rigueur*⁵ dür bunlar. Sonra yolumuzu şehir dışına, eski limana doğrultup Pompey Sütunu'nu (yahut yerlilerin deyişiyle Bombay Sütunu'nu) ve Kleopatra'nın iğnelerini⁶ görmeye gittik. Pompey Sütunu gerçekten soylu bir anıt: yekpare granitten gövde, yüksek bir kaide ve Korentiyen sütun başı. Dikilitaş'ın yüksekliği 28 küsur metre ama bulunduğu hâkim konum dolayısıyla daha da yüksek görünüyor. [...] Bu sütunun çevresi mahvolmuş, toprak pis ve yarık yarık. Üstelik sütunun yarı barbar sahiplerine medeniyet dersi vermek isteyen güneşte kararmış Avrupalı asil insanlar kaidenin her tarafına isimlerini yazmış. Muhteşem Bay Thompson ve bir o kadar namlı Bay Button isimlerini saygıyla ve kocaman kocaman yazmışlar, üstelik besbelli bunu yapmak için birkaç şişe Day and Martin boyasını feda etmekten çekinmemişler ki gelecek kuşakların o ışıltılı isimleri karartması neredeyse imkânsız olsun. Bu sütunu aslında İskenderiyeliler [...] şehirlerini fetheden Diocletianus'un merhametine mazhar olmak için dikmişler. Bu bilgiyi birbiri ardına sıralanmış Thompson'ların ve Button'ların asil heveskârlığıyla neredeyse silinmiş olan bir kitabeden öğrendim. Eskiden fatihin heykelinin olduğu başlık hâlâ sütunun üstünde.

Kleopatra'nın iğneleri kıyıda, eski limanın doğu ucunda. Oraya gitmek için çok güzel bir caminin yanından geçtik. İçinde pek çok Müslüman namaz kılıyordu. İçlerinden biri bize "Hıristiyan" diyerek hakaret etti.⁷ Ayrıca pek çok

5 Adetten. Doğulu gezginler fesli kuşaklı gezer, diyor.

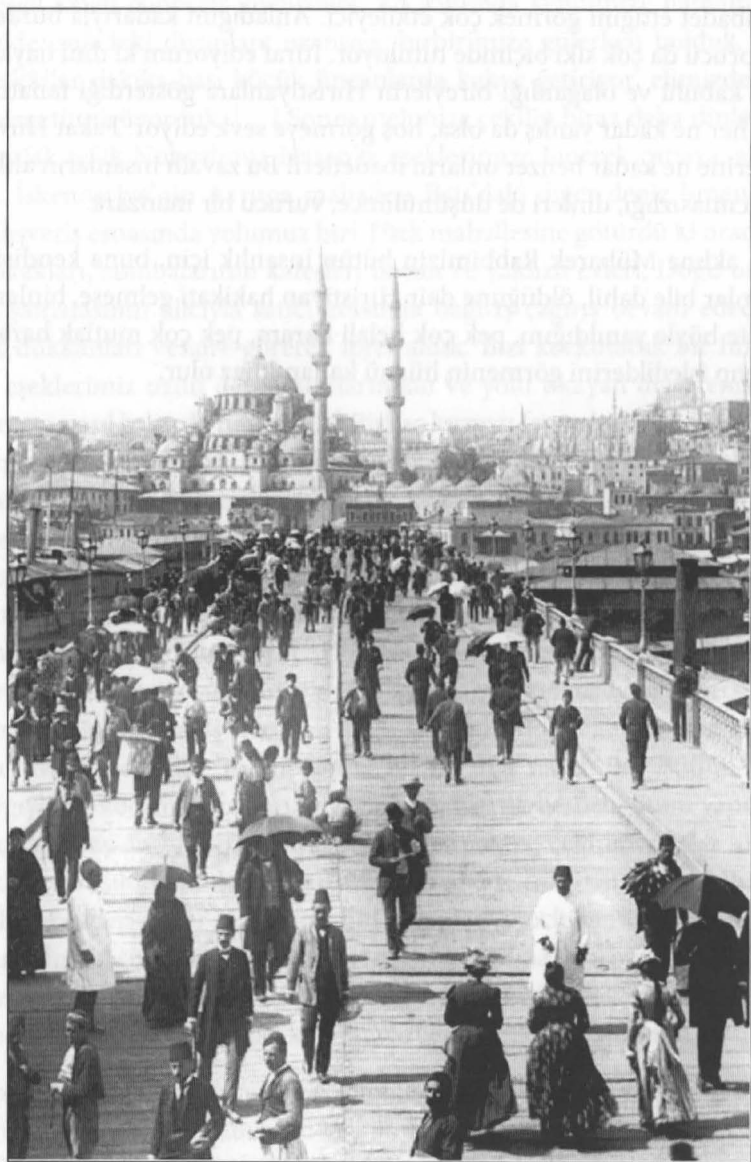
6 Obelisk, dikilitaş. Kleopatra'nın diktirdiğine dair yanlış rivayete atıf var.

7 "Gavur" demiş olmalı.

insanın, özellikle kadınların, yanımızdan geçerken tükürdüğünü yahut tiksinti sözleri söyleyip beddua ettiğini fark ettik.

İnsanların iş güç arasında, dükkânlarının içinde yahut evlerinin damında, seccadelerini serdiğini, abdestlerini aldığını, namaz vakti gelince de Mekke'ye dönüp ibadet ettiğini görmek çok etkileyici. Anladığım kadarıyla burada Ramazan orucu da çok sıkı biçimde tutuluyor. İtiraf ediyorum ki dini hayatın bu umumi kabulü ve olağanlığı bireylerin Hıristiyanlara gösterdiği fanatizm ve nefreti, her ne kadar yanlış da olsa, hoş görmeye sevk ediyor. Fakat Hıristiyan ibadetlerine ne kadar benzer onların ibadetleri! Bu zavallı insanların ahlaksızlığı ve acımasızlığı, dinleri de düşünülünce, vurucu bir manzara.

İnsanın aklına Mübarek Rabbimizin bütün insanlık için, buna kendisini tanımayanlar bile dahil, öldüğüne dair Hıristiyan hakikati gelmese, binlerce insanın işte böyle yanıldığını, pek çok helali haram, pek çok mutlak haramı da helal sayıp işlediklerini görmenin hüznü katlanılmaz olur.

İSTANBUL

Akdeniz’le Karadeniz’i bağlayan *Bosphorus* boğazının güney kıyısında bulunan İstanbul, M.S. 330’da Roma (yahut Bizans) İmparatorluğu’nun başkenti olduğu günden bu yana dünyanın en büyük şehirlerinden biri olmuştur.

Akdeniz dünyasıyla Doğu arasındaki ticaret için engin bir antrepo olan İstanbul kozmopolit bir nüfusa sahipti ve Arapların, Türklerin, hatta 1204’te şehri alan ve yağmalayan Hristiyan Haçlıların saldırılarıyla küçülen Bizans İmparatorluğu’nun son asırlarına kadar zenginliğiyle ünlüydü.

Osmanlı Türklerinin 11. yüzyıldan itibaren kaydettiği genişleme Bizans’ı küçülte küçülte nihayet 15. yüzyılın ortalarında İstanbul ve çevresindeki dar bir alana hapsetmiştir. Yine de şehir ikonik kalmayı sürdürdü ve 1453’te Osmanlı sultanı II. Mehmed’in şehri alması yıkıcı etkiler doğurmuştur.

Osmanlılar kendilerinin İstanbul (Büyük Şehir) dedikleri Konstantinopolis’i başkentleri yapmışlardır. Ancak şehrin eski ismi yaygın kullanılmaya devam etmiştir.¹ Şehrin büyük kilisesi, altıncı yüzyılda İmparator Justinianus tarafından yaptırılan Ayasofya, camiye çevrilmiştir. İstanbul Osmanlılar devrinde de ticaret merkezi özelliğini korumaya devam etmiş ve Doğu Avrupa ve Levant’taki siyaset açısından kilit bir stratejik lokasyon olmayı sürdürmüştür.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu Jön Türklerin milliyetçi devrimiyle yıkılmış, başkentliği de 1923’te yeni Türkiye’nin başkenti olan Ankara’ya kaptırmıştır. Ancak Türkiye’nin en büyük şehri olma özelliğini muhafaza etmektedir.

1 İstanbul’un fethinden Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar İstanbul’un yaygın kullanılan isimlerinden biri de “Konstantiniyye” idi.

AD 950, CHIU T'ANG SHU

Chiu Tang Shu, Çin'deki Tang Hanedanı'nın (MS 618-907) resmi tarihi, 10. yüzyılın ortalarında yazılmıştır. Asya'dan Orta Doğu'ya kadar olan bölgenin o zamanlarki tarihine dair bugün bilinen bilgilerin çoğunu bünyesinde toplamıştır. Çinlilerin, kendilerinin Ta-ts'in adıyla bildiği Roma İmparatorluğu'yla çok eskiden beri ticari temaları olmuştur.

Ta-ts'in adıyla da bilinen Fu-lin diyarı Batı Denizi'nin üstündedir. Güneydoğu'da Po-si [İran] ile sınırı vardır.

Başkentin surları granittendir ve devasa boyutlardadır. Şehirde yüz binden fazla hane vardır. Güneyi büyük denize nazırdır. Doğusunda geniş bir kapısı vardır ki sarı altınla kaplıdır ve pırıltısı birkaç mil uzaktan bile erişir. Dışarıdan kraliyet sarayına giderken değerli taşlarla süslü üç büyük kapıdan daha geçilir.

İkinci kapının üst katına geniş, altın bir terazi koymuşlar. Terazinin çubuğundan günün saatlerinin gösterildiği on iki altın top sarkıtmışlar. Yine altından bir insan sureti yapmışlar ki saat başı altın toplardan biri bu heykelin yanına düşer. Çıkan ses halka günün saatlerini en ufak hatasız bildirir.

Erkeklerin saçlarını kestirmesi ve sağ kollarını çıplak bırakan elbiseler giymesi burada adet. Kadınların elbiseleri klapasız, başlarına da nakışlı kumaştan başörtüler örtüyorlar. İnsanların rütbesi arttıkça serveti de artıyor. İleri gelenler beyaz sayvanlı küçük at arabalarıyla seyahat ediyorlar. Evlerine girip çıkarken davul çaldırıyor ve sancaklar, bayraklar, flamalar çekiliyor. Bu beldede altın, gümüş, ender taşlar, mercan ve kehribar çok ve Batı'nın bütün değerli tuhafiyeleri buradan ihraç ediliyor.

1170, BÜNYAMİN ET-TUTEYLÎ

Bünyamin et-Tuteylî'nin (bkz. Bağdat maddesi) kitabı *Bünyamin et-Tuteylî'nin Seyahatnâmesi* ticaret koşullarını betimlemektedir ancak yazarın seyahatlerinin amacı metinde tam olarak hiç açıklanmamaktadır. et-Tuteylî'nin büyük Konstantinopolis antrepoşunda karşılaştığı tüccarlar Orta Avrupa'dan Orta Doğu'ya ve Orta Asya'ya çok çeşitli bir coğrafyayı kapsamaktadır.

Buraya her yerden tüccarlar gelir; Babil'den, Şin'ar'dan¹, İran'dan, Medya'dan, Mısır'dan, Kenan'dan ve Rus İmparatorluğu'ndan, Macaristan'dan, Peçenekli'nden, Hazarya'dan, Lombardiya'dan ve Sefarad'dan². Çok yoğun bir şehirdir ve yeryüzünde Bağdat hariç eşi benzeri yoktur.

Sarayın yakınında Hipodrom vardır ki her sene İsa'nın doğum gününde kral burada muazzam bir eğlence tertipler. Dünyanın her tarafından insanlar kralla kraliçenin önüne gelirler; kimileri çeşitli oyunlar yapar ya da aslanlar, parsler, ayılar, yaban eşekleri gösterir, dövüştürür. Aynı şeyi kuşlarla da yaparlar. [...]

Bizanslılar Selçuk Türklerinin padişahı olan Sultan Mesut'la savaşmaları için barbar savaşçılar tutarlar. Çünkü Konstantiniyye'nin yerlileri savaşmayı bilmezler. Kadın gibi takatsizdirler.

1332, İBN BATTÛTA

İbn Battûta (bkz. Kahire maddesi) Astrahan'dan (günümüzde güney Rusya) Altın Orda hanı Özbek Han'ın karısıyla (Bu hanım Bizans imparatorunun kızıydı.) ve beş bin süvarilik bir kervanla İstanbul'a seyahat etmiştir. Beş hafta kalmış, sonra Astrahan'a dönmüş ve yolculuklarına Hindistan ve Çin'le devam etmiştir.

Bir halicin ikiye ayırdığı şehir kocaman. Halicin doğu kıyısında Büyük Şehir var; imparatorun, beyzadelerin ve halkın meskenleri burada. Şehrin çarşıları

1 İbranice *Kitâb-ı Mukaddes*'te Mezopotamya'ya verilen ad.

2 Yine İbranice *Kitâb-ı Mukaddes*'te geçen, bu defa belirsiz bir yer adı. Medya ile Anadolu arasında olduğu düşünülmektedir.

ve sokakları geniş ve kaldırım taşı döşeli; buralardaki zanaatkârların ve satıcıların çoğu kadın. Kent küçük bir hisarın ve imparatorun sarayının bulunduğu bir tepenin eteğinde. Büyük kilise de burada.

Şehrin ikinci kısmının adı Galata. Burada Frenk Hıristiyanları yaşıyor. Konstantiniyye sultanına vergi ödemek zorundalar, sık sık isyan çıkarıyor ve Papa barışı sağlayıncaya kadar sultanla savaşıyorlar. Frenklerin hepsi tüccar ve li-manları dünyanın en büyük limanlarından biri. Öyle ki bu limanda bin tane kadirga ve başka türden gemi gördüm, tekneler de sayılamayacak kadar çoktu. Buradaki çarşılar da güzel ama kirli.

Adı Ayasofya olan büyük kilisenin Süleyman peygamberin teyzesadesi Asaf bin Berhiya tarafından inşa ettirildiği meşhurdur. Greklerin en büyük kilisesidir. Etrafı duvarla çevrilidir, bu yüzden küçük bir kasaba gibi görünür. Her sabah bu kiliseye gelmek sultanın, asillerin ve halkın adetidir.

Bu kilisede müstahdem keşişlerin ve rahiplerin sayısı binlere varır. Bunlardan bazıları havarilerin zürriyetindendir. Ayrıca Ayasofya'nın içinde sırf kadınlara tahsis edilmiş küçük bir kilise daha vardır ki içinde bin bakire ve kendisini ibadete adanmış çok daha fazla ihtiyar kadın oturur. Şehir halkının çoğu keşişlerden, sofulardan ve rahiplerden ibarettir. Kiliseler sayısızdır. Askerler ve siviller yaz kış başlarının üstünde devasa şemsiyeler taşırlar, kadınlarsa büyük başörtülerle örtünürler.

Bir gün Grek rehberimle sokaktaydık. Keşiş olan önceki Kral II. Andronikos'la karşılaştık. Çuldan giysiler giymiş, başına keçe takke takmıştı. Uzun, beyaz bir sakalı vardı. Çekildiği riyazetin izleri vardı güzel yüzünde. Grek rehberim onu gördüğünde bana "Atından in, çünkü bu gelen kralın babasıdır," dedi. Rehberim selam verince eski kral ona beni sordu. Sonra elimi tuttu ve Grek'e şu sözleri bana tercüme etmesini söyledi: "Kudüs'e girmiş bu eli ve Kubbe-tü's-sahre'nin altında, Kıyamet Kilisesi'nde ve Beytülahm'de yürümüş bu ayakları kavırıyorum." Ardından ayaklarımı meshettikten sonra elini yüzüne sürdü. Kendi dinlerinden olmasa bile bu mekânlarda bulunmuş kişi hakkında iyi düşünmelerine hayret ettim. Yan yana yürürken bana Kudüs ve oradaki Hıristiyanlar hakkında sorular sordu.

1437, PERO TAFUR

Güney İspanya'daki Kurtuba'dan Kastilyalı bir aristokrat olan Pero Tafur (yaklaşık 1410-1487) 1430'larda Avrupa'da, Asya'da ve Kuzey Afrika'da, bir kısmında Kastilya kralının elçiliğini yaptığı uzun gezilere çıkmıştır. Seyahatlerini *Yolculuklar ve Maceralar*'da (1454) anlatmıştır. İstanbul'u ziyareti Bizans hakimiyetinin son senelerine rastlar.

İnsanların bayramları kutladıkları zaman oyunları izledikleri kocaman bir yer var. Ortasında birbirine dolanmış, yaldızlı pirinçten iki yılan var ki dediklerine göre bir zamanlar birinin ağzından şarap, diğerinin ağzından süt akarmış. Ancak bana öyle geliyor ki bu hikâyeye o kadar da güvenmemek lazım.

Bu meydanın ortasında yine pirinçten bir de adam heykeli var. Tüccarlar fiyatta anlaşılmadığında Hakkaniyet dedikleri bu heykele gidiyorlar. Heykelin elini kaplayan para, malların fiyatı olarak hak kabul ediliyor; iki taraf da razı olmak zorunda. Bir keresinde atının 300 duka ettiği iddiasında bir asilzadeyle atı almak isteyen bir beyefendi vardı ama fiyatta anlaşıyorlardı. Heykelin yanına gittiler, alıcı bir miktar duka çıkarıp heykelin bir eline koydu, paralar eli kapladı. Atın ederinin bu kadar olduğu anlamına geliyordu bu. Alıcı atı, satıcı da dukaları aldı ama yine satıcı o kadar sinirlendi ki palasını çıkarıp heykelin elini kesti. O günden sonra heykel bir daha hiç hüküm veremedi. Alıcı evine gittiğindeyse at düşüp ölmüş; derisiyle nalları anca bir duka etmiş. [...]

İmparatorun sarayı bir zamanlar muhteşemmiş ama şimdi öyle bir hâlde ki bütün şehir gibi o da halkın çektiği sefaleti yansıtıyor. [...] İmparatorun durumu tarih boyunca olduğu gibi harikulade, çünkü eski seremonilerden yana hiçbir şeyi eksik etmiyorlar. Ama aslında hükümdar resmi unvanı bulunmayan bir piskopos gibi. Sarayın dışında atıyla gezdiğinde bütün imparatorluk ritüellerine katı surette riayet ediliyor. İmparatoriçe ata tam biniyor, bacaklarını iki tarafa salıyor, ayaklarını üzengilere koyuyor; attan inmek istediğinde iki beyzade sırtlarını imparatoriçeye dönüp birer parça süslü kumaşla ona perde oluyorlar. Böylece imparatoriçe bacaklarını kaldırdığında bedeninin hiçbir yeri görünmüyor. [...]

Şehirde nüfus seyrek. Şehir sakinleri mahzun ve fakir, kismetlerine düşen zorluğu ifade ediyorlar. Ancak kismetlerine düşen aslında hak ettiklerinden az, çünkü burahlılar günaha batmış yaramaz insanlar. [...]

Ben Konstantinopolis'teyken Büyük Türk [II. Murad] Karadeniz'de bir yere yürüdü. Ordusuyla giderken yolu Konstantinopolis surlarının yakınından

geçti. Ben talihliyim ki onu sahada gördüm. Savaşa nasıl gittiğini, silahlarını, atlarını ve teçhizatını gözlemledim. Benim fikrimi göre Türkler Batı'nın ordularıyla karşılaşacak olsalar onları yenemezler. Güçleri yetmeyeceğinden değil, savaş gerekliliklerinin çoğuna sahip olmadıklarından.

1547, JEAN CHESNEAU

Fransız Jean Chesneau İstanbul'a 1547'de Sultan Muhteşem Süleyman'ın [saltanatı: 1520-1566] sarayındaki Fransız elçisinin kâtibi [görev yılları: 1545-1552] olarak gelmiştir. Osmanlı ordusuyla birlikte İran'a sefere gitmişlerdir. Chesneau Osmanlı şehrini "zirvede" anlatır.

14 Mayıs 1547'de İstanbul'a vardık ve limandan çok uzak olmayan bir yerde mesken bulduk.

Şehirdeki en güzide yapı Büyük Efendi'nin *Seraglio*³ dedikleri sarayı. Çevresi üç mil, yüksek duvarlarla çevrili ve on bir demir kapısı var. *Seraglio* çok güzel bir yapı, çok renkten mermerler, porfiri, sütunlar ve bütün Yunanistan ve Asya'dan gelen başka şahane eşyalarla süslü.

Sarayın yalnızca büyük salonuna, birkaç holüne ve ziyaretçilerin haftada dört kez toplandığı alçak odalara girilmesine izin veriyorlar. Ama dışarıdan bakınca bile şurası açık ki burası muhteşem bir saray.

Yine Büyük Efendi'nin haremının bulunduğu saray, yeniçerilerin sarayı, patriklik sarayı, İmparator Konstantin'in kısmen yıkılmış sarayı da var. Ayasofya kilisesinden de bahsetmek gerek. İmparator Justinianus'un yaptırdığı, içinde muhteşem kalitede, muhteşem ebatlarda antik sütunlar ve mermerler bulunan harikulade bir yapı. Kilise camiye çevrilmiş, yanında Büyük Efendi'nin ahırları var, çünkü burası *Seraglio*'ya yakın. Yine yakınlarda her yaşantıdan, şeriattan, inançtan ve memleketten insana karşı misafirperver Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği bir cami var⁴. Haftanın üç günü burada bal,

3 Türkçe "saray"dan geçen ve Osmanlı padişahının sarayını tanımlamakta kullanılan İtalyanca kelime.

4 Fatih Camisi kastediliyor.

pirinç, et, ekmek ve uyunacak oda veriliyor. O yüzden bu şehirde fakirler ve dilenciler bu kadar az.

Başka camiler de var; Sultan Selim'in, Sultan Bayezid'in ve başka efendilerin camileri. Hepsi de hayranlık uyandıracak derecede güzel ve muhteşem. Bu da Türklerin taşla inşaat yapmayı biliyorlar ama taşı sadece saraylarda ve mabetlerde kullanıyorlar. Evler kerpiç yahut ahşap ve alçak. Bütün Türkiye'de durum böyle.

1834, ALEXANDER KINGLAKE

Alexander Kinglake (1809-1891), Britanyalı seyahatname yazarı ve siyasetçi, on yıl önce Orta Doğu'da yaptığı yolculuğu anlattığı *Şark: Doğu Seyahatinden Getirilen Yol İzleri* ni 1844'te anonim olarak yayımlatmıştır. Vebanın pençesindeki "Oryantal" bir şehre dair pitoresk anlatısı 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Türkiye'sinin "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak görülmesi imajını önceler.

Benim İstanbul'da kaldığım sıralarda şehirde veba hüküm sürüyordu ama çok şiddetli değildi. Ancak, varlığı benim muazzam bir Doğu şehrine dair ilk bilgilerim açısından gizemli ve heyecanlı olsa da pek hoş olmayan bir alaka teşkil ediyordu. Gördüğüm her şeye rengini o veriyordu; kasvetli ama doğru bir renkti bu ve geçmişte kalmış iktidarın ve ihtişamın dehşetli anıtlarına uyuyordu. [...]

Avrupalılar, vebanın şiddetli zamanı, eğer sokağa çıkma cesaretini göstermek zorunda kalmışlarsa, yanlarından geçtiği insanlara dokunmamaya dikkat ederler. Onların bu konudaki davranışları "gerçek inanırların" davranışlarıyla tezat içindedir: Müslümanlar dingin, aheste aheste, sanki Tanrı'nın gözetimi altındaymış gibi yürürler. "İki akıbet de gözlerinde eşit"tir onların. Frenklerle ölümden iki büküm sıvışa sıvışa giderler bir yerden bir yere ve bir kısmı (bunların çoğu Fransız'dır) yazgıyı ısl ısl gamsele pelerinlerle savuşturmaya çalışırlar! [...]

Bana gelince, çok geçmeden "yakalanmış" bulundum. [...] Tasavvur edilebilir hiçbir maddeye, ne kadar baştan çıkarıcı olsa da, dokunmamaya dikkat ederek, çok temkinle yola çıktım. Su kenarına ulaşıncaya kadar da başıma bir şey gelmedi. Ancak benim kayık suya açılmaya hazır olmadan dertli görünen birtakım adamlar sahil merdivenlerini hızla inip geldiler. Yanlarında vebadan ölmüş, suyun öte tarafında, müminlerin arasına gömecekleri bir ceset vardı.

Sanki bu hareketli cenazenin ayak altında dolaşmak için özel bir çaba gösteriyormuşum gibi yalnız mevtayı taşıyan adamlarla temas etmekle kalmadım, sanıyorum ölünün tabuttan sarkan ayağı da değdi bana. Bu kaza beni salgın teorisinin sağlamlığını reddetmeye şiddetle sevk etti. Öyle ki onu kabul etmeye ve inkâr etmeye başladım. Ve o zamandan sonra meseleye kendi görüşümle yaklaştım, canımın istediği yere gittim ve hiçbir şeye dokunmamak için de kendimi kahretmeyi bıraktım. [...]

Belki dar, dik, iki tarafı boş duvarlı, geleni gideni az bir ara sokakta zar zor yürürken beyaz ketenden, tabut biçimli keten yığınlarına denk gelmişsinizdir. Osmanlı hanımlarıdır bunlar. [...] Yüzünüze dik dik bakan siyah, ısıllı gözleri ve bir hisarın boş burçlarında bitmiş gül goncaları gibi kınalı parmaklarının uçları haricinde hiçbir yerini göremezsiniz. Tekrar tekrar dönüp dikkatle etrafına bakar; Müslümanların gözlerinden emin olduğunu anladıktan sonra ansızın yaşmağını sıyrır ve güzelliğinin olanca ihtişamı ve heybetiyle kalbini-ze ve ruhunuza ışıldar.

Osmanlılar güzel konuşuyor. [...] Çarşılarda en sıradan ıvrık zıvırın alınıp satılması esnasında girilen pazarlıklarda bile taraflar gündelik konuşma yerine nutuk verir gibi konuşmayı tercih ediyorlar ve ürünlerin pazar fiyatına dair ebedi belirsizlik pazarlığa epey pay bırakıyor. Satıcılar sattıkları ürünleri en nihayetinde sattıklarından aşırı fazla bir fiyattan açıyorlar kapıyı. Böyle olaylar pek çok İngiliz'i tiksindiriyor, dürüst bir satıcı malı için neden en sonunda alacağından bu kadar fazla para ister, bir türlü anlamıyorlar. [...]

Denginden çıkarılan malın muhtemel bir alıcının gözüne çarptığını fark eden satıcı açılış konuşmasına başlıyor. Kabarık çuhalarını ve kalitesiz ipeklerini Doğu üsluplu sırma nakışlı kumaşlarla örtmüştür. Konuştukça, kollarını yavaş yavaş ve zarif zarif sallarken, sonunda dalgalanan örtüyü sıyrıyor, malını alıp havaya kaldırarak dengede tutuyor ve ciddi, ağırbaşlı bir savuruyla müşterinin önüne atıyor. Muhtemel alıcı bütün konuşmayı derin ve ciddi bir dikkatle dinliyor ama satıcı susunca sıra kendisine geçiyor. Bu defa o, büyük bir belagatle, karşısındaki malı neden ederinin yirmi katı bir fiyata almayacağını açıklıyor. Yoldan geçenler pazarlığın cazibesine kapılıp bağımsız üyeler olarak tartışmaya katılıyorlar, satıcının cevap verdiği duyuluyor, fiyatı kademe kademe aşağı çekiyor; fiyatı her indiğinde daha fazla inmemek için yeni bir pazarlığa başlıyor. Bazen de esnaf çok dindar bir Müslümansa ve malını satmasa da etkilenmeyecek kadar zenginse daha vakur davranıyor, üzerine bir hakim havası takınıyor ve müşterilere malını değil de kızını istiyorlarmış gibi muamele ediyor. Bir teklifle sona eren uzun cümleyi sessizce dinliyor ve Türkçe bilmeyenlerin de anlayacağı o tek heceli sözcüğü söylüyor: "Yok."

1942, STEVEN RUNCIMAN

Britanyalı tarihçi Sör Steven Runciman (1903-2000) 1942-1945 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde Bizans Sanatı ve Tarihi profesörlüğü yapmıştır. Üç ciltlik eseri *Haçlı Seferleri Tarihi* 1951-1954 yılları zarfında basılmıştır.

Konumu İstanbul'un ki kadar muhteşem bir şehir daha yoktur. Ama bu konunun zalim bir dezavantajı da var. Bizanslıların fitri melankoli ve karamsarlığının başkentlerinin ikliminden neşet edip etmediğini sık sık düşünmüşümdür. Kışları Karadeniz'den ve ötedeki Rus steplerinden gelen soğuk rüzgâr Boğaziçi bacasından girip burada eser. Yazlarıysa güneyden o sıcak, can katıcı rüzgâr, *meltem* eser. Ve her daim nemlidir burası.

KUDÜS

Yahudilerin kadim yurdu ve Dâvûd ve Süleyman dahil İsrail krallarının başkenti olan Kudüs M.Ö. 6 yılında Roma İmparatorluğu'nun Yahudiye eyaletine bağlanmıştır. İsa'nın doğumuna ve ölümüne mekânlık etmiş ve o tarihten sonra da hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için benzersiz bir kutsallığa kavuşmuştur. M.S. 70'te İmparator Titus, Romalılara karşı başlatılan Büyük Yahudi Ayaklanması'nı takiben Süleyman Mâbedi'ni yıktırıştır. İmparator Hadrianus Kudüs'ü bir Roma kenti olarak ihya etmiş, İmparator Konstantin'se burayı güzel kiliselerle donatmıştır. 638'de Halife Ömer'in aldığı Kudüs, Peygamber Muhammed'in miraca çıktığı yer olarak kutsal kabul edilmektedir. Peygamberin miraca yükseldiği noktaya Kubbetü's-sahre olarak bilinen cami inşa edilmiştir.

Roma İmparatorluğu zamanından beri Hristiyan hacıların menzili olan Kudüs 11. yüzyılın sonlarından itibaren Haçlıların da hedefi olmuştur. Şehir 1187'de, Selâhaddin-i Eyyûbi tarafından alındığında Hristiyan hakimiyetindeydi. 1917'ye kadar Arapların, Mısırlıların ve Osmanlıların hakimiyetinde kalmıştır. 1917'de İngiliz ve Arap kuvvetlerin hakimiyetine girmiştir. 1948'e kadar Britanya mandasında kaldıktan sonra yeni İsrail devletinin başkenti olmuştur. Eski şehri de kapsayan Doğu Kudüs 1967'ye kadar Ürdün hakimiyetinde kalmışsa da o tarihte İsrail bütün Kudüs'ü ele geçirmiştir.

333 BORDEAUXLU HACI

Konstantin Kıyamet Kilisesi dahil birçok kilise inşa ettikten ve annesi Helena Mesih'in yaşamına ve ölümüne ait önemli kalıntıları topladıktan sadece birkaç on yıl sonra Bordeaux'dan Kudüs'e giden anonim bir hacı Kudüs'teki dini mekanları anlatmıştır.

Caesarea Palaestina'dan Kudüs'e 116 millik, dört duraklık ve dört konaklık yol vardır.

Kudüs'te tapınağın iki tarafında Süleyman'ın yaptırdığı iki geniş havuz vardır. Şehrin içinde de Bethsaida denen, beş revaklı bir ikiz havuz bulunur. Senelerdir hasta olanlar orada şifa bulur; havuzdaki sular rahatsız edildiğinde kızarır. Yine burada Süleyman'ın cinlere işkence ettiği bir kriptos vardır.

Yine büyük bir kulenin bir köşesi buradadır. Efendimiz bu kuleye çıkmış ve orada Ayartıcı kendisine "Tanrı'nın oğluysan kendini buradan aşağı at!" demiştir. [...] Kulenin zirvesinde pek çok oda vardır. Süleyman'ın sarayı da buradadır. "Süleyman'ın Bilgeligi" kitabını yazdığı oda da burada olup yekpare kayadan oymadır. Yine muazzam bir emekle inşa edilmiş sarnıçlar ve havuzlar mevcuttur. Binanın içinde, Süleyman'ın inşa ettiği tapınağın olduğu yerde de, dediklerine göre sunağın önünde Zekeriya'nın kanının döküldüğü kaldırım taşı bugüne kadar gelmiş. Ayrıca onu katleden askerlerin pabuçlarında da tırnak izleri var, bu ayakkabılar mekânda bulunuyor. İzler o kadar sarıh ki balmumuna hakkedilmiş sanırsınız. Yine Hadrianus'un iki heykeli var, onlardan çok uzakta değildir, delikli bir kaya da bulunuyor ki Yahudiler her yıl buraya gelip mukaddes yağlarla mesh ediyor, önünde inleyip ağlıyor, üstlerini başlarını yırtıyor ve dönüp gidiyorlar. Yahudiye Kralı Hezekiya'nın evi de buradadır. [...]

Siyon duvarından çıkıp Neapolis kapısına yürürken sağda, vadinin içlerinde birtakım duvarlar vardır ki Pontius Pilatus'un eviymiş. Efendimiz çilesinden evvel burada yargılanmıştır. Bunun sol tarafında Efendimiz'in çarmıha

gerildiği küçük Golgotha Tepesi bulunmaktadır. Buradan bir taş atımı mesafede O'nun naaşının bulunduğu ve zatının üçüncü gün dirildiği bir mahzen vardır. Bugün orada İmparator Konstantin'in emriyle inşa edilmiş bir bazilika var. Sarnıçları ve arkasında bebeklerin vaftiz edildiği hamamıyla burası hayranlık uyandırıcı güzellikte bir kilisedir.

Ayrıca Kudüs'ün içinden doğudaki kapıya, Zeytin Dağı'na tırmanmak üzere giderken Yehoşafat denen vadiye gelinir. Solda bağlar vardır, burada Yahuda İşkariyot'un Mesih'e ihanet ettiği yerde bir taş bulunur. Sağda bir palmiye ağacı vardır ki çocuklar yapraklarını koparıp, geldiğinde Mesih'in yoluna sermiştir. Yine oradan da uzak olmayan bir mevkide muhteşem güzellikte, kayda değer iki türbe vardır. Bunlardan birinde, bu türbe yekpare taştandır, İşaya peygamber, diğerinde Yahudilerin Kralı Hezekiya yatmaktadır. Buradan Efendimiz'in çilesinden önce havarilerine ders verdiği Zeytin Dağı'na tırmanılır. Burada da Konstantin'in emriyle muhteşem güzellikte bir bazilika inşa edilmiştir. Yine buraya çok uzak olmayan bir mesafede küçük bir tepe vardır ki Efendimiz dua etmek üzere oraya çıkmış, yanına Petrus'la Yuhanna'yı almış ve orada Musa ile İlyas zuhur etmiştir.

1050, NASIR HÜSREV

İranlı şair Nasır Hüsrev (bkz. Kahire maddesi) Mekke'ye hacca giderken Kudüs'ü de gezmiş ve ortaçağ Kudüs'ünün en detaylı tasvirini *Sefernâme*'sinde kaleme almıştır.

Bir tepe üzerine kurulan Kudüs'te yağmurdan başka su kaynağı yok. Köylerde pınarlar var ama şehrin içinde yok. Şehrin etrafında demir kapıları bulunan, taş ve harçtan bir sur var. Şehir kayalığa inşa edildiğinden çevresinde ağaç yok. Geniş bir şehir, ben gördüğümde 20 bin erkeği vardı. Çarşıları güzel, binaları yüksek ve sokakları taş döşeli. [...] Pek çok zanaatkâr var, her zümreye bir cadde tahsis edilmiş. Surların doğu duvarı cuma mescidiyle birleşik. Camiden çıkınca geniş, düz bir ovaya geliyorsunuz ki adına Zehre diyorlar. Mahşerin burada meydana geleceğini söylüyorlar. Bu yüzden dünyanın her tarafından insanlar buraya geliyor, ev satın alıyor ki burada ölsünler. Böylece Allah'ın vaadi tahakkuk ettiğinde, onlar zaten toplanılacak yerde olacaklarmış! Ya Rabbi! O gün kullarının koruyucusu Sen ol ve rahmetinle muamele et. Âmin, ya Rabbe'l-âlemîn!

Ovanın kenarında geniş bir mezarlık var. Buradaki pek çok noktada insanlar dua ediyor ve Allah'tan özel isteklerde bulunuyorlar. Allah da kabul ediyor. Ya Rabbi, niyazımızı kabul buyur, günahlarımızı ve kötü amellerimizi affet! Sen bize merhamet eyle ya erhame'r-râhimîn!

Mezarlıkla Zehre Ovası arasında geniş, derin, siper şeklinde bir vadi vardır. Kadimler buraya büyük binalar yapmışlar. Evlerden birinde, kapının üstünde oyma taştan bir kubbe gördüm, daha muhteşem bir şey varsa enderdir: Bu kubbeyi nasıl yükselttiklerini anlayamadım. Herkes buranın Firavun'un evi olduğunu ve bu vadinin de Cehennem Vadisi olduğunu söylüyor. Vadiye neden böyle dendiğini sordum. Dediler ki Hazreti Ömer zamanında Zehre Ovası ordugahmış. Hazreti Ömer vadiye bakınca "Burası cehennem vadisidir," demiş. Avam diyor ki vadinin son ucuna gidenler cehennemdeki insanların sesi ni duyabilirmiş. Ben de gittim ama bir şey duymadım.

1494, PIETRO CASOLA

Milanolu zengin bir aileye mensup Pietro Casola (1427-1507) Kudüs'e hacca giden bir katedral rahibiydi. İtalya'dan başladığı seyahatini *1494 Senesinde Kudüse Hac* adlı eserinde anlatmıştır. Yelpazesi geniş ilgileri takvasını aşırıyordu. Şehrin Müslüman sakinlerinin yaşam tarzına ve refahına yönelik aşikâr alakasına rağmen Haçlı Seferleri'nden bu yana Müslümanların Avrupalılara yönelik hoşgörüsüzlüğünü ve Avrupalıların inançlarına karşı anlayışsızlığını dile getirmekten de geri durmamıştır.

5 Ağustos Salı günü gün doğumunda [...] Kudüs'e doğru çok taşlı, dağlık, nahoş bir yola koyulduk. [...] Belde çok çorak ve yaban görünüyordu. Görünürde meyve yoktu, güzel çeşmelere de rastlamadık. İtalyan taşrası gibi değil burası. Tanrı'nın izniyle erken bir vakitte mukaddes Kudüs şehrine vardık. Sıcaktan ve susuzluktan ölmüştük neredeyse. [...]

Bir araya toplandıktan ve tekrar sayım yaptıktan sonra Zion Dağı papazlarınca şehre alındık ve Aziz Yuhanna Şifahanesi'ne yerleştirildik. Su istedikten sonra yattık, yere uzanması için her hacıya bir halı verildi. Muhteşem kumandan Zion Dağı'nda iki kişiyle birlikte kalma adetinideydi, ki bu dağ şehirden epey uzaktır. Ama bu başrahip şehrin içinde, Kıyamet Kilisesi'ne yakın bir ev

tutmuştı. O yüzden kumandan istirahate oraya gitti, sonra adam gönderip beni şifahaneden aldırdı. Onun yanına yerleştim.

Kumandanın evinde lordlar gibi yaşadık ama fakir hacıların durumu kötüydü. Başrahibin onlara pek hayrı dokunmuyordu, ondan razı olan tek bir kimse yok. Papazlar omuzlarını silkti ve bahane sundular. Hacılar önceki başrahipler zamanında davrandıkları gibi davranamazlarmış. [...]

Zeytin Dağı'ndaki mukaddes yerleri gezdik. Efendimiz İsa Mesih'in çilesinden önce zuhur eden gizemleri gösterdiler bizlere. [...] Sonra küçük bir kiliseye tırmandık, sunağın üstündeki bir taşta Efendimiz İsa Mesih'in göğe yükselirken bıraktığı ayak izi vardı. Tespihler ve diğer zikir gereçleri bu taşta sürtülürmüş. Sonra Yehoşafat Vadisi'ne gittik. Kıyamet günü Efendimiz İsa Mesih burada hüküm verecek. Yine bu vadiye on bir havarinin Meryem anamızın naaşını koyduğu türbeyi de havi güzel bir kilise var. Bu türbedeki ayinleri Zion Dağı'nın Latin rahipleri yönetiyor. Aynı kilisede Grek rahiplerin sunuda bulunduğu başka sunaklar da var. Mağripli kadınlar da kiliseye çok hürmet gösteriyor. Mağripliler girişte ziyaretçilerden ücret alıyordu. Ne kadar olduğunu bilmiyorum, kumandan ödedi. [...]

Şifalı Havuz'u [Bethesda Havuzu] görmeye gittik. Akar suyu vardı, *Kitâb-ı Mukaddes*'te Mesih devrinde burada olduğu söylenen beş sundurmanın kalıntıları da duruyor. Bu havuzun erdemi şurada: Gökten bir melek inmiş ve mezkûr havuzun yanına gelip suya dokunmuş. Su oynadıktan sonra havuza giren ilk hasta bütün hastalıklarından kurtulmuş. [...] Şimdi Mağripliler bu havuzu kirece yatırılmış derileri yıkamak için kullanıyor. Hacıların çoğu sudan içti. Ben o pisliği görünce içmedim, orada ellerimi yıkamam yeterli oldu.

Sonra da Süleyman Mâbedi'nin olduğu yerde bulunduğu söylenen camiye gördük. Dışarıdan güzel bir bina ve Kudüs'teki yapıların çoğuyla kıyaslanınca sağlam. Caminin etrafına yapılan avluları görmek harikaydı. Yerlere bembeyaz mermerler döşemişler.

Rahiplerin görmemizi istediği şeyleri gördükten sonra hararetlenmiş ve toz toprak içinde kalmış olarak şifahaneye döndük ve biraz dinlendik. Zion Dağı başrahibi adam yollayıp biz hacılara o akşam Kıyamet Kilisesi'ne girmeye hazırlanmamızı söyledi. Ama yetkili kişiden izin almaya çalıştığında bin duka istediler. Münakaşa çıktı ve kiliseye girme tasarısı iptal oldu.

Kumandanın evine çok hoşsohbet bir Mağripli sık sık gelip gidiyordu. Bu adam önceden Rodos'ta köle edilmiş ve biraz Latince biliyor. Bana şehri gezdirmesini istedim. [...] En sevdiğim çarşıları gezmek oldu. Göz alabildiğine

uzun, kubbeli caddeler. Bir caddede her çeşit yiyecek satılıyordu, pişmiş yiyecekler dahil; bizim memlekette pişmiş kestane satmaları gibi. Söylediklerine göre Kudüs'te kimse evde yemek pişirmezmiş; karnı acıkan çarşıya gidermiş. Ancak, evlerde ekmek yapıyorlar, düz, mayasız ekmekler. Başka ekmek yokken bunları yemek güzel oluyor. [...] Pişmiş kuş etleri, pişmiş kırmızı et, yumurta ve benzer yiyecekler çok ucuz. Uzun başka bir çarşı daha gördüm. İki tarafı malla ve insanların kendi yapıp sattıkları eşyalarla doluydu. Muhteşem bir görüntüydü. [...]

Kudüs sakinleri arasında durumu çok iyi, yakışıklı erkekler var. Hepsi aynı şekilde giyiniyor, yorgana benzeyen o kıyafetlerden giyiyorlar. Bu kıyafetlerin çoğu beyaz, bir kısmı keçi yününden, bazılarıysa Mağribi ipeklerinden. Başlarına sardıkları kumaşlar da anlamlarına göre muazzam özen ve ihtişam izhar ediyor. [...]

Yerde, halıların üstünde yemek yiyorlar. İnsan içinde şarap içmiyorlar ama imkân bulduklarında bol bol içiyorlar. Peyniri çok seviyorlar. Bizim adetimizin aksine boynu kırılmış kuş eti¹ yemiyorlar. Hep kuşların boğazını kesiyorlar. Bunun dışında mutfakları temiz. Uyku için özel eşyaları yok, yerde yatıyorlar. Halıların üstüne yatıyorlar; bu halılardan herkeste bir sürü var. Yemek yeme biçimleri çok pis; önemli kişiler bile yemeği elle yiyor. Bıçak, çatal, kaşık kullanmıyorlar; her şeye ellerini sokuveriyorlar.

İbadetlerine gelince; pek çok kez diz çöküyorlar; kendilerini yüz üstü yere atıyorlar: Harikulade manzara doğrusu. Camiye ibadete gittiklerinde yalnayak gidiyorlar. Önce sırf bu amaç için ayrılmış yerlerde yıkanıyorlar. Belden aşağılarını yıkadıktan sonra başlarını açıyorlar, ki başlarını dünyanın en büyük hükümdarının huzurunda bile açmazlar. Onlarla bizim inancımız hakkında konuşmak muazzam bir delilik, çünkü hiç mantıklı değiller. Fevri ve asabiler; hareketlerinde ve davranışlarında zarafet ve nezaket yok. İstedikleri kadar azametli ve tahsilli olsunlar; davranışları köpek gibi.

Hiç güzel kadın göremedim. Çünkü dışarı yüzlerini siyah peçelerle örtüp çıkıyorlar. Başlarına kutuya benzer, bir *braccio*² uzunluğunda bir şey takıyorlar. O şeyin üstünden de İtalya'daki beyaz havlulara benzer şeyler sarkıyor.

1 Hayvanın kanı akmayacağından ve eti murdar olacağından.

2 (İt.) Kulaç.

1811, CHATEAUBRIAND VİKONTU

Napolyon'un musahibi Chateaubriand (bkz. Atina maddesi) 1811 yılında Kudüs'e hacca gitmiştir. Napolyon'un imparatorluğunun çökmesini müteakip, Bourbon hanedanını desteklemiştir.

Tek tük görülen yaban inciri ağaçlarının, bozarmış yapraklarını güney melteminde salındırdığı bir çölden devam ettik rotamıza. [...] Bitki örtüsü tamamen yok olmuş artık; yosunlar bile kaybolmuş. Dağların velveleli amfiyatrosu kızıl ve canlı bir renge çalıyor. Bu korkulu mıntıkada önümüzdeki bir tepeyi aşmak için bir saat kadar tırmandık, ondan sonra bir saat kadar da oynak taşlı, çıplak bir ovada ilerledik. Ansızın bu ovanın sonunda bir sıra Gotik duvar algıladım. Arada kare kuleler yükseliyor, hepsinin arkasında birkaç binanın damı görünüyordu. Bu duvarın dibinde Türk süvarilerin kampına denk geldik, kamptakilerin hepsinin üstünde Doğulu görkemi vardı. Rehber "el-Kuds!" yani "Kutsal şehir!" diye bağırdı ve atını dört nala sürdü.

Tarihçilerin ve seyyahların bildirdiğine göre Haçlıların ve hacıların Kudüs'ü ilk görüşlerinde düştükleri şaşkınlığı artık anlayabiliyorum. Şu kadarını söyleyeyim ki benim gibi, Kutsal Topraklar'a dair iki yüzden fazla modern anlatıyı, haham yazılarını ve Yahudiye bölgesinin antik sakinlerinden pasajları okuyan birisi bile henüz hiçbir şey bilmiyordur. Gözlerimi Kudüs'e diktim kaldım; surlarının boyunu ölçtüm, Hazreti İbrahim'den Bouillon Kontu Godfrey'e bütün tarihi bir çırpıda gözden geçirdim. İnsanoğlu'nun³ misyonuyla dünyada başarılan onca değişimi düşündüm ve bir taşı bile günümüze erişmeyen o Tapınak'ı boşuna aradım. Bin sene de yaşasam Yehova'nın azametinin ve ölüm dehşetinin hüküm sürdüğü o çölü unutamam.

Kampın girişinde tercümanımız birbirimizin yanından ayrılmamamız gerektiğini haykırınca hülyalarımдан uyandım. Siyah meşin kaplı çadırların yanından geçtik; çadırlardan bazıları, paşanın ki de dahil, çizgili kumaştandı. Eyerli dizginli atlar, kazıklara bağlanmıştı. Dört pare süvari topu görünce şaşırdım; güzel istihkam edilmişlerdi, arabaları İngiliz malı gibi görünüyordu. Bizim teçhizatımız ve hacıların kılıkları askerleri güldürdü. Biz şehrin kapısına yaklaşırken paşa Kudüs'ten çıkıyormuş. Güneşten korunmak için başıma bağladığım mendili çıkartmak zorunda kaldım; aksi hâlde zavallı Joseph'in Tripolizza'da [Yunanistan, Tripoliçe] maruz kaldığı hakarete benzer bir musibete uğrayabilirdim.

3 Yeni Ahit'teki lakabıyla, İsa peygamberi kastediyor.

Kudüs'e Hacılar Kapısı'ndan girdik. Bu kapının yanında Davut Kulesi, yahut nam-ı diğer Kudüs Kalesi var. Giriş bedelini ödeyip önümüzde açılan caddeyi kat etmeye başladık. Sonra sola dönüp alçıdan, isimler verilmiş evlerden müteşekkil bir çeşit hapishanenin sokaklarında yürüdük⁴ ve on ikiyi yirmi iki geçce Latin pederlerin manastırına vardık. Manastırın Abdullah'ın askerlerinin elinde olduğunu gördüm. Bu askerler canlarının istediği mala el koyuyorlar.

Ancak Kutsal Topraklar'daki pederlerin durumundaki kişiler benim gelişimden duyulan sevinci anlayabilir. Sırf bir Fransız'ın varlığı sayesinde kendilerini kurtulmuş sayıyorlardı. General Sebastiani'nin mektubunu Peder Bonaventura di Nola'ya teslim ettim. "Efendim," dedi, "sizi buraya takdir-i ilahi gönderdi. Sizde seyahat *fermanı* var. Müsaade edin paşaya adam gönderelim. Manastıra bir Fransız'ın geldiğini öğrenince İmparator'un özel himayesinde olduğumuza inanacaktır."

1949 VE 1967, ELIE WIESEL

Elie Wiesel (1928-2016) Romanya doğumlu Amerikalı aktivist ve yazardır. Holokost'tan sağ çıkmış ve insan hakları alanındaki çalışmaları dolayısıyla Nobel Barış Ödülü almıştır. Kudüs'ü 1949'da, İsrail Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra ve 1967'de Altı Gün Savaşı esnasında İsrail tarafından tamamen ele geçirilmesini müteakip ziyaret etmiştir.

Kudüs'ü ilk ne zaman gördüm. Bilmiyorum ki. Bu şehri ilk defa gezdiğimde, ilk defa geziyormuşum gibi gelmemişti. Aynı zamanda, o zamandan beri her geldiğimde sanki ilk defa geliyormuşum gibi hissettim. [...]

Daha konuşmayı öğrenmemişken Zion'un kızını, Kudüs Tapınağı'nda bir başına oturan o dulu hayal ederdim. Bana kuru üzüm ve badem verip sonra beni ve hepimizi çok uzaklara, her şeyin *Yiddishkeit*⁵ koktuğu, taşların bile Yidce Yahudi kralları ve prenslerine dair muhteşem masallar anlattığı o şehre taşıyacak keçiyi beklerdim. [...]

Okul okurken kendimizi bir anda Kudüs'te buluverirdik. Bütün tepeler, bütün caddeler, bütün binalar tanıdık gelirdi. Rahipler ve Levililer bizi tebessümlerle

4 Dar, kıvrımlı, iki yanı evlerin duvarlarıyla kaplı Kudüs sokaklarını kastediyor olmalı.

5 (Alm.) Yahudilik.

karşıları. Talmut alimleri bizi sokakta çevirir ve derste neler öğrendiğimizi söylememizi isterdi. Talmut talebeleri yolumuzu keser, bizden İhtiyar Hille'e yahut Haham Akiba'ya dair derslerimizi anlatmamızı dilerdi.

Kudüs'ten çok uzaklarda ama Kudüs surları içinde yaşıyorduk.

*Eretz Yisrae'l*⁶ gitme fırsatı buluncaya kadar bir sene geçti, ancak 1949 yazında imkân buldum. Bir Paris gazetesi beni oraya muhabir olarak göndermeyi kabul etti. Görevim yeni -ama aynı zamanda eski- Yahudi diyarına, onların ve bizim diyarımıza, gelen yeni göçmenlerin hayatını anlatmaktı. Doğal olarak, koşa koşa geldim Kudüs'e. Şehir hâlâ bölünmüş hâldeydi. Eski Şehir Ürdün toprağıydı. Kral Davut Oteli'nin karşısındaki YMCA⁷ binasının kulesinde saatler harcadım. Hem çok yakın hem de henüz çok uzak olan, sahiden Yahudi bir Kudüs'ün resmiyle kendimi tatmin edemedim.

Ne tuhaf; ortalama İsrail vatandaşının aklına bile gelmiyordu Eski Şehir. Herhangi birinin kendine Kotel Hamaarivi'yi, Batı Duvarı'nı hatırlatan her Yahudi'nin içinde baskın olması gereken o derin iştiyaktan bahsettiğini duydum. Eski Kudüs esaret altında olur da insan Eski Kudüs'te gündelik faaliyetlerine nasıl devam eder? Kimse cevap veremiyordu bu soruya. Hakikat şu: İnsan her şeye alışıyor. [...]

Haziran 1967

Tıpkı pek çok Yahudi gibi ben de İsrail'le komşuları arasındaki savaşın sonuçlarından korkuyordum. Dünyanın halkımıza ettiği tarihi ihanetleri hatırlatan çok şey vardı. Düşman açıkça Yahudileri yeryüzünden sileceğini gösteriyordu ve Birleşmiş Milletler'de ses seda yoktu. [...]

Sina Yarımadası'nda hâlâ savaş vardı. Ancak Yahudi milletin muhayyilesini harekete geçiren yalnızca Kudüs'ün akıbeti oldu. Araplar hâlâ çatılardan ateş ediyordu ama binlerce Yahudi Eski Şehir'e koştı. Ve kimse durduramadı onları.

Garip, dizginsiz bir güç ele geçirmişti bütün Yahudileri aniden. Hahamları, tüccarları, *yeşiva* oğlanlarını ve *kibbutznik*leri, subayları ve mektepli çocukları, kinikleri ve sanatçıları... Herkes her şeyi unutmuştu. Herkes Kotel Hamaaravi'de olmak, taşları öpmek ve gözyaşları içerisinde dualar okuyup ve hatıralarını zikretmek istiyordu. Herkes o tarihi günde, o haftada, Yahudilerin yerinin Tapınak Tepesi olduğunu biliyordu. Onlarla birlikte koşma ayrıcalığına

6 (İbr.) İsrail diyarı. Arz-ı mev'üd.

7 (İng.) Young Men's Christian Association: Hristiyan Delikanlılar Cemiyeti.

criştim. Böyle bir iman kuvveti gösterdiğim enderdir. Paraşut birlikleri coş-
kuyula *minha*⁸ kıldığında ben nadiren “amin” derdim. *Ahavat Yisrael*’in, İsrail
aşkının derin anlamını hiç o günkü kadar anlamamıştım. Rüyada gibiydim,
tepemde alev alev güneş, içimde Yahudi olmanın gururu vardı.

() sırada ihtiyar bir Yahudi -romanlarımdan fırlayan ana karakterlerden biri
olduğunu düşündüm- bana “Düşmanı nasıl yendik ve Kudüs’ nasıl kurtar-
dık, biliyor musun?” diye sordu, “Çünkü bizim savaşımıza altı milyon ruh ka-
tıldı.” Ardından ben çıplak gözle nadiren görülen bir şey gördüm. Tepemizde
ateşler içinde yüzen ruhlar Yaradan’a kendilerini ve hepimizi koruması için
yalvarıyordu.

Sonra bu dua da bir ruha dönüştü.

8 Yahudilik’te ikinci namazı.

LHASA

Lhasa, Tibet'in ruhani ve dinî reisi Dalai Lama'nın kışlığı Potala Sarayı, yanında birçok büyük manastırla birlikte inşa edildikten sonra 17. yüzyılda Tibet'in siyasi ve dinî başkenti olmuştur. 1750 senesinde Çinli Çing Hanedanı'nın eline geçmiştir. 1904 senesindeki bir İngiliz seferi şehri zapt etmiş ve kısa bir süre sonra Çinliler Lhasa'dan ayrılmıştır. Batıların nadiren ziyaret ettiği dışa kapalı bir şehir olan Lhasa 1950'de Çin Kızıl Ordusu'nca geri alınmış ve bir ayaklanmanın ardından Dalai Lama Hindistan'a, sürgüne gitmiştir. Geçtiğimiz on yıllarda yeni nakliye bağlantıları ve Han Çinlilerinin büyük göç dalgaları şehrin karakterini değiştirmiş, geleneksel Tibet kültürü turistik aktiviteye indirgenmiştir.

1811, THOMAS MANNING

Thomas Manning (1772-1840) Çin alimidir. Lhasa'yı gezen ilk Briton'dur. Lhasa'ya geldiğinde yedi yaşındaki dokuzuncu Dalai Lama'yla tanışmış ve bu görüşmeyi günlüğüne kaydetmiştir.

Geniş bir geçitten geçtik. Üstündeki yaldızlı süsleri çok fenaydı. Bir kısmı bir tarafa, diğer kısmı öbür tarafa eğilmişti. Geçit bu hâliyle kalelerin kayamsı görüntüsüne ve hamur işinden kulelere benziyordu. Sarayın arkasından dolanan buradaki yol son derece geniş. Düz ve taşsız, kuleler hâlinde yükselen ve heybetli bir dağ görüntüsü arz eden sarayın manzarasıyla birleşince muhteşem bir etki doğuruyor. Sarayın etrafındaki yol keşişlerle dolu; kuytularda ve köşelerde güneşin altında yatan, güneşlenen dilenciler var. Bu yine bana Roma'yla ilgili duyduklarımı hatırlattı. Gözlerimi saraydan neredeyse hiç ayırmadım, her tarafına göz gezdirdim. Sarayın düzensiz yapısı analiz girişimlerimden kaçındı. Saray bir bütün hâlinde mükemmel görünüyor ama detaylı bir planını kavrayamadım gitti. 15-20 dakika sonra Lhasa şehrinin girişine geldik.

Nasıl ki saray beklentilerimi aştıysa, şehir de bir o kadar altında kaldı. Şehrin görüntüsünde vurucu, hoş hiçbir şey yok. İkametgahlar pislik ve kir içinde. Meydanlar köpek dolu. Bir kısmı hırlıyor ve her tarafta göze çarpan ve mezarlık kokusuna benzeyen bir koku yayan deri parçalarını kemiriyor. Bazıları aksak ve perişan. Bazılar ülserli, başka bazıları açlıktan tam anlamıyla ölmek üzere, öyle ki kuzgunlar didikliyor etlerini. Bazıları çoktan ölmüş ve başka hayvanlarca yenmiş. Kısacası Lhasa'da her şey kötü ve kasvetli görünüyor ve insanda gerçek olmayan bir şeylerin izlenimini uyandırıyor. Şehir sakinlerinin neşesi ve kahkahaları bile kabuslardan fırlamış gibi geldi bana. Bu rüya hâli hiç şüphesiz benim kafamdaydı ama bir türlü atamadım üstünden, gitgide de güçlendi. Şehrin içinde birkaç dönemecten sonra dar bir ara sokağa geldik. Bir avlunun kapısında durduk, atlarımızdan indik ve o avludan geçip evlerle

çevrili daha ufak bir avluya girdik. Bir asma merdiveni tırmandık ve bize ayrılan odalara yerleştik.

1901, EKAI KAWAGUCHI

Japon Budist keşişi Ekai Kawaguchi (1866-1945) Tibet'e 1900-1915 yılları arasında dört kez gitmiştir. Tibetli bir doktor kılığında gezmiştir. Tibet'teki durumdan etkilenmemiştir. Tibet'e dair anlatıları İngilizlerin eline geçmiş ve Tibet'i Britanya'nın nüfuzuna sokan 1904 seferinin lideri Francis Younghusband'i etkilemiştir.

Lhasa'da pek çok ucuz han var ama bana söylediklerine göre nezih değillermiş. Bu yüzden Tibet'in önde gelenlerinden birinin oğlu olan bir arkadaşımda kalmaya karar verdim. Bu genç asilzadeyle Darjeeling'deyken tanış olmuştum ve Lhasa'ya gelirsem kendisinde kalabileceğimi söylemişti. [...] Bu yüzden evine uğradım [...] evde olup olmadığını sordum ama arkadaşımın delirdiğini öğrendim. İki sene evvel aklını kaybetmiş, düzenli aralıklarla çıldırıyormuş. [...] Orada iki saat bekledim, çünkü gelebileceğini söylemişlerdi. Ama sonra bir deliyle görüşmemin fayda sağlamayacağını düşündüm; kendisine güvenemezdim. O yüzden Sera manastırına gitmeye karar verdim. Çünkü okula geçici olarak kabul edilmemin iyi olacağını düşünüyordum. Sonra da olağan giriş sınavını geçecektim. Bu yüzden derhal yükümü taşıyacak bir hamal tuttum. Manastır yoluna koyulduk. [...]

Saat dörtte manastıra vardım ve derhal Pituk Khamtsan yatakhanesine çağrıldım. Kendimi Tibetli olarak tanıttım. Buraya kadar Çinli olduğumu söyleyerek gelmişim ama [...] uzun zamandır ne saçımı kırpmış, ne sakal tıraşı olmuş, ne de banyo yapmışım; bir Tibetli'den daha temiz olamazdım. O yüzden kendimi Tibetli olarak tanıtip aralarında yaşamaya karar verdim. Tibetlilerin girdiği sınavlar bana zor gelebilirdi. Ama Tibetçeye Tibetliler kadar hakimim ve insanlar bana gerçekten Tibetliymişim gibi davranıyor. O yüzden fark edilmeyeceğimi düşündüm ve kendi emniyetim için manastıra bu kılıkla girdim. [...]

On aylık yolculuğumda ne saçlarımı kısalttım, ne sakal tıraşı oldum. Çok uzadılar. Bu yüzden buraya geldikten sonraki gün, bir rahip saçımı kazıyacağında

ona sakalımı da kazımasını söyledim. Sakalımı kazıtmak istememe hayret etti, bu kadar güzel uzamışken kestirmenin akıl işi olmadığını söyledi. Şaka yaptığımı sanıyormuş gibi görünüyordu; elim mahkûm, bıraktım sakalımı daha da uzasın. Tibetliler sakala çok itibar ediyor, çünkü çoğu Tibetlinin sakalı çıkmıyor. Ancak, Khamlılar ve diğer uzak vilayetlerde yaşayanlar sakal bırakıyor. Sakallanmaya o kadar hevesliler ki doktor olarak tanınmaya başladığımdan sonra pek çok kişi benden sakal çıkaracak ilaç istedi. Sakalımın bu kadar uzaması için illaki bir ilaç kullanmış olmam gerektiğini söylüyorlardı. [...]

Manastırın kaidelerine uyarak kendime bir şapka, bir çift ayakkabı ve bir tespih aldım. [...] Yazılacağım bölümün baş hocasına gittim [...] ama sınav filan olmayacağını öğrendim. Tibet'te bulunabilecek en iyi çaydan ibaret bir armağan hazırlayıp hocayı tekrar ziyarete gittim. İlk sorusu "Nerelisin? Moğollara benziyorsun. Moğol değil misin yoksa?" oldu. Olmadığımı söyleyince bana birkaç coğrafya sorusu sordu; çünkü ülkenin coğrafyasına epey vâkıf. Ancak bütün diyarı yayan gezdiğimden iyi cevaplar verdim. Böylece beni, bir deneme süreci olması kaydıyla, manastıra kabul ettiler. Sonra Lama'yı dilim dışarıda selamladım, o da sağ elini başıma koydu ve boynuma yarım metreden uzun kırmızı bir kumaş sardı. Kabul edildiğime dair bir simgeydi bu.

1904, FRANCIS YOUNGHUSBAND

Francis Younghusband (1863-1942) İngilizlerin 1904'teki Tibet Seferi'nin kumandanı bir İngilizdir. Gyantse'de Tibetlileri yenmiş ve aldığı emirlere aykırı olarak Lhasa'ya yürümüş ve o sıralar Çing Hanedanı'nın hükümrانlığında bulunan Tibet'te Britanya nüfuzunu resmen kabul eden bir antlaşma imzalamıştır.

O zaman fiiliyatta, Tibetlilerin dini yozlaşmış bir din. Ancak, yine de insan arada gerçek iyiliğin pırıltılarını görebiliyor. Bogle'ın tanıştığı Tashi Lama hakikaten değerli bir adamdı. Bugünkü halefi Hindistan'da son derece olumlu bir intiba bıraktı ve Sven Hedin'in hevesini kamçıladi. Kirli kabuklarının altında, bu Lamaların içinde gizli bir güç kaynağı olmalı. Yoksa nasıl bu kadar nüfuzlu olacaklar? Yüzyıllardır milyonlarca adamın dolandırma ve aldatmayla kandırılacak hâli yok. İşte Jo Khang Tapınağı'na yaptığım bir ziyarette sanırım o içsel güç kaynağına bir anlık bir göz atabildim. [...]

Bu tapınağı antlaşma imzalandıktan sonra tam teşrifat dahilinde ziyaret ettim ve Başrahip tarafından mükemmel bir samimiyetle ağırlandım. Öyle ki ayak basmamam gerektiğine dair itirazlarıma rağmen bana baş-sunak diyebileceğimi şeyi bile gösterdiler. Bina aslında azametli değil. Waddell'a göre 650 dolaylarında inşa edilen asıl mabede eklemeler yapılmış ve sonuç olarak ortaya bu ne idüğü belirsiz, simetrisiz, mimari bütünlük fikrinden uzak yapı yığını çıkmış. Karşınızda çirkince boyanmış ahşap sütunlardan bir orman görüyorsunuz ama aralarında güzel bir desen yahut sadelik, duruluk etkisi uyandıran bir şey yok. Üstelik her taraf aşırı kirli, sonra ayinlerde kullanılan bozuk tereyağının saldırgan kokusu var ve şamdanlar, vazolar ve, bazıları som altından ve güzel desenli, diğer tören edevatı adamakıllı düzenlenmemiş.

Yine de kıdemiyle, sayısız hacının adımlarının izini taşıyan yıpranmış kaldırımlarıyla, bin yıldır uzak diyarlardan yola çıkan hesaba gelmez avarenin kendisini yüce, selim Buda'nın ayaklarının önüne atabilmek için çölün ve dağların dehşetlerine katlanmış olmasıyla, bu tapınakta bir hale var. Öyle ki bunun uyandırdığı alakayı bizatihi Tac Mahal bile uyandıramıyor.

Halkın sahih ruhunu da burada buldum. Moğolları uzaklardaki çöllerinden, Tibetlileri dağ evlerinden kaldırıp buraya getiren gizli bir güç kaynağıymış gibi görünüyor. İşte tapınağın uzak köşelerinden o ulvi davul sesleri, keşişlerin insanda hürmet uyandıran bir ritimle söylediği ilahiler, borazan ötüşleri, zil çınıltıları ve daha hafif davulların uzun nağmeleri geldiğinde, sanki o insanları buraya getiren kaynağa bir anlığına göz atabildim. Atasözünde de söylendiği gibi, müzik ebedi gerçeklikleri ifade etmekte konuşmadan çok daha etkili. İşte ilahilerin derin ritmik yeknesaklığında, davulların boğuk gümbürtüsünde, zillerin ve borazanların o gürültülü vel-vele ve patırtısında bu mahzun insanların ta canlarına dokunan bir şeyler gördüm. Kendilerine en uygun usulle, ruhlarının o yüce dalgalanmalarına bir ifade buluyorlardı.

1946, HEINRICH HARRER

Heinrich Harrer (1912-2006) İkinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'da mahsur kalan Avusturyalı bir dağcıdır. Tibet'e kaçmış, Lhasa'ya girmiş, genç Dalai Lama'yla arkadaş olmuş ve 1946'dan 1952'ye kadar orada kalmıştır.

Son yürüyüşümüzde tarih 15 Ocak 1946'ydı. [...] Bir köşeyi döndük ve Potala'nın altın çatılarının uzaklarda ışıldadığını gördük. Burası Lhasa'nın en önemli yapısı ve Dalai Lama'nın kışlığı. Bu abide bizi o kadar etkiledi ki kapısına hacılar gibi emekleye emekleye, secde ede ede varma isteğine kapıldık. [...]

Bizi durduran yahut rahatsız eden olmadı. Sonunda [...] fark ettik ki burada kimse, hatta Avrupalılar bile, şüphe uyandırmıyordu. Çünkü şimdiye kadar kimse bu şehre izinsiz girmemişti.

Yaklaştıkça Potala tepemizde daha da yükseldi. Şehirse henüz görünmüyordu, çünkü sarayın ve tıp mektebinin bulunduğu tepelerin arkasında kuruluydu. Sonra üç Chorten [stupa] ile taçlanmış muazzam bir kapı gördük. Bu kapı iki tepe arasındaki boşluğu dolduruyor ve şehrin girişini teşkil ediyordu. Heyecanımız yoğundu. Şimdi akıbetimizi kesin olarak öğrenecektik. Lhasa'yla ilgili hemen her kitapta bu Kutsal Şehir'i korumak için muhafızlar yollandığı yazar. Yüreğimiz ağzımızda yaklaştık. Ama bir şey olmadı. Ne asker gördük, ne kontrol noktası; sadece avuç açmış, sadaka isteyen birkaç dilenci. Bir grup insanın arasına karıştık ve kimse bir şey sormaksızın büyük kapıdan geçip şehre girdik. [...] Tek kelime konuşmadık; bugün bile hislerimizin ne kadar kuvvetli olduğunu ifade etmekte zorlanıyorum. Zorlukların yordduğu zihinlerimiz bu kadar çok ve böyle güçlü izlenimlerin şokunu hazmedemiyordu.

Çok geçmeden turkuaz damlı bir köprüye geldik ve Lhasa tapınağının kulelerini ilk kez gördük. Güneş battı ve manzarayı bu dünyadan olmayan bir ışığa gark etti. Soğuktan titriyorduk, kalacak bir yer bulmamız lazımdı. Ancak, Lhasa'da çadıra girer gibi evlere girmek Changthang'daki [batı Tibet platosu] kadar kolay değil. Muhtemelen yetkililere ihbar edildik. Ama denemek zorundaydık. Bulduğumuz ilk evde ahmak bir uşağa denk geldik, dinlemedi bizi. Sonraki evde hanımefendisi gelinceye kadar çılgık atan bir hizmetçi kız vardı, sonunda evin sahibesi başka bir yere gitmemiz için yalvardı. Bizi eve alırsa buradan kovulmuş. Devletin bu kadar katı yasalar uygulayabileceğine inanmadık ama kadına rahatsızlık vermemek için oradan da ayrıldık. Birkaç dar sokaktan geçince kendimizi şehrin öbür tarafında buluverdik. İşte orada Lhasa'da hiç görmediğimiz kadar geniş ve güzel, avlusunda ahır bulunan bir eve rastladık. Avluya girince hemen çevremizi uşaklar sardı, bizi darp ettiler ve gitmemizi söylediler. Ama biz kalmaya kararlıydık ve eşeğimizin denklelerini indirdik. [...]

Zorla misafirperverlik elde etme fikri bizim de hoşumuza gitmiyordu ama yine de kıpırdamadık oradan. Kargaşayı gören geldi. [...] Bütün itirazlara kulaklarımızı tıkadık. Ölümüne yorgunduk, açlıktan ölüyorduk; yere, denklemlerimizin yanına oturduk; başımıza gelebileceklerle karşı kayıtsızdık. Sadece oturmak, dinlenmek ve uyumak istiyorduk.

Kalabalığın öfkeli naraları ansızın kesildi. Şişmiş, su toplamış ayaklarımızı gördüler. Yardımsever bir halk olduklarından bize acıdılar. Bir kadın başlattı merhameti. Az önce evinden gitmemiz için yalvaran kadındı. Şimdi bize tereyağlı çay getirmişti. Diğer insanlar da pek çok şey getirdiler: *tsampa*, erzak ve hatta yakıt. İnsanlar konukseverce olmayan davranışlarını telafi etmek istiyordu. Açlığın sevgiyle yemeğe saldırdık ve bir anlığına başka her şeyi unuttuk.

Derken birisi bize mükemmel bir İngilizceyle hitap etti. Başımızı kaldırdık, ortalıkta fazla ışık olmasa da, bizimle konuşan zengin giyimli Tibetli'nin en üst rütbeden birisi olduğunu anlayabildik. Hayret ve mutlulukla sorduk ona, acaba Rugby'ye okumaya gönderilen dört genç Tibetli'den biri olma ihtimali var mıydı? Onlardan biri değilmiş ama yıllarca Hindistan'da bulunmuş. Ona hikayemizi kısaca anlattık, Alman olduğumuzu söyledik ve bizi eve alması için yalvardık. Bir an düşündü ve sonra bizi valinin onayı olmadan eve alamayacağını ama o yetkiliye gidip gerekli izni isteyeceğini söyledi.

LONDRA

Roma Londrası M.S. 43 dolaylarında kurulmuştur. Şehir ilkin Thames üzerindeki köprü-nün kuzey ucuna inşa edilmiştir. Norman fethini takiben şehir, I. William'ın inşaatına 1066'da, yerlileri hükmü altına almak için başladığı Londra Kalesi hâkim olmuştur. Londra ve hemen yanındaki -Whitehall'daki kraliyet sarayı ve Parlamento binasıyla hükûmet merkezi olan- Westminster şehri ortaçağın ve modern Avrupa'nın ilk yılları-nın büyük şehirlerinden biriydi. Kültürel önemi Şekspir'in tiyatrosunun ortaya çıkışıyla katmerlenmiştir. 1666'daki Büyük Londra Yangını'nı müteakip, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılda Londra'nın hem içinde hem de West End'deki¹ banliyölerinde inşaat patlaması yaşanmıştır. Bu süreç Naip Prens'in (sonraları IV. George) Regent Street ve Regent's Park dahil büyük inşaat projeleriyle şahikasına kavuşmuştur.

5-6 milyonluk nüfuslu, küresel Britanya İmparatorluğu'nun başkenti olan Viktorya çağı Londrası zenginliğin ve fakirliğin uç örneklerine sahip olması ve nemli havasıyla ünlenmiştir. Pek çok ziyaretçi tarafından canlı betimlemelerle tasvir edilmiştir. Londra 20. yüzyılda 1940'taki bombardımana (Blitz) rağmen genişlemeyi sürdürmüştür. 1948'de Batı Hint Adaları'ndan gelen HMT Empire Windrush gemisinin getirdiği insanlarla başlayan bir göç dalgası Londra'yı dünyanın en multikültürel şehirlerinden biri hâline getirmiştir.

1599, THOMAS PLATTER

Küçük Thomas Platter (1574-1628) İsviçre, Bern'de doğmuştur. Babası aynı ismi taşıyan ünlü hümanist alimdir. Küçük Thomas Platter'ın hem evdeki yaşantısını hem de İngiltere'deki, İspanya'daki ve Fransa'daki seyahatlerini kapsayan günlükleri gündelik hayata dair canlı detaylar sunar. Elizabeth çağı Londrasının eğlence hayatına dair tasvirleri, özellikle de Globe Tiyatrosu'na gidip (muhtemelen) Şekspir'in bir oyununu izlediğine dair anlatımları devrin popüler eğlencelerine dair içeriden, önemli bilgiler sunar.

21 Eylül'de, öğle yemeğinden sonra saat iki sularında, bizimkilerle birlikte suyu geçtik ve saman çatılı o tiyatroda on beş kişilik filan bir kadronun oynadığı, ilk İmparator Jül Sezar'a dair bir trajedinin mükemmel icrasını izledik. Oyun bitince, adetleri olduğu üzere çok zarif ve hayranlık uyandırıcı bir surette dans ettiler; iki kişi kadın, iki kişi erkek kılığında. [...] Londra'da her gün öğlen saat ikide, bazen iki, bazen de üç farklı yerde tiyatro oyunları oynanıyor. Tiyatrolar birbirleriyle yarışıyorlar, en iyi oynayan tiyatro en çok seyirciyi çekiyor.

Tiyatroları şöyle inşa etmişler: Oyunun oynandığı yüksek bir platform var, böylece herkes oyuncularını rahatça görebiliyor. Ancak, oturmanın daha rahat, daha konforlu ve dolayısıyla daha pahalı olduğu farklı yerler, localar da var. Aşağıda dikilmeyi kabul eden sadece bir peni ödüyor. Ancak oturarak izlemek istiyorsa farklı bir kapıdan giriyor ve bir peni daha ödüyor. Ne var ki yastıklı, en rahat koltuklarda oturup yalnızca her şeyi görmek değil, aynı zamanda kendisi de aşağıdan görülmek istiyorsa yine bir başka kapıdan giriyor ve bir peni daha ödüyor. İcra boyunca seyirciler arasında yiyecek ve içecek dolaştırılıyor; parasını ödeyen biraz ferahlayabilir de yani. [...]

Şehrin çeşitli yerlerine yayılmış pek çok han, taverna ve bira bahçesi var. Burarlarda yiyip içerek, aylaklık ederek ve başka şeyler yaparak eğlenmek mümkün. Mesela bizim kaldığımız hana hemen her gün tiyatrocular geliyordu. Bilhassa

ilginç olan bir şey, eğlenmek üzere tavernalara ve birahanelere kadınlar da erkekler kadar, hatta erkeklerden daha fazla gidiyor. Kadınların buralara götürülüp şekerli şarap içirilmesini büyük şeref addediyorlar; mesela bir kadını buraya davet ederseniz yanında üç dört kadın daha getiriyor, hep beraber neşeyle içki içiyorlar, daha sonra kadınların kocaları karılarına böyle zevk bahşedildiği için davetçiye teşekkür ediyorlar. Çünkü onlara göre kadınları böyle yerlere götürmek gerçekten büyük nezaket.

1725, CESAR DE SAUSSURE

De Saussure (1793-1783) İsviçre Lozanlı asil bir Protestan aileye mensuptur. 1724 senesinden başlayarak on beş sene boyunca Avrupa'yı gezmiş, 1725'te geldiği Londra'da dört yıl kalmıştır. 1730'larda Londra'yı tekrar gezmiştir. 1742'de gezilerini kitaplaştırmıştır. Bir İngiliz muhibbi olarak Aziz Pavlus Katedrali'ni İstanbul'daki Ayasofya kadar önemli görmüş, dünyadaki en güzel yapı olarak tavsif etmiş ve İngiltere'nin ancak din alanındaki bölünmeler dolayısıyla bozulduğuna inanmıştır.

Londra'ya geldikten birkaç gün sonra nahoş bir tecrübem oldu. Parkta bir akşam yürüyüşüne çıkayım dedim, önceden iki defa gitmiş olduğumdan tek başıma kolayca gidip gelebileceğimi düşündüm. Çok güzel bir akşamdı, saat ona kadar parkta kaldım. Yürüyüşümün ve etrafımdaki güzel manzaranın tadını çıkardım. O akşam park da çok kalabalıktı. Sonra Kral'ın ahırlarının bulunduğu geniş bir meydan olan Mews'tan geçip eve dönmeye karar verdim. Parka da bu yoldan gelmiştim. Ancak gittiğimde kapıları çoktan kapanmış buldum. Derhal tam olarak nerede olduğumu ve eve başka yoldan nasıl döneceğimi saptamaya çalıştım.

Maalesef tek kelime İngilizce bilmediğimden amaçsızca dolaşmaya, yolumu doğrultmak için uğraşmaya başladım. Ne kimseden yardım isteyebiliyor ne bir kira arabası tutabiliyordum. Çünkü şoförün beni anlaması yahut ona adresimi vermem imkansızdı. Elimden ancak sokak sokak gezmek geliyordu. Bir binayı vesaire tanımayı umuyordum. Ancak bir saat kadar bu umutla gezindikten sonra şehrin hiç bilmediğim bir tarafında olduğumu fark ettim. Saat gece yarısını geçmişti, sokaklar boştu ve ne yapmam gerektiğini bilmiyordum. Bir dükkânın önüne oturup sabah olmasını beklemeye koyuldum.

Yarım saat kadar öylece oturduktan sonra, karşıdan iki beyefendinin geldiğini görmek beni çok rahatlattı. Aralarında Fransızca konuştuklarını duyunca ne kadar sevindiğimi tahmin edebilirsiniz. Hani neredeyse imdadıma yollanmış melekler olduklarını düşünecektim! Yanlarına koşup nahoş durumumu açıkladım kendilerine. Nerede oturduğumu sordular ama söyleyemedim, bizim sokağın adı aklımdan çıkıp gitmiş. Birkaç dakika bana mesela hangi ülkeden geldiğim, ne kadardır Londra'da bulunduğum, burada herhangi bir tanıdığının olup olmadığı gibi sorular sorduktan sonra, bereket ki, beylerin bir arkadaşımın aşinaları oldukları ve ondan çok uzakta oturmadıkları ortaya çıktı. Bana yolu kendileri gösterecek kadar kibardılar. Ben odama varıncaya kadar iki mil kadar yürüdük. O zamandan beri kaybolmama çok dikkat ediyorum. Öyle usanç dolu bir gece daha geçirmekten çok korkuyorum.

1790, XIA QINGGAO (HSIEH CH'ING KAO)

Xin Qinggao (1765-1822) 1783-1797 yılları arasında Batı Avrupa'yı gezmiştir. Bir Çin tüccar gemisinde denizci olarak çalışmıştır. Okuma yazma bilmediği gibi seyahatleri esnasında kör de olmuştur. Ömrünün sonuna doğru, anılarını dikte etmiştir.

İngiltere anakaradan ayrı ama yakın bir adadır. Orada pek çok zengin aile yaşar. Evler birden çok katlıdır. Deniz ticareti İngilizlerin başlıca uğraşlarından biridir, nerede ticaretten kâr elde edilebileceğini öğrenseler, oraya gitmek için didinirler. Bunun sonucunda ticaret gemileri yedi denizde birden görülür. Ülkenin her tarafında tüccarlar vardır. 15-60 yaş arasındaki erkekler kralın ordusuna asker alınır ama yabancı paralı askerlerden müteşekkil büyük bir orduları da vardır. Netice itibarıyla, İngiltere ülkesi küçüktür ama o kadar büyük bir askeri gücü vardır ki diğer milletler korkar.

Deniz kıyısında ülkenin en büyük şehirlerinden biri olan Londra bulunur. Bu şehirde güzel bir su sistemi vardır. Su, üç farklı yere kurulu su dolapları sayesinde şehrin ortasından akan nehirden kaldırılıp borular vasıtasıyla şehrin her yerine dağıtılıyor. Suyunu güvence altına almak isteyenlerin eviyle bir su kuyusu arasına boru döşemesi yeterli, böylece hep suyu olur. Ailelerin su vergisi kelle başı hesaplanır.

Kadınlar da erkekler de normalde beyaz giyinir ama yas zamanı siyah tercih ederler. Askerler kırmızı üniforma giyer. Kadınlar etekleri yerleri süpüren, belden aşağısı bol, belden yukarısı dar kıyafetler giyer. Bellerine de tokalı, sıkı bir kemer takarlar. Nerede şölen yahut kutlama olsa genç güzel kızlardan müzik eşliğinde şarkı söyleyip dans etmeleri istenir. Zengin ve asil ailelerin kızları bu sanatları çok küçük yaşta öğrenirler.

1811, LOUIS SIMOND

Fransa doğumlu yazar Louis Simond (1767-1831) gençliğinde İngiliz karısıyla birlikte Amerika'da yaşamıştır. Napolyon Savaşları hâlâ esip gürlerken Britanya Adaları'na iki senelik bir geziye çıkmıştır.

11 Ocak

Görünüşte her şeyi tek biçimli bir çeşit solgunluk ele geçirmiş. Ama dışta böyle bu. Çünkü her kapıdan ve pencereden görünen ev içleri, en azından dükkân içleri, biz yolumuza devam ettikçe, bu solgunluğa zıt görünüm ve renkler sunuyor; her şey temiz, taze ve parlak. Sokakların iki tarafındaki yüksek kaldırımlar yayalarla dolu; onlara ilişemeyen at arabaları tuhaf bir trafik oluşturmadan yolun iki yanından hızla akıp gidiyor. Her araba soldan ilerliyor. Nihayet son derece sıradan bir sokak bizi muhteşem bir mabedin önüne getirdi. Burasının Aziz Pavlus Katedrali olduğunu derhal anladım ve yapıyı incelemek üzere araçtan indim. Hayranlık uyandıracak güzel ama zarafet ve ihtişamı çoksa da o kadar büyük değil. Renkler bana tuhaf geldi: çok siyah ve çok beyaz. Renk yamaları bazen bir sütunun yarısını, bir diğerinin kaidesini, diğerinin başını kaplıyor. Burada bütün bir sütun sırası kara, şuradaysa yine bütün bir sıra tebeşir gibi bembeyaz. Sanki kar yağmış da sütunlara mükemmelen yapışmış. Bunun sebebi bariz ki Londra'yı kaplayan duman, ama neden her sütunda aynı etkiyi göstermemiş, anlamak kolay değil. Ancak bu durum beklenen kötü etkiyi yaratmıyor. [...]

Arkadaşım bana bütün şehri zorla geri yürüttü. Yürüyüşümüz esnasında birkaç geniş meydan gördük. Ortalarına geniş ağaçlar ve çalılar dikilmiş, çimler dümdüz, arada çakıl yürüyüş yolları var. Yeşilliklerin etrafı demir çitlerle çevrili, manzarayı bozmayan bu çitler bahçeleri avama karşı koruyor. [...] Sokak-

larda hiç feryat duymadım, çok az dilenci gördüm, arabalar herhangi bir engel yahut tıkanıklık yaratmıyor, hepsi soldan gidiyor. [...]

24 Ocak

Londra halkı, gördüğüm kadarıyla, yabancıların sorularını kibarca yanıtlamaya Parisliler kadar hevesli. Dükkânlarda, hatta hamallara, arabacılar ve çarşıya çıkmış kadınlara ne zaman bir şey sorsam hep medeni cevaplar aldım. İnsanlar ellerinden geldiğince bilgi verdiler. İnsanlar burada birine selam verirken şapkalarını çıkarmıyor; hâlbuki Paris'te muhakkaktır bu. Londralılar kafalarını şöyle bir sallıyorlar yahut ellerini şapkalarına götürmekle yetiniyorlar. Yayalar pürüzsüz kaldırım taşları üzerinde rahatlık ve güvenle yürüyor. Gözler, en azından benimkiler, dükkânların cazibesine kapılıp camekanlarına kayıyor ister istemez. [...]

17 Şubat

Bir aydır Londra'dayız ve son üç haftadır bu günlüğe hiçbir şey yazmamışım. Bekleneceğinin aksine çok meşgul olmaktan yahut hiçbir şey yapmamaktan değil bu. Vakti zamanında bir Fransız seyyahın ferasetle ifade ettiği üzere, İngiltere'nin iklimine has, "soğuk algınlığı" denen bir illet var. Modern adı influenza olan bu illet geçtiğimiz haftalarda bütün Londra'yı kıldı geçirdi; biz de hücumuna uğradık. F.'nin bizimle görüşmek üzere Londra'ya gelen bir arkadaşı, alelacele kaçmak zorunda kaldı. Diğerleri gelmeye cesaret bile edemedi.

1826, HERMANN VON PÜCKLER-MUSKAU

Hermann von Pückler-Muskau (bkz. Dublin maddesi) 1820'lerde Britanya'yı gezdiği yolculuklarından birinde, son zamanlarda Prens Naip ve John Nash'in himmetiyle Londra'nın yeni baştan kurulmasından çok etkilenir.

5-6 Ekim

Bu devasa şehir [...] sis ve pislik dolu ve mıcır caddeler yürüne yürüne aşınmış patikalar gibi; eski kaldırım harap olunca yerine küçük granit parçaları koymuşlar, aralarını çakılla doldurmuşlar. Böylece at arabaları daha rahat ve

gürültüsüz ilerliyor ama diğer yandan da şehir bataklığa dönüşmüş oluyor. Hayranlık uyandırıcı şu *trottoir*lar olmasa insanlar Bordeaux yanındaki Landes'da olduğu gibi ayakkabılarının altına harici topuklar takıp yürümek zorunda kalacaklar. Hakikaten de alt sınıftan İngiliz kadınlar büyük ayaklarına dediğim türden demir bir alet takarlar.

Diğer taraftan Londra Regent Street, Portland Place ve Regent's Park tarafında aşırı gelişmiş hâlde. Tarihinde ilk defa burada Napolyon'un ifadesiyle "sayısız esnafın metropolü" değil de bir "devlet merkezi" havası var. Gerçi zavallı Bay Nash (Kral üzerinde muazzam nüfuzu olan ve bu gelişmelerin baş mucidi olan mimar) ustaların elinde perişan olmuştur, binalarının her çeşit stili karıştırdığı ve sonuçta orijinalden ziyade "barok" olduğu da inkâr edilemez, ama yine de bu ülke, bana göre, metropol başkentin gelişimi için bu devasa tasarımları üretip hayata geçirdiği için borçludur. [...] Doğru, insan burada ayrıntılara fazla takılmamalı. Mesela Regent Street'te *point de vue*¹ görevi gören kilise her parçası birbirine aykırı görünen bir kuleyle sona eriyor. Garip bir mimari canavarı. [...]

Ancak parkın peyzaj bahçeciliğiyle öne çıkan kısmı kusursuz. Burası da yine Bay Nash'in eseridir, özellikle de suyun kullanımı konusunda. Sanat burada işlemlerini, zincir vurulamamış bir doğa görünümü altında gizlemekten ibaret o zor sorunu tamamen çözmüş. Düşünün ki karşınızda bereketli kıyılar arasından akıp giden ve ileride birkaç kola birden ayrılan geniş bir nehir görüyorsunuz. Hâlbuki baktığınız aslında sanatın ve emeğin vücuda getirdiği küçük bir parça durgun su; gerçi tertemiz. Uzaklarda tepelerle çevrili, yakında etrafı muhteşem evlerle sarılı bu güzel peyzaj kesinlikle dünya başkentlerinden birine layık bir tasarım. Hem şu genç ağaçlar heybetli devlere dönüştüğünde, bu şehre bir rakip bulmak epey güçleşecek.

1854, HARRIET BEECHER STOWE

Amerikan yazar ve sosyal mücadeleci Harriet Beecher Stowe (1811-1896) en çok Birleşik Devletler'deki kölelerin hayat şartlarıyla ilgili romanı *Tom Amcanın Kulübesi* (1852) ile bilinir. Ayrıca yine çok çeşitli sosyal meselelerle ilgili yazılar yazmıştır. 1854'te İngiltere'yi çok başarılı olduğu bir ders ve seminer turu kapsamında ziyaret etmiştir.

1 (Fr.) "Bakış açısı".

Saat yedi sularında arabamızla Earl of Carlisle'a gittik. Çünkü burada akşam yemeği vakti sekizle dokuz arasında. Sürekli çiseleyen yağmurun altında sokaktan sokağa, meydandan meydana gittik. Waterloo Köprüsü'nü ve kudurmuş sisin arasından lambaları belli belirsiz görünen ve dosdoğru şehrin kalbine saplanan bulvarını geçerken Londra'nın vasi yayılımından bir şeyler fark etmeye başladık.

Böyle bir akşamda yolda insanın dikkatini en çok çeken şeyler içki dükkânları. En göze çarpan konumlardan parıldayıp ışıldıyorlar. Düz camdan pencereleri ve göz kamaştırıcı ışıkları var. İçleri içe içe kendilerini harap eden erkekler, kadınlar ve çocuklarla dolu. Kadınlar bu dükkânlara koltuklarında bebeklerle gidiyorlar ve anne sütünü zehre çeviren içkiler alıyorlar. Kocalar bu dükkânlarda çocuklarının ekmek almak için muhtaç olduğu paraları harcıyor. Benim çocuklarımın akranı kızlar, oğlanlarla dolu içerisi. Paris'te ve diğer Avrupa şehirlerinde ruhların büyük balıkçısı insanları en azından çekici bir şeylerle yemliyor, bu içki dükkânlarındaysa insanlar çıplak, boş kancayı ısıyorlar. Süs yok, dans yok, müzik yok, tiyatro yok, sosyal rahatlatma illüzyonu yok, sadece alkol fiçileri ve içki içmeye gelen insanlar var. Sadece benim gördüğüm dükkânların sayısı bile insanı dehşete düşürüyor.

Uzun bir yolculuktan sonra West End mıntikasına geldiğimizi fark ettik ve çok azametli bir şeye yaklaştığımıza dair tarifsiz bir hisse kapıldık. Gerçi yağmurda yıkanmış ağır, duvarları duman rengi binalar dışında pek bir şey gördüğümü-zü söyleyemeyeceğim. Nihayet Grosvenor Place'te durduk ve arabadan indik. Salona çıkan bir antreye alındık, oradan bir ek daireye geçip Lord Carlisle'la buluştuk. Odanın hoş, sosyal bir havası vardı. Kömür ateşi ve balmumuyla ısınmış ve canlanmıştı.

1885, HIPPOLYTE TAINÉ

Fransız edebiyat ve sanat eleştirmeni Taine (1828-1893) natüralist romancı Emile Zola'nın bir savunucusuydu. İngiltere'yi ziyaret etmesinin peşi sıra bir Paris gazetesinde İngiliz hayatına dair bir dizi makale yayımlamıştır.

Londra'da yağmurlu bir pazar günü: Dükkânlar kapalı, caddeler neredeyse metruk; engin ve iyi düzenlenmiş bir mezarlığın manzarası. Yoldan geçen

tek tük kişinin ellerinde şemsiyeleri; bir meydanlar ve caddeler çölündeyiz; insanların suratında mezarından fırlamış huzursuz ruhların ifadeleri var. Dehşet verici.

Londra'da yaygın olduğu söylenen bu manzaraya dair hiçbir fikrim yoktu. Yağmur küçük damlalı, yoğun, acımasız; bu yağmura bakınca insan "Neden her şeyi yok edinceye kadar sürmesin ki?" diyor. Bilek boyunca bulanık su, her yer su, is kokusu yüklenmiş kirli su. Havayı sarı, kesif bir sis dolduruyor, gökten yere akıyor. Otuz adımda bir mürekkep kurutma kağıdındaki lekeler misali bir ev ya da istimbot peyda oluyor. Bilhassa Strand'de ve şehrin kalanında bir saat yürüdükten sonra insan hınçlanıyor; insan intihar etmeyi düşünüyor. Azametli binaların cepheleri koyu renkli tuğladan, binalardan sise ve ise bulanmış sular sızıyor. Tekdüzelik ve sessizlik; ancak metal ve mermer kitabelerdeki yazılar konuşuyor, gaip efendiden dem vuruyor; tıpkı birisi öldüğü için tatil edilmiş büyük bir kemik kömürü fabrikası gibi.

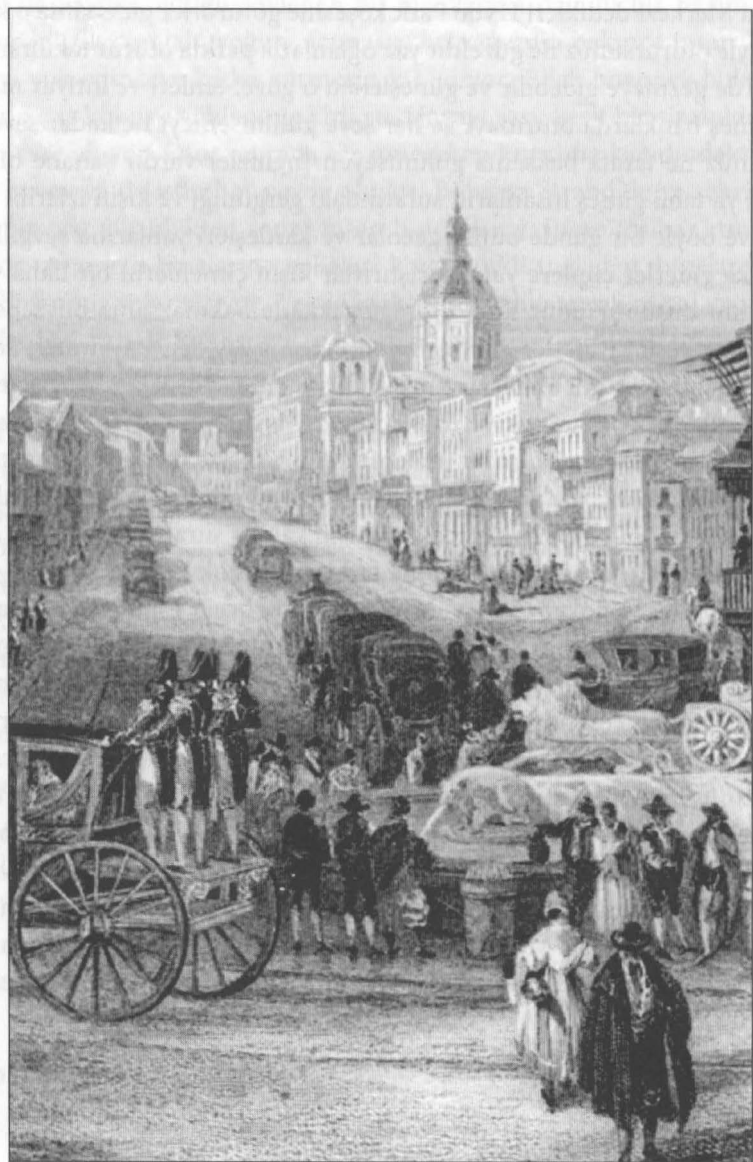
Strand'deki dev saray, ki adına Somerset House diyorlar, dehşetli şey. Kocaman ve ağır bir mimari eseri. Girintileri mürekkep karası, kemerleri isten kararmış. Boş avlunun ortasında susuz, düzmece bir çeşme. Kaldırımlarda su birikintileri, sıra sıra kapalı pencere. Bu mezarlarda ne yapıyor olabilirler ki? Sanki kurşunu, isli sis parkın yeşilliklerini bile kirletmiş. Ama insanın gözünü en çok acıtan tastamam ise bulanmış kemeraltları, sütunlu avlular, Grek işi süslemeler, pervazlar ve çelenkler. Zavallı antik mimari, böyle bir iklimde ne işi var? Britanya Müzesi'nin önündeki sütunlar ve yivleri sanki üstlerine çirkef dökülmüş gibi kirli.

Aziz Pavlus Katedrali'nde, ki bir nevi Pantheon'dur, iki sıra sütun var. Alt sıra tamamen siyah, yakın zamanda zımparalanan üst sıra hâlâ beyaz. Ama saldırgan bir beyaz bu; kömür dumanı bu beyaz sütunlara cüzzamını çoktan bulaştırmış.

1956, SAM SELVON

Trinidad'da doğan yazar Sam Selvon (1923-1994) 1950'de Britanya'ya göçmüştür. Romanı *Yalnız Londralılar*'da Windrush kuşağı denen Batı Hint Adalı göçmenlerin yaşantısını anlatmıştır. Büyük kısmı İngilizce Kreyolle ve yerel ağızla yazılan eserde deneysel bilinç akışı bölümleri bulunmaktadır.

Ah ne güzeldir yazın şehre gelmesi bütün kızlar ağır kışlık kabanları çıkarıp atarlar hafif yaz elbiseleri giyerler kışın soğuktan korumak için gizlenen bacakları ve kıvrımları görebilirsiniz parkta biraz takılabilir ve icabında gerekli sporu yapmak için on şiline ya da bir pounda pazarlık edebilirsiniz sizi Oyun Oynama Merkezi dedikleri Hyde Park köşesine götürürler gidersiniz o kızlardan biriyle otursunuz ne güzeldir yaz oğlanlarla parkta oturur takılırsınız ve bahçelerde gezmeye gidebilir ve güneşlenen o güzel tenleri ve ihtiyar morukların güneş banklarda oturmayı ve her şeye gülümsemeyi ne kadar sevdiğini görürsünüz ne tarafa baksanız gülümseyen İngilizler vardır şahane bir gün değil mi ya tabii güneş insanların suratındaki gerginliği ve kışın izlerini yakıp eritirse ve böyle bir günde bütün gacolar ve kardeşleri yanlarına sevgililerini alıp parka giderler çimlere yatıp kırıstırırlar kışın çimenlerin bir daha yeşermeyeceğini düşünürsünüz ama toprağa dikkatle bakmazsanız bir sabah bir bakmışsınız yeşil kıyafetler giymiş bazen Queensway'den Bayswater Yolu'na yürürken tabii kış günü olması lazım evet kışsa orada yürürken ağaçların nasıl da somurttuğuna bakarsınız ve uzaklarda sis vardır gerçi sizin yanınızda sis yoktur ama bir aldatmacadır bu uzaklardaki birisi size baksa sizin orasını sis görür, böyle zamanlarda güneş olgun bir portakal gibidir ve hiç sıcaklık vermez ve atmosfer büyük şehrin tepesinde asılı kalmış suratı beş karış bir alacakaranlıktan başka bir şey değildir ama farklıdır da çok kötü ama yazın güneş hakikaten parlar ve gökyüzü mavidir ve sıcak bir rüzgâr esmektedir ama kışın öyle mi gökyüzü gri çirkin bir renge bürünür ve bir türlü renk değiştirmez siz de mavi gök görmenin nasıl bir şey olduğunu unutursunuz hani şu vatanımızdayken görmenin çok normal olduğu mavi gök öyle normal ki insanlar kafalarını kaldırıp gökyüzüne bakmazlar bile işte böyle sefilsinizdir ve üşürsünüz ama yazın ortalık alevlenir büyük şehir aptallığın yaygınlığı kadar büyük bir şölen yapar ve sizin de kanınızı serin tutmanız gerekir çünkü sonuçta onca soğuk ve ıslak aydan sonra kuduracak gibi olursunuz gerçi açıkçası yazmış kışmış bazı delikanlılar için fark etmiyor bütün sene aynı şekilde bir sağa bir sola dolanıp duruyorlar Moses'ın o kadınla Londra'daki maceralarını anlatıp duruyorlar ki bu maceralardan türkü yapsan bir çanta dolusu türkü eder [...]

MADRİD

Madrid'in tarihi Roma İmparatorluğu'ndan önceki devirlere dayansa da şehir, 1561'de II. Philip sarayı ve hükûmet merkezi El Escorial manastır-sarayını inşa ettirip Madrid'i başkent yapıncaya kadar önem kazanmamıştır. 17. yüzyılda Avrupa'daki en büyük şehirlerden biri ve başat bir kültür merkezi olmuştur. O zamanlardan kalma sanat eserlerinin çoğu bugün Prado'da muhafaza edilmektedir. Madrid 1930'larda Francisco Franco'nun milliyetçi kuvvetlerinin uzun bir kuşatmasına maruz kalmış ve nihayet Mart 1939'da düşmüştür. Bu olay iç savaşın sonuna giden yolu açmıştır. İspanya 1975'te demokrasiye döndükten sonra Madrid uluslararası bir iş ve kültür merkezi olmuştur.

1623, RICHARD WYNN

Richard Wynn (1588-1649) siyasetçi ve I. James'le I. Charles'ın nâdimidir. 1623'te o zamanlar henüz prens olan Charles'a kötü sonuçlanan, gizli, İspanyol prensesinin dest-i izdivacı için çıktıkları bir yolculukta eşlik etmiştir. Bu maceraya dair anlatısı ancak bir asır sonra yayımlanabilmiştir.

Mekân Newmarket'a benziyor; hem beldenin özellikleri hem de havasının keskinliği açısından. Daha dün köymüş, bu kralın ve babasının burada mesken tutması sonucunda son zamanlarda bu azamete ulaşmış. Büyük bir şehir, binayla dolu, içinde ne bir avlu ne bir bahçe var.

Şehrin son ucunda, indiğimiz noktaya yakın bir yere getirildik. Caddelerden geçerken binaların çoğunun tuğladan, bir kısmının taştan olduğunu gözlemledim. Hepsinde demir balkonlar var; bir kısmının balkonuysa yaldızlı. Yine bazı evler bir katlıyken bazıları beş altı katlı. Bunun sebebini soruşturdum. Meğer o evlere İspanyolca *Casa de Malitia* derlermiş, yani Kötülük Evi. Çünkü kralın izni olmadan kimse tek kattan yüksek ev inşa edemiyormuş, tek kattan yüksek evlerde her katın kirasının yarısı krala veriliyormuş. Bu parayı vermemek için de sayısız tek katlı ev inşa edilmiş. [...]

Akşama doğru leydime refakat etmek için Bristollü efendimin yanına gittim. Dönüşte yolda en az beş yüz arabaya rastladım. Hepsinin içinde kadınlar vardı, (günün bu vaktinde hep yaptıkları üzere) hava almak için kırlara çıkıyorlardı. Bütün kadınlar arasında, yemin etme cesaretini gösteriyorum, makyajsız bir tane bile yoktu. O kadar ayan beyandı ki bu sanki kendi yüzlerinin yerine maskeler takınmışlardı. Bu kadınlar güzel midir, çirkin midir, maskelerini çıkarmadan söyleyemem. Ancak pek çoğunun gözleri ve dişleri mükemmel. Ayrıca dünyanın en cesur kadınları bunlar; çünkü ben yanlarından geçerken pek çoğu bana seslenip el etti: Artık onların hafifmeşrepliğinden miydi bu, yoksa benim kılığımdan mı, bilemiyorum. [...]

1855, RICHARD FORD

Richard Ford (1796-1858) otuz yıl kadar İspanya'da yaşayan varlıklı bir İngiliz sanat koleksiyoneridir. 1843'te fıkra türünde bir seyahat rehberi yazmıştır. Bu rehber İspanyol devletin ve Fransızların Yarımada Savaşı esnasında gösterdikleri davranışları öyle sivri bir dille yermektedir ki kitap matbaadayken basımı ertelenmiştir. İki yıl sonra makaslanmış bir versiyonu yayımlanmıştır.

Prado'da İspanyolların ne kadar iyi dostlar olduğunu görmek insanın içine su serpiyor. İltifatların ve Yahuda öpücüklerinin¹ haddi hesabı yok. Ancak altta derin ve ölümcül kıskançlıklar pusuya yatmış. Düşmanını piyasadan silmek için işlenen cinayetlerde kullanılan hançerler iki ağızlı. Boşuna dememişler: *Muchos besan a manos, que quieren ver cortadas* [Pek çokları hançerlemek istediği eli öper]. Arsenik katılmış bal daha tatlı olmaz. Ne kadar Romalı Romalı hareketler bütün bunlar.

1857, WILLIAM CULLEN BRYANT

Amerikan şair William Cullen Bryant (1794-1878) kariyerinin büyük kısmını *Evening Post*'un editörlüğünü yaptığı New York'ta geçirmiştir. Central Park'ın kurulmasında etkisi büyüktür. 1857'de İspanya'yı ve Kuzey Afrika'yı gezmiş ve memleketine yazdığı mektupları sonradan yayımlamıştır.

Madrid'i görmenin İspanya'yı görmek olmadığını söyleyen pek çok İspanyol var. "Madrid," dedi çok akıllı bir zat bana, "İspanyol kenti değildir. Fransız kentidir: Burada *afrancesados*² insanlar yaşar. Fransız modasını ve yaşam tarzını takip eden, Fransız beğenilerine sahip olmak için didinen insanlardır bunlar. [...] İspanya'yı görmek istiyorsan, milli ruhun henüz kaybolmadığı

1 Yeni Ahit'e göre Yahuda İşkariyot Hazreti İsa'yı kendisini arayan Romalılara yanağından öperek ifşa etmiştir.

2 (İsp.) Fransızlaştırılmış.

vilayetlere gideceksin. İspanya'yı bulsan bulsan Endülüs'te, Estremadura'da, Asturya'da, Galiçya'da, Biskay'da, Aragon'da bulursun. Hiç boşuna Madrid'de arama." [...]

Madrid'e gelince görmeye götürüldüğümüz ilk yerlerden biri Prado'ydu. Burada, taş döşeli yolun ötesinde ama daha başkentin kapılarından çıkmadan, ferah bir mesire var; sıra sıra ağaçlar arasında uzun patikalara bölünmüş, kuzey-güney istikametinde uzanıp gidiyor; gözlerden neredeyse tamamen uzak. Ortada, kuzeydeki devasa figürlü, beyaz mermerden Kibele çeşmesiyle güneydeki Neptün çeşmesi arasında, on on iki akrelik bir alan var ki her gün gelenlerin tabanlarıyla çiğnene çiğnene harman yeri gibi düz ve pürüzsüz olmuş. Madrid'in en güzel, en asil iki caddesi, Calle de Alcalá ve Calle de Atocha genişleye genişleye buraya varıyor. Bu caddeler, bu mevsimde, hava güzel olunca her ikinci vakti, başkentin iyi giyinmiş insanlarından müteşekkil bir izdihamı hava kararmaya başlayınca kadar bir aşağı bir yukarı yürümeleri için buraya akıtıyor. Kibele'nin aslanlarından Neptün'ün deniz canavarlarına kadar rahat adımlarla yürüyorlar, sonra geri dönüyorlar, geri dönme vakti gelinceye kadar mekik dokuyup duruyorlar. Erkekler istisnasız benzer giyiniyor; güzelce fırçalanmış şapkalar, ışıltılı çizmeler ve yeni eldivenler içindeler. Çocukların en sevdiği renk sarı. Hanımlar çoğunlukla siyahlara bürünüyor, sonuçta ülkenin kara peçesi onların omzunda. Olabildiğince geniş tarlatanlar ve yerleri süpüren uzun etekli elbiseler giyorlar. Bu millete has olduğu düşünülen hafif bir vakarla yürüyorlar. Bu gezilerde açık renk giyinmek garip kaçıyor, başörtü takmaksa dikkat çekiyor. Yürüyüş yolunun yakınlarında araba yolu var; arabalar tıngır mıngır bir o yana, bir bu yana, içindekiler usanınca kadar ilerliyor. İspanya'nın zengin *hidalgolarının*³, eşrafının ve yabancı elçilerin gösterişli kılıkları burada görülür. İlk gördüğümde bana izdiham varmış gibi geldi ama bize kılavuzluk eden İspanyol bey bunu kesinlikle reddetti. "Kimse yok ki burada!" dedi, "Bu bir şey mi, bomboş şu an burası. Hava serin ve gökyüzü tehditkâr. Siz buraya bir de hava güzelken gelin." Biz meskenimize dönmeden hava tehdidini yerine getirdi, otelimizin kapısına sağanak altında vardık. [...]

Madrid'de insanlar son derece teklifsiz yaşıyor. Her akşam habersiz birbirlerine gidiyorlar, birbirlerini Don ve Dona⁴ eklemekten isimleriyle çağırıyorlar. Bazen beraber çay içiyor yahut çikolata ve *biscocho* yiyorlar. Madrid'in okumuş hanımefendilerinden birinin evinde pek çok defa bulundum ve İspanyol ekâbirinin, devlet adamlarının, hukukçuların, din adamlarının, yazarların, liberal parti liderlerinin ve mutlakiyetçilerin reislerinin eve sanki Prado'da

3 (İsp.) Beyefendi.

4 Bey ve hanım.

karşılaşmışlar gibi hemen hemen sıfır teşrifatla gelip gittiğini gördüm. *Tertulia* bundan daha fazlası; elbise, ışık, sayı daha fazla ama içkiler neredeyse cimrice veriliyor. Yabancı, İspanya'da İtalya'daki gibi yerli sosyeteden dışlanmaz. Aksine derhal takdim edilir ve yerlilerin arasına karışır.

Madrid'in sosyal düzenlemelerine tek bir itirazım var: Akşam toplantılarını korkunç derecede uzun yapıyorlar.

1862, HANS CHRISTIAN ANDERSEN

En çok masallarıyla ünlü Danimarkalı yazar Andersen (1805-1875) seyahatname de yazmıştır. Seyahatnameleri bilhassa İskandinavya ve İber Yarımadası'na odaklanır. Bu seyahatnameler, yer yer felsefi pasajlar görölse de, sohbet havasında kaleme alınmıştır.

Kuzeyde, bulutlu diyarda, rüzgâr açık sahili ve cadde köşelerini süpürüyor. Bir sürü köşe var burada, ki şairler hepsinde yaşayabilir. Zengin doğmuş, iyi yetişmiş, güzelden keyif alan bir şair mi var; muhakkak romantik İspanya'ya hasretle doludur. Bırakın gelsin buraya, bırakın bütün şairleri Madrid'e akın etsinler, senenin istedikleri mevsimi! Yazın geleni güneş kavurur, kışın geleni buz öper, donuk parmaklar bahşedilir onlara ve kar dolar ayakkabılarına. Peki bu şairler Madrid'de kalırlarsa İspanya'ya dair neyi görmüş olurlar? Madrid'de İspanyol şehirlerinin hiçbir karakteristiği yoktur; tabii İspanya'nın başkenti olması dışında. Bu başkentlik meselesi II. Philip'in fantezisi sonucunda olmuştur. Mutlaka donmuş ve kan ter içinde kalmıştır o hümayun kaprisi dolayısıyla.

Ancak, çok büyük bir üstünlüğü de vardır burasının, türünün tek örneği bir güzellik. Bir resim galerisi: bir inci, peşine düşülmeye ve Madrid'e kadar yol tepmeye layık bir hazine. Madrid'deki günlerimizde bir başka pek latif yeri de gördük; İtalyan Operası'nı. Ancak, operayla galeriden söz edince yabancıların Madrid'de bulacağı en kayda değer ve en ilginç yerleri sayıp bitirmiş olursunuz. Dışarıso soğuk ve nemlidir ama tiyatronun içinde, buharlar dumanlar arasında sıcacık bir hamamda gibi otursunuz. İnsanların perde aralarında içtiği sayısız puronun kalın pusu ve gaz kokusu locaları bile ele geçirir. Bu aksiliklere rağmen gece yarımından sonraya kadar kaldık operada. Senyora La Grange'in bizleri hayran bıraktığı ve mest ettiği tınların zenginliğine hayret ettik. [...]

Madrid bende çölde diz çökmüş deve hissi uyandırdı: Hörgücünde oturduğumu hissettim; çok uzakları görüyordum ama rahat oturamıyordum.

Madrid'de bizim kaldığımız palas olan Puerto del Sol dışında bahsedilmeyi hak eden başka palaslar da var. Her birinin de kendine has yönleri mevcut. En güzelleri olan geniş, içinde ağaçlar ve çalılar ekili Plaza de Oriente sarayının yakınında. Burada, geniş yapraklı ağaçların altındaki bir dairede Leon ve Kastilya'nın krallarıyla kraliçelerinin heykelleri duruyor. Saray geniş, ağır bir bina ama terasından, hatta palas tarafından, Manzanares Nehri'ne doğru inan bahçelerin ve tarlaların, Escorial'ın arkasındaki tepelerin güzel bir manzarası görünüyor. Şimdi o tepeler karla kaplı ve hava duru olduğunda çok pitoresk görünüyor. Buraya pek uzak olmayan Plaza Major'unsu tam zıddı bir karakteri var; insan kendini burada mahpushane maltasında gibi hissediyor. Ancak yine de Madrid'deki palasların en tuhafı bu. Ortaçağ kokuyor burası; genişten ziyade uzun ve merkezinde III. Philip'in at sırtında temsil edildiği bronz bir heykel var. Çevresindeki yüksek revakın altında başörtüsü, yünlü giysi ve hırdavat satılan küçük, önemsiz dükkânlar var. Eski zamanlarda bu palasta kanlı boğa güreşleri ve korkunç *autos-da-feler*⁵ yapılmış. İspanyol krallarının ve saray ahalisinin balkonlarından boğa güreşlerini ve Engizisyon'un diri diri kavrulan talihsiz kurbanlarını izlediği eski bina küçük kuleleri ve tuhaf biçimli pencereleriyle bugün de ayakta. Ölüm işaretini veren küçük saat hâlâ duvarında asılı.

Bu palasta hep asker güruhları gördüm. Gruplar hâlinde duruyor ve bütün burada sanatlarını icra eden farklı farklı hokkabazlara bakıyorlardı. Akşamları fakir çocuklar ısınmak için ateş yakıyorlardı. Kemeraltına çıkan basamaklarda pespaye görünüşlü bir çift oturuyordu: pespaye çullar içinde bir acuzeyle kirli bir İspanyol pelerinine bürünmüş kır saçlı bir ihtiyar. Her biri akordu epey bozulmuş küçük, farklı sazlar çalıyor, bir o kadar nağmesiz boğuk sesleriyle eşlik ediyorlardı. Geçenler buncağızlara hiçbir şey vermiyordu. Yine de, insanın etini ısırان soğuk havada, sanki rutubetli taşlara kök salmışlar gibi oturmaya devam ediyorlardı orada; belki de o kahramana, yani El Cid'e dair yahut mutlu aşk hakkında şarkılar söylüyorlardı.

1916, LEV TROÇKİ

Rus devrimci Lev Troçki (1879-1940) Birinci Dünya Savaşı esnasında sürgüne gitti ve kısa bir süre İspanya'da kaldı. Otobiyografisi *Hayatım*'da (1930) önce hapse atılıp sonra sınır dışı edilmeden önce Madrid'de bir başına, özgürlük içinde geçirdiği bir haftayı anlatır.

5 Halka açık Engizisyon idamları.

Denizin hoşuma gittiği ve fiyatların beni dehşete düşürdüğü San Sebastien'dan Madrid'e gittim ve kendimi kimseyi, hiç kimseyi tanımadığım, kimse- nin de beni tanımadığı bir şehirde buldum. İspanyolca bilmediğimden Sahra Çölü'nde ve Petro ve Pavel Kalesi'nde bile daha yalnız olamazdım. Geriye sa- dece sanatın dili kalıyordu. İki yıldır süren savaş insana sanat diye bir şeyin var olduğunu unutturuyormuş. Midesi kazınan bir adamın iştahıyla Madrid Müzesi'nin paha biçilmez hazinelerini temaşa ettim ve bir kez daha bu sanat- taki "ebedi" unsuru hissettim. Rembrandtlar, Riberalar. Bosch'un tabloları o naif yaşam sevinçleri içinde deha eserleriydi. Yaşlı bekçi Miel'in resimlerin- deki minicik ırgat, küçük eşek ve köpek figürlerini görebilmem için bana bir lens verdi. Burada savaş hissi yoktu, her şey yerli yerindeydi. Renklerin kendi hayatları vardı, kontrolsüz bir hayat.

Müzedeki defterime şunu yazdım: "Bizimle eski sanatkarlar arasında -onla- rı belirsizleştirmekten ve önemlerini azaltmaktan son derece uzak- yeni bir sanat neşvünema buldu; daha samimi, daha bireysel, nüansları daha büyük, daha öznel ve daha yoğun. Kitlelere yayılan tutkuları ve acılarıyla savaş bu ruh hâlini ve tavrı muhtemelen uzun bir süreliğine yok edecek. Ancak, bu hiçbir hâlükârda, ne kadar güzel olursa olsun, eski biçime, anatomik ve bota- nik mükemmeliyete, Rubens'in uyluklarına (gerçi hayata bunca hevesli yeni savaş sonrası sanatta uylukların rolü büyük olacaktır) basit bir geri dönüş an- lamına gelmez. Kehanette bulunmak zor ama hemen bütün medeni insanların hayatlarını dolduran bu emsalsiz tecrübelerden, hiç şüphesiz, yeni bir sanat doğmalıdır."

MEKKE

Arap Yarımadası'ndaki bu kadim şehir Peygamber Muhammed'in vatanı ve Kur'an vah-yinin indiği sahadır. Öyle ki Müslümanlar her gün kıldıkları namazlarda bugün Suudi Arabistan topraklarında kalan bu şehre -aslında tam olarak şehrin en büyük camisinin ortasında bulunan ve Kâbe (Beytullah yahut Allah'ın evi) denen siyah granit yapıya-dönerler ve gücü yeten her Müslüman'ın ömründe bir kez yapmak zorunda olduğu Hac ibadetinde buraya gelirler. Gayrimüslimlerin şehre girmesine izin verilmez.

1326, İBN BATTÛTA

Meşhur Kuzey Afrikalı seyyah İbn Battûta (bkz. Kahire maddesi), ilki 1326'da olmak üzere dört kez hacca gitmiştir.

Sonra Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktık ve Mekke'ye bir buçuk fersah mesafede bulunan Zülhuleyfe Camisi'nin yanında durduk. Peygamber efendimizin ihrama girdiği yer burası. O yüzden ben de burada dikişli giysilerimi çıkardım, guslettim ve ihrama irdikten sonra namaz kılıp hacca niyet ettim. [...] Sonra Usfân'dan Merrüzzehrân'a ilerledik. Burası pek çok palmyesi ve bölgeyi sulayan bir pınarı olan bereketli bir vadi.

Geceleyin bu mübarek vadiden kalplerimiz umutlarımızın menziline ulaşmanın neşesiyle dolu hâlde yola çıktık ve sabahleyin emin belde Mekke'ye (Allah nurunu ziyade eylesin!) vasil olduk. Derhal Mescid-i Harâm'a girip hac farızasını eda etmeye koyulduk.

Mekkeliler pek çok mükemmel ve asil faaliyet ve vasıfla, zayıfa ve yoksula ihsanlarıyla, yabancıya nezaketleriyle mümtazdırlar. Aralarından biri ziyafet vereceğinde şöleni fakir ve parasız müminlere vererek, sofraya nezaket ve kibarlıkla önce onları davet ederek başlar. Bu talihsiz fakirlerin çoğunluğu fırınların yanında bulunur. Ekmeğini pişirten ve evine götürmek üzere alan birini görünce onu takip ederler. Ekmeğin sahibi de hepsine birer dilim verir, hiçbirini boş çevirmez. Elinde sadece bir somun varsa bile, üçte birini yahut yarısını seve seve ve hiç kızmadan bunlara dağıtır.

Mekkelilerin bir başka güzel alışkanlığı şudur: Yetim çocuklar, her biri yanlarında biri büyük diğeri küçük iki sepetle, çarşılarda oturur. Mekkelilerden biri çarşıya gelip de hububat, et yahut sebze aldığı anda bu çocuklara verir. Çocuklar hububatı bir sepete, etle sebzeyi diğeri sepete koyar ve adamın evine götürür ki adamın yemeği hazırlansın. Bu esnada adam maslahatına ve ibadetine bakar.

Çocukların bu güveni suiistimal ettiği görülmemiştir. Bu hizmetlerinin karşılığında birkaç bakır paralık sabit bir ücret alırlar.

Mekkelilerin kıyafetleri temiz ve çok şıktır. Çoğu beyaz elbiseler giyer, her zaman bembeyaz ve ferah görünürler. Çok koku sürünürler, gözlerine sürme çerkerler ve yeşil arak ağacından misvakları sık sık kullanırlar. Mekke'li kadınlar olağanüstü güzel, çok dindar ve mütevazıdırlar. Onlar da çok koku kullanırlar. Öyle ki güzel kokular satın alabilmek için gerekirse geceyi aç geçirir ve karın doyurmaya harcayacakları parayı ayırırlar. Her perşembe gecesi en güzel kıyafetleriyle Kâbe'yi ziyaret ederler ve bütün mescit onların güzel kokularıyla dolar. Bu kadınlardan biri bir yerden geçince o gittikten sonra bile ıtırının kokusu kalır.

1503, VARTHEMALI LUDOVICO

Ludovico di Varthema (yaklaşık 1470-1517) İtalya, Bolognalı bir maceraperesttir. Mekke'ye hacca giden ilk Batılıdır. İtalyan olduğu anlaşılınca kaçabilmek için bütün hünerlerini kullanması gerekmiştir.

18 Mayıs'ta Mekke'ye kuzeyden girdik ve sonra ovaya indik. [...] Bizden sekiz gün önce gelen Kahire kervanını bulduk. [...] Bu kervanda altmış dört deve ve yüz Memlûk vardı. [...] Mekke'de kaldığım yirmi gün haricinde o kadar çok insanın tek bir yere toplandığını hiç görmedim. Bu insanlardan kimisi ticarete gelmişti, kimisi de Tanrı'nın affına mazhar olmak için hacca. [...]

Şehrin ortasında Roma'daki Kolezyum'a benzer çok güzel bir mabet var. Ama Kolezyum gibi büyük taşlardan değil de pişmiş tuğladan yapılmış. Aynı şekilde yuvarlak yapılı. Çevresinde doksan yüz kapısı var. Kemerli, kapılardan bazıları bu kemerlerin altında. Mabede girerken on yirmi basamak iniyorsunuz [...] ve şurada burada sadece mücevher satan adamlar oluyor. Bahsettiğim basamakları inince karşınızda mabedi görüyorsunuz ki [...] duvarları altınla kaplıdır. Kemerlerin altında kadınlı erkekli dört bin beş bin insan oluyor, bunlar güzel kokulu şeyler satıyorlar. Bu pudraların büyük çoğunluğu insan bedeni için. Çünkü paganlar¹ buraya dünyanın her yerinden geliyor. Hakikaten

1 Müslümanları kastediyor olmalı.

de bu mabedin içinde kokan kokuları ve g z elliklerini tarif etmek mümkün değil. Burası misk ve diğer enfes kokulu maddelerle dolu bir ıtır dükkânına benziyor. [...]

Bizim kervanbaşına bir şeyler almak için alışverişe gittiğimde bir Mağripli beni tanıdı. Yüzüme bakarak “Nerelisin sen?” diye sordu. “Mağripliyim,” diye cevap verdim. “Doğru söylemiyorsun,” diye cevap verdi. Ona dedim ki “Muhammed aleyhisselamın başı için, ben Mağripliyim!” Bu sefer de “Evime gel,” dedi, ben de gittim. Evine gittiğimizde benimle İtalyanca konuştu ve Mağripli olmadığımı anladığını söyledi. Cenova ve Venedik’te bulunmuş, delillerini de gösterdi. Bunu duyunca ona Romalı olduğumu ve Kahire’de Meml k olduğumu söyledim. Çok memnun oldu ve bana çok izzet ikramda bulundu. [...] Hristiyanlara gaddarlık ettiğimi öğrenince bana daha da çok saygı gösterdi ve her şeyi teker teker anlattı. [...] Ona dedim ki “Ey arkadaş, istirahat ederim bana kervandan ka mamı sağlayacak bir yol yahut usul göster. Çünkü niyetim Hristiyanlara saldıran kişileri bulmak. Seni temin ederim, benim neler yapabileceğimi bilseler ta buraya, Mekke’ye kadar adam gönderirlerdi.” Cevap verdi: “Allah Muhammed aşkına, neler yapabiliyorsun ki?” Dünyanın en büyük toplarını d kebildiğimi söyledim. Bunu duyunca dedi ki “Allahümme salli al  Muhammed, Müslümanlara ve Allah’a yardım etmek için gelen şu adama bak!” Böylece beni evinde karısının yanında gizledi. Sonra benden kervanbaşımızı baharat yüklü on beş deveyi Mekke’den kaçırmaya ikna etmemi istirahat etti. Sultana otuz *seraphim* vergi vermek istemiyordu. Beni bu evde korursa isterse yüz deveyi bile Mekke’den vergisiz  ıkarabileceğimi söyledim. Çünkü Meml klerin böyle bir ayrıcalığı vardı. Bunu duyunca çok memnun oldu.

1767, CARSTEN NIEBUHR

Carsten Niebuhr (1733-1815) Alman matematikçi ve kâşif. 1762-1767 seneleri arasında Danimarka Kralı’nın Arabistan’a gönderdiği bilimsel seferden sağ dönen tek kişiydi. Biza-tihi Mekke’ye gidemese de gidenlerden duyduklarını aktarmıştır.

Mekke şehri Cidde’den bir konak uzakta kurak ve çorak bir araziye kurulmuştur. [...] Yaz aylarında sıcak aşırı olur; sıcaktan korunmak ve etkisini yumuşatmak için Mekkeliler evlerinin pencerelerini kapatır ve sokakları sularlar.

Semum yahut Samyeli denen yakıcı rüzgâr estiğinde sokak ortasında nefessiz kalıp ölenler olduğu vakidir.

Hicaz eşrafının büyük çoğunluğu Mekke’de yaşadığından buradaki binalar Arabistan’daki diğer şehirlerdekinden daha iyi. Mekke’nin zarif yapıları arasında en kayda değer olanı Beytullah yahut Kâbe’dir ki Muhammed devrinden önce bile Araplarca çok mübarek görülmüştür.

Merakım beni bu kutsal ve benzersiz yapıyı görmeye sevk ederdi ama Hıristiyanlar Mekke’ye girmeye cesaret edemiyor. Muhammed şeriatında açıkça ifade edilen bir yasak olduğundan yahut serbest görüşlü Muhammediler incineceğinden değil, genel olarak önyargıları dolayısıyla [...] avam kafir Hıristiyanlar ayak basarsa Mekke’nin kirleneceğini düşünüyor. Öyle ki kendilerini Hıristiyanların Kâbe’ye yaklaşmasını engelleyen doğaüstü bir güç olduğuna inandırmışlar. Diyolar ki zamanında bir gavur bütün küstahlığıyla Mekke’ye gelmiş ama şehrin bütün köpekleri ona saldırmış. Gavur bu mucizeden ve Kâbe’nin heybetinden o kadar etkilenmiş ki derhal Müslüman olmuş. [...]

Muhammediler Avrupalıların Mekke’ye gelmesine izin vermiyorlarsa da Kâbe’yi onlara tarif etmekte sakınca görmüyorlar. Hatta mukaddes mekânın bir çizimi bile geçti elime. Daha sonra bu çizimi bir Türk ressamının çalışmasıyla karşılaştırıp düzeltme imkânı buldum. Bu ressam geçimini Kâbe’nin resimlerini çizip hacılara satarak kazanıyordu.

Bu resimlere bakılacak olursa [...] Kâbe tuhaf derecede sade bir yapı; kare şeklinde bir kuleye benziyor. Üstü sırmalı siyah ipekten kumaşlarla örtülü. Bu örtü Kahire’de dikiliyor ve her sene masrafı Türk sultanının cebinden karşılanarak değiştiriliyor. Bu yapının üstündeki oluklar som altından.

Bu kutsal binayla ilgili en muhteşem şeyse Kâbe’nin olduğu meydanı çevreleyen kemerler. Kemerahtarının aydınlatıldığı altın ve gümüş sayısız lamba ve mumlardan büyük hayranlıkla bahsediyorlar. Ancak, bütün bu anlatılanlara rağmen [...] Kâbe’deki değerli eşyalar Avrupa’daki bazı Katolik kiliselerde görünenlerin pahasına erişmekten uzak.

Kâbe’de bilhassa bir kalıntı var ki aşırı hürmet gösterilir. Melek Cebrail’in cennetten getirdiği söylenen meşhur kara taş bu. [...] Din adamlarının söylediğine göre bu taş ilkin parlak beyazmış, öyle ki dört mesafeden göz almış ama insanlığın günahları için o kadar çok ve o kadar uzun süre ağlamış ki zamanla önce mat, sonra kapkara olmuş [...]

Araplar Kâbe’ye İbrahim peygamber tarafından inşa edildiği ve onun ibadet-hanesi olduğu için çok hürmet gösteriyorlar. Kâbe’yle aynı külliye Zemzem

Kuyusu da var. Bu kuyu suyunun mükemmelliği ve Kâbe kadar mucizevi kökeniyle muteber: Efendisi tarafından terk edilen Hacer, susuzluğunu gidermek istediği küçük İsmail'i bir köşeye bırakıp su aramaya gitmiş. Su bulamayıp döndüğünde çocuğun bacaklarının arasındaki topraktan pınar fışkırdığını görüp hayrete düşmüş. İşte o pınar bugün Zemzem kuyusu.

Kâbe'deki bir başka süs, yapıyı çevreleyen bir dizi metal sütun. Bu sütunlar arasında zincirler var, o zincirlerin de üstüne sayısız gümüş lamba asılmış. Yukarıda bahsettiğim revaklar ve kemerler hacıları kavurucu güneşten korumak üzere tasarlanmış. [...] Tüccarlar, kervanlara eşlik eden sayısız tüccar var, mallarını bu kemeraltlarında teşhir ediyor.

1853, RICHARD BURTON

Britanyalı kâşif ve mütercim Richard Burton (1821-1890) 1853'te Kâbe'yi sansasyonel bir ziyaretle gezmiştir. Afgan bir Müslüman kılığına girmiş ve canı pahasına Kâbe'nin ölçülerini çıkarıp eskizini yapabilmıştır.

Yirmi saatlik bir çöl yolculuğunun ardından mukaddes şehrin en dış sınırını gösteren işaretleri geçtik. Devasa birkaç basamaktan indik, çadırlarımızı bir ovaya, daha yerinde bir deyişle platoya kurduk. Çevremiz çorak kayalarla kaplıydı. Bunlardan uzaktaki bazıları Peygamber'in hemen arkalarındaki doğum yerine perde oluyordu. Vakit gece yarısıydı, yağmur çiseliyordu, tepemizde şimşekler cilveleşiyordu. Denizden gelirken bu parıltıyı günlerce izledik; takvalı pek çok hacı bu alevlerin Mekke'nin kutsiyetinin melekût alemince onaylanması anlamına geldiğini söylüyordu. "Elhamdülillah!" Tanrı'ya şükürler olsun! Ki şimdi Muhammed devrinden beri *bütün* Müslümanların namazda döndüğü ve Hristiyanlığın doğuşundan çağlar önce bile Doğu'nun patriyarkalarınca hürmet gösterilen Kible'ye görebilecek kadar yakındık. Şafaktan biraz sonra aramızdan "Lebbeyk! Lebbeyk!" nidaları yükselmeye başladık. Bahsettiğim kayaları geçince kendimizi Mekke'nin ana caddesinde bulduk ve "Kurtuluş Mâbedi"nin otuz dokuz kapısından "Kurtuluş Kapısı"na yaklaştık.

Eşiği geçince üstü açık, engin bir dörtgenin içine girdik. Palais Royal'in çok daha heybetli, görkemli hâli. Dört tarafında da geniş revaklar var, ince sütunlarla üç koridora bölünüyor ve otuz fit kadar bir yüksekliğe ulaşıyor.

Her kemer küçük bir kubbeyle taçlandırılmış, toplam 120 sütun var ve farklı yönlerde yedi minare yükseliyor. Bu minareler farklı devirlerde yapılmış; yükseklikleri ve mimarileri farklı farklı. Mabedin içinde yaşayan müteaddit güvercinin Kabe'nin damına hiç konmaması, yapının kutsallığına işaret eden bir mucize olarak görülüyor. Ancak son yılların bu mucizesi bir kenara, başkaları gayrimüslimlerin mübarek toprağı kirleteceğı, uzun zamandır beklenen o devrin yaklaştığına dair de alametler görüyor.

Kare alanın ortasında şehrin güneş banyosu yapan duvarları ve kayalarıyla bir tezat teşkil eden, hüznü bir gölgeye benzeyen meşhur Kâbe var. Koca kayalardan yapılma kübik bir yapı. Üstte kalan üçte ikilik kısmı gümüş işlenmiş siyah bir kumaşla örtülü, alt kısmındaysa beyaz keten asılı. Birkaç metre berisinde Kâbe'yi çevreleyen lambalı bir tırabzan var. Bu lambalar akşamları yakılıyor ve hacı kalabalıkları, böylece ihata edilen alanın etrafında gece gündüz dairesel Tavaif ibadetini eda ediyor ve kesintisiz hareket fikrini vukua getiriyor. Biz dosdoğru, Kâbe'nin bir köşesine konmuş kara taşa ilerledik, öptük ve "Bismillâhi Allahu ekber", yani "Allah'ın adıyla, Allah en büyüktür" diye nida ettik. Sonra tavafin bildik yedi turunu atmaya başladık; ilk üç tur olağan yürüyüş hızında, son dört tur tempolu. Sonra makâm-ı İbrâhim'de iki rekât namaz kıldık, ardından Hacer'in bitap düşmüş oğlunun susuzluğunu dindirdiğı söylenen Zemzem suyundan içtik.

Dörtgen camiye Kâbe dışında sekiz minör yapı süsler: Zemzem kuyusu, kütüphane, muvakkithane, üçgen merdiven boşluğu ve Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine tahsis edilmiş dört süslü yer.

Sabah ibadetimizi Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi kez yürüyüp koşarak tamamladık. Köle pazarı, hisarlar, peygamberin ve halifeleri Ali'yle Ebû Bekir'in evleri gibi önemli yerleri ziyaret ettikten sonra Arafat Dağı'na altı saatlik yolculuğumuza başladık. Hac ibadetinde Arafat Dağı'nda bayginken bile olsanız, bir saat bile olsa, bulunmak hacı unvanını kazandırıyor. Arafat Dağı 150 fit yüksekliğinde. Çevresindeki duvar ve bayırındaki taraça dolayısıyla yapay bir görünüme sahip. Bu taraçada *imam* cemaatini Mekke'ye götürmeden önce hutbe veriyor. İmamın dinleyicileri hakikaten sayısızdı, çadırları iki üç millik alana yayılıyordu. [...]

5 Haziran'da, gün batımında dönüş yoluna koyulduk. O gece Müzdelife köyünde kaldık. Yine orada fasulye boyunda yedi çakıl taşı toplayıp yıkadık ve Mina Şeytanları olarak bilinen, kireçli üç taş duvara attık. Miladi 6 Haziran'a, Arapların takvimiyle Zilhicce ayının onuna denk gelen bayramda ibadetimizi başarıyla tamamladık. Sonra her birimiz bir koyun kurban ettik, saçlarımızı ve tırnaklarımızı kestirdik, ihramlarımızı çıkarıp en güzel kıyafetlerimizi giydik

ve arkadaşlarımıza sarılıp bayramlaştık. Sonraki iki gün de tekrar Büyük, Orta ve Küçük şeytanları taşıdık ve neredeyse bin hayvanın gömülmemiş, kokmuş kalıntılarını talihsiz Minalılara bırakıp biz, seksen bin güçlü insan, Mekke'ye döndük. Bir hafta sonra, meşhur inanışa göre Ebû Leheb'in (Kur'an'dan öğrendiğimize göre ateşe odun toplayan karısıyla birlikte cehenneme giren kâfir) mezarı olan bir taş yığınının hakaret edilmesine yardımda bulunduktan sonra 50 derece sıcaklıkta gölgeye sığındığım ve arkadaşlarımdan Medine'de, peygamberin türbesinde bana da dua etmelerini söyledikten sonra, İngiltere'ye dönmek üzere Cidde yoluna koyulduğum için pişman değilim.

MEXICO

MEXICO

Mexico şehri 16. yüzyılın başlarında İspanyol conquistadorlar boyutları ve refahıyla şaşkına döndükleri Aztek başkenti Tenochtitlan'ı ele geçirdiğinde kurulmuştur. İspanyollar şehri imha etmişler, alanı yağmalamışlar ve kalıntıların üzerine kendi kolonyal şehirlerini inşa etmişlerdir.

Mexico 19. yüzyılda, 1821'den beri bağımsız olan bir milletin başkenti olarak, barok kamu binaları, birçok manastırı ve gelişmemiş endüstrisiyle, kolonyal geçmişinin kalıntılarını sergileyen bir şehirdi.

Başkent Meksika Devrimi (1910-1920) esnasında yoğun muharebelerin yaşandığı bir şehir olmasına rağmen nüfus taşradan gelen göçle artmıştır. Havana gibi Mexico da varlıklı Amerikalıların oyun bahçesi olmuştur.

1520, HERNAN CORTES

Hernan Cortes (1485-1547) Mexico'daki İspanyol *conquistador*ların lideriydi. İspanya Kralı I. Carlos'a (daha çok Kutsal Roma İmparatoru V. Şarlken adıyla bilinir) yazdığı mektubunda Aztek başkenti Tenochtitlan'ı canlı tasvirlerle anlatır.

Bu muazzam şehir anakaradan iki fersah uzakta bir tuz gölünün ortasına kurulmuştur. Her biri iki mızrak genişliğinde, yapay dolgu yollardan ibaret dört girişi vardır. Şehir Sevilla ya da Cordoba kadar büyüktür; ana caddeleri çok geniş ve düzdür. Bunlardan bazıları, daha küçük olanlar, yarı karadadır yarı su altındadır ve buralarda kanoyla gezilir. Aralardaki bütün caddelerde suyun bir caddeden diğerine aktığı açıklıklar vardır. Bu aralıklarda çok güçlü kütüklerden inşa edilmiş büyük köprüler vardır. Bu köprülerin çoğundan yan yana on at geçebilir. [...]

Şehrin çarşıların sabit olduğu pek çok meydanı vardır. Salamanca şehrindeki meydanın iki katı büyüklüğünde bir meydan var ki çevresi her gün 60 binden fazla insanın ticarete geldiği revaklarla çevrilidir. Burada her çeşit mal bulunur: gıda, altın ve gümüş, kurşun, pirinç, bakır, teneke mücevherat, değerli taşlar, kemikler, deniz ve salyangoz kabukları ve tüyler. Yine yontulmuş ve yontulmamış taşlar, pişmiş ve pişmemiş tuğlalar, keresteler ve kütükler, çeşit çeşit. Oyun kuşlarına has bir cadde vardır. Yine bazı av kuşlarının derilerini tüyleri, kafası, gagası ve pençeleriyle birlikte satarlar. Yine tavşan, yaban tavşanı, geyik ve yenmek üzere yetiştirilmiş küçük köpekler de satılır. Yine bir ot caddesi vardır ki her çeşit kök ve tıbbi ot burada bulunur. İlaçların, iksirlerin, merhemlerin ve macunların hazırlanıp satıldığı eczaneler, müşterilerin kafasının yıkanıp tıraşlandığı berber dükkânları ve lokantalar vardır. Tahta ve kömür boldur; kömür yakmak için kil mangallar, salonlar ve yatak odaları döşekler, oturaklar da satılır.

Her çeşit yeşil sebze, meyve, bal ve balmumu, ve şeker kamışı kadar tatlı mısır sapları satılır. Yine agave denen bitkiden de bal çıkarılır ki tadı tatlı yahut yeni şaraptan iyidir. Aynı bitkiden şeker ve şarap da yaparlar. Çarşının Granada'daki ipek çarşısını andıran bir köşesinde her renkten çile çile pamuk ipi satılır. Ancak bu çarşıda Granada'daki ipek çarşısında olduğundan daha çok mal var. Ressamlar için güzel renkte ve İspanya'daki kadar çok çeşitli boyalar vardır. Yine farklı farklı renklere boyanmış, işlenmiş ve işlenmemiş geyik derileri, çok büyük ve mükemmel kaliteli kil çanak çömlek, irili ufaklı kavanozlar, testiler, kaplar, tuğlalar, hepsi iyi kilden yapılmaya sayısız çeşitte eşya da bulunur. Bunların hepsi yahut büyük çoğunluğu cilalanmış ve boyanmıştır. Hem tane hem de ekmek hâlinde mısır, kuş ve balık etinden pateler, muazzam miktarda balık -taze, tuzlanmış, pişmiş yahut pişmemiş-, bol bol tavuk, kaz ve diğer kuşların yumurtaları, yumurtadan yapılmış pastalar, hasılı ülkenin tamamında bulunabilecek her şey bu çarşılarda satılır. [...]

Bu şehirde putlar için pek çok tapınak, yahut ev, vardır. Çok güzel yapılardır; merkezi olanlarında her mezhebin ruhbanları oturur. Siyah giyinir ve rahipliğe girdikleri andan çıktıkları ana dek saçlarını ne keser ne tararlar. Eşrafın oğulları yedi sekiz yaşlarına tapınaklara verilir, evleninceye kadar aynı kıyafetleri giyerler. [...]

Bu tapınaklar arasında bir tanesi vardır ki diğerlerini fersah fersah aşar, görkemini anlatmaya insan lisanı yetmez, heybetli duvarının ardında beş yüz ailelik bir kasabaya yetecek kadar oda vardır. Külliyesinde rahiplerin yaşadığı salonları ve koridorları geniş güzel binalar bulunur. Yine aynı tapınakta yüksek, iyi inşa edilmiş kırk kule mevcuttur. Bunlardan en büyüğünün içine girmek için elli basamak çıkılır ve bu kule Sevilla'daki kilisenin baş kulesinden daha yüksektir. [...]

Şehre giren ana dolgu yollardan birinde iki boru vardır. Bu borular taştan örülmüştür, genişlikleri ikişer adım, yükseklikleri beşer adımdır. Bu borulardan biri şehre bol miktarda mükemmel su taşıyıp dağıtır. Şehirli bu suyu içimlik olarak ve başka amaçlarla kullanırlar. Bu borunun temizlenme vakti gelinceye kadar diğer boru boş tutulur. Vakit gelince suyu bu boruya salarlar ve diğer boruyu temizlerler. Bu tatlı sular tuzlu suyun üstüne kurulmuş köprülerden kanallara benzer sarnıçlar vasıtasıyla geçirilir. [...] İnsanlar bütün sokaklarda kanolarla tatlı su taşıyıp satarlar. Bu suları sarnıçlardan şu şekilde alırlar: Kanolar sarnıçların bulunduğu köprünün altına gelirler, köprüde bu iş için bekleyen adamlar sarnıçtan su alıp kanolardaki adamların kaplarını doldurur. Bu iş için ücret de alırlar.

İskoç yazar Frances Calderon de la Barca (bkz. Havana maddesi) 1839'da Mexico'ya taşınmış ve iki yıl orada kalmıştır. Kitabı *İki Yıl Yaşadığım Meksika'daki Hayatım* buradan yazdığı mektuplara dayanır. Kitap Mexico'da popüler olmamıştır ama bu genç milletin canlı bir portresini resmeder.

Ebediyen uzayıp giden dağlarının hatları, karla taçlanmış yanardağları, büyük gölleri ve bereketli ovalarıyla bütün dünyada sevilen, bütün bunların çevrelediği o şehrin, fatihinin en büyük gururu, İspanya'nın bir zamanlarki taçlarından en parlağı olan, Montezuma'nın gözde şehrinin bulunduğu muazzam vadiye bakan râkımlara sonunda ulaştık. Ancak, hava kapalıydı ve Mexico'ya varan en güzel yol bu değildi. Uzaklardaki şehrin sayısız kulesi belli belirsiz görünüyordu. Yanardağların başları bulutlara karışmıştı; ancak karlı zirveleri bulutları deliyor, göğe varan mermer kubbelere benziyordu. Ama biz vadiye bakmak için gözlerimizi zorlarken karşıdaki manzara bana kanlı canlı Şimdi'den değil de Geçmiş'ten bir sahne gibi göründü. Sanki Zaman'ın perdesi sıyrılmıştı ve bize de masa biçimli bu platoya ilk kez baktığında Cortes'in gözlerine hücum eden panoramayı keşfetmek düşünüyordu. Cortes ki kral sevdalısı, Tanrı korkulu, sadakati ve dindarlığı antik İspanya usulünce birbiriyle öyle mezc olmuş ki şahsiyeti üzerinde en büyük etki hangisininindir ayırt etmek zor... Beş muazzam gölün ortasında duran, yemyeşil ve çiçeklerle örtülü adaların üzerine kurulmuş Tenochtitlan şehri; sokaklarında süratle süzülen binlerce teknesi, sıra sıra alçak evleri, manzarayı çeşitlendiren piramidal tapınaklarıyla, yani Teocalli'si yahut Tanrı evleriyle, ayna misali göllerde yüzen kanoları, yüksek ağaçları, çiçekleri, bugün manzarada eksikliği hissedilen su bolluğuyla, bereketli vadiyi ihata eden ebedi tepeleri ve karla taçlanmış yanardağlarıyla bir batı Venedik'i!.. Buralara yayan gelmiş o adamların gözlerine ne harikalar, ne güzellikler akın etmiştir! [...]

Ancak, düşüncelerim [...] çok geçmeden şimdiye döndü. Antik İspanya'dan yollanan zeytin dalını taşıyanları karşılamak üzere devletten aldığı emirle, birliğinin başında, bizim varışımızdan bir gün önceden beri at sırtında yol teperek gelen tam üniformalı bir subay teşrif etti. Yağmur yağmaya başlayınca subay, Albay Miguel Andrade, posta arabasına sığınmasına yönelik teklifimizi kabul etti. Şimdi yanımızda dört nala koşturan muazzam bir süvari birliği vardı. Çok geçmeden yağmura ve havanın kararmaya başlamasına rağmen sayısız

araba ve süvariden müteşekkil engin bir kalabalığın bizi karşılamaya geldiğini fark ettik. Kısa süre sonra posta arabası durdu ve bizden harikulade, tamamı altuni ve kızıl renkli bir arabaya geçmemiz istendi. İçeride tavana cumhuriyetin silahları, kartal ve nopal [kaktüs] sırmayla nakşedilmişti. Arabayı çok güzel dört beyaz at çekiyordu. Müfrezeler, arabalar ve süvarilerden mürekkep bu engin alayın ortasında Montezuma'nın şehrine girdik. [...]

İlgimizi en çok çeken şey pencerelerden gördüğümüz ilginç ve pitoresk insan güruhları: Bronz tenli, üstlerine sadece bir parça battaniye atan, başlarının üstünde tam olarak kendi ciltlerinin renginde kil tepsiler taşıyan ve böylece tekмили birden *terra cottadan* figürlere benzeyen adamlar: Bu tepsiler şekerleme yahut beyaz yağ (*mantequilla*) piramitleriyle doldurulmuş. İki renkli kısa iç etekliklerden ibaret *rebosolar* giymiş kadınlar; üstleri başları genellikle çul, ama çamaşırlarının etekleri dantelli. Çorapları yok, kirli beyaz saten ayakkabılar giymişler ki küçük esmer ayaklarına kısa geliyor. Meksika eyerleri ve *sarapeleri* üstünde beyler, yerlerde yatan, pencerelerimize yaklaşıp son derece acıklı ancak düzmece iniltiyle dilenen yahut kemerlerin altında sere serpe uzanmış, aylak aylak havayı ve güneşi soluyan yahut da saatlerce kapıda güneşlenerek yahut duvarın gölgesinde oturan *leperolar*... Koyu renkli sıkı iç eteklikleri; dolaşmış, kurdeleli, örgülü saçlarıyla Kızılderili kadınlar; sepetlerini yere bırakıyorlar ve bu esnada büyük bir dikkatle bakır tenli çocuklarının saçını inceliyorlar. Şimdilik dikkatimizi yönleltecek çok şey var. [...]

Mexico'da ilk yaptığım şey katedraldeki ayine gitmek oldu. Yakınında oturduğumuz Alameda'dan geçtik ve güneşte parıldayan asil ağaçlarına, çiçeklerine ve çeşmelerine hayran kaldık. [...]

Araba katedralin önünde durdu. Bu katedral kısmen Azteklerin büyük tapınağının kalıntılarının üstüne inşa edilmiş. *Ahuitzotli* tarafından inşa edilen şu piramidal tapınak. İspanyollar bu mabedi ve farklı yapılarını ve parçalarını öyle sevmişler ki bugün katedral kendisine bağlanan meydan ve caddelerle birlikte onun bulunduğu yerde bulunuyor. [...]

Engin bir alana yayılan, Gotik tarzda inşa edilmiş, iki yüksek kulesi bulunan ve altına, gümüşe ve mücevherata boğulmuş hâlini hâlâ koruyan Hristiyan mabedine girdik. Çin'den getirilmiş, çok değerli olduğu söylenen ama bana güzelden ziyade ilginç gelen bir tırazan var içinde. Pirinç ve gümüşten imal edilmiş. Bu sabah mabette çullar ve battaniyeler içindeki sefil *leperolar* haricinde kimse yok, bir tek yanlarında yine pejmürde *rebosolarla* kadınlar. [...] Yerler o kadar kirli ki insan diz çökerken dehşete düşüyor ve ayinden sonra elden geldiğince süratle üstünü başını değiştirmeye karar veriyor. Ayrıca Kızılderili komşularından birçoğu mahiyetini muhayyilelerine bırakmak istedi-

ğim bir meslekle uğraşıyor. Ayinde yaptıkları kafalarını kolonyal sistemin bas-kısından, daha ziyade de sayıca Birleşik Devletler'deki İrlandalı göçmenlerden aşağı kalmayan sömürgecileri doğrayıp yeryüzünden silme hayallerinden boşaltmak. Ayinden sonra tekrar açık havaya çıktığımda üzülmüyorum. Zaten belli saatlerdeki özel toplantılar haricinde ancak birkaç hanımın ibadetini katedralde eda ettiğini söylemişlerdi. Bütün bu ayrıntıları zamanla öğreneceğim.

1938, GRAHAM GREENE

Tanınmış bir Katolik olan Graham Greene (bkz. Havana maddesi) 1938'de Mexico'yu yakın zamanda meydana gelen ruhban karşıtı tasfiyelerin etkisine dair bir rapor hazırlamak için ziyaret etmiştir. Anlatısı *Kanunsuz Yollar* (1939) adıyla yayımlanmıştır.

Çoğu şehrin şekli haç şeklinde sadeleştirilebilir. Mexico böyle değil, dağ platosunun üstünde çeşitli taraflara uzayıp yayılmış. Tünelden çıkan bir demiryolu gibi peydahlanıyor şehir: Zocalo'nun batısında kalan loş sokaklarla Milli Saray'a yakın, katedralin eski, avare bir İspanyol kalyonu gibi yüzdüğü büyük meydan. Arkada, tünelin içinde üniversite mahallesi -Paris'te, Batı Yakası'ndaki sokaklar gibi yüksek, karanlık, taş sokaklar- tramvaylar ve kirli dükkânlar arasında solup kırmızı fenerli sokaklara ve pazarlara dönüşüyor. Tünelde Mexico'nun görüldüğünden daha yaşlı ve daha az Avrupalı olduğunu fark ediyorsunuz; bir kova suya konmuş bir yavru timsah bu şehir, kaldırımında öğle yemeği yiyen bir Kızılderili ailesi, eczaneye tramvay yolları arasında, katedralin yanında, Cortes'in yıktığı Aztek tapınağının çitle çevrilmiş duran bir parçası. [...]

Hayali trenimiz Zocalo'dan gün ışığına çıkıyor. Cinco de Mayo ve Francisco Madero, şık alışveriş caddeleri, ikiz demiryolları gibi işliyor. Sanat Sarayı'na ve Alameda'ya doğru uzayıp giderlerken güzel Mayfair istasyonları var üzerlerinde; en iyi antika dükkânları, Amerikan çaycıları, Sanbornslar. Hemen arkalarında mal vagonu Tacuba var ki görünüşe çok önem vermiyorsanız buradan ucuza giyinebilirsiniz. Sanat Sarayı'ndan sonra paralel demiryolları Moctezuma'nın parkının ağaçları ve çeşmelerinin yanından ilerlerken farklı isimlerle anılıyorlar: Avenida Juarez turistik eşya dükkânları, süt barları ve küçük şekerleme tezgahlarıyla dolu. Avenida Hidalgo'daysa çirkin cenaze

çelenkleri imal ediliyor. Leylaki ve beyaz çiçeklerden on fit yüksekliğinde ve altı fit genişliğinde çelenkler. Sonra Hidalgo kimsenin gitme zahmetine girmediği mesafelere uzanıyor ve Juarez'in yolu o muazzam Cumhuriyet Kemer-i'yle kesiliyor. Bu kemer Moctezuma Beer'in ve Amerikan Rotary Kulübü üyelerinin takıldığı ve loto çektiği yer olan Hotel Regis'in tabelası gibi; onların bulunduğu yeri imliyor. Güneybatıya, Maximilian'ın yaptırdığı muazzam bulvar Paseo de la Reforma'ya dönüyoruz. Chapultepec kapılarına yöneliyoruz; Columbus'u, Guatemoc'u ve Crystal Palace gibi sırça Colon Cafe'yi geçiyoruz. Burada içip sarhoş olmak Madero'yu vuran ve Carranza'dan kaçan o adamın, Başkan Huerta'nın adetiymiş. Küfelik olduğunda ışıklar kapatılmış ve yoldan geçen insanlar "Başkan yatmaya gidiyor," derlermiş. Meksika cumhurbaşkanının arabasına taşındığını görmek hoş olmazmış en nihayetinde. Sonra Hotel Reforma ve Bağımsızlık Heykeli'nin -bütün o belirsiz iştiaqlar ve pahalı, altın kanatlar- oradan devam edip kapılardaki aslanlara kadar geliyoruz. İki tarafta yeni, güzel caddeler; binalar pembe ve mavi badanalı, çiçekler her yeri örtmüş... Diplomatların yaşadığı muhit burası. Juarez'den doğru tatlı kokuları geliyor burcu burcu. [...]

Otelimi değiştirdim; fazla yeniydi. Daha tozlu, daha gürültülü bir otele geçtim. Bu otel kendine Anglosakson adı seçmiş ama daha buralı bir firmaya ait. Beş buçuk pezoya, yani yedi şiline duşlu oda tuttum; üç öğün yemek de ücrete dahil. Öğle yemeğinde altı çeşit yemek, kokteyl ve kahve çıkıyor. Cadde kapısından müzik geliyor; dışarıda bir dizi *marimbacı* var. Marimba nazik, duygusal, kulak okşayıcı tin tin sesler çıkaran bir enstrüman. Yemek boyunca içeri dilenciler (Niye gelmesinler? Çok stratejik bir zaman.), partiyon ve hatta tespih satıcıları, ve elbette piyango biletçileri geldi. Piyango biletlerinden katedralin avlusunda bile kurtulamıyorsunuz. Mexico şehri kafamda hep o baygın tatlı kokuları ve piyango biletçileriyle bağdaşacak. Cennete gitme umudundan sonra en iyi şey piyangodur; her hafta çekiliş var ve ikramiyeler 25 bin, 50 bin ve hatta bazen 100 bin pezoluk. [...]

El Retiro sosyalist Mexico'nun fiyakalı kabaresi. İçeri bütün kızıl ve altuni; ortalık gaz dolu küçük balonlar ve *a la* kral tavuğa emanet. Masalardan birinde bir film yıldızıyla ünlü bir şarkıcı, her tarafta zengin adamlar. Nağmeler inerken Amerikan çiftler küçük dans pistinde ağırbaşlılıkla salınıyor. Kadınların saçları zarif, üstlerinde o nazik kayıtsızlık var. Orta yaşlı Amerikan iş adamlarıyla erken semirmiş mektep oğlanları gibi genç kadınlarından şöyle bir asır filan daha toy. Sonra kabare başladı. Kalın uyluklu, Meksikalı bir dansçı çıktı sahneye ve Amerikalı kadınlar yabancılıklarından gelen üstünlüklerini biraz yitirdiler. Cinsellik oyununda geride kalıyorlardı. Güzel olmayan, yabancı bir kadın erkeklerinin dikkatini çekiyordu. Silkinip canlandılar, seslerini tizleştir-

diler biraz ve yüzlerini pudraladılar. Ansızın çok genç, toy ve çekingen görünmeye başladılar. O muazzam uyluklarsa dans etmeyi sürdürüyordu. Ama ünlü tenor şarkısına başlayınca nöbet gene Amerikalı kadınlara geldi. Amerikalı erkekler pipolarını yaktılar, şarkı boyunca konuştular ve gösterinin umurlarında olmadığını göstermek için içtenlikle alkışladılar. Kadınlar pudra kutularını kapatıp hevesle kulak verdiler. Dinledikleri şey şiir yahut müzik değildi (güller ve aşk üstüne o ballanmış sözler, o tatlı loş nostaljik melodi) ama muazzam sanatçının gırtlığında muazzam bir duygusal orgazm vardı. Seslenip gözde bir şarkıyı istediler ve o zengin, tok, muktedir ses nağmelenmeye devam etti. Kesintisiz. Bütün bir aşk gecesi. Popüler sanat değildi bu, entelektüel sanat da değildi. Sanırım kapitalist sanattı. Ve burası da, işte, sosyalist Mexico'ydu.

MOSKOVA

Moskova şehri 14. yüzyılda Büyük Moskova Knezliği'nin başkenti olunca Moskova Nehri kıyısındaki Kremlin Hisarı çevresinde genişlemiştir. Ortaçağın sonlarında sık sık ağır Moğol taarruzlarına maruz kalmıştır. Rusya'nın başkenti 1713'te St. Petersburg'a taşınmışsa da Moskova kültürel ve politik açıdan Rusya'nın kilidi olarak kalmayı sürdürmüştür. 1812'de Napolyonca ele geçirilmiş ancak Napolyon'u püskürtmek isteyen Rus direnişçilerce yakılmıştır. Çarçabuk yeniden inşa edilmiş ve 1917'deki Bolşevik devriminden sonra da bir tadilat görmüştür. Bolşevik devriminden sonra hükûmet merkezi yine Kremlin'e taşınmıştır.

1636, ADAM OLEARIUS

Adam Olearius (yahut Oehlschlaeger) (1599-1671) Holstein Dükü III. Friedrich'in İran'ın Safevi şahına gönderdiği elçinin sekreteri olan bir Alman alimidir. İran'a Moskova üzerinden gitmişler, 1634'te Çar I. Mihail'le bir antlaşma imzalamışlar ve şehri 1636'da tekrar ziyaret etmişlerdir.

Şehir bütün sınırlara neredeyse aynı uzaklıkta, bu mesafe 120 Alman fersahından fazla. Şehrin çapı üç fersah kadar ve hiç şüphesiz eskiden daha büyükmüş. Geçtiğimiz çağın başında yaşayan Krakovlu rahip Matthieu de Michou Moskova'nın kendi devrinde Prag'ın iki katı büyüklüğünde olduğunu söylüyor. Moskova'yı Kırım ve Prekop Tatarları 1571'de, Lehler 1611'de yakmış. Öyle ki geriye Moskova Kalesi'nden başka bir şey kalmamış. Buna rağmen bugün Moskova'da 40 binden fazla ev var ve Avrupa'nın en büyük şehirlerinden biri olduğu su götürmez.

Büyük beyler ve bazı zengin tüccarların tuğla ve taştan inşa edilmiş evleri haricinde bütün evlerin göknar odunundan direklerin ve kavramaların üst üste konarak yapıldığı doğru. Sonra bu evleri ağaç kabuklarıyla kaplıyorlar ve bazen bu kabukların da üstüne turba koyuyorlar. Moskovalıların dikkatsizliği ve ev bakımındaki düzensizlikleri o kadar ileri bir noktada ki haydi hafta demeyelim, ay geçmesin ki bir yerde yangın çıkmasın. Evler çok yanıcı bir maddeden olduğu için de dakikalar içerisinde pek çok ev, rüzgâr güçlüyse bütün bir sokak kül oluyor. Bizim gelişimizden birkaç gün önce şehrin üçte biri yangında kül olmuş. Beş altı yıl evvelse başka bir yangın şehrin neredeyse tamamını yakmış. Bunun tekrarını engellemek Streltsi askerlerinden nöbetçiler ve bekçiler geceleri ellerinde uzun baltalarla sokaklarda geziyorlar. Bir evde yangın çıkınca yanındaki evleri yıkıyorlar ki yangın daha fazla ilerlemesin. Sadece evi söndürmeye çalışmaktan daha etkili oluyor bu. Ayrıca yangın yayılmasının diye pencereler ve kapılar son derece dar, ve sac levhalarla kepenkleniyor.

Böylece içeri kıvılcım ve kor girmesinin önü alınıyor. Ayrıca yangında evi yananların faydalandığı bir kolaylık var burada. Hazır kurulmuş evlerin satıldığı ev çarşılarına gidiyorlar. Çok ucuz bir fiyata temelsiz ev alıyorlar, demonte ettiriyorlar, taşıtıp kısa zamanda önceki evlerinin bulunduğu araziye tekrar kurduruyorlar.

Moskova'nın caddeleri çok güzel ve geniş ama o kadar pis ki yağmurdan sonra bütün sokaklar çamur deryasına dönüşüyor. Bir çeşit köprü teşkil eden o büyük direkler de olmasa insan balçığa saplanıp kalacak. Bu direk köprüleri Strasbourg yakınlarındaki Rhine'daki köprülere benziyor. Bilindiği üzere orada köprüler yağmurlu zamanlarda bir nevi kaldırım görevi de görür.

Şehri dört mahalle yahut mıntıkaya bölmüşler. Birincisinin adı Kataygorod, yani "orta şehir", çünkü diğer mahallelerin ortasında. Bu mahalle diğer mahallelerden Moskovalıların *krasnaya stena* yani kızıl duvar dedikleri bir tuğla duvarla ayrılıyor. Moskova Nehri bu mahallenin güneyinden, Kale'nin arkasından Moskova'ya kavuşan Neglinnaya Nehri'ye kuzeyinden akıyor. Büyük Knez'in Kremlin adlı sarayı normal bir şehir boyutunda. Moskova'nınsa yarısını kaplıyor. Muhkem duvarlarla tahkim edilmiş, önünde iyi bir hendek var ve toprakla istihkam da kurmuşlar. Ortada iki burç var. Bir tanesi çok yüksek ve tıpkı kalenin diğer burçları gibi bakırla kaplı. Bu burca Juan Welike, yani Büyük Yahya diyorlar. Diğer burçtaysa Büyük Knez Boris Godunov'un yaptırdığı on beş tondan ağır çan var. Bu çan yalnızca büyük festivallerde, gelen elçilerin ve hazirunun şerefine çalınıyor. Çalmak için, kalenin avlusunda bulunan yirmi dört adam çanın halatını çekiyor, başka birtakım adamlar da yukarıda çanı ittirerek yardımcı oluyor. Büyük Knez'in sarayı Kale'nin uzak ucunda, patriğin ve devlet yönetiminde yer alan bazı *boyarların* [asilzade] saraylarıyla birlikte. Ayrıca İtalyan mimarisine göre genç prens için inşa edilmiş çok güzel taş bir saray daha var ama Büyük Knez ahşap yapılarda yaşamak taş yapılarda yaşamaktan daha sağlıklı olduğu için ahşap sarayda kalmaya devam ediyor. Hazine odası, ambar ve barut mahzeni de Kale'nin içinde. [...]

Kale'nin önündeki geniş alanda şehrin baş çarşısı bulunuyor. Bu çarşı bütün gün insanla doludur, özellikle de köleler ve aylaklarla. Bütün çarşı, bitişiğindeki caddeler gibi, dükkânla doludur ama her mesleğin bölgesi ayrıdır. Böylece mesela ipekçiyle yüncü ve ketenci, kuyumcuyla saraç, köşger, terzi, kürkcü filan karışmıyor. Her mesleğin ve sanatın kendi sokağı var. Çok büyük bir rahatlık sağlıyor bu; insan bir baktığında arzu edebileceği her şeyi karşısında görüyor. Çarşının ortasında terzi kadınların dükkânları var. Yine burada başka meslekten kadınların da dükkânları bulunuyor. Bunların ağzında yüzükler oluyor, firuze taşları ve yakutlarla çarşıda başka yerde bulunmayan mallar

imal ediyorlar. Rusların azizlerinin resimlerinin satıldığı müstakil bir arasta var. Ancak, Moskovalılar arasında bu suretlerin mal cinsinden bir şeymiş gibi anılmadığı doğru. Bir aziz *satın aldıklarını* söylemezler. O azizi kabul ettiklerini yahut parayla takas ettiklerini söylerler. Bu yüzden bu aziz suretlerinden alacaklarında pazarlık etmezler, ressamın talep ettiği miktarı usulca tezgâha bırakıverirler.

1812, EUGENE LABAUME

Yüzbaşı Eugene Labaume (1783-1849) Napolyon'un 1812'deki Rusya seferinde kurmay subaydı. *Grand Armée*'nin aynı yılın kasım-aralığındaki hezimet ricatından sağ çıkan bir avuç askerden biridir. Fransa'ya dönüşünden sonra sefere dair kaleme aldığı anlatı bu sefere dair yayımlanan ilk eserlerden biri olmuştur.

Derhal Moskova'ya varmak istediğimizden yürüyüşümüze sabahın ilk saatlerinde başladık ve birkaç metruk köyden geçtik. Sağımızda kalan Moskova Nehri'nin kıyılarında muhteşem şatolar vardı. Tatarlar bizi bu mekanların sunabileceği her rahattan mahrum etmek için hepsini yağmalamış. Hasada hazır mahsullerse ya ayaklar altında çiğnenmiş yahut da atlara yedirilmiş. Bütün diyara yayılan otlaklar ateşe verilmiş; çok kesif duman vardı. [...] Saat iki sularında, yüksek bir tepenin üstünden, güneşin şualarının altında bin nefis ve yaldızlı kulenin uzaklarda ateş küreleri gibi ışıldadığını gördük.

Şimdiye kadar gördüğümüz hazin nesnelerin hatırasından daha tatmin edici bu güzel manzaranın verdiği mutlulukla ilerlerken neşemizi dile getirmenin yolunu bulamadık ve hep bir ağızdan "Moskova! Moskova!" diye haykırdık. Uzun zamandır iştihak duyulan bu ismi duyan askerler tepelere akın etmeye, her adımda yeni harikalar keşfetmeye başladılar. Bir tanesi solumuzda kalan, Doğu ihtişamını yansıtan, şık bir mimari ürünü, asil bir şatoya hayran kalıyor; diğeri dikkatini bir saraya yahut mabede yöneltiyordu. Fakat her biri bu engin kentin sunduğu harikulade manzarayla şaşkına dönmüştü. Moskova Nehri güleç kırların arasından akıp beldeyi besliyor, başkent in ortasından geçip her millete has farklı mimari biçimlerini harmanlayacak bir stilde inşa edilmiş ahşap, taş ve tuğla evlerin teşkil ettiği geniş grupları birbirinden ayırıyordu. Değişik renklere boyanmış duvarlar, yaldızlı yahut kurşun ya da kayrak taşıyla

kaplı kubbeler, sarayların terasları, dikilitaşlar ve hepsinden öte çan kuleleri Asya'nın şimdiye kadar sadece Arap şairlerin zengin muhayyilesinde var olduğunu düşündüğümüz ünlü şehirlerinden birinin gerçekliğini gözlerimizin önüne seriyordu. [...]

15 Eylül'de sursuz şehre yaklaştık. Şehrin dış çevrimi olarak sadece basit, topraktan bir sıra siperden ibaretti. Şehrin meskûn olduğuna dair herhangi bir emare yoktu ve şehre geldiğimiz yol o kadar ıssızdı ki ne bir Rus ne de bir Fransız askerine rastladık. Çığlık yahut gürültü duyulmuyordu. Bu korkunç yalnızlığın ortasında yürüyüşümüze devam ettik. Mutlak endişenin avıydık şimdi ve o endişe şehrin merkezinden sütun şeklinde yoğun bir duman yükselmeye başlayınca ikiye katlandı. Bu yangının sebebini öğrenme hevesiyle, bastırılmaz merakımızı giderecek birini beyhude aradık. Merakımızı gidere-meyince de sabırsızlığımız ve telaşımız çoğaldı.

1839, MARQUIS DE CUSTINE

Fransız asilzade ve romantik romancı Astolphe-Louis-Leonor, Marquis de Custine (1790-1857) en çok 1839'da Rusya'yı gezip seyahatname yazmasıyla ünlüdür. Kendisi de muhafazakâr olmasına rağmen Rus otokrasisi karşısında dehşete düşmüş ve kanlı sonuçlarını betimlemiştir. Yine de Moskova'nın fiziki güzelliğinden etkilenmiştir.

Bir kule kalabalığı yolun tozunun, bu mahallerin yaz güneşinin altında dalgalanan toprağın ve neredeyse her zaman uzaklara perde olan pusun üstünde ışıldıyordu. [...] Gözlerimizin önünde yabani ve kasvetli ama okyanus gibi de haşmetli bir coğrafya serildi. Arazinin ortasında, dehşetli boşluğu doldurmak için, şiirsel bir şehir yükseliyordu ki mimarisi bilinen bir isme yahut malum bir modele uymuyor.

Bu manzaranın kendine haslığını anlatabilmek için okura öncelikle Grek kiliselerinin bildik planını hatırlatmak gerekir. Bu kutsal yapıların zirvelerinde hep birkaç kule olur. Bu kuleler biçim ve yükseklik açısından muhtelifirler ama sayıları en azından beştir. [...] Ortadaki kule en uzun olur, diğer dört kule saygıyla bu merkezî kulenin etrafını sarar. Biçimleri değişir, bazılarının tepesi serpuşlu başları andırır. Bazı kiliselerin dışı boyalı ve yaldızlı muazzam kuleleri bir piskopos serpuşuna, mücevherlerle süslü bir papa tacına, bir Çin kame-

riyesine, bir minareye ve bir papaz şapkasına benzetilebilir. Genelde sivri bir noktayla son bulan, kâse biçimli basit bir kubbe teşkil eder. [...]

Yaldızlı yahut metal levhalarla kaplı parlak zincirler ufak kulelerin haçlarını merkezi kuleyle birleştirir ve bu metal ağ bütün şehrin üstüne yayılır ve resimle bile aktarmanın imkânsız olduğu bir etki yaratır. Kulelerin bu mukaddes lejyonu insan suretiyle hiçbir kesin benzerliği olmasa da kiliselerin ve şapellerin zirvelerinde toplanmış bir grotesk şahsiyetler zümresini, şehrin tepesinde süzülen bir fantomlar falanksını temsil eder.

Mistik kubbelerin dışı [...] yabancıya Şam çeliğinden bir zırhı hatırlatır. Güneşin altında farklı farklı ama hep parlak renklerle ışıldayan pullu pullu, mineli, boncuk boncuk, çizgili ve ekose çatılar yabancıyı en canlı bir hayranlıkla çarpar. O donuk su yeşili rengiyle çöl, sanki, bu sihirli çıbanlar şebekesiyle aydınlanır. Bu havai şehirde ışık oyunu güpegündüz, insana bir cevahircide gördüğü lambalardan yansıyan ışıltıları hatırlatan bir fantazmagorya² türü vücuda getirir. Bu değişduran renk tonları Moskova'ya diğer büyük Avrupa şehirlerinde bulunamayacak bir manzara katar. Gökyüzü, böyle bir şehrin tam ortasından temaşa edildiğinde, eski tablolarındaki gibi altuni bir şaşadır. [...]

Petrovski'yi geçtikten sonra bu efsun peyderpey azalır. Bu yüzden Moskova'ya girerken kendimizi rengarenk bir rüyadan son derece tatsız ve yavan bir gerçekliğe uyanıyormuş gibi hissettik: Moskova bünyesinde gerçek bir sanat abidesi bulundurmayan devasa bir şehir; şöyle ki burada temyiz ve mütalaa yoluyla takdirleri toplayacak tek bir nesne yok. Avrupa'nın bu kadar ağır ve garabet bir kopyası karşısında hayretle soruyoruz: Daha az evvel hayaleti bizi hayranlığa gark eden Asya'ya ne oldu? Moskova dışarıdan bir bütün olarak seyredildiğinde *sylph*lerin bir yaratımı, bir *kimera*lar dünyası. Ancak, yakından ve teferruatlı incelendiğinde düzensiz, tozlu, taşları düzgün döşenmemiş, yapıları kötü inşa edilmiş, nüfusu az ama kendisi kocaman bir ticaret kenti. Kısacası Moskova hiç kuşkusuz kudretli bir elin eseri, fakat bu el güzellik fikri tek bir *chef-d'oeuvre*³ üretememiş bir kafaya ait. [...]

Yine de Moskova denen şu alçı, tuğla ve tahta kargaşasının arasında iki şey gözü hep kendine çekiyor: biri Aziz Vasiliy Katedrali, diğeri Kremlin. Kremlin ki bizzat Napolyon bile ancak birkaç taşını sökebilmiştir. Beyaz, düzensiz duvarları ve birbirinin üstünden yükselen burçlarıyla bu devasa yapı da bizatihi bir şehir kadar büyük. Moskova'ya girdiğim günün sonunda hisarın içindeki

2 Fantazmagori veya fantazmagorya, eski Yunancada "aldatıcı görüntüler" manasına gelen bir terimdir. Projektör ile yapılan görüntü oyununa da bu isim verilmektedir.

3 (Fr.) Başyapıt anlamına gelir.

kiliselerin ve sarayların grotesk yığını, loş çizgili bir arka planın önünde, tasarımı zayıf ve renkleri soğuk hâlde yükseldiler. Fakat biz hâlâ sıcaktan yanıyor, tozdan nefessiz kalıyorduk ve sivrisinekler her tarafımızı yiyordu. Güney coğrafyalarına renk veren sıcak mevsimlerin uzun sürmesidir. Kuzeyde yazın etkilerini hissediyoruz ama kendisini görmüyoruz. Hava bir anlığına nafile ısıtıyor, toprak burada hep renksiz. [...]

Moskova'ya ilk girerken şiiri ve hatta tarihi unuttum. Sadece görmekte olduğum şeyi düşünüyordum. Bütün büyük şehirlerin kenarlarında benzer sokaklarda bulunduğum için, gördüklerim çok çarpıcı gelmiyordu bana. Diğer bulvarlara benzeyen bir bulvarı geçtim, sonra yumuşak bir yokuştan inip kendimi düz ve güzel sıra sıra taş evin arasında buldum. Sonunda Dimitriyskoy Caddesi'ne vardım. Buradaki bir İngiliz otelinde bana güzel ve rahat bir oda ayrılmıştı. Petersburg'da Madame Howard'a beni tavsiye etmişlerdi de pansiyonuna ancak öyle girebilmiştim. Bu kadar evhamlı olduğu için onu kınamamaya özel dikkat gösterdim çünkü işletmesinde geceleri rahat uyuyabilmenin bedeli işte bu temkindi. Herhangi bir yerde nadir görülen, Rusya'daysa düpedüz mucize olan o temizliği sürdürebilmesi, avlusuna Rus hizmetçilerin kaldığı ayrı bir bina inşa ettirmesi sayesinde. [...]

Moskova sokaklarında beni çarpan ilk şey Moskova halkının Petersburg halkına göre daha canlı, serbest ve dikkatsiz olmasıydı. Burada imparatorluğun kalanında meçhul bir serbestlik solunuyor. Hükümdarların eski şehirden gizliden gizliye tiksınmesini bunu fark edince anladım. Rus hükümdarları bu eski şehri överler, ondan korkarlar ve kaçarlar. Çar Nikola, ki iyi bir Rus'tur, Moskova'yı çok sevdiğini söylüyor: Ama onun da bu şehirde, buradan öğrenen seleflerinden daha çok kaldığını görmüyorum.

1931, BERNARD PARES

Seçkin Rusya tarihçisi Bernard Pares (1867-1949) Sovyetler Birliği'nin liberal bir tenkitçisiydi ama 1930'ların sanayileşmesinin Rus halkının güçlenmesini sağlayacağına dair, kitabı *Moskova'da Bir Sovyet Tenkitçisi*'nde de dile getirdiği (1936) romantik umutlar besterdi.

Otele vardıktan sonra bir saat geçmeden sokaklarda özgürce gezmeye ve bayramı kutlayan kalabalıkların arasına karışmaya başladım. Bazı arkadaşlarım so-

kakta olduğum süre boyunca takip edilmediğime inanmadı. Ezelden o tarz şeylerin kokusunu alırım, o yüzden tetikteydim. Ancak, fark edilecek bir şey yoktu. Çok geçmeden takip edilme fikri hepten silindi aklımdan. Ne zaman canım istese dışarı çıktım ve aklıma esen istikamete doğru arşınladım sokakları. [...]

İlk hissim [...] bütün bunların basitliğine duyduğum şaşkınlıktı. Petersburg yahut Petrograd yahut da Leningrad, hangi adını kullanmak isterseniz kullanın, nefret ettiğim bir yerdi. Öyle ki yıkılıp gitse üzülmem. Ama Moskova bir evdi benim için, hâlâ öyle, belki başka birinin evi ama yine de bir ev. İnsan burada Rus milletin kalbinde olduğunu hissediyor, ki ne adla çağrılırsa çağrılısın, Rus milleti hâlâ Rus milleti. 1898 senesinde Moskova'da öğrenciyken sırf o ev hissini duyabilmek için her gün Kremlin'den geçerdim. Şimdi, gerçi Kremlin tarihte olduğu gibi hisar görevine iade edildi ve artık komünizmin hisarı oldu ama olsun, şimdi de sürekli etrafında dolaşıyor, yanından geçiyordum. Otelimden de tamamen görünüyor. Eskisi gibi yine orada Kremlin, ama bu defa farklı amaçlar için kullanılıyor. Kayda değer tek fark bütün kapılara ve zirvelere büyük, yıldızlı birer yıldız eklenmiş olması. Ama buna da çok geçmeden alışılır. [...]

İşte böyle sürekli sokaklarda geziyordum. Büyük mağazalara girip çıkıyor, müşteri akınlarını ve her malın oluşturduğu muazzam birikintileri izliyordum. Gördüklerim bana Londra'da Noel öncesi yapılan alışverişleri hatırlattı. Buraya gelmeden hemen önce şahit olmuştum o kalabalığa. Moskova'da "Selfridge" yahut "Ordu ve Donanma Mağazaları" devlete ait olabilir -hem bunun ne sakıncası var ki?- ama faydalı şeylerin bolluğu ve yoğun alışveriş burada da aynı. Hiçbir yerde lüks eşyaların fazlalığına dair bir emare göremedim. Şıklığa dikkat edildiğine dair bazı alametler vardı ama genel izlenimim refah arttırıcı ürünlerin alındığı yönündeydi. Hem önceden bildiklerim hem de Moskova'da duyduklarım dolayısıyla durumun iki yıl önce tamamen farklı olduğunun bilincindeydim. Hakikaten de genel bir tatmin ve yenilik, hatta şaşkınlık hissi vardı.

Sokaklarda yürürken kulağımdan küçük Rusça parçaları akıp gidiyor. Londra'da da duyabileceğim sıradan hoşbeş bu; dürüst, açık, dostane ve gündelik konular üstüne. Rusya'da aileye geçmişte nasıl hücum edildiğini ve bunun hukuk alanında da birtakım yansımaları olduğunu biliyoruz ama burada aileler eskiden nasılsa hâlâ öyle. Hâlâ anneler babalar evlatlarının elinden tutuyor ve hayatın tadını birlikte çıkarıyor. [...] İnsanlar iyi giyimliydi, özellikle de çocuklar; edindiğim izlenim aynı zamanda iyi de beslendikleri yönündeydi. Bunu bilhassa işçi kulübünde fark ettim. [...]

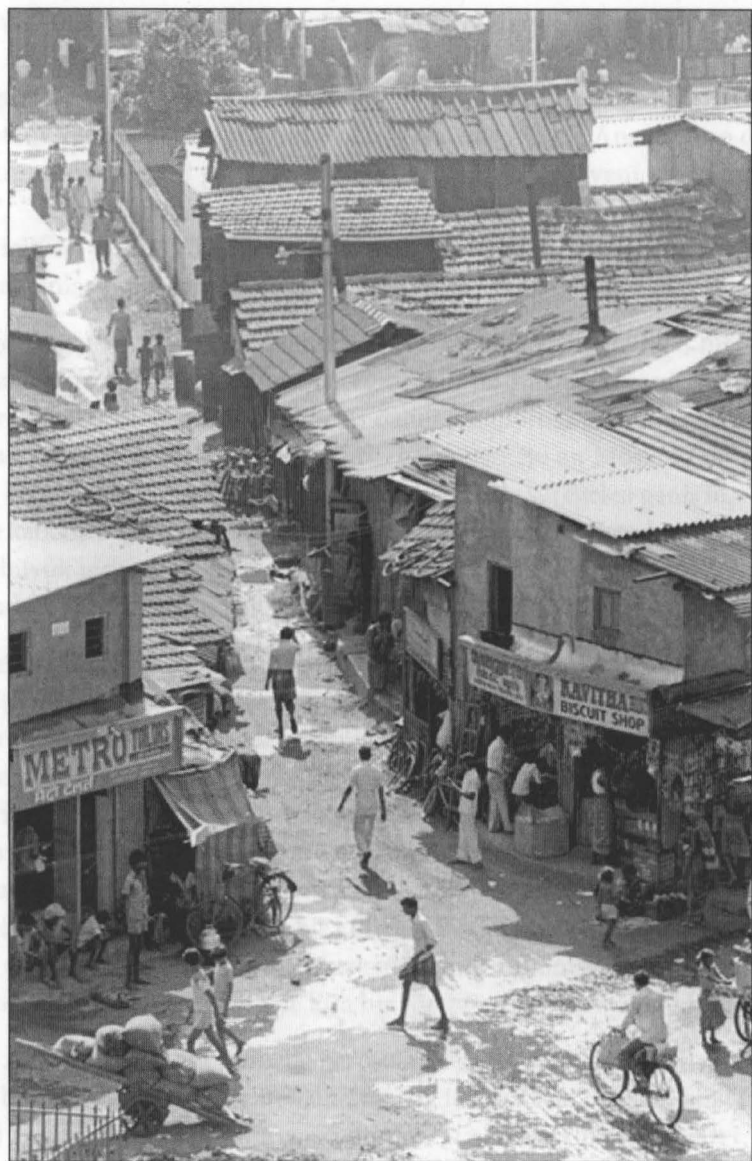
Halktan kalabalıkların arasında kendimi hep evimde hissetmişimdir [...] çünkü geçmişte beni en çok hayran eden o muazzam yeraltı Rusyasıydı. Bu şekilde "halkın göbeğinde" olduğunuzda kişisel endişeler, hatta şahsi alâmet-i farikalar

ortadan kayboluyor. Güler yüzünü herkesle eşit miktarda paylaşıyor ve her fırsatta bir arkadaş ediniyorsunuz. Rusçayı söktüğünüz an sesler ve görüntüler size de herkese olduğu kadar alelade gelmeye başlıyor ki buna sokaklarda bol bol görülen posterler de dahil. Bu posterler kızıl zemin üzerine yerleştirilmiş beyaz harflerden müteşekkil kısa, okunaklı cümlelerden ibaret. Her yerdeler. Şehrin batı yakasının yeni eğlence alanı olan Dinlence ve Kültür Parkı'nda gördüğüm birkaçını not aldım. Korkunç bir don vardı ve yağmur çiseliyordu. Buz pateni yarışmalarına dair tasarılar suya düşmüştü. Ancak yine de herkes memnun ve keyifli görünüyordu. [...] "Yeni yıla ve yeni zaferlere selam olsun!", "Yaşasın fiziki kültürün dostu yerli, biricik Stalinimiz!", "Ekim ayı benim için ne yaptı?", "Sabunumuz olmalı!", "Rusya büyüyor ve güçleniyor!" ve en yaygınlarından biri olan "Devrim komiteleri her sorunu çözer!" [...]

Tabii gördüğüm herkeste, en somurtkan ve mutsuz kişilerde bile, menfur bir hükûmetten ne zaman azat olunabileceğine dair bir merak da vardı. Bu noktada tabii Aralık 1932'de uygulamaya konan dahili pasaport sistemi dolayısıyla Moskova'dan kovulan insan kitlelerini hatırlamak lazım. Şu an Moskova'da yaşayan herkes, ki bu üç milyon küsur insan demek, her yerde süregelen geniş inşaat projelerine katkıda bulunarak Moskova'da yaşama hakkını kazanmak zorunda. Yani herkes büyük girişimde bir pay sahibi ve burada geçirdiğim bir ayda anladım ki birisi sadece Moskova'dan bahsediyorsa, bu kârlı olduğu için öyle yapıyordur.

Kendime şu soruyu sorup durdum: Bütün bu insanların ne kadarı halk? Bir başka deyişle hükûmetin genişlettiği kamu desteği, hem iki yıl önceki ziyaretçilerden öğrendiklerimle hem de devrim öncesi çağa ait son derece berrak kendi hatıralarıma dayalı içgüdülerimle kıyaslayınca, ne kadar geniş bir daireyi kapsıyor? Hükûmet hangi noktaya kadar halkına yabancı? Çarlık zamanında hükûmetin halktan son derece kopuk olduğunu mutlak surette hissediyordum. O devirlerin bakanları, özellikle de Çarlığın son yıllarındaki bakanlar, çoğunlukla, çok dar ve hiçbir surette seçkin olmayan bir kitleden rastgele seçildiği aşikâr adamlardı. Ben de tabii ki Rus halkının devlet kademelerinde bulunmaya başlamasını görmek isteyenlerdendim ve 1917'de kısa bir süreliğine o tatmini yaşadım.

Ama o zamanlar bile son raddede gerçek, üç aşağı beş yukarı sınırları çizilebilen bir bariyer vardı ki Rus entelijansiyasıyla Rus halkını birbirinden ayırıyordu. [...] Her sınıftan eğitimli Rus, ki bunlara devlet yetkilileri, askerler, öğretmenler, devrim propagandistleri de dahildi, bana sanki halkı kendi verecekleri dersleri bekleyen bir alıcı kitle olarak görüyormuş gibi geliyordu. Şu kadarını söylemeli ki bugün Moskova'da bu bariyer ortadan kalkmış görünüyor. Devlet dairelerine ve büyük devlet kurumlarına yaptığım ziyaretlerde görevlilerin hep halktan olduğunu gördüm.

MUMBAİ (BOMBAY)

Antik Hint sahil kenti Mumbai bir grup ada üzerine inşa edilmiştir. Şehir 16. yüzyıldan itibaren Batılılarca Bombay olarak bilinmeye başlamıştır. 1503'ten 1661'e kadar Portekizlilerin elinde kalan şehir İngiliz hükmüne girdikten sonra Britanya menşeli Batı Hindistan Şirketi'nin karargahlarından biri olmuştur.

Hindistan'daki İngiliz etkisinin gitgide artmasıyla birlikte, 19. yüzyılın ortalarında Bombay gelişmeye başlamıştır. (Adalar birleşmiştir.) 1860'larda buradaki pamuk endüstrisinde devasa bir büyüme kaydedilmiştir. Ancak, Bombay bu tarihte Avrupa'yla Hindistan arasında seyahat edenler için zaten önemli bir limandı. Bu rolü 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından hızla daha da kıymetlenmiştir.

Bombay Hindistan'ın en Batılılaşmış kenti olmasına ve bu haseple, yükselen Hint milliyetçiliğine en çok katkıda bulunan şehir olmasına rağmen 1896'da ciddi bir veba salgını ve bu salgın sonucundaki nüfus azalması bir derece ekonomik durgunluğa sebebiyet vermiştir. 1947'de Hindistan bağımsız olduktan sonra şehir daha da büyüyerek Hindistan'ın en büyük şehri olmuş ve 1995'te tekrar Mumbai adını almıştır.

1786, WILLIAM FRANCKLIN

Doğu Hindistan Şirketi'nin alt kademe askerlerinden olan William Francklin (1763-1839) Bombay'ı 1786'da Bengal'den İran'a giderken gezmiştir. Şehri ve savunma olanaklarını bir asker gözüyle değerlendirmiştir. Gerçi onun anlattığı "balık" daha gizemlidir. Francklin daha sonraları Hint tarihi ve kültürü alanında güzide bir alim olmuştur.

Bombay Adası İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin mülkiyetindedir. 19. kuzey paralelinde ve 72,38. doğu meridyeninde, Konkan kıyısındadır. Portekiz prensesinin II. Charles'la evliliğinde İngilizlere çeyiz olarak verilmiştir. Bombay limanı üç yüz yelkenli gemiyi son derece emniyetle barındırabilir: Ayrıca burada Majestelerinin filosundan ve başka donanmalardan gemilerin tamir edildiği, tadilat geçirdiği ve deniz yolculukları için mükemmelen teçhiz edildiği kusursuz bir rıhtım da vardır. Yine burada her çeşit aracı da inşa ederler, tersanedeki işçiler son derece usta ve mahirdir; İngiltere'deki en iyi tersane işçilerinden aşağı kalır yanları yoktur. Ada çok güzeldir ve ebadına göre dünyanın en çok nüfuslu adalarından biridir. Gucerat'tan olduğu kadar Dekan'dan, Malabar'dan ve Koromandel'den de tüccarlar ve başkaları gelip buraya yerleşirler. Gucerat'tan gelenler arasında pek çok Parsi¹ aile vardır. Bunlar antik Mecusilerin, yani ateşperestlerin zürriyetidir. Çoğu taşralı tüccarlardır, kendi inançlarını paylaşanların oturduğu adalara büyük hizmetler ederler. Çok zengindirler ve her çeşit ticari iş onların elindedir. [...]

Bombay Adası'nın uzunluğu sekiz, çapı yirmi mildir: Ada'nın en kayda değer doğal özelliği küçük bir balıktır. Bu balık, kendisini gören bir beyefendinin tarifine ve benim kendisinden aldığım bilgiye göre, midye şeklindedir. Yaklaşık dört inç uzunluğundadır. Sırtında, başına yakın bir noktada, küçük bir

1 İranlı Zerdüştler.

kapakçık vardır. Bakınca bu açıklıkta koyu mor bir sıvı keşfedersiniz. Bu sıvı bir kumaş parçasına damlatıldığında rengi kalır, çıkmaz. Bu balık en çok eylül ve ekim aylarında bulunur. Gözlemlendiğine göre dişilerde söz konusu kapakçık yoktur, ki balığın cinsiyeti böylece rahatlıkla ayırt edilir. Bu balığın Romalıların resimlerini mükemmelen boyamasına vesile olan ve benzer şekilde Sur kıyılarında bulunan antik Murex'le, bir çeşit kabuklu deniz hayvanı, aynı tabiatı paylaşması ihtimal dışında değildir.

Şirketin bu şehirdeki silahlı kuvveti sekiz tabur *sepyodan*, bir bölük Avrupa piyadesinden ve yine Avrupalı topçuların ve mühendislerin teşkil ettiği bir birlikten ibarettir. Geçtiğimiz uzun ve ağır savaşta Bombay'ın askeri birlikleri kendisini hassaten göstermiştir. Bedanore seferiyle Tellicherri ve Mangalore kuşatmaları uzun süre zihinlerde yüksek askeri kabiliyetin ve Bombay birliklerinin cesaretiyle ağır vazife şartları altındaki sabrının nişanesi olacaktır. Bu adadaki koyun ırkı çok vasattır ve temel yaşam malzemeleri burada Hindistan'ın başka yerlerinden çok daha pahalıdır.

1853, BAYARD TAYLOR

Amerikalı edebiyatçı Bayard Taylor (bkz. Kanton maddesi) Bombay'ı Britanyalı Doğu Hindistan Şirketi egemenliği altındaki son yıllarında görmüştür. Çünkü İngiliz kraliyeti 1858'de Bombay'ı doğrudan kendisine bağlamıştır.

Şehre yarım mil kalıncaya kadar muhteşem körfezde usulca ilerledik. Kıyıları sığ; demir atmış gemilerin arkasından, kahverengi kiremitli sıra sıra çatıdan ve Gotik bir kilise kulesinden başka bir şey görünmüyordu. Diğer yandan Elephanta ve Panwell adalarıyla Maratha Sıradağları akşam güneşinin altında harikulade aydınlı. Ama onlara hayranlık duymaya vakit olmadı pek; demiri attık ve endişeli arkadaşlarla akrabaları taşıyan küçük bir tekne filosu çevre mizi sardı. Güverte bir bagaj piramidiyle doluydu; her tarafta gürültü ve telaş hüküm sürüyordu. Burada neşe çığlıkları şurada hıçkırıklar, burada kavuşma şurada elveda... Hayatın dramından pek çok sahne aynı anda canlanıyordu. Iş başa düştüğünden, kargaşadan kendim kurtulmaya karar verdim. Bana hitap eden ilk yerliyi kabul ederek diğer yolcular daha ayrılma düşüncesini bile üretmemişken kıyıya doğru yola çıktım.

“Rupî,” dedi teknenin kaptanı üç parmağını göstererek. “Ek!” (bir) dedim ben de. İki parmağa düştü. Ben yine “ek” dedim ve böylece kıyıya bir rupiye çıktım. Suyu uzun bir merdivenle inilen taş bir iskeleye geldik. İskelenin üstü beyaz elbiseli ve kırmızı sarıklı yerlilerle doluydu. Aralarında otel işletmecileri de vardı, çok geçmeden gönlümce bir otel buldum. [...] İskelenin yanında taksi faytonları, briçkalar, hamallarıyla birlikte tahtirevanlar vardı. Elimden geldiğince Hintli olabilmek için, sonuncuyu seçtim.

Minderli bir kutunun içinde yatıp ağırlığını (ki ben tüysiklet değilimdir) dört adamın omuzlarına vermek hoş bir duyum değil. İnsanların enselerinin binek taşı, başlarınınsa top yerine geçtiği despotizmin icadı bir taşıma yolu bu. Ben şimdiye kadar tahtirevana gönlüm rahat binemedim, sanki hamallarımı yaralıyormuş gibi hissettim kendimi hep. Benim de bacaklarım yok mu, niye adamcağızlar ağırlığımı altında inleyip titresinler? Ama yine de, ikaz ediyorum sizi, hiçbir şey onları benim kendi bacaklarımı kullanmam kadar mutsuz etmez. Omuzlarına keçeler koyup tahtirevanın sırtıklarını bu keçelerin üstüne yerleştiriyorlar. Yavaş, kayarcasına yürüyorlar; neredeyse dizlerini hiç büküyor, ayaklarını yerden handiyse hiç kaldırmıyor. Hareket hissi hoş; ancak, sırt üstü yatmanız gerektiğinden yanından geçtiğiniz nesneleri pek kusurlu bir manzara ile seyredebiliyorsunuz. Hindistan’ın bir ucundan diğerine bu surette seyahat edebilirsiniz ama bu tatminkâr olmayan ve pahalı bir yolculuk biçimidir. Ben de müteakip gezilerimde tahtirevana elimden geldiğince az başvurdum. [...]

Bombay bir şehir olarak gezgine pek ilginçlik sunmuyor. Tamamen modern bir şehirleşme var burada, şehrin yarısından fazlası da Avrupalı görünümlü. Şehir iki kısım. Birinci kısım Kale. Adı üstünde burada eski müstahkem Portekiz kalesi var, etrafı hendekle çevrili. Körfez kıyısı boyunca yaklaşık bir mil uzanıyor. Hendeğin dışında geniş bir kordon var ki onun da ötesinde, kuzey yakasında, yeni bir şehir büyümüş. İstihkamların bir müdafaa değeri yok, hendeğin suyunda sivrisinek üreyip sıtma yayıyor ve ben bu surların çok uzun zaman evvel niye yıktırılmadığını anlayamıyorum. Şehrin kalenin içinde kalan kısmı aşırı kalabalık. Sokakların çoğu dar, karanlık ve kirli, ve evlerin çoğu ahşap olduğundan kent yangın tehlikesine de çok açık. Bombay’daki nüfus ve ticaret son birkaç yılda o kadar çok arttı ki bu eski müdafaa tesisatlarını tutmak muazzam bir uygunsuzluk. Eski uygulamaları muhafazada o kadar ileri gidilmiş ki şehrin kapılarından birinde, yirmi sene önce bir barut mahzeni olduğu için, tütün içmek yasak. Kale’nin güneyinde suda bir toprak parçası var. Burası önceden Colaba Adası’yıymış ama şimdi bir dolgu yolla Bombay’a bağlı. İşte burada bir fener var. Kuzeybatıda, şehrin ötesinde Malabar Tepesi yükseliyor; geniş, az râkımlı, açık denize nazır bir tepe bu. Üstünde hep bahçelerle yerli ve Avrupalı tüccarların kır evleri var. [...]

Arkadaşım Cursetjee Merwanjee bir ikindiyin bana Bombay'ın civarını gezdirdi. Asker çadırları ve subayların bambu kulübeleriyle dolu kordonu geçince, tamamen yerlilerce meskûn dış kente geldik. Burada evler iki yahut üç katlı, önlerinde kameriyeler var. Bu kameriyelerden pek çoğunda eski ama sevimli bir görüntü mevcut; sebebi kendilerini süsleyen merak uyandırıcı şekillerde oyulmuş direkler ve siyah ahşaptan kaplamalar olsa gerek. Evlerin aralarında grup grup güzel kakao palmyeleri var. Çatılardan yukarı yükseliyor ve tüylü dallarını kalabalık yola uzatıyorlar. Vilayet konağının dışı gölgelik, burada tropikal taze liğın ihtişamı hâkim. Yollar hayranlık uyandırıcı. Öğlen vakti sütun gibi gövde lerinin arasından altın gün ışığı dökülen kakao, palmye ve hurma ağaçlarının gölgelerinin vücuda getirdiği serin alacakaranlıkta hiç pürüzsüz ilerledik. Kızıl *sagittaria* alev misali yapraklarını taraçalara uzatmıştı; çeşit çeşit akasya ağacı nın dalları süt süt çiçek salkımlarıyla doluydu. Her kapı önünde sonu muhte şem güney çiçekleriyle dolu bir sayfiye kameriyesine varan, güzel saksılardan bir yol bulunuyordu. Bu şekilde millerce ilerledik, Malabar Tepesi'ni ve Hint Okyanusu'nun kıyılarını gezdik. Uzaklarda bir periler diyarının dağları gibi ışı ldayan, gurup vaktinin tesiriyle morarmış Salsette tepelerine kadar gittik.

1939, JOHN MACCALLUM SCOTT

John MacCallum Scott (1911-?) İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Bombay'ın hem Hindistan şartlarında sıra dışı biçimde Batılılaşmış bulunduğu hem de Hint milliyetçiliği hareketinin kalelerinden biri olduğu bir dönemde, Malay Yarımadası'nı ve Hindistan'ı gezen ve gördük lerini *Doğu Yolculuğu* (1939) kitabında anlatan bir İngiliz liberal siyasetçidir.

Bombay başına buyruk. Doğu kentinden ziyade Avrupa kenti. [...] Hindistan'da ilk tecrübesini yaşayan, buralara yeni gelen seyyah; Bombay'ı görünce ilkin muazzam bir göz kamaşmasına tutulur. Ancak, yolculuğunun sonunda Bombay bir hayal kırıklığına dönüşür. Geniş bulvarları ve devasa apartman ları fazla modern ve temizdir. Deniz kıyılarındaki gezinti yerleri ve sofistike dans salonları, onca şey görmüş seyyahın dışının kovuğunu doldurmuyor. [...]

Ancak, Bombay devrinin simgesi. Hindistan'ın geleceğine yollanmış bir keşif kolunun ta kendisi. Burada yeni bir Hindistan tavında dövülüyor; kendine rağmen dönüşecek bir Hindistan bu; hem de silah zoruyla değil, rupi uğruna.

Bombay Milyonerler Şehri olarak da bilinir. Burada muazzam ticari ve endüstriyel girişimler bulunur; demiryolu şirketleri, azim ticaret sistemleri ve bankalar bu şehrin arka sokaklarında ufak başlangıçlarla doğup büyümüştür. Daha fazlası da yolda. Bu şehir iş dünyasının bakış açısını Hindistan'daki diğer bütün şehirlerden daha çok sahiplenmiştir. Hemşerileri sürekli iş fırsatı ararlar. [...]

Bombay'ı bugünkü hâline getiren birbirinden çok farklı iki faktör vardır. Bunlardan birincisi coğrafi konumudur. Burası Batı'dan gelen gemilerin ilk durağıdır. [...] Kral naibinden kıdemsiz devlet memuruna kadar, Hindistan'a gelen bütün Britanyalılar gemiyle önce buraya gelir ve Delhi'ye, yahut tayin edildiği yer neresiyse oraya, trenle buradan gider. İzin alıp memlekete dönerken yahut Hindistan'a elveda ederken de gemiden gördüğü son şey, bu şehrin arkasındaki tepeler olur. [...] Bombay'da sık sık turistler de görülür. Dünya turuna çıkanlar burada birkaç gün kalır, otellerde ve gece kulüplerinde âlem yapar. Sonra da aynı şeyi başka yerlerde yapmak üzere yola devam ederler. [...]

Akşamları su kenarında yürürdük. Hataya düşmeyiniz, Bombay çok güzel bir şehirdir. Çevresi yumuşak tepeler ve denizle sarılıdır. Gurup vakti burada yürümek Hindistan'daki yapılabilecek en güzel aktivitelerden biridir. Sık sık "Hint Geçidi'ne" [*Gateway of India*], kral naibinin Hindistan'a ilk geldiğinde Hintli prenslerin biatini kabul ettiği, su kenarındaki o görkemli binaya giderdik. Akşamları orada binlerce kişi toplanır, aşağı yukarı dolaşır, kadınlar erkeklerin arasına rahatça karışırdı. [...] Kıyafetlerine bakılırsa Oxford'dan çıplayıp gelmiş genç Hintliler de spor arabalarla su kenarına gelirdi sıkça. Üstelik, sanki Hint kadınının çektiği bütün imkansızlıklar geçmişte kalmış gibi, arabalarında kızlar da olurdu.

Bazen otellerden birine dansa giderdik ve masalarda oturmuş Hintli güruhları görürdük. Kusursuz giyimli erkekler, altın ve gümüş sırmalar içinde ısıltılı sarileri içinde çok hoş görünen kadınlar...

1962, V. S. NAIPAUL

Bombay'da zenginle fakir arasındaki çarpıcı tezada pek çok yazar dikkat çekmiştir. Buradaki yoğun yoksulluk pek çok gezginin de dikkatini çekmiştir. Trinidad doğumlu, Hint soyundan romancı V. S. Naipaul (1932-2018) Bombay'ı 1960'ların başında gezmiştir. *Bir Karanlık Alanı*'nda (1964) tasvir ettiği kasvetli Hint hayatı kitabın Hindistan'da yasaklanmasına sebep olmuştur.

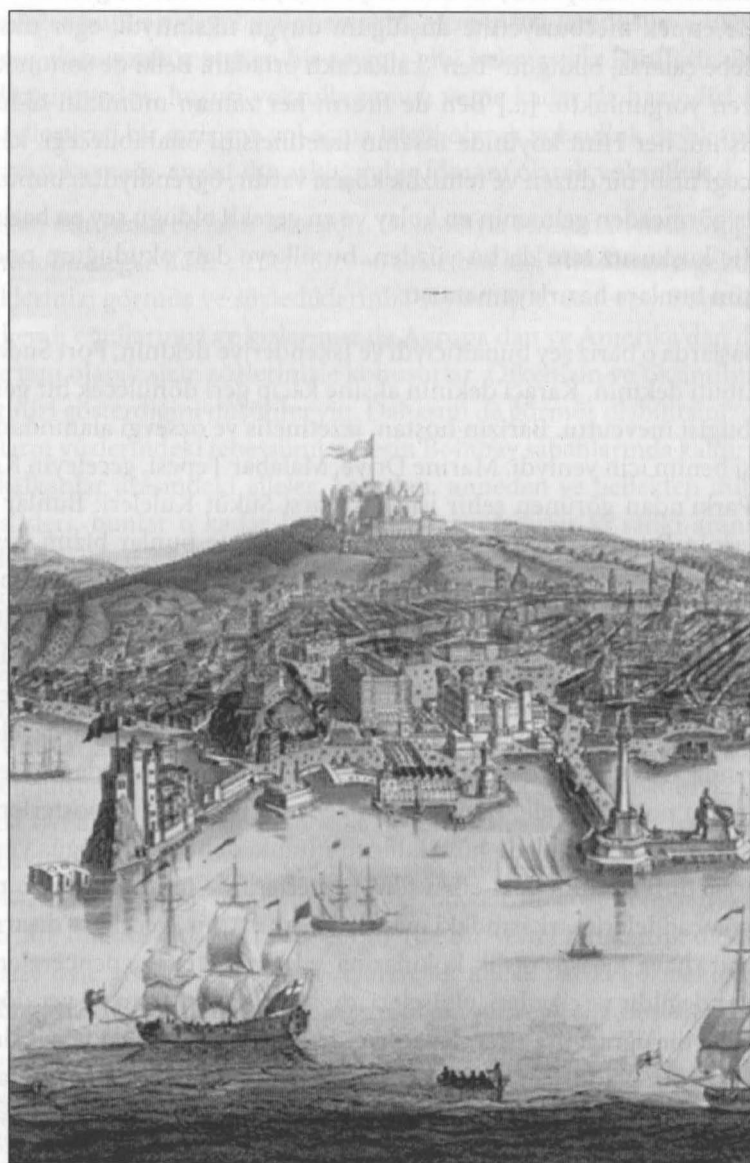
Uzun yıllardan sonra Bombay'a döndüğünde rıhtımda bavullarının arasında oturup ağlayan Sih'in hikayesini anlatırlar. Hindistan'daki fakirliğin nasıl bir şey olduğunu unutmuş imiş. Bu hikâye figürlerin ve unsurların düzenlenişiy-le, melodramasıyla, *pathos*uyla tam bir Hint hikayesidir. Her şeyden öte, fakirliğe diğer bütün meşguliyetler arasında zaman zaman düşünüldüğünde en tatlı duyguları tezahür ettiren bir şeymiş gibi bakmasıyla Hintlidir. Bu bizim yoksulluğumuzdur, hususi yoksulluğumuz ve ne kadar da hazindir! Bir öfke yahut iyileştirici bir girişime yol açma isteği olarak yoksulluk değil; tükenmez bir gözyaşı kaynağı, en saf duyarlılığın bir idmanı olarak yoksulluk. [...]

Hindistan dünyanın en fakir ülkesidir. Dolayısıyla Hindistan'ın fakirliğini göz-lemlemek bir değer ifade etmez. Sizden önce bin kişi Hindistan'a gelmiş, sizin gördüklerinizi görmüş ve söylediklerinizi söylemiştir. Sadece yabancılar değil; bizim kendi oğullarımız ve kızlarımız da Avrupa'dan ve Amerika'dan döndük-lerinde tam olarak sizin sözlerinizle konuşurlar. Öfkenizin ve tiksintinizin has-sasiyetinizi gösterdiğini düşünmeyin. Dahasını da görmüş olabilirsiniz: Dilenci çocukların yüzlerindeki tebessümler; serin Bombay sabahlarında kaldırımlarda yatıp kalkanlar arasındaki aileler, babadan, anneden ve bebekten müteşekkil aşk teslisleri, bunlar o kadar kendi dünyalarında ki sanki aranızda bir evin duvarları vardır: Sizin bakışınız mahremiyetlerini ihlal eder, sizin isya-nınız onları isyana sürükler. Oğlanın kaldırımdan kendi payına düşen kısmı süpürdüğünü, döşegini serdiğini, uzandığını görmüş olabilirsiniz: Bitkinlik ve yetersiz beslenme çökük suratında ve minicik bedeninde aşikârdır ama sırt üstü uzandığı yerde sizi, yoldaki döşekler ve reklamlarla, seçim sloganlarıyla dolu ev duvarları arasından yürüyen binleri unutmuştur; sıcağı, fazla solunmuş havayı unutmuştur, elindeki, mavi plastiğe sarılı küçük bir tabancayla bitap bir dikkatle oynar. Onu insanlıktan inkâr eden sizin şaşkınlığınız ve öfkenizdir. Ama bekleyin. Bir altı ay burada kalın. Kış yeni ziyaretçiler getirecek. Onlar da yoksulluktan konuşacaklar, onlar da öfkelerini gösterecekler. Hemfikir olacaksınız onlarla ama içinizde, derinlerde bir yerde rahatsızlık da duyacak-sınız; size öyle gelecek ki bu yeni ziyaretçiler ancak barizi görmektedirler, ve duyarlılığınızın bu kadar doğru bir parodisini görmek sizi hoşnut etmeyecek.

On ay sonra Bombay'ı tekrar gezecek ve histerime hayret edecektim. Hava daha serindi ve Colaba'nın kalabalık avlularında Noel dekorasyonları vardı, kara göğün altındaki pencerelere ışıklı yıldızlar asılmıştı. Değişen benim gö-zümdü. Hint köyleri görmüştüm: Oluklarında yeşil çamur akan, yolu bozuk, dar sokaklar; yarı yıkılmış, sırt sırta kerpiç evler, kir ve gıda ve hayvan ve in-san karışımı, tozun toprağın içindeki bebek, karnı şişmiş, üstündeki sinek-lerle kapkara görünüyor, ama boynunda muska asılı. Yol kenarına pisleyen, açlıktan kırılmış çocuklar görmüştüm; uyuz köpekler dışkıları yemek üzere

kenarda beklerdi. Andhra halkının fizliğini görmüştüm; insana bir tersine evrimin imkanını telkin ediyordu, mahvolmuş bedenlerden mahvolmuş bedenlere bir evrim. Onarıma iktidarı olmayan doğanın kendi kendiyile alayı. Şefkat ve merhamet kâr etmiyordu, umut tasfiye ediliyordu. Hissettiğim korkuydu. Mücadele etmek mecburiyetine düştüğüm duygu tiksintiydi; eğer tiksintim bana galebe çalarsa, bildiğim “ben” kalkacaktı ortadan. Belki de sonunda beni ele geçiren yorgunluktu. [...] Ben de firarın her zaman mümkün olduğunu öğrenmiştim; her Hint köyünde insanın izzetinefsini onarabileceği, kendine gelebileceği nisbi bir düzen ve temizlik köşesi vardır, öğrendiydim bunu. Hindistan’da görmezden gelmenin en kolay ve en gerekli olduğu şey en bariz olan şeydi. Hiç kuşkusuz tam da bu yüzden, bu ülkeye dair okuduğum onca şey beni bütün bunlara hazırlayamamıştı.

Ancak başlarda o bariz şey bunaltıcıydı ve İskenderiye’dekinin, Port Sudan’da-kinin, Cibuti’dekinin, Karaçi’dekinin aksine kaçıp geri dönülecek bir gemi olmadığı bilgisi mevcuttu. Barizin hoştan, izzetinefs ve özsevgi alanından ayrılabilmesi benim için yeniydi. Marine Drive, Malabar Tepesi, geceleyin Kamala Nehru Parkı’ndan görünen şehir ışıkları, Parsi Sükût Kuleleri: Bunlar turist broşürlerinin Bombay diye ileri sürdüğü şeyler. Yine bunlar bizim peş peşe üç günde, üç nazık insanın refakatinde gördüklerimiz. Onlar gösterilmeyene dair bir dehşet inşa ettiler; yüz binlerin Churchgate İstasyonu’ndan bitimsiz bir futbol maçına gidip gelir gibi alelacele, beyaz bir akıntı hâlinde döküldüğü diğer şehre dair. Bu kendini banliyölerin geniş, nefessiz ve bitimsiz ana caddelerinde, dükkân kaosunda, yüksek meskenlerde, çürüyen balkonlarda, elektrik kablolarında ve reklamlarda, daha serin ve daha tatlı bir dünyadan neşet eder görünen film posterlerinde, İngiltere’nin ve Amerika’nın film posterlerinden daha serin ve daha tatlı, daha büyük bir mutluluk, daha geniş göğüs ve kalça, daha bereketli bir rahim vaat eden film posterlerinde tezahür eden bir şehir bu. Ve ana caddelerin arkasındaki avlular: Sıcak artmış, geceleri “dışarı” hissi yok olur, hava karışık pislik kokularına sakince tutunur, pencereler ışıklı dörtgenler değildir ve çizgileri, elbiseleri, mobilyaları, kuyuları ve yer döşemesinden fazla bir uğraşı ifşa eder. Kuzeye giden yolda serin tuğla fabrikalarının bahçeleri vardır: Middlesex olabilir mi burası ama değil, bu fabrikalara bağlı olmayan, yarı yarıya yıkılmış, teraslı evler, fakat şu gecekondulu kasabası, şu çöp yığını. Ve, kaçınılmaz olarak, fahişeler, Hint gazetelerinin “mutlu kızları”. Ama neredeydi, üç umumhanenin aynı binada bulunduğu ve Lucknow’ın sandal yağı parfümlerinin olukların ve helaların leş kokusunu bastıramadığı bu balık istifi semtlerde, neredeydi şu mutluluk?

NAPOLİ

Antik Napoli kenti, ortaçağdan itibaren güney İtalya'nın en büyük şehriydi. 12. yüzyıldan itibaren, Sicilya Krallığı'nın başkenti olarak, sırasıyla Norman, Alman, Aragonlu ve İspanyol düklerin ve kralların eline girmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Katolik karşı devrimciliğinin merkezi olmuştur. 18. yüzyılda yanardağı Vezüv'ün ve 1748'de keşfedilen Roma kenti Pompeii'nin etkisiyle Britanyalı aristokratların "Grand Tour"unun ve daha sonraları, 19. yüzyılda da Amerikalı turistlerin zaruri bir durağı olmuştur.

Napoli 1870'de yeni İtalya Krallığı'na ilhak edilmiştir. 20. yüzyılda organize mafyalarıyla ünlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik bombardımanları (1940-1943) ve 1943'teki özgürleşme bu şöhreti yıkamamıştır.

Pek çok "Grand Tour" durağının aksine Napoli; Pompeii'ye, Capri'ye ve popüler Amalfi sahiline yakınlığına rağmen artık "kaçırılmaması gereken" bir turist destinasyonu değildir.

1782, WILLIAM BECKFORD

Varlıklı İngiliz sanat koleksiyoneri, mimarı ve seyyah William Beckford (1760-1844) memleketindeki bir skandaldan kaçarak İtalya seyahatine çıkmıştır. Napoli'ye vardığında Napoli'nin Burbon kralı, av merakıyla ünlü, I. Ferdinando'nun resepsiyonuna katılmıştır.

Biz Capua'ya varır varmaz gökyüzü karardı, ufku bulutlar kapladı ve tufan gibi öyle bir yağmur yağmaya başladı ki belde sular altında kaldı. Manzaraya genel bir kasvet hakimdi, Vezüv neredeyse keşfettiğimiz an gözden kayboldu. Saat dörtte karanlık iyice çökmüştü, ancak ara sıra yıldırımların kurşuni ışıltısında körfezi ve dağları bir anlığına görebiliyorduk. [...]

Fırtına üç saat şiddetlendi ve biz, Napoli'ye sükûnetli bir akşam, ay ışığı altındaki tatlı kıyıları izleyerek, meydanları ve taraçaları insanla tıklım tıklım, müzikle şenlenmiş bularak gireceğimiz yerde tastamam terk edilmiş karanlık sokaklarda korku ve dehşet içinde ilerledik. Her yaratık kendini evine kapatmıştı, bardaktan boşanan yağmur, akıp giden sel ve bunların şiddetiyle düşen nesnelerin gümbürtüsü dışında hiçbir şey duymuyorduk. Bütün meskenler gibi bizim hanımız da muazzam bir düzensizlik içindeydi, odalarımıza yerleşip birazcık rahatlamadan önce uzun süre beklememiz gerekti. Penceremin altındaki bir hisarın kayalık temellerinde dalgalar kükredi bütün gece ve yıldırımlar gözlerimin önünde ışık oyunları sergiledi.

4 Kasım

Uyandığımda gökyüzü bulutsuzdu ve hava öyle berraktı ki gözüm otuz millik mesafeye rağmen Kapri Adası'nın kıyısındaki kayaları ve hatta bazı beyaz binaları açıkça seçiyordu. [...] Bir saat daha yatağımda uzanıp çarşaf gibi suları izledim ve bir saniye içinde görünüp kaybolan yeğni kayıklarla geçip duran balıkçıların anlaşılmas seslerine kulak verdim.

Gözlerim tamamen açıldığı an (o ana dek nesneleri bilmeden, rüyadaymışım gibi görüyordum) balkona koştum, tırabzanından sarktım ve yüksele yüksele başını mavi eterin içinde kaybeden, eteklerine o bahçeler ve kumarhaneler dünyası yayılmış Vezüv'ü seyrettim. Sonra epey aşağıdaki, bayramlıklarını giymiş insanlarla, at arabalarıyla ve geçit yapan askerlerle dolu sokağa baktım. Ağaçlı, bol renkli Posillipo sahili dikkatimi körfezin öbür tarafına çekti. San Nazaro işte tam da bu kayaların üstünde, bu ulu çamların altında, ay ışığında yahut seher vakti, oturup deniz egloglarını yazmayı itiyat edinmişti. Orada uyurdu; ben de derhal oraya gitmeyi ve kabrine mercan serpmeyi istiyordum. Ancak sabırsızlığımı bastırmam ve grand tuvalet saraya gitmem gerekiyordu.

Bir saray güruhu da aynı angarya dolayısıyla saraydaydı. Dantellere, hele en çok da perukalara boğulmuşlardı. Gördüklerim arasında en görkemlisi olan merdiven sahanlığında temennalar, selamlaşmalardan başka bir şey yoktu. Koca bir piskoposlar ve rahipler kalabalığı merdivenlerden tuhaf bir tantanayla iniyordu. Kalabalığı ite kaka kabul salonuna ulaştım. Majesteleri burada güzel kıyafetlerden ve yapmacık sırtışılarından bir çemberin ortasında yemek yiyordu. Yemeğini bitirdiğinde yirmi uzun boyun öne davrandı, günün en büyük işi olarak kralın elini önce öpme şerefine nail olma yolundaki mücadeleleri pek muhteşemdi. Herkes en iyi hünerlerini sergiledi. Majesteleriye burnunun ucundan başka bir şeyi görmüyor gibiydi ki onun burnunun ucu, hiç şüphesiz, çok önemli bir şeydi.

1838, JAMES FENIMORE COOPER

Amerikalı romantik romancı James Fenimore Cooper (1789-1851) 1820'lerle 1830'ların ilk yılları arasında Avrupa'da birkaç sene bulunmuştur. Gördüklerini 1838'de iki cilt hâlinde yayımlamıştır. İtalya'yı ziyaret ettiğinde turistik ve kültürel açıdan bildik yerleri gezmiştir.

Burada sokak eğlenceleri tükenmiyor. Ne kadar dolaşırsam dolaşayım, her köşe başında eğlenceli bir şey keşfediyorum. Bir mahallede nüfus kelimenin tam anlamıyla sokakta yaşıyormuş gibi görünüyor. Geçtiğimiz bir diğer mahalledeyse aynı anda birilerinin yemek pişirdiğini, birilerinin yediğini, birilerinin kavga ettiğini, dans ettiğini, şarkı söylediğini, dua ettiğini ve bütün diğer meşgalelerle uğraşanların da olduğunu gördük. Sanırım bu söyleyeceğimi ilk

ziyaretimi anlattığım kısımda da dile getirdim ama, sokak eğlenceleri sahnelerinden çok da hoşlanmamıştım. Bu sokaktan geçerken atlarımız ancak yürüyebildi ve bir *menage*ın ortasına ansızın giriveren başları bizim mutfaklarımızdaki isli bacalarımızdan çıkan bir parça dumandan daha fazla düzensizlik yaratmadı.

Fakat en çok ziyaret ettiğim yer Mole. Küçük olmasına rağmen benim için çekiciliğini hiç kaybetmeyen limanın güzelliği bir yana, her çeşit maskarayı görüyoruz orada. Birisi şiir okuyor, bir diğeri hikayeler anlatıyor, bir üçüncüsü bu ülkede Polichinello ve Giulietta (yahut bu minvalde tumturaklı başka bir kadın adı) gibi daha müzikal isimler taşıyan Punch ve Judy oyunu¹ oynatıyor. Gemilerde Akdeniz'e has bir ilginçlik, bir güzellik varsa da tasarımları çok çeşitli değil.

Güzel gökyüzü ve hoş manzara görmeye dair kadim tutkuma gülümseyeceksiniz ama geçtiğimiz ay güzel gün batımı görebilmek için bir düzine kere Saint Elmo Kalesi'ne tırmandım. Gün batır batmaz yumuşak, gül rengi bir ışık Vezüv'ün eteklerini ve kıyıdaki bütün nesneleri, insanı bir başka Aden Bahçesi'nin hayaliyle dolduran geniş Campagna'ya bir ısıltı fırlatarak, aydınlatıyor. Yeryüzündeki bu güzel renk geçişlerini gökyüzü de yansıtıyor. Böyle dakikalarda bulutların renklerini tam olarak tarif etmek imkânsız, çünkü doğa üstü görünüyorlar. Bir lahza bütün gökyüzü bir inci kemerine dönüyor, gençliğin yüz kızarıklığı kadar yumuşak ve benek benek bir kırmızılıktan sadır oluyor belki de bu, bir sonraki lahzaysa yüz renk birden karışıyor birbirine; o kadar çok renk ki isimlerini belirleyebilmek, sayılarını saymak imkânsız. Bunda bir göz kamaşması, bir debdebe yok, seyirciye zevk veren yumuşak bir parıltı var ancak. Napoli'ye bu ziyaretimden önce karada böyle gün batımlarına kesinlikle hiç şahit olmadım; gerçi denizde, alçak enlemlerde, böyleleri daha sıktır, kabul ediyorum.

1854, T. Q. (SAMUEL YOUNG)

T. Q. mahlasıyla yazan Amerikalı banker Young (bkz. Floransa maddesi) Napoli'de gördüklerinden etkilenmemiştir. Karnavalıdan hayal kırıklığına uğramış ve beklediği şehvaniliği bulamamıştır.

1 Bir çeşit kukla oyunu.

Napoli'nin konumu güzel. Şehri kısmen bir tepeye ve kısmen de o tepenin eteğine, düz zemine kurmuşlar. Körfezin kıyısına kadar uzanıyor. Solunda Vezüv var, iki başı her zamanki gibi bulutlara karışmış. Belli ki bulutlarda o kratere karşı bir sevgi var; bir tek orası bulutluyken göğün kalanı masmavi. Sönük krater, yahut üstünde bulunduğu dağ, zirvede sivri. Sonra küçük bir vadi geliyor, ondan sonraysa şimdiki aktif yanardağın başının etrafında dağ gene yükseliyor. Hava uygunken zirvenin etrafında asılı ince, beyaz, her an biçimi değişen bir duman oluyor. [...] Vezüv'ün arkasından körfez kıyısı boyunca okyanusa kadar yirmi mil boyunca bir tepeler silsilesi uzanıyor ve görünüşe göre orada bıçakla kesilmiş gibi sona eriyor. Bu tepelerin eteklerine dağılmış iki üç köy var. Daha ileride, deniz kıyısında, Sorento [*imla hatası yazarım*] var. Görebildiğiniz en uzak noktaya bakın ve gözlerinizi ufuk hizasında on mil boyunca sağa kaydırın, orada Capri Adası'nın sudan yükseldiğini göreceksiniz. [...] Tepelerin karşısında sağda güzel bir yol var, şehrin güzel yolu bu. Bu yoldan aşağı doğru beyaz villalara ve bahçelere bakabilir, Vezüv'ün, şehrin ve körfezin güzel bir manzarasını yakalayabilirsiniz. [...]

Söylendiğine göre Napoli'nin nüfusu 360 bin. Şehir bu kadar büyük görünmüyor, o yüzden sanırım fakirler bir yatakta altı kişi yatıyor. Bu İtalyan şehirleri gerçekten kalabalık olmalı çünkü beldeleri gezerken hiç taşra konutu göremiyorsunuz. Sokakların taş döşemesi güzel. Evler genelde soluk sarı yahut beyaz, beş katlı, yeşil panjurlu ve hemen her pencerenin önünde bir balkon var. Hanımlar bu balkonlarda romanları yahut iğne işleriyle oturur, sürekli dalıp gitmiş görünürler. Toleda (Toledo Caddesi), Napoli'nin Broadway'idir. Burada kaldırımlardaki kalabalıklar o kadar fazladır ki çoğu zaman yürümek pek güçtür. Dükkânlar epey sık görünüyor, çoğu Fransız usulü inşa edilmiş. Kuyumcular, şekerlemeciler vesaire gibi terziler de epey gösterişli. Halis Fransız şapkası gibi görünen güzel bir ipek şapka bir dolar, yirmi beş sentte satın alınabilir. Çocuk eldivenlerinin çifti on beş senttir. Yine satışa konmuş güzel çizmeler de gördüm ama fiyatlarını sormadım. Bunların miadı ne kadardır, bilemiyorum.

Fırınlara kapılarında çivilere asılmış şekil şekil ekmekler görürsünüz. Kalp şeklindekiler, *krullerler*, süslü küçük somunlar, yüzük şeklinde ekmekler. Çiçekçi tezgahlarında güzel güller var; yarısı açılmış, yarısı gonca, kocaman buketler yapıyorlar. Goncaların her biri yumurta gibi büyük oluyor. Yeni büyümüş bezelyeler bu mevsimde zerzevatçılardan alınabilir. Muhafaza şekillerinden dolayı biraz büzüşmüş güzel erikler bolca bulunur. Portakallar, tabii ki, ilaç, ilaç. İnce kabuklu Sicilya yahut Malta portakalı en iyisi. Sokaklarda pek çok işportacı geziyor; tablaları kafalarında, naraları havada yankılanıyor. İşte

böyle; bütün bunlara sürekli şehirden dışarı, sağılmaya yahut otlaklara sürülen keçilerin boyunlarındaki çanların çınıltısı da eklendiğinde, Napoli seslerle doluyor. Borazan, keman, gitar vesaire çalan sokak müzisyenleri bir yandan çalıp bir yandan oynuyor. Yine sokaklarda burada yaratılmış Punch ve Judy adlı kukla oyunu ciyak ciyak oynanıp duruyor. El arabalarını, at arabalarını filan da unutmayın. Bütün bunlar Napoli'yi gürültülü bir şehir kılıyor. [...]

Napoli'nin *lazzaronelerini* [en alt sınıf] çok duymuştum. Ancak, kitaplarda verilen tarife uyan bir sınıf bulamadım burada. Kafamdaki *lazzaroni* tanımına en yakın sınıf olarak balıkçıları gördüm: Başlarında kırmızı yün kepleri, omuzlarında çuvallarla gezerler; genç olanlarının ayakları yalındır. [...] Dilenciler burada da Pisa'daki kadar çok; onlarla ilgili bu kadarını söylesem kâfi. Yine burada Roma'daki kadar çok papaz görülmüyor ama askerler oradakinden çok. [...]

Ocağın on yedisinde bir karnaval başlıyor ama hakkında söylenecek çok şey yok. Grotesk kıyafetler giyinmiş birkaç herif otellerin önüne geliyor, şarkı söylüyor, oyunlar oynuyor, dans ediyor ve kendilerine üç beş bakır para atılınca kadar da gitmiyorlar. Hâlbuki bu kadarcık gösteri hemen her zaman bulunabiliyor burada. "Asilzadeler" bir dizi balo veriyor, kralın da pazar akşamları bir iki balosu oluyor. Fakat bütün bunlar kitaplarda okuduğunuz yahut birilerinden işittiğiniz gibi bir karnavala dönüşmüyor. Bütün gezginler mi yalancı? Bu soru tartışma toplulukları için açık bir soru olarak kalacaktır. İtiyadıma uyup bu yaygın eğilime dair de bir şeyler söyleyecek olursam bile farkında olmadan söylerim.

Hayret, gözlüklerim de gözümde ama, Napoli'nin o meşhur ahlaksızlığını göremiyorum! İngiliz kitaplarında ve gazetelerinde kıtalarının şehvaniliğine dair neler neler okuduk. Şöyle bir durup düşününce şu kanaate varıyorum: İngilizler Amerika ve Amerikalılar hakkında bile isteye bu kadar tezvirat yaptığına göre, kendi idarelerinde olmayan diğer ülkeler için de aynı politikayı takip etmiş olmalılar. Bundan sonra İngilizlerin yabancı memleketlere dair anlattıklarına hep güvensiz yaklaşacağım.

1943, NORMAN LEWIS

Britanyalı romancı Lewis (1908-2003) Napoli'ye Müttefiklerce Alman kontrolünden yeni kurtarıldığı günlerde, Ekim 1943'te gitmiştir. Bir istihbarat subayı olarak on iki ay boyunca tuttuğu günlüğü; savaş yıllarından kötü etkilenmiş bir toplumun ıstırabını, açlığını ve yıkımını yansıtmaktadır.

Bu kadar mahva uğramış, bu kadar aç, bir şehrin varlığını ispatlayan şeylerden mahrum bir şehrin mücadelelerine, kendisini ancak Karanlık Çağ'da rastlanabilecek hayat koşullarına indirgeyen yıkıma uyum sağlamaya çalışmasına şahit olmak sarsıcı. İnsanlar tuğladan çöllerde Bedeviler gibi kamp kuruyor. Gıda az, su az, tuz yok, sabun yok. Napolilerin çoğu bombardımanda eşyalarını yitirmiş ki buna elbiseleri de dahil. Sokakta ilginç kombinler gördüm; mesela adamın biri sırtına eski bir takım ceket almış, altına potur giymiş ve ayaklarına da postal geçirmişti. Bazı kadınların üstünde dantelli kumaşlar vardı ki belki de perde parçalarıdır bunlar. Yüzlerce yük arabası, zayıf atların çektiği fayton ve landolar gibi birkaç antika araba hariç hiç araba yok. Bugün Posilippo'da [imla hatası yazarın] birkaç gencin terk edilmiş bir Alman yarı paletlisini metodik bir biçimde parçalara ayırmasını izlemek üzere durdum. Yaprak parçalayıp taşıyan karıncalar gibiydiler, her şekil ve ebatta metalleri araçtan koparıp taşıyorlardı. Elli metre ötede şapkası tüylü, iyi giyimli bir hanım çömelmiş, keçi sağlıyordu. Aşağıda, su kenarında, iki balıkçı yıkıntılar arasından kurtardıkları birkaç kapıyı halatla birbirine bağlamış, üstüne eşyalarını yerleştirmiş, balık tutmak üzere açılmaya hazırlanıyordu. İzahsız bir biçimde, tekneler yasak. Ama kararnamede sallarla ilgili bir şey söylenmiyor. Herkes doğaçlama yapıyor ve uyum sağlıyor.

Bugün ilk defa bir sivilin evinde akşam yemeği yedim. Bir grup kadınla birlikte, partizanlarca belirsiz iş birliği suçlamalarıyla hapse atılmış ve yakın zamanda Filangieri Mahpushanesi'ndeki ilgili bölümün bir idarecisi tarafından serbest bırakılan Senyora Gentile diye bir kadının davetlisiydim. Burada insanların ruh hâli gerçeklikten kaçmaya yönelik. Hatta nostaljik bir neşeye bile kapılıyorlar. Arkadaşlarımız zihinlerden yakın geçmişin nahoşluklarını silmek için büyük emekler sarf etti. Mecliste güzel birkaç kadın da vardı. Bir tanesi Birlik ceketinden yapılmış bir bluz giymişti. Mussolini'nin yasakladığı bütün o eski zaman havası ve zarafeti geri gelmiş. [...]

Wurst yedik, *schnapps* yedik, uygun şekil ve renkteki kadehlerden şarap içtik. Birisi mandolin tımbırdattı; Napoli'den, bütün fatihlerini görmezden gelmiş ve nihayet hepsini alt etmiş, kendini tamamen ve ebediyen hayatın güzel yanlarına vakfetmiş bu şehirden ve geleneklerinden konuştuk. Laf arasında başka savaşlardan söz edildiyse de bu savaştan söz edilmedi. Aynı şekilde siyasetin, Mussolini'nin, gıda kıtlığının ve tifüsün patlak verdiğine dair söylentilerin de bahsi geçmedi.

NEW YORK

Hollandalılar tarafından New Amsterdam adıyla 1626'da kurulan yeni koloni 1662'de İngilizlerin eline geçmiş ve New York adını almıştır. New York Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngilizler kalesiydi. 1783'te İngilizlerin şehirden tahliyesi savaşın sonunu belirlemiştir. Manhattan Adası'ndaki kısmıyla New York, Birleşik Devletler'in ilk başkenti olmuştur.

New York 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Avrupa'dan gelen göçün ana menzili olmuştur. Göçmenlerin gelişi (1889'da Fransız hükûmetinin hediye ettiği) Özgürlük Heykeli'yle ölümsüzleştirilmiştir. İlk kez 1890'da görünen gökdelenler zamanla Manhattan silüetini belirlemiştir. Manhattan silüeti 1930'lardan beri yapılan sayısız filmle dünyanın her tarafında görüldüğünde derhal tanınır hâle gelmiştir.

1679, JASPER DANCKAERTS VE PETER SLUYTER

İngilizler New York'u aldıktan on beş yıl sonra Jasper Danckaerts (1639-1702/1704) ve Peter Sluyter (1645-1722), Hollandalı dini bir cemaatin yeni bir vatan arayan elçileri, neşvü-nema bulan ama sert bir koloni toplumuyla karşılaşmışlardır. Kendi kolonilerini kurmakta başarılı da olmuşlardır ama bu koloni kırk yıl sonra çökmüştür.

24 Eylül

Kilisede gerçekten vahşet derecesinde dünyevi bir dünya bulduk. Vahşet de-memin sebebi, Avrupa'da anlattıkları gibi sırf insanlar vahşi olduğundan de-ğil. Buradaki insanların tabiatı da ülkelerinin tabiatına, yaşadıkları yere has doğaya benziyor, ondan. Amsterdamlı, Fort Orange'dan [Albany] gelmiş, Do-mine Schaats adlı yaşlı bir papazın vaazını dinledik. Anladığımız kadarıyla bu sabah biraz içki içmişti. "Gelin bana"yı¹ falan okudu ama o kadar kabaydı ki en kaba ve en imansız denizcilerimiz bile şaşırdı.

Kilise kalede olduğundan kaleyi gezme imkânımız oldu. Büyük değil, dört bataryası var. Etrafında hendek yok ama iki sıra kazık duvar var. Temelden itibaren taştan yapılmış, siperleri kerpiç. Toplarla güzelce tahkim etmişler [...] hepsinde Hollanda ordusunun simgesi var. Garnizon küçük. [...] Sadece bir kapısı var, kara tarafında. Bu kapı Broadway ya da Beaverway denen geniş bir alana, yahut caddeye, açılıyor.

27 Eylül

Saat ikide Long Island yoluna çıktık. Açık yollardan ve biraz ağaçlığın ara-sından geçerek tepeyi tırmandık, ilk köye geldik. Buranın adı Breukelen

1 Matta İncili 11:28'deki pasaj. "Gelin bana ey yorgunlar ve ve yük yüklenmişler, size istirahat vere-yim!" diye başlar.

[Brooklyn]. Yolun ortasında küçük, çirkin bir kilisesi var. [...] Gerrit'in tanıdıklarının olduğu birkaç çiftliğe rastladık. Buralarda bizi çok güzel karşıladılar, neleri varsa bol bol ikram ettiler.

Dönüşte şehrin içinden, Broadway'den gittik. Caddenin iki tarafında zenciler, melezler ve beyazlar yaşıyor. Bu zenciler önceden Hollanda Batı Hindistan Şirketi'nin kölesiymiş ama değişimler ve ülkedeki fetihler sayesinde özgürlüklerini kazanıp buraya yerleşmişler. Geçinecek kadar toprakları var. Bouweri [Bowery] köyünden geçip ormanın içinden New Harlem köyüne gittik.

11 Ekim

Erkenden yola çıktık ve küreklere asılıp saat sekiz sularında Staten Island'a geldik. [...] Bu adada yüz kadar aile var: Çoğu Felemenk ve Fransız, birkaçı da İngiliz. [...]

Gouanes'e vardığımızda orada yaşayan Kızılderililer'in kulübelerinden gelen sesler duyduk. Sarhoştular, kuduruyorlardı; birbirlerine vuruyorlar, bağırıyorlar, hoplayıp zıplıyorlar, kavga ediyorlardı ve öfkeli vahşi hayvanlar gibi ağızları köpürüyordu. Diğerleri karılarını ve çocuklarını alıp Simon'ın evine kaçmış. Sarhoş zorbalar onları takip edip evlerin içinde ve dışında naralanmışlar. Ve bunun sebebi içki satan Hristiyanlardı. [...] Bu konu o kadar acı verici ve iğrenç ki şimdilik hakkında başka bir söz söylemeyeceğim.

1819, ADLARD WELBY

Adlard Welby (1776-1861) Bağımsızlık Savaşı'nı ve 1812 Savaşı'nı müteakip, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için Amerika'ya gelen Britanyalı zengin bir beyefendidir. New York'u pek övmemiştir ama sonraki durağı olan Philadelphia'yla karşılaştırırken tahmin ettiği üzere, şehir gelişmiştir.

Hava sıcaklığı İngiliz bünyesi için o kadar aşırı ki Jersey'de, nehir kenarında, Hoboken adlı çok hoş bir yere yerleştik. Buraya kelle başı haftalık yedi dolar ödüyoruz; yemekler dahil oda ücreti. Üstelik saat başı New York'a kalkan buharlı vapurlar sayesinde hızlı ve hoş bir ulaşım imkânımız da var.

Bu pansiyona fiyat sormak için girdiğimizde kayıtsız şartsız özgürlüğün ilk çarpıcı örneğini tecrübe ettik. Pansiyon sahibini sorduğumuzda, yarım yamalak yerleri süpüren genç bir kadın bize bir odayı gösterip içeri girmemizi istedi. Dediğine göre orada emirleri bekleyecekmişiz!!! Emredilen şeyi yaptık ve burasıyla iyi bir İngiliz hanını karşılaştırdık. İngiliz hanlarında müşteri geldiği an mal sahibinden “ayakçılara” kadar herkes derhal hizmet teyakkuzuna geçer ve müşterinin arzusunu sorar. [...]

New York'taki Amerikalılar bende hoş bir intiba bırakmadı: Hemen her suratta umutsuz *speculation*² oyununda takınılan ifade var. [...] Birkaç saygın ev hariç burada işler açıkça pestenkerani görülüyor. Banka veznedarları bizim *deshabille* taverna garsonlarına benziyor. Bizzat bankerlerini görünüşü bile bizim veznedarlar kadar saygın değil.

Şehir güzel inşa edilmiş ve birkaç şey insana sürekli burada halkın hüküm sürdüğünü ve dolayısıyla onların rahatının ve konforunun gözetildiğini hatırlatıyor: Mesela kaldırımlar bizimkilerin iki katı genişliğinde, bazı yerlerde kaldırımlar araba yolundan daha geniş oluyor. Faytonlar yalnız tertipli değil, aynı zamanda bizim kullandığımız anlamıyla sık. Hakeza şoförler ve atlar da güzide. Bir akşam gazetesinde mağazalardaki malların baştan savma surette saklandığı yazılıydı. Ama benim kendi gözlemime göre mağazaları ve malları Londra'daki pek çok iyi mağaza ve malları kadar iyi: En iyi pansiyonlarındaki kahve ve yemek salonları Fransız stiline son derece uygun şekilde mükemmel döşenmiş: The Tontine, The City ve The Bank kahveleri sadece üç örnek. İnsan haftada üç buçuk dolara bunlardan istediğinde her gün akşam yemeği yiyebilir. Çok para harcayacaksa mesela kaplumbağa yemeğine falan harcar. Fakat şarap yahut diğer içkiler az içilir. Amerikalılar içkiyi akşam yemeğinde yahut hemen sonrasında içer. Bunun bir Amerikalıdan öğrendiğim sebebi gayet makul görünüyor: “Akşam yemeğinde yeterince uyarıcı olduğunu düşünüyoruz, şarap yahut başka içki eklemeye gerek yok.”

1842, CHARLES DICKENS

Britanyalı romancı Charles Dickens (1812-1870) Amerika'yı 1842'de Eski Dünya'nın kısıtlayıcı adetlerinin gem vuramadığı, çok gündem olan bir kıta turu dahilinde gezmiştir. New

2 Bir çeşit iskambil oyunu.

York'ta üç hafta kalmış, çok eğlenmiştir. Gittiği her yerde olduğu gibi burada da, elbette daha alışıldık gezi noktalarıyla beraber, mahpushaneleri, yetimhaneleri ve tımarhaneleri de gezmiştir.

Şu Broadway kadar güneşli başka cadde var mıdır! Kaldırım taşları parıl parıl parlayıncaya kadar insan ayaklarınca arşınlanmıştır. Kırmızı tuğladan evler kupkuru, cayır cayır fırınlardır. Omnibüslerin tepelerineyse biraz su dökse yarı sönmüş ateş gibi cız edip duman salarlar. Omnibüslerin sonu gelmiyor burada! Birkaç dakika zarfında yarım düzinesi geçti. Pek çok da fayton taksi-si ve at arabası; landolar, büyük tekerli arabalar ve hususi araçlar. Bu hususi araçlar biraz üstünkörü yapılmış, kamu araçlarından da çok farklı değiller. Ancak şehir kaldırımlarının ötesindeki zorlu yollara da uygunlar. Arabacı-lar zenci de oluyor, beyaz da; saz şapkalar, siyah şapkalar, beyaz şapkalar, perdeli şapkalar, kürk şapkalar; kül rengi, siyah, kahverengi, yeşil, mavi, devetüyü, çizgili kot ve ketenden ceketler; hele bir seferinde (aman bakın, kaçıracaksınız yoksa), teşrifat kıyafeti giymiş biri. Ayrıca Güneyli bazı cum-huriyetçiler; üniformasında muhakkak siyah bulunur, bir sultan ihtişamı ve iktidarıyla gezer. [...]

Tanrı hanımları korusun, ne biçim giyiniyorlar! Başka yerde günlerce baksak göremeyeceğimiz kadar çok rengi burada on dakikada gördük. Şemsiyenin ne çok çeşidi varmış! İpeklerin, satenlerin gökkuşağı renklisi nasılmış! Pespembe, incecik çoraplar, ayaklara vuran ince pabuçlar, uçuşan kurdeleler ve ipek püs-küller, afili kukuletalı ve astarlı zengin pelerinler! [...]

Güneşin altında pişip kabaran bu dar cadde Wall Street'tir: New York'un borsa merkezi ve Lombard Street'i. Burada ne servetler çarçabuk elde ediliyor, hem başka ne zenginlikler şipşak kaybediliyor. Burada takıldığını gördüğünüz tüc-carlardan bazıları, evet ta kendileri, paralarını kasalarına koyarlarmış, *Binbir Gece Masalları*'ndaki o adam gibi, ama kasalarını tekrar açıp baktıklarında ne görsünler, içinde solmuş yapraklardan başka bir şey yok. Aşağıda, gemilerin cıvadralarının yaya yoluna burun soktuğu ve kendilerini neredeyse pencerele-re fırlattığı su kenarında, kargo işini dünya çapında iyi bir hizmete dönüştüren Amerikan gemileri yatıyor. Her caddede bolca bulunan yabancıları da buraya getiren yine bu gemilerdir. Burada yabancılar diğer ticaret şehirlerindekiinden daha çok bulunmaz, ama başka yerlerde belli uğrakları vardır, oralara giderse-niz görürsünüz onları, buradaysa şehri istila etmişler. [...]

Yine Broadway'den [...] geçip bir başka uzun ana caddeye geliyoruz, Bo-wery'ye. [...] Burada mağazalar daha fakir, yoldan geçenler daha az neşeli. El-biseler ve yemekler hazır alınmış, buralarda bunlar hazır satılır; faytonların

canlı girdabıysa yerini el arabalarının ve küçük at arabalarının derin tıktısına bırakmış. Şeklen nehir şamandıralarına yahut küçük balonlara benzeyen tabelalardan bolca var. Kablolar marifetiyle direklerle asmışlar, sallanıp duruyorlar, başınızı kaldırıp baktığınızda göreceğiniz şeyler ilan ediyorlar: “Her Çeşit İstiridyе”. Bu tabelalar açları en çok geceleri ayartıyor; çünkü o vakitler de içeride ışıldayan şekerler bu leziz kelimeleri aydınlatıyor. Aylakların ağızları sulanıyor; bu kelimeleri okuyup dolaşmaya devam ediyorlar. [...]

Ama sokaklar ne kadar da sessiz! Bir tane gezici saz takımı, nefesli yahut telli çalgı olmaz mı? Yok, hiç yok. Gündüz gözüyle, hiç mi Punch ve Judy oynatanlar, Fantoccini oynatanlar³, köpek dans ettirenler, hokkabazlar, sihirbazlar, laternacılar, orkestrinacılar⁴ olmaz? Yok, bir tane bile yok. Ya da durun, evet, bir tane hatırlıyorum. Bir laterna ve dans eden bir maymun. Doğası itibariyle sportif ama çabucak yorulup hantallaşan, Faydacılık ekolüne gönül vermiş bir maymundu bu. Bundan başka canlı bir şey yok. Yok oğlu yok, öyle yok ki çarklı kafese konmuş beyaz fare bile yok.

Peki hiç mi eğlence yok? Olmaz mı? Yolun karşısında bir derslane var, hani ıslıl ıslıl parlayan yer, orada haftada üç gün, yahut daha fazla, hanımlar için akşam toplantıları olabilir. Delikanlılar içinse muhasebe odaları, mağazalar, meyhaneler var. Meyhaneler, pencerelerden görebileceğiniz üzere, gayet dolu. Buz kütlelerini kıran çekiçlerin patırtısına kulak verin! Ve kopan buz parçalarının bardaktaki serin şırıltısına, karıştırılırken kadehten kadehe aktarılıyorlar. Hiç mi eğlence yok? Yahu eğlence yoksa bu puro emenler, kuvvetli içkileri yutanlar, hani şu şapkalarını ve bacaklarını çeşit çeşit şekilde gördüğümüz adamlar, eğlenmiyor da ne yapıyor? Erken serpilmiş bacaksızların sokaklara boca ettiği, üst üste konup kat kat saklanan şu elli gazete, eğlence değilse nedir? Öyle bön, sulu eğlenceler değil bunlar, epey sağlam mallar; çeşit çeşit istismar ve namussuz ismi var içlerinde, Topal Şeytan'ın İspanya'da yaptığı gibi hususi evlerin çatılarını uçuruyorlar, her çeşit şer zevkinin pezevenkliğini ve tellallığını yapıyorlar, üstüne para dökülmüş yalanları en obur kursaklara dolduruyorlar, kamu hayatındaki her adama en kaba, en aşağılık saikleri isnat ediyorlar, sırtından hançerlenmiş, yerlerde sürünen siyasi hayatı ve vicdanı temiz, salih ameller peşinde bütün iyi Samirileri⁵ dehşete düşürüyorlar, kirli elleriyle alkış tutup ıslık çalıp çığlık atıyorlar, en kirli haşereler ve en kötü yırtıcı kuşlardır bunlar. Eğlence olmaz olur mu!

3 Bir başka kukla oyunu.

4 Laterna benzeri bir başka müzik aleti.

5 *Yeni Ahit*'teki bir figürden neşet etmiş, “hayırsever” anlamında bir tabir.

1866, JOHN WALTER

John Walter'ın (bkz. Chicago maddesi) gördüğü ve kayıt altına aldığı New York'ta gökdenli silueti haricinde bugüne benzer pek çok yan vardır.

Tahmin edebileceğiniz üzere, buraya geldiğimizden beri epey meşguldük ve mekânın aslanlarının çoğunu gördük. İlk ziyaretimiz şehrin kuşbakışı manzarasını görebilmek için Broadway'in sonundaki Teslis Kilisesi'nin [Trinity Church] çan kulesineydi. [...] Manzara bir yanda bütün körfezi ve çevresindeki kıyıları kapsıyor, diğer yanda ta Hudson'a ve Sound'a kadar tırmanıyor ama büyük oranda ortaya çıkardığı tek şey, New York'taki evlerin çatılarının hemen hemen düz olması.

Tuhaf biçimde, New York güzel kamu binalarından yahut diğer çarpıcı mimari yapılardan yoksun. Şehrin cazibesini büyük oranda "mağazaların" ve otellerin engin ebatları ve daha şık semtlerdeki caddelerin güzelliği oluşturuyor. Şehir Manhattan adında, uzunluğu yedi sekiz, genişliği iki üç mil bir adanın üzerine kurulu. Yeryüzüne birbirlerini doğru açılardan kesen bulvarlar ve caddelerle yayılıyor. Bulvarlar daha uzun, caddeler daha kısa olanlara deniyor. Bunlar arasında açık ara en iyisi Fifth Avenue. Şehrin merkezinden Central Park'a kadar uzanıyor ve New York'un en aristokratik muhiti. Üstünde pek çok ünlü kulüp ve Fifth Avenue Hotel var. Bu otel Broadway'deki Astor House'la başlayan devasa kervansaray akımının şimdilik sonuncusu. Ancak, şüphesiz daha sonra bunu da geçen, daha geniş, daha görkemli başkaları inşa edilecektir. New York'un bütün güzel caddelerinde olduğu gibi burada da özel evlerin temeli yarı gömük. Ön kapıdan zemine on on iki basamakla çıkılıyor. Bu sayede de, elbette, kaldırım aralarında epey mesafe kalıyor ki bizim Londra'daki bildik düz ayak mimariye göre muazzam bir gelişmişlik. Binalar ya yeşil panjurlar takılan parlak, kırmızı tuğladan yahut kahverengi küfeki taşından yahut da beyaz mermerden. Caddelerin genel görünümü ışıltılı ve neşeli, duman yok. Ancak, bu hoş resmi bozan birkaç aksilik var. Burada caddelerin taşları, genel bir kural hükmünde bu, berbat döşeniyor ve hiç taksi yok. Mümkün en kötü itibardan muzdarip, her çeşit şerefsizlik ve namussuzlukla suçlanan Corporation'ın önünde bile yol bozuk döşenmiş. Taksi yokluğu büyük bir zahmet teşkil ediyor ama burada rahatsızlık Londra'dakinden daha az hissediliyor. Çünkü Londra'da sokaklar dar ve trafik de tramvayları kaldırmayacak kadar sıkışık. New York'ta çoğu caddedeki yaya trafiği tramvayların tekelinde. Ancak, Fifth Avenue ve Broadway şu an bundan muaf. Central Park, bir gün belki

bu ismi hak eder ama şu an şehrin son ucunda.⁶ Bois de Boulogne'a benziyor ancak peyzajı daha güzel. Burası yaklaşık 900 akrelık yaban, kayalık bir mın-tıka. İçinde güzel bir göl ve millerce uzanan yürüyüş ve araba yolları var. [...]

Amerikalılar sabah kuşu. Kahvaltı soframız saat sekizde güzelce hazırlanmıştı. Tabii fatura çok pahalıya patlıyor ama haksız da değiller şimdi. İstiridyeler, kızartılmış yahut yahni edilmiş; biftekler ve koyun pırzoları, böbrekler ve çeşit çeşit doğramalar, omletler, haşlanmış, kırılmış, çılbr edilmiş yumurtalar, muhtelif biçimlerde domatesler, haşlanmış yahut kızartılmış beyaz mısır, unlu mamuller... Bu önemli yemeğin esas maddesi olarak mısır unundan türlü türlü yiyecek.

1947, SIMONE DE BEAUVOIR

Fransız entelektüel ve feminist Simone de Beauvoir (bkz. Kanton maddesi) Amerika'yı 1947'de gezmiştir. Popüler kültür dolayısıyla çokça bilinen bir şehre dair tasavvuruyla, karşılaştığı gerçek şehir arasındaki fark karşısında hayrete düşmüştür.

25 Ocak

New York'a uçuyorum. [...] Okuduğum bütün kitaplara, filmlere, fotoğraflara, hikayelere rağmen New York benim geçmişimde efsanevi bir şehir; gerçeklikten efsaneye yol yok. Eski Avrupa'dan uzakta, 160 milyon kişinin doldurduğu bir kıtanın eşiğinde New York geleceğe ait. Bütün kalbimle kendi hayatımın üstünden nasıl atlayabilirim? Kendimi aklen ikna etmeye çalışıyorum, "New York gerçek ve zamanımıza ait" diyorum ama bu his kaybolmuyor. [...] Öfkeyle mi olur, umutla mı olur bilemiyorum ama bir şey ortaya çıkacak; o kadar dolu, o kadar zengin ve o kadar beklenmedik bir dünya ki bu, bir başka "ben" olmanın sıra dışı macerasını yaşayacağım. [...]

D. P. benimle görüşmeye geldi. Onu tanımıyorum. Ama işte, daha önce görmediğim genç bir kadının yanında, gözlerimin hâlâ nasıl göreceğini öğrenemediği bir şehri geziyorum. Arabalar akıp gidiyor, tekerleklerin altındaki yollar pürüzsüz, toprak da hava kadar şeffaf sanki burada. Bir nehri takip ediyoruz, metal bir köprüden geçiyoruz ve komşum ansızın "Burası Broadway,"

6 Central Park "Merkezi Park" demektir.

diyor. İşte o zaman, birden, görüyorum. Yüzlerce, yüzlerce arabanın hareket ettiği, durduğu, tekrar ilerlediği ve bunları bir çeşit ilahi manyetizmayla idare ediliyormuş gibi disiplinle yaptığı geniş, bol ışıklı caddeler görüyorum. Caddelerin teşkil ettiği ızgara, dikey kavşaklardaki sabit trafik işaretleri, yeşil ve kırmızı trafik ışıklarının matematiksel sekansı öyle bir düzen ve asayiş izlenimi yaratıyor ki şehir suskun görünüyor. İşin aslı, hiçbir şekilde korna yahut egzoz patlaması duymuyorsunuz. Bizim oralara gelen Amerikalıların sokak köşelerimizdeki korkunç fren seslerine neden şaşırdığını şimdi anlıyorum. Burada arabalar çeşitli noktalarında buhar gayzerleri olan çarşaf gibi dümdüz sokaklarda kayıp gidiyor. Sessiz sinema gibi. Parlak arabalar galeriden az önce çıkmış gibi. Kaldırım taşları bir Felemenk mutfağının çinileri gibi pürüzsüz görünüyor. Işık bütün lekeleri yıkayıp götürüyor; asfaltı başkalaştıran, çiçeklerin, dükkân camekanlarında sunulan ipek elbiselerin, şekerlerin, naylon çorapların, eldivenlerin, çantaların, ayakkabıların, kürklerin ve kurdelelerin etrafında bir hale ören oluşturan doğaüstü bir ışık bu. İştahla bakıyorum. [...] Yarın New York şehir olacak. Ama bugün tılsımlı. [...]

26 Ocak

Saat sabah dokuz. Günlerden pazar. Caddeler terk edilmiş. Birkaç neon tabela hâlâ yanıyor. Ne bir yaya, ne bir araba; Eighth Avenue'nun dümdüz ızgarasını hiçbir şey bozmuyor. Küpler, prizmalar, paralelkenarlar; evler soyut katılardan ve yüzeylerden ibaret; kavşak iki sesin bir kesiti: maddesinde yoğunluk ya da yapı yok. Bizatihi mekân küfe konmuş gibi. Hareket etmiyorum, bakıyorum. Buradayım ve New York benim olacak. [...] Broadway'e iniyorum; gerçekten benim bu. Henüz benim tarafımdan gezilmemiş caddelerde yürüyorum, henüz hayatımın hakke edilmediği caddelerde, henüz mazi kokusu taşımayan caddelerde. [...]

Kafamda sloganlar uçuşuyor: "Zıtlar şehri". Binlerce pencerenin bulunduğu bina cephelerinin dibinde baharat ve ambalaj kâğıdı kokan ara sokaklar: İşte bir zıtlık. Her adımda başka bir zıtlıkla karşılaşıyorum ve hepsi birbirinden farklı. "Dikey bir şehir", "tutku geometrileri", "nefes kesici geometriler": Böyle sözler bu gökdelenlerin, bu cephelerin, bu bulvarların mükemmel tarifi: Görüyorum bunu. "Katedralli New York" sözünü çok defa okumuşumdur, ben icat edebilirdim bu tabiri: Bütün klişeler çok boş görünüyor. Ama yine de keşfetmenin tazeliğinde, "zıtlar" ve "katedraller" sözcükleri de dudaklarıma geliyor ve ben derdest ettikleri gerçeklik değişmediğinde o kadar solgun görünmelerine şaşıryorum. İnsanlar bana daha kati şeyler söylüyorlar: "Pazar günleri Bowery'de, kaldırımlarda sarhoşlar uyur." İşte Bowery, kaldırımların-

da sarhoşlar uyuyor. İşte bu tam da kelimelerin ifade ettiği şey, bu kadar net olmaları beni alt üst ediyor. Bu kadar doğru olmalarına rağmen nasıl bu kadar boş görünebilirler? New York'u kavrayışım kelimelerle olmayacak. Onu kavramayı düşünmüyorum artık: O beni dönüştürecek. [...]

27 Ocak

New York'un şifresini kırmak istiyorsam, New Yorklularla haşır neşir olmalıyım. Adres defterimde isimler var ama onları eşleştireceğim suratlar yok. Telefonda tanımadığım ve beni tanımayan insanlarla İngilizce konuşmalıyım. Otel lobisine giderken sözlü sınava girecekmişim gibi geriliyorum. Bu lobi egzotizmiyle beni afallatıyor, gayritabii bir egzotizm. Bisikletten korkan Zulu'yum, Paris metrosunda kaybolan ırgatım ben. Bir gazete ve puro büfesi, bir Western Union yazıhanesi, bir berber, müşterilerin stenograflara ve tapistlere bir şeyler dikte ettiği bir yazı odası var: Burası aynı anda hem kulüp, hem yazıhane, hem bekleme odası, hem de büyük bir mağaza. Çevremde gündelik hayatın bütün levazımatı var ama ne yapacağımı bilmiyorum. [...] Jetonlar kafamı karıştırıyor. [...] Telefonu kullanmak için on dakika beyhude cedelleşiyorum; bütün makineler çeyrek dolarlık hanelere inatla attığım beş senti reddediyor. Bitap düşüp telefon kulübelerinden birinde oturup kalıyorum. Pes etmek istiyorum: Bu şerli aletten nefret ediyorum. Ama en nihayetinde yalnızlığıma sarınıp öylece kalamam. Western Union çalışanından yardım istiyorum. Bu defa birisi cevap veriyor. [...] Aramamı beklemiyorlarmış ve benim de onlara sunacak bir şeyim yok. Sadece "Ben geldim," diyebiliyorum. Yüzüm de yok, sadece ortak arkadaşların zikrettiği bir adım ben. [...] Ama sesler neredeyse dostane, doğal. Bu doğallık beni hemencecik rahatlatıyor, bir çeşit arkadaşlık gibi. Ancak, üç aramadan sonra, benzim kıpkırmızı, adres defterimi kapatıyorum.

PARİS

Paris varlık sahnesine Romalıların Lutetia kasabası olarak çıkmıştır. 13. yüzyılın sonunda batı Avrupa'daki en büyük şehirdi, Sorbonne'da temerküz eden bir öğrenim merkeziydi. Haçlı seferlerinden getirilen pahalı antikaların yuvası olarak Paris'in Gotik Saint Denis Bazilikası, Fransız kralların mozolesi, Notre-Dame Katedrali ve Sainte Şapeli dahil mimari yapılarının banisi IX. Louis'tir (saltanatı 1226-1270 – Aziz Louis olarak da bilinir). Hükümdarlar esasen bir kale olan Louvre'da ve Tuileris Sarayı'nda oturmuştur.

I. Francis 16. yüzyılın başında Paris'e Rönesans sanatını ve mimarisini getirmiştir. Ancak, şehir aynı yüzyılın ilerleyen on yıllarında din savaşlarıyla hırpalanmıştır. 17. yüzyılda XIV. Louis saltanatında şehirde (başkent Versailles'a taşınmışsa da) kiliseler, saraylar ve büyük bulvarlar gibi abidevi yapılar inşa etmeye yönelik bir program başlamıştır. Böylece şehir "Grand Tour"un önemli bir noktası hâline gelmiştir. XV. Louis (saltanatı 1715-1774) geniş Place Louis XV'i (bugünkü Place de la Concorde) şehrin batısında yaptırmıştır. 1793'te, aynı noktada, torunu XVI. Louis giyotinle idam edilmiştir.

İhtilal şehre kaos getirmişse de I. Napolyon Paris'i ihya etmek için çok emek sarf etmiştir. Champs-Elysees'nin sonundaki Arc de Triomphe'u yaptıran odur. 1830'da ve 1848'de yine isyanlara sahne olan Paris 1850'lerde ve 1860'larda III. Napolyon ve Baron Haussman eliyle kökten bir dönüşüme uğramıştır. Bu iki zat şehre geniş, düz bulvarlar ve tek bir stilde 40 bin ev inşa ettirmiştir.

20. yüzyılın başında Avrupa'nın kültür başkenti kabul edilen Paris Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra madden çökmüştür. Dünyanın her tarafından sanatçılar, yazarlar ve düşünürler Rive Gauche çatı katlarında titremeye, barlarda içki içmeye, sevimli ve şaheserler üretmeye Paris'e gelmişlerdir. Haziran 1940'taki Fransa'nın Blitzkrieg fethini müteakip Paris Nazi Almanyası'nca işgal edilmiştir. 1944'te işgalden kurtulduktan sonra peyderpey yeniden inşa edilmiş ve tarzca modernleşmiştir.

1287, RABBAN BAR SAUMA

Rabban Bar Sauma (yaklaşık 1220-1294) Moğol hükümdarlığındaki Pekin'e yakın bir yerde doğan Nasturi Hristiyan keşişidir. Kudüs'e hacca giderken, Mısırlı Memlûkleri Kutsal Topraklar'dan sürmek üzere Hristiyan Batı'yla ittifak arayışındaki İlhanlı hükümdarı Abaka ve oğlu Argun tarafından elçi tayin edilmiştir. Roma'da kardinallerle, Paris'te Fransa kralı IV. Philip'le (Yakışıklı Philip) ve Gascony'de İngiltere kralı I. Edward'la görüşmüşse de somut bir sonuç elde edememiştir. Bağdat'ta ölmüştür.

Sonra Paris beldesine gittiler. Kral Philip onları karşılaması için geniş bir güruh gönderdi, şehre âlâyişle girdiler. Kral, Rabban Sauma'ya kalacak yer verdi ve üç gün sonra huzuruna çağırdı. Sonra kral ona sordu: “Niye geldin? Seni kim gönderdi?” Rabban Sauma cevap verdi: “Argun Han ve Doğu Katolikleri beni Kudüs'le ilgili görüşmeye gönderdi.” Sonra krala getirdiği mektupları ve hediyeleri verdi. Sonra kral cevap verdi: “Eğer Moğolların, Hristiyan olmamalarına rağmen, Kudüs'ün fethi için Araplara karşı savaşaacağı doğruysa, biz de onlarla birlikte savaşmalıyız.”

Rabban Sauma krala şöyle dedi: “İmdi, krallığınızın şaşaasını gördük. Sizden bize kiliseleri ve türbeleri, azizlerden kalan kutsal emanetleri ve başka yerde bulunmayıp yalnızca burada olan her şeyi göstermenizi rica ederiz. Ki döndüğümüzde gördüklerimizi anlatalım.” Sonra kral emirlerine emretti: “Onlara burada sahip olduğumuz bütün harikaları gösterin. Ardından ben de onlara sahip olduklarımı göstereceğim.”

Ve Rabban Sauma ve yol arkadaşları muazzam Paris şehrinde bir ayın günleri adedince kaldılar ve her şeyi gördüler. Mukaddes metinlerin tefsiri, şerhi ve öğretimiyle uğraşan 30 binden fazla alim vardı. Ama dünyevi öğrenimle de meşgul oluyorlardı ve hikmet, felsefe ve hitabet ve şifa sanatı, geometri,

aritmetik ve gezegenlerin ve yıldızların ilmini çalışıyorlardı. Sürekli risaleleri yazıyorlardı ve hepsi kraldan geçimlik para alıyordu.

Ayrıca içinde ölmüş kralların türbeleri olan muazzam bir kilise gördüler. Lahitlerin üstünde kralların altın ve gümüş heykelleri vardı. Beş yüz keşiş burada türbedarlık yapıyor ve yine kralın cebinden yiyip içiyorlardı. Yine o kralların taçları, zırhları ve kıyafetleri lahitlerinin üstüne serilmişti. Velhasıl ihtişamlı ve ünlü her şeyi gördüler.

Bundan sonra kral onları huzuruna çağırdı ve onlar da kilisede kralın yanına gittiler. Ve kral Rabban Sauma'ya "Sahip olduklarımızı gördünüz mü?" diye sordu. Sonra üst katta kapısını kralın açtığı altından bir odaya gittiler. Ve kral beril taşından oyulmuş bir kutu getirdi ki içinde Yahudilerin Efendimizi çarmıha gererken başına koydukları taç vardı. Şeffaf berilin dışından görülüyordu taç. Yanında bir çarmıhtan bir parça tahta vardı. Kral dedi ki "Atalarımız Konstantinopolis'i alıp Kudüs'ü yağmaladıklarında bu mübarek nesneleri de getirdiler." Sonra kralı takdis ettik ve bize dönüş izni vermesini istedik.

1612, THOMAS CORYAT

İngiliz beyefendisi Thomas Coryat (yaklaşık 1577-1617) Somerset'ten yola çıkıp 1608 ile 1611 yıllarında kuzey Avrupa'yı ve İtalya'yı gezmiştir. Çoğunlukla yayan ve meraktan yolculuk etmiştir. *Coryat'in Hamlıkları* adlı seyahatnamesi çok rağbet görmüş ve pek çok İngiliz'e kıta teşrifatını öğretmiştir. Pont Neuf'te tasvir ettiği, inşaatı tamamlanmamış köprüünün banisi IV. Henry'dir.

Paris'in bu yanında ömrümde gördüğüm en güzel darağacı var. Doğan Dağı denen küçük bir tepenin üstüne inşa edilmiş. Yonu taşından on dört güzel sütundan oluşur. Bu darağacı 1572'de Guisian katliamı zamanında, Protestan Fransız amirali Chatillion'u idam etmek için kurulmuş. [...]

Şehir son derece muazzam, çağı on milden az değil, nüfusu çok ve her yerinde hususi ve umumi çok güzel binalar var. [...] Şehrin etrafını saran pek kadim taş surlar var ki Fransız fetihleri esnasında bizzat Jül Sezar inşa ettirmiş. () yüzden eski zamanlarda kimilerinin burada Jül'ün şehri demesi boşuna değil.

[...] Paris adıyla, kimilerinin yazdığına göre 18. Gallia Celtica kralı Paris'ten geliyor. Kimilerinin yazdığına göre Kral Paris Nuh'un üç oğlundan Yafes'in soyundan geliyormuş ve bu şehri kurmuş. Ancak Lutetia adı da buraya gayet münasiptir, çünkü bu kelime Latince *Lutum*'dan gelir ki pislik demektir. Burada sokakların çoğu çok pis ve dolayısıyla leş kokulu. Ömrümde gezdiğim şehirlerin hiçbirinde bu kadarını görmedim.

Asil nehir Seine şehri üniversite, şehir içi ve mahalleler olmak üzere üçe bölüyor. [...] Hakkında çok az konuşabileceğim üniversite 796 senesinde, o iyi imparator Büyük Şarلمان tarafından kurulmuş. (Ne yazık ki üniversite taraflarını iyi gözlemci bir seyyaha yakışır şekilde gezemedim. Büyük okullarından birini gezebildim. Meşhur Sorbonne'u, ilahiyatçıların o bereketli yuvasını.) [...]

Ama asil Seine Nehri'ne geri dönelim: Ben şehirdeyken üstüne yonu taşıdın, inşaatı neredeyse tamamlanmış güzel bir köprü yapıyorlardı. [...]

Katedrali Meryem Anamıza adanmışlar [...] Aziz Hristoforos'un heykeli haricinde içinde güzel bir nesne göremedim. Heykel büyük kapıdan girerken sağ tarafta, gerçekten çok güzel yontulmuş. Fakat diğer eşyalar, başka kiliselerde gördüklerim gibi hep sıradan. La Rue de Notre Dame dedikleri cadde [...] çok güzel, muazzam büyüklükte, fakat bizim Londra'daki Cheapside kadar geniş değil. Ancak, bir açıdan Londra'daki bütün caddeleri aşıyor. Köprü'nün üstünde duran bu caddedeki hemen hemen bütün evler aynı şekilde yapılmış. Hem malzeme hem de işçilik açısından çok benzerler. Bu açıdan Paris'teki en tertipli ev manzarasını teşkil ediyorlar.

Louvre denen [...] kral sarayına da gittim. Burası ilkin 1214'te Fransa kralı Philip Augustus tarafından yaptırılmış ve zamanla harap olunca II. Henry tarafından güzelce onartılmış. Orada şunları gördüm: Güzel dörtgen bir avlu, çevresinde dört katlı, dışları yonu taşıdın zarıfçe oyulmuş, pek çok haşmetli sütun ve aynı taştan yontma güzel suretlerle bezenmiş güzel meskenler. [...]

Tuileries adında güzel bir saray daha var. Burayı Valide Kraliçe inşa ettirmiş, gecelerini burada geçirme itiyadında. Bu sarayın adı Tuileries çünkü daha önce, saray yapılmazdan evvel, burada çini pişirirlermiş. Fransızca bir kelime olan Tuilerie'nin anlamı "çini pişirilen yer". [...]

Paris'te muazzam sayıda katır gördüm. Buralılar arasında çok muteber. Öyle ki hakimler ve meclis üyeleri katıra biniyor. Katırların sağrısına sağrı örtüsü örtüyorlar. Yine dikkatimi çektiğine göre Paris'teki zevat daha çok sağrı örtüsü kullanıyor. İngiliz beylerden biri kullanıyorsa, bunlardan dördü kullanıyor.

Zirai ve sosyal koşullara dair gözlemlerde de bulunduğu bir Fransa turuna çıkan Britanyalı iktisatçı Arthur Young (bkz. Dublin maddesi) XVI. Louis ve Kraliçe Marie Antoinette'i Tuileries Sarayı'nda devrimci güruhunun elinde, ev hapsinde görür.

4 Ocak

Kahvaltıdan sonra Fransız yahut İngiliz gözlerinin Paris'te görebileceği en güzel manzaraları sunan Tuileries bahçelerinde yürüyüş. Kral yanında burjuva milislerinden altı humbaracı ve kendi maiyetinden bir iki subay ve bir uşakla yürüyor. Kendisine hürmeten, meclis üyeleri ve saraya giriş izni olan kimseler haricinde kimsenin girmemesi için bahçelerin kapıları kapatılıyor. O saraya girdiğinde, kraliçe maiyetinden bir hanımla henüz yürürken, bahçenin kapıları ayırım gözetmeksizin açılıyor. Ayrıca burjuva muhafızlar kraliçeyi o kadar yakından takip ediyor ki kraliçe onlar tarafından duyulmadan konuşamıyor bile, ancak fısıldıyor. Ben gördüğümde onu çok yüksek sesle konuşan ve kraliçe nereden geçse şapkalarını çıkarmaktan başka saygı göstermeyen (ki bu kadarı bile beklediğimden fazlaydı) bir güruh takip ediyordu. Majesteleri sağlıklı görünmüyor, görünüşe göre çok müteessir olmuş, yüzünden belli bu. Ama kral asayiş zamanında olduğu kadar gürbüz. Kralın emriyle Dauphin'in [veli aht prens] oyalanacağı küçük bir bahçe ayrılmış ve yağmur yağarsa sığınması için buraya küçük de bir oda inşa edilmiş. Dauphin burada küçük çapası ve tırmığıyla oynuyordu ama yine başında iki humbaracı nöbet tutuyordu. Çok iyi huylu görünen bir oğlan çocuğu, beş altı yaşlarında, mülayim bir yüzü var. Nereye gitse insanlar şapkaların çıkarıyor, ki bunu görmek beni hoşnut etti. Bütün hanedanın böyle esir muamelesi görmesi (ki fiilen öyleler) ilk bakışta şoke edici bir manzara. Ancak, devrimi tamamen erdirmek için bu kesinlikle gerekli. Aksinin mümkün olmadığını anlıyorum; böyle bir muamele mademki gerekli, kimse halkı bir devrimin şiddetiyle ele geçirdikleri hürriyeti sağlama almak için her tedbire başvurmasını kınayamaz. Böyle zamanlarda milli özgürlüğü tehlikeye sokan şeyler haricinde hiçbir şey telin edilmez. Ancak, kraliyet ailesinin böyle bir muamele görmesi özgürlüğü sağlama alma çabasına sahiden bağlanabilir mi, şüphelerim var; çünkü aksine, çok tehlikeli bir adımı olabilir bu, elde edilmiş kazanımları da riske atıyor olabilir.

Bugün birkaç kişiyle konuştum ve hâlihazırdaki sisteme itirazlar yöneltmeye başladım. Hislerini öğrenmek için aslında olduklarından daha güçlü itirazlar

hem de. Şurası bariz ki şu an bir karşıdevrim girişiminin beklentisi içerisinde. Bu karşıdevrim ihtimali tamamen değilse bile büyük oranda kraliyet ailesine uygulanan şiddetten doğuyor.

1855, KRALİÇE VİKTORYA

1855'te Kraliçe Viktorya ve Prens Albert Paris'e sadece kırk yıl önce Britanya'ya kati surette mağlup olan I. Napolyon'un yeğeni İmparator III. Napolyon'un misafirleri olarak muzafferane bir ziyarette bulunmuşlardır. Kraliçe bu ziyareti günlüğünde ayrıntılı anlatır.

20 Ağustos

Onu çeyrek geçe bütün maiyetimizle Paris yoluna çıktık. İmparatorun bizimkilerden küçük güzel faytonları, bizimkiler gibi koşumlanmış doru atları var. Üniformalar yeşil, siyah-altuni; yelekler kırmızı-altuni. Yeni şimdilerde bitkileri ekilen ve yakında çok çok güzel olacak olan Route de l'Imperatrice üstünden gittik. Bois de Boulogne'un yanından, o muhteşem Louis Philippe devrinde inşa edilen Arc de Triomphe'un altından geçtik. Champs-Elysees'den (her günkü rotamız) yan yana olduğu Palais de l'Industrie'yle birlikte bu meydana bulunan Exposition des Beaux Arts'a çıktık. [...] Elysee çok güzel ama bir iki oda haricinde dekorasyonlar henüz tamamlanmamış. Ayrıca küçük bir bina. Burada da yine bize oda hazırlanmıştı. İçlerinde Napolyon'dan, la Reine Hortense'den vesaire pek çok yadigâr vardı. Öğle yemeğimizi yine burada, bütün çağdaş hükümdarların portrelerinin asılı olduğu bir odada yedik. Sessiz yemeğimiz bitince Albert üniformasını giymeye gitti ve imparator lütfedip Bertie'yi kendi sürdüğü üstü açık arabasıyla, yanına sadece iki hizmetkâr alarak, Paris'te gezmeye çıkardı. Bu son derece olaylı, ilginç ve hoş ziyaretin en az ilginç hadisesi, aramızdaki güvenin bu dışavurumu değil kuşkusuz. [...] Onlar gezintiden dönünce İmparator bizi çok güzel, gölgeli bahçecikte gezdirdi. Sonra tekrar üstü açık arabalara bindik ve güzel bulvarlarda geldik. Rue de Rivoli'de, çok yeni, İmparator pek çok sokağı yıktırmış, yerlerine muhteşemlerini yaptırmış. Louvre'un yeni kısmında, tamamen harikaydı. Place de la Concorde'da, çok hoş, zavallı XVI. Louis, Marie Antoinette ve başka pek çokları burada giyotinlenmiş. Hotel de Ville'nin yanından Palais de la Justice'e çıktık; bunun basamaklarından zengin süslenmiş caddeler görünüyor.

Hevesli, binlerce kişilik kalabalık da muhteşemdi. Hemen oradaki, son derece şık restore edilen Sainte-Chapelle'i de gezdik. Küçük bir şapel, som erken Gotik mimarisi. Aziz Louis'in (şapelin banisi) kalbi burada olduğundan ve pek çok ilginç ayın burada yapıldığından çok muteber. Şehrin en güzel manzaralarından birinin görüldüğü köprüden geçerken Conciergerie görünüyor. İmparator ona işaret ederek "*Voila ou j'étais en prison,*"¹ dedi. Bu sokaklarda İmparator olarak, böyle zaferle, *bizimle birlikte gezmesi ne kadar tuhaf, inenilmaz bir tezat!* Daha sonra Notre-Dame Katedrali'ne gittik. Dışı muhteşem. Burada bizi Paris Başpiskoposu ve ruhbanları karşıladı. Güzelce oyulmuş koro mahalli dışında içeride hayranlık uyandıran bir şey yok. Hotel de Ville muhteşem, ona varan cadde genişletilmiş. Porte Saint Martin ve Porte Saint Denis'in oradaki bulvarlardan da geçtik. Rue de la Paix'den, Rue Castiglione'dan, burası dükkânlar ve güzel evlerle dolu, Place Vendome'dan ve Colonne de Juillet'in yerleştirildiği Place de la Bastille'den. Sonra Chateau d'Eau'nun çeşmeleri ve ardından saat altı sularında, her zamanki yoldan eve dönüş. Her şey çok şen, çok parlak ancak çok sıcak ama hava da çok berrak ve açık. Duman olmadığı için her şey çok beyaz ve parlak. Bir bu, bir de Paris'te dükkânların yeşil panjurlarla vesaire çok süslenmesi inanılmaz güzel bir tesir yaratıyor. Saraya dönünce sevgili İmparatoriçe'yi ziyaret ettik, bizi kısa bir süreliğine üst kata aldı. Sonra odalarımıza döndük. İmparator kadar nazik, iyi huylu bir adamı görmedim. Sükûtu seviyor, ki bu böyle durumlarda büyük bir konfor. Odalarımızdan ve balkondan görünen gurup güneşinin altında Paris manzarası, Arc de Triomphe'un uzaklarda öyle haşmet ve güzellikle yükselmesi mucizevi bir etki doğurdu. Balkonda oturup resim yaptım.

1869, MARK TWAIN

Mark Twain mahlasıyla yazan Amerikalı mizahçı Samuel Langhorne Clemens (1835-1910) bir San Francisco gazetesi tarafından Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu seyahatin kayıtları 1869'da *Masumlar Yurtdışında*'da yayımlanmıştır. Mark Twain 1870'lerin sonunda Avrupa'ya ikinci bir geziye çıkmış ve bu geziye dair notlarını da *Yurtdışında Bir Cevelan*'da (1880) yayımlamıştır.

1 (Fra.) Burada hapis yattım.

Akşam karanlığı yaklaşırken ıtırılı çiçeklerin ve çalılarının bulunduğu bir yabana girdik; hızla geçtik içinden ve sonra heyecanlı, memnun ve güzel bir rüyada olduğumuza yarı yarıya kani hâlde, işe bakın, kendimizi muhteşem Paris'te bulduk!

Engin garı ne mükemmel bir düzende tutuyorlar! Çılgın izdiham, itiş kakış, çığlık, küfür, külhanbeyi arabacıların afili hizmet teklifleri yok. Arabacılar burada kibar sınıfından, dışarıda, uzayıp giden araba kuyruğunda, araçlarının başında duruyorlar ve tek kelime etmiyorlardı. Bir çeşit arabacılar amiri, bütün ulaşım işini ayarlıyormuş gibi görünüyordu. Yolcuları nazikçe dinliyor, istedikleri araca yönlendiriyor ve arabacıya gidecekleri yeri söylüyordu. "Cevap vermece", fazla fiyatlandırmadan kaynaklı tatminsizlik, herhangi bir şey hakkında homurdanma yoktu. Az sonra Paris sokaklarında süratle gidiyor ve kitapların ezelden bizi aşına kıldığı belli isimleri ve yerleri hoşnutlukla tanıyorduk. Caddenin köşesinde "Rue de Rivoli" ibaresini okumak eski bir dostla karşılaşmak gibiydi. Koca Louvre Sarayı'nın hakikisini de resimleri kadar iyi biliyorduk Colonne de Juillet'in yanından geçerken bize kimsenin bu anıtın ne olduğunu yahut bir vakitler burada o asık suratlı Bastille'in, insan umutlarının ve mutluluğunun o mezarının, zindanlarında nice gencecik çehrenin ihtiyarlık çizgilerini takındığı, nice mağrur ruhun küçüldüğü, nice cesur kalbin kırıldığı o iç karartıcı hapishanenin bulunduğunu söylemesine gerek yoktu.

Otelde odalarımızı tuttuk, yahut daha doğrusu, bir odaya üç yatak koydurduk ki birlikte olalım, ondan sonra da bir restorana gittik. Sokak lambaları yeni yanmıştı, rahat, doyurucu, ağır ağır tadını çıkardığımız bir yemek yedik. Her şeyin bu kadar düzenli, yemeğin bu kadar iyi pişmiş, garsonların bu kadar kibar, gelip gidenlerin bu kadar bıyıklı, bu kadar oyunbaz, bu kadar hatırnaz, korkunçluk ve harikuladeli derecesinde Fransız olduğu bir yerde yemek yemek zevkti! Çevremiz hep şendi, cana can katıyordu. Kaldırımında iki yüz insan küçük masalarda oturmuş, şarabını kahvesini yudumluyordu. Sokaklar hafif araçlar ve neşeli keyif ehliyle doluydu. Havada müzik, etrafımızda hayat ve hareket ve her yerde alev alev havagazı vardı!

Yemekten sonra kendimizi yormadan Paris'e has birkaç şey görebileceğimize karar verdik ve ıslıl sokaklarda avare dolanıp tuhafiyelerdeki ve kuyumculardaki zarif ıvrır zıvıra baktık. Bazen, sırf zulüm zevkiyle, zararsız Fransızları ana dillerinin anlaşılmasız jargonuna dayatılmış sorularımızla bunalttık, kendi korkunç fiilleri ve ortaçlarıyla üstlerine gittik, korkuttuk onları. [...]

O güzel kahvelerden birine geçtik, sofrayı donattırdık ve tavsiye edildiği üzere ülkenin şaraplarını tattık. Zararsız ve heyecansız geldiler bize. Ancak, yeterince içsek heyecanlı olabilirlerdi de.

Paris'teki ilk günümüzü neşeyle ve güzelce bitirmek üzere Grand Hotel du Louvre'daki lüks odamıza geldik ve tütün tütürüp kitap okumak için pahalı yataklarımıza tırmandık. Ama heyhat!

Ne yazık bize, ne yazık,

Koca Paris'te öylece,

Bir biz gazsız kaldık.

Kitap okumak üzere lamba yakacağımız gaz yoktu. Sadece mumlar vardı ki kör olurduk onlarla! Rezaletti. Yarınki gezilerimize rota biçmeye çalıştık, Fransızca "Paris rehberlerini" çözmeye çalıştık, günün görüntülerinin ve deneyimlerinin vahşi kaosundan beyhude bir çabayla, daldan dala atlayarak, bir anlam çıkarmaya çalıştık, aylak aylak tütün içmeye başladık, ağızlarımızı kocaman açıp esnedik, gerindik ve sonra belli belirsiz merak ettik: Hakikaten o şöhretli Paris'te miydik? Sonra da insanoğlunun uyku dediği o gizemli, azim boşluğa sürüklendik mahmur mahmur.

1891, ANTON ÇEHOV

Rus piyes yazarı Anton Çehov (1860-1904), 1891'de İtalya'ya seyahat etmiştir. Dönüş yolunda Paris'e gidip Bastille Hapishanesi'nin basılmasının yüzüncü yıldönümünü kutlamak için düzenlenen (Eyfel Kulesi de aynı olayın simgesidir) 1889 Exposition Universelle'i gezmiştir. Kardeşi Maria Çehova'ya (1863-1957) yazdığı mektuplarında betimlediği üzere, "Gay Paree"nin tadını çıkarırken zor kullanılarak bastırılan bir madenci grevinin sonuçlarından kaynaklanan siyasi bir kargaşaya da tanıklık etmiştir.

21 Nisan

Bugün Paskalya. Ne güzel öyleyse. İsa dirildi! Evden uzakta geçirdiğim ilk Paskalyam bu.

Paris'e cuma sabahı geldim ve doğru Exposition'a gittim. Evet, Eyfel Kulesi çok, çok yüksek. Geri kalan Exposition binalarını sadece dışından gördüm, çünkü kargaşa çıkmasına karşı tedbiren içeride süvariler konuşlandırılmıştı. Cuma günü için isyan bekliyorlarmış. Son derece galeyana gelmiş kalabalıklar

sokaklarda bağırıp ıslık çalarak yürüyüş yapıyor, polis de onları dağıtıp duruyor. Büyük bir kalabalığı dağıtmak için on polis yeterli geliyor. Polis topyekûn saldırıyor, kalabalık da çil yavrusu gibi dağılıyor. Ben de bu saldırılardan birine yakalanmaya layık görüldüm: Bir polis beni omzumdan yakaladı ve önüne doğru itirmeye başladı.

Şehir çok kalabalık. Sokaklar ana baba günü. Her caddede bir nehir gibi. Gürültü ve hayhuy daimî. Kaldırımlar masalarla dolu, her masada kendini sokak-tayken de evinde hissedenden bir Fransız oturuyor. Harika insanlar. Fakat Paris tasvire sığmaz, o yüzden eve gelinceye kadar tasvir işini bir kenara bırakacağım.

24 Nisan

Tam da İç İşleri Bakanı hükûmetin Fourmies'teki ayaklanmada isyancı işçileri bastırırken başvurduğu şiddet için hesap vermeye çağırıldığında (pek çok insan öldürülmüş ve yaralanmış) Temsilciler Meclisi'ni ziyaret etmekten ne kadar mutluluk duyduğumu tasavvur et! Çok ilginç ve çalkantılı bir oturumdu.

Bedenlerine boa yılanı saran insanlar, bacaklarını tavana kadar kaldıran hanımlar, uçan insanlar, aslanlar, *cafes chantans*, akşam ve öğle yemekleri beni tiksindirmeye başlıyor. Eve gitme vakti geldi, canım iş çekiyor.

1907, GERTRUDE STEIN

Amerikalı romancı ve sanat koleksiyoneri Gertrude Stein (1874-1946) 1903'te temelli Paris'e yerleşmiştir. Bu yıllara dahil anıları -stüdyosunda *Avignonlu Kızlar*'ı taslak hâlinde, henüz tamamlanmamışken gördüğü Picasso'yla uzun dostluğu da dahil- ortağı Alice B. Toklas'ın dilinden yazılmıştır (*Alice B. Toklas'ın Otobiyografisi*, 1933).

Gertrude Stein'la on gün kadar sonra Montmartre'a gittik; benim ilk gidişim. O zamandan beri sevgisi hiç eksilmedi oranın bende. Ara sıra oraya gidiyoruz ve her seferinde içimde ilk defadaki o yumuşak beklenti duygusu oluyor. Sürekli dikildiğiniz ve bazen beklediğiniz bir yer, bir şey olmasını beklemiyorsunuz ama, öylesine dikiliyorsunuz. Montmartrelılar çok oturmuyordu, sandalyeler, Fransa'nın yemek odası sandalyeleri, insanı oturmaya pek

heveslendirmediğinden çoğunlukla ayakta duruyorlardı. İşte ben de Montmartre'a gittim ve dikilme çıraklığıma başladım. Oraya ilkin Picasso'yu görmeye gittik, daha sonraysa Fernand'e görmeye gittik. Picasso artık Montmartre'a gitmeyi hiç sevmiyor, orası hakkında konuşmayı, hatta orayı düşünmeyi bile sevmiyor. Gertrude Stein'a bile oradan söz etmeye çekiniyor, o sıralar onun o İspanyol gururuna batan bir şeyler vardı ve Montmartre yaşıntısının sonunda burukluk ve hayal kırıklığı oldu. Ki İspanyolların hayal kırıklığından daha acı bir şey yoktur.

Ama bu anlattığım sıralar Montmartre'a gelip gidiyor ve Rue Ravignan'da yaşıyordu.

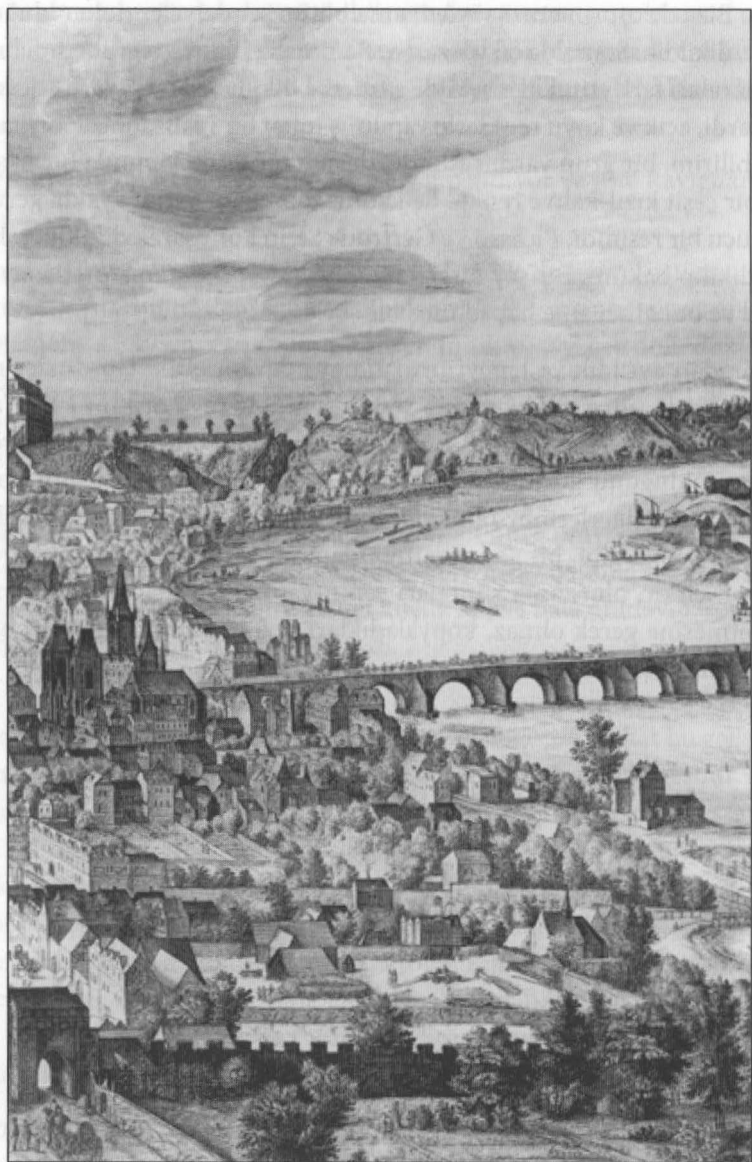
Odeon'a gittik ve orada omnibüse bindik. Bindik dediğim, üstüne çıktık; o eski, güzel, atlı omnibüsler bizi Paris'ten süratle ve sarsıntısız geçirip tepeye, Place Blanche'a çıkardı. Orada omnibüsten indik ve yiyecek dolu dükkânlarla dolu sarp bir sokağı, Rue Lepic'i tırmandık. Sonra bir köşeyi dönüp daha da sarp, hatta neredeyse dimdik bir sokağı tırmanıp Rue Ravignan'a geldik. Burası artık Place Emile-Goudeau'ydu ama çok da değişmemişti. Hâlâ basamakları o düz, az ama güzel, küçük ağaçlı o meydana çıkıyordu. Meydanın köşesinde bir adam marangozluk yapıyordu, uzun zaman önce oraya geldiğim son defa yine bu köşede bir adam marangozluk yapıyordu, basamakları bitirmeden gördüğünüz, herkesin yemeğini yediği küçük kahve hâlâ oradaydı, soldaki küçük, ahşap stüdyolar da yerli yerindeydi.

Birkaç basamak çıktık ve sol taraftaki açık kapıdan girip Juan Gris'in daha sonraları şehit oluncaya kadar yaşadığı stüdyodan geçtik. Fakat bu gelişimizde burada Vaillant adında, stüdyosunu Rousseau adına verilen meşhur şölende kadınlara soyunma odası olarak kiralayan, âlâmet-i farikasız bir ressam yaşıyordu. Sonra birkaç dik merdivenden daha geçtik ve Max Jacob'un daha sonraları küçük bir stüdyo tutacağı yere geldik. Sonra yine birkaç sarp merdivenden daha geçip kısa süre önce bir delikanlının intihar ettiği stüdyonun olduğu yere geldik. Picasso o tabutun etrafında toplanmış dostların bir resmini yaptı ki erken tarihli tabloları arasında en harikalarından biridir. İşte bütün buralardan geçip Gertrude Stein'in çaldığı ve Picasso'nun açtığı bir kapıya geldik. İçeri girdik.

Fransızların *singe*, yani maymun dediği kostümden giymişti. Mavi yahut kahverengi kottan tulumdur bu. Sanırım Picasso'nunki maviydi. Bu tulumu *singe*, yani maymun denmesinin sebebi kıyafetin sadece bir kemerle tek parça hâlinde görünmesidir. Kemer sıkılmadığında, ki çoğu zaman sıkılmaz, arkaya sarkar ve bir maymun görüntüsü oluşur. Picasso'nun gözleri hatırladığımdan daha da harikaydı, öyle dolu, öyle kahverengi; elleri, elleriye çok esmer ve

hassas ve tetikte. Evin içinde ilerledik. Bir köşede bir kanepede vardı, diğer köşede soba görevi de gören bir ocak, birkaç sandalye. Gertrude Stein resmi yapılabildiğinde büyük, kırık sandalyeye oturdu. Ev köpek ve boya kokuyordu, büyük bir köpek vardı ve Picasso köpeği büyük bir mobilyaymış gibi oradan oraya taşıyordu. Bize de oturmamızı söyledi ama bütün sandalyeler dolu olduğundan dikildik, dikildik. Sonra da çıktık zaten. Benim ilk dikilme tecrübemdi bu, ama daha sonraları fark ettim ki o şekilde saatlerce dikiliyorlar. Duvarı devasa bir resim vardı, açık ve koyu renklerle yapılmış tuhaf bir resim, ancak bu kadarını söyleyebilirim, bir grup vardı resimde, devasa bir grup, yanında bir başka resimde bir çeşit kızıl-kahve renkte üç kadın, çömeliyor yahut ayakta geriniyor. Korkutucu bir resimdi. Picasso ve Gertrude Stein konuşarak dikildiler. Ben de geride dikilip baktım. Bir şey fark ettim diyemeyeceğim ama orada acı verici ve güzel ve bunaltıcı ama hapsolmuş bir şeyler olduğunu hissettim. [...]

Sonra oradan ayrıldık ve tepeyi tırmanmaya devam ettik. Gördüklerin sana ne düşündürdü, diye sordu Bayan Stein. Yani, bir şey gördüm işte. Tabii ki gördün, dedi, ama sergide önünde o kadar uzun süre oturduğun o iki resimle ne alakası olduğunu gördün mü? Sadece Picasso'nun resimlerinin korkunç olduğunu ama diğerlerinin olmadığını fark ettim. Elbette, dedi, Pablo'nun vaktiyle söylediği gibi, bir şey yarattığında, onu yaratmak o kadar zordur ki mecburen çirkin olur, ama sonraları senin yaptığını yapanların çirkinlikten endişe etmesine gerek olmaz, kopyaladıkları şeyi güzelleştirirler, böylece onlar yapınca herkes beğenir.

PRAG

Vltava Nehri'nin (Almancası Moldau) antik bir dönemecinde inşa edilen Prag 9. yüzyılda kalesi Hrad etrafında gelişmiştir. Şehrin en eski prenslerinden olan Wenceslas yaklaşık 939'da öldürülmüştür ama şehrin koruyucu azizi olmuştur. Prag Bohemya'nın en büyük kenti hâline gelmiş ve 14. yüzyılda Kutsal Roma Germen İmparatoru IV. Karl (Charles) Charles Üniversitesi'ni ve nehrin üstündeki Charles Köprüsü'nü yaptırmıştır. 1400'lerde Jan Hus bir dini reform hareketini yürütmüştür ve Prag 16. yüzyılda Protestan reformun merkezlerinden biri olmuştur.

Otuz Yıl Savaşı'nda (1618-1648) harap olduktan sonra, artık Katolik mezhebine bağlı Prag gelişmiş ve ünlü bir sanat ve müzik merkezi hâline gelmiştir. Prag 19. yüzyılda hâlâ Avusturya hükümrânlığındaydı, bu dönemde şehrin kültürel mirasının teşkil ettiği cazibeyi tamamlayan endüstri de gelişmiştir.

Prag Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni Çekoslovakya cumhuriyetinin başkenti olmuştur. (Britanya başbakanı Neville Chamberlain bu yeni ülkeyi 1938'de "halkına dair hiçbir şey bilmediğimiz uzak bir ülke" sözleriyle tavsif etmiştir.) Şehir 1940'tan 1945'e kadar Alman işgalinde, 1945'ten de 1989'a kadar, kısa ömürlü 1968 Prag Baharı hariçinde, Sovyet egemenliğinde kalmıştır. Bugün Çek Cumhuriyeti'nin başkentidir.

1591, FYNES MORYSON

İngiliz beyefendi ve seyyah Fynes Moryson (bkz. Amsterdam maddesi) Prag'ı 1590'larda gezmiş, önemli yerlerini ve acayipliklerini kaydetmiştir.

İkinciyein çoğunlukla mısır ekili bereketli tepelerden, kalanı da asma ekili kalyalıklar ve dağlardan olmak üzere üç mil yol kat ettik ve Prag'a geldik. Bu şehrin içinden Molda Nehri akar ama seyrüsefere uygun değildir. Molda'nın batı kıyısında imparatorun kalesi vardır, en yüksek bir dağa kurulmuştur, eteklerinde bizim lisanda "küçük yer" anlamına gelen Kleinseit banliyösü bulunur. Bu banliyöden şehre, güneyden kuzeye akan ve şehirle banliyöyü ayıran Molda'nın üstündeki uzun bir taş köprüden gidilir. Giderken sol tarafta Yahudilerin oturduğu, etrafı surla çevrili küçük bir şehir görürsünüz. Doğudaysa Yeni Prag denen şehir görünür. Bu iki şehri birden içine alan yine surlu üçüncü şehreyse Eski Prag derler. İşte böyle Prag üçü de surlu üç şehirden meydana gelir, buna rağmen muhkem değildir ve Türkleri ancak sokakların üfuneti kaçıır. Bazen de buralılar Türklerle meydanda savaşır, çünkü istihkamlarda kazanma umutları pek azdır.

Sokaklar kirlidir, çeşit çeşit büyük çarşı vardır; bazı evler yonu taşındansa da çoğunluğu kerpiç ve odundandır. İnşalarında pek az bir güzellik yahut sanat görülür, duvarlar düpedüz tomruktandır. Bu duvarların sıvası o kadar kötüdür ki kütükler iki tarafta da meydandadır. Molda kışları donar, öyle ki üstüne araba çıkarırlar. Yine buzdan büyük parçalar koparıp mahzenlerde saklarlar, yazları imparatorlar ve prensler bu buzları şaraplarına katarlar. Fakat bence bu buzlar ne şaraba lezzet katar ne de sağlıklıdır. Çünkü ne bu iklimdeki sıcaklık ne de Bohemya şaraplarının kuvveti (küçük şişelere konan keskin bir şarap) böyle bir soğutmayı gerektirir. [...]

Hanlarda bir yemeğe altı Bohemya *groshu*¹ isterler, ancak bu bütün Almanya'da rastlananın aksine normal bir fiyat değildir. Ne yiyeceğinizi öğrendikten

1 Bizim "kuruş"la aynı kelime.

sonra hazırlanırlar, uşak (Polonya’da olduğu gibi) dışarı çıkıp alışveriş yaparlar, böylece fiyatların nasıl hesaplandığını tahmin edersiniz. Ben de haftalık bir buçuk dolara buralı bir vatandaşla yemeklerimi yedim. Bir keresinde turşu edilmiş İngiliz istiridyeleri yiyordum. O sırada, tesadüf, genç bir Bohemyalı geldi, istiridyelerin tadına baktı, fiyatını bilmemesine rağmen tüccardan bir tabak istiridye istedi, ki bir tabakta yirmi kadar istiridye oluyor, sonra istiridyeleri çok beğendiği için birer birer beş tabak yedi. Hancı beş dolar hesap çıkarınca hazretin keyfi hiç kaçmadı.

Kleinseit banliyösünden şehre giderken Molda’dan geçtiğinizde şehrin kapısına raptedilmiş taştan bir el görürsünüz. Bu, yabancılara şehirde yahut körünün üstünde kılıç çekerlerse ellerinin kesileceğini anlatır. Aynı elden, aynı anlamı ifade etmesi için, Meclis’te de vardır. İmparatorun duvarla çevirttiği iki yer var, buralara Bahçe diyorlar, birinin adı Stella², çünkü ağaçlar yıldız oluşturacak şekilde dikilmiş. Yine yıldız şeklinde inşa edilmiş güzel, küçük bir köşk de var, altı köşesi yıldız şekli oluşturuyor. Kralın burada on iki devesi; sarı, her tarafı adaleli, gırtlığı aslan gibi yeleli bir Hint öküzü; bir Hint buzağısı, ehlileştirildiği söylenen (tabii böyle vahşi hayvanlar ne kadar ehlileştirilebilirse) iki parsi var. Parslar sarı, siyah benekli, kafaları kısmen kedi, kısmen aslan kafasına benziyor, kuyrukları kedi kuyruğu, bedenleri tazi bedeni gibi. Avcı ava çıkarken parslara seslendi, parslar da avcının peşinden zıplayıp ata bindiler, atın sağrısında köpek gibi oturdular. Çok hızlı koşuyorlar, bir yaban tavşanını kolayca öldürürler. [...]

İmparatorun kalesinde görülecek şeyler şunlar: İmparatorun Fransız kralıyla evli olup Fransız kraliçesi namıyla başı taçlı bacısının adına yapılmış bir şapel. Popelii (Rosenberg baronlarından sonra krallığın en büyük hanesi) baronlarının yaptırdığı bir şapel. Popelii baronları ölünce Havari Aziz Andreas’a adanmış bu şapele gömülüyor. İmparatorun kilisesinde şimdiki imparator II. Rudolf’un beyaz mermerden inşa edilmiş ve etrafı demir kafesle çevrilmiş bir abidesi var. 1378’de ölen IV. Karl burada metfun. Wenceslaus 1419 yılında. Ladislaus 1459 yılında. IV. Ferdinand 1564 yılında. II. Maximillian 1577 yılında. (Bunların hepsi Avusturya arşidükleri ve imparatorlar.) Ayrıca Bohemya Kralı George Pogiebrachius. Bütün bunların şerefine birer abide dikilmiş. Hepsi güzellikten yana kıt. [...]

Güneyde, Molda’nın doğusunda, Eski Prag’da köhne bir saray var. Burada bana bir tuzaklı kapı gösterdiler. Kraliçe buradan kayıp bir hamama iner, gayrimeşru şehvetini tatmin edermiş. Yine burada bir atın sıçrayışını gösteren bir

2 “Yıldız” demektir.

oyma var ki Bayard'ın muhteşem sıçrayışından aşağı kalır yanı yok. Meşhur bir İngiliz simyacı olan Kelley'nin evi eski bir ibadethane ve bir ruhban zümresi için inşa edilmiş.

Prag'da iki ay kadar yaşadım.

1786, HESTER LYNCH PIOZZI

Samuel Johnson'ın arkadaşı İngiliz edebiyatçı Hester Lynch Piozzi (1741-1821) Prag'ı 1786'da -Hester Lynch Thrale ismiyle- gezmiş ve şehirdeki yemeklerin kalitesine hayran kalmıştır. Sohbet havasında yazılan iki ciltlik, *Fransa, İtalya ve Almanya'yı Gezerken Gözlemlediklerim ve Düşündüklerim* (1789) adlı eserinde "Grand Tour"daki izlenimlerini ve maceralarını kayıt altına almıştır.

Buradaki yeme içme işi benzersiz. Böyle kuş etini Londra'da ve Bath'ta bile görmedim. Hayretlik derecede av eti de var. En berbat hanlarda bile akşam yemeğine sülün yiyebiliyorsunuz, keklik çorbası da sıklıkla çıkıyor. Balıklar sokaklarda öyle zarif taşınıyor ki insan iştahlanıyor: Bir kişinin rahatlıkla it-tirebildiği çok büyük, yuvarlak birer küvet, anlatsam anlatsam küvet diyerek anlatabilirim, çok da alçak olmayan iki tekerin üstüne konmuş yarım fiçılar gezdiriyorlar. İçleri sazanların, kadife ve yılan balıklarının canlı canlı zıpladığı, billur sularla dolu. Balıkların ebatlarını ve mükemmeliyetlerini anlatmaya utanıyorum. İki iki buçuk kiloluk sazanlarda öyle bir tat, öyle bir aroma var ki Viyana'ya gelinceye kadar haberimiz yoktu. İşte o burada da aynı.

Buralarda ticaret nasıl yapılıyor, yürütülüyor, bilmiyorum. Gümrüklerde muazzam bir katılık var. Ama bence esnaf kapılarını en azından kısa günler boyunca açık tutmayı, saat bir iki gibi birkaç saat uyumak için dükkânı kapatmamayı öğreninceye kadar, hazır para getiren müşterilerce "rahatsız edilmeyi" hak etmiyorlar. Yarın [30 Kasım 1786] güzel kürkler ve pazenler içinde Dresden'e doğru yola çıkıyoruz.

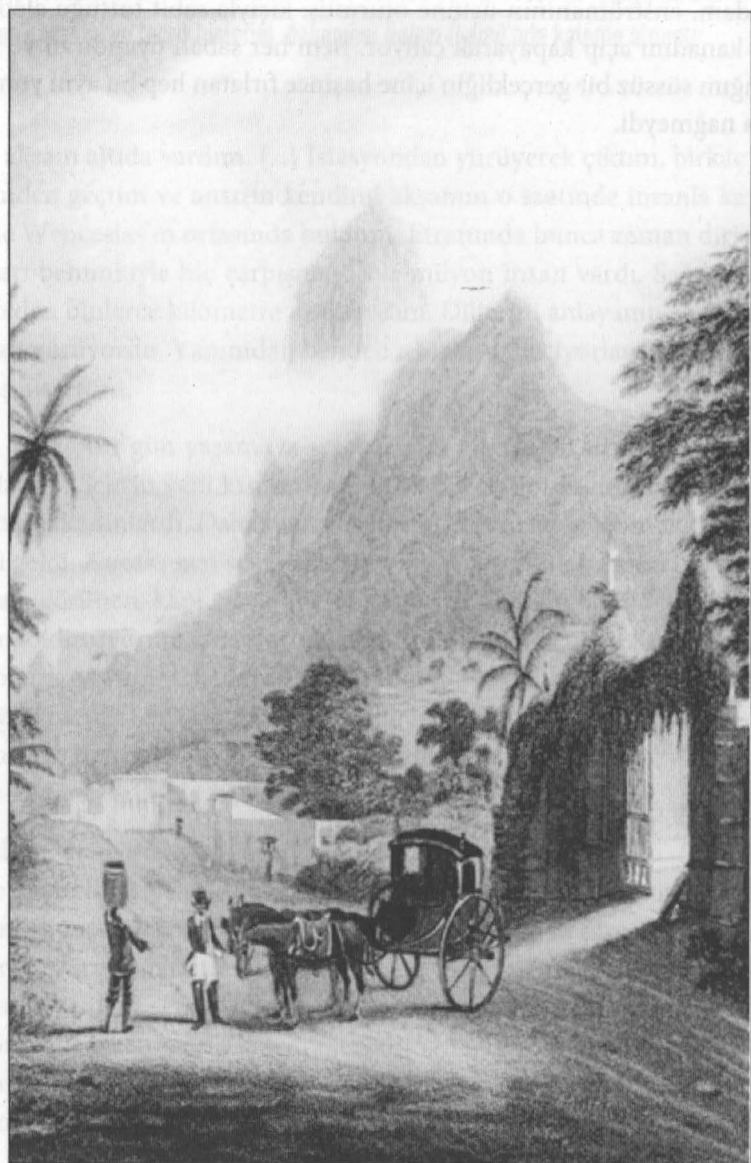
Genç Fransız filozof ve romancı Albert Camus (1913-1960) iki dünya savaşı arasındaki Prag'ı gezmiş ve tecrit hislerini, denemesi *Ruhun Ölümü*'nde kaleme almıştır.

Prag'a akşam altıda vardım. [...] İstasyondan yürüyerek çıktım, birkaç bahçenin içinden geçtim ve ansızın kendimi akşamın o saatinde insanla kaynayan Avenue Wenceslas'ın ortasında buldum. Etrafımda bunca zaman diri olan ve varlıkları benimkiyle hiç çarpışmaya bir milyon insan vardı. Sağdılar. Aşına bir ülkeden binlerce kilometre uzaktaydım. Dillerini anlayamıyordum. Hepsisi çok hızlı yürüyordu. Yanımdan benden uzaklaşıp geçiyorlardı. Kendimi kaybolmuş hissettim.

Param azdı. Altı gün yaşamaya yeterdi. [...] O yüzden ucuz bir otel aramaya başladım. Şehrin yeni kısmındaydım ve bütün gördüğüm patlayan ışıklar, kahkaha ve kadınlardı. Daha hızlı yürüdüm. Süratli adımlarımdaki bir şey kaçış gibi geldi. Ancak, saat sekize doğru yorgun argın ulaştım eski şehri. Orada mütevazı görünen, kapı sahanlığı ufak bir otel cezbetti beni. İçeri giriyorum. Formu dolduruyorum, anahtarımı alıyorum. Odam üçüncü kattaki 34 numara. Kapıyı açıyorum ve kendimi en lüks bir odada buluyorum. Kaç paraya patlayacağını merak ediyorum ve düşündüğümden iki kat daha pahalı olduğunu görüyorum. Para sorunu ciddileşiyor birden. Bu muazzam şehirde ancak kıt kanaat yaşayabilirim. [...]

Yıkandım, tıraş oldum ve şehri metodik bir şekilde keşfettim. Şatafatlı kiliselerde kayboldum içlerinde bir vatanı yeniden keşfetmeye çalışarak. Ancak, kendimle bu karşılaşmadan daha boş ve daha derinden çaresiz çıktım. Vltava kenarında yürüdüm ve bentlerinde suyun burgaçlandığını ve köpürdüğünü gördüm. O engin, sessiz, boş Hradchin mahallesinde bitimsiz saatler geçirdim. Gün doğarken şehrin katedrallerinin ve saraylarının gölgesinde, kimsesiz adımlarım yankılandı sokaklar boyu. [...] Ancak, bir keresinde, şehrin sonunda barok bir revaklı avluda, hafif hafif çalan çanlar, eski kuleden havalanan güvercin kümeleri, topyekûn ot kokusuna ve hiçliğe benzer bir şey içimde göz yaşlarıyla dolu, beni neredeyse perişan eden bir sükût doğurdu. [...] Seyahatten başka nasıl bir kâr umabiliriz? İşte burada çırılçıplağım, ihtarların yabancı bir dilde, anlaşılmasız hiyeroglifler suretinde yazıldığı, konuşacak bir arkadaşım olmayan, kısacası dikkatimi dağıtacak hiçbir şey sunmayan bir şehirde.

Ve Şimdi Şunu söyleyebilirim ki Prag'dan bana kalan, iki parmakla tutulup yenmek üzere her k   e başında satılan, buruk ve mayhoŐ kokusu, otelimin eŐiŐini atlarken ıstırabımı uyandırıp besleyen sirkeli hıyar kokusu. Bir bu, bir de belki akordiyonla çalınan belli bir naŐme. Pencereimin altında k r, tek kol-lu bir adam, enstrümanının üstüne oturmuş; kıcıyla sabit tuttuŐu aleti, olan koluyla kanadını açıp kapayarak çalıyor. Beni her sabah uyandıran ve içinde  ırpındıŐım süssüz bir ger ekliŐin içine haŐince fırlatan hep bu aynı yumuşak, çocukça naŐmeydi.

RİO DE JANEIRO

Sıklıkla dünyanın en iyi konumlanmış şehirlerinden biri olarak anlatılan Rio de Janeiro, etrafı ormanlı yüce dağlarla çevrili bir körfezdedir. 1565'te Portekizlilerce kurulmuş ve 1808'de Portekiz kraliyet ailesi buraya taşınınca Brezilya'nın başkenti olmuştur. 1822'de kurulan yeni, bağımsız Brezilya İmparatorluğu'nun ve 1889'dan itibaren de Brezilya Cumhuriyeti'nin başkentliğini yapmıştır. Bütün Brezilya'da olduğu gibi Rio'da da nüfusta Afrikalı kölelerin etkisi çok büyüktür. Pek çok ziyaretçi bu olguyu fark etmiş ve bazen yorum yapmış, bazense suskunlukla karşılamıştır.

1788, JOHN WHITE

İrlanda doğumlu White (yaklaşık 1756-1832) Kaptan Arthur Phillips ve Birinci Mahkumlar Filosu'yla (bkz. Sydney maddesi) Britanya'dan Yeni Güney Galler'e donan baştabibi olarak gitmiştir. Britanya'ya döndüğü 1794 tarihine kadar bu yeni koloninin başhekimliğini yapmıştır. Filo Ağustos 1788'de, Avustralya'ya giderken Rio'da bir ay kaldı, tamirat geçirdi. White'in jurnali aslında İngiltere'deki bilgin bir dostuna yazılmışsa da sonradan yayımlanmıştır.

Rio de Janeiro'nun adının Aziz Januarius gününde keşfedilmesinden geldiği söyleniyor. Şehir Güney Amerika'daki Portekiz kuvvetlerinin başkenti. Bir nehrin yahut daha doğrusu (benim kanaatimce) bir körfezin batı yakasına kurulu. Suya nazır tarafı haricinde şehrin etrafında yüce dağlar var ki muhayyilenin verebileceği en romantik biçimlerdedir. [...]

Rio sakinleri genel olarak hoş, neşeli insanlar. Şişmanlığa Portekizlilerden daha meyilliler ve bizim görebildiğimiz kadar İngilizceye de son derece yatkınlar. Adamlar ahlaklı ve bedence kuvvetli. Kendilerini lüks yaşama alıştırmıyorlar ve üzüm suyuna fazla dalmıyorlar.

Kadınlar gençken çok zayıf, solgun ve güzel vücutlu. Ancak, evlendikten sonra genellikle şişmanlamaya yatkınlar. Fakat yapılarından gelen o solgun, daha doğrusu kirli sarımsılık ciltlerinde baki. Tatlı meyvelerin çok olduğu sıcak iklimlerde çoğunlukla gözlemlenenden daha düzgün dişliler. Yine çok güzel, delici bakışlı, kara gözlüler. Gözlerinin sihrini kullanmakta da pek mahirler. Sonuç itibariyle genel olarak bu ülkenin kadınları çok alımlı, serbest, rahat ve bastırılmamış tavırları sayesinde daha da alımlı görünüyorlar.

İki cinsiyet de saç uzatmaya aşırı düşkün. Kapkara saçlarını fevkalade uzatıyorlar. Kadınlar saçlarını örüp bir çeşit sopayla bağlıyorlar, böylece saçları büyük bir yumruya dönüşüyor. Kadınsı ve nazik görünüşleriyle uyumlu

olmayan bir saç biçimi bu. Ne ki gelenek bizi en garabet modalara alıştıır; nitekim bize uyumsuz görünen, Portekizlilere son derece süslü görünüyor. Bir gün bir beyefendinin evindeydim. Kendisine kadınların saçlarını bu kadar uzatmasına duyduğum hayreti dile getirdim. Bu kadar saçın doğal olmasının kafama yatmadığını da ekledim. Beyefendi aksi yönde teminat verdi. Beni ikna etmek için karısını çağırdı ve saçını açtırdı. Kadın yürürken saçları, hâlâ örgülü olmasına rağmen, yere değdikten sonra en az iki inç yayılıyordu. Kadına saçını tekrar toplamasında yardım etmeyi teklif ettim. Kibarca geri çevirdiler ve ikisi de bu teklifimi iltifat olarak algıladılar.

1821, MARIA GRAHAM

Britanya doğumlu Maria Graham (1785-1842) gençliğinde Hindistan'da ve kocasının 1821'deki ölümünden sonra Şili'de yaşamıştır. 1823'te yeni Brezilya İmparatorluğu'nu ziyaret etmiş ve prenses Maria da Gloria'ya hoca tayin edilmiştir. Daha sonraları Londra'ya taşınmış ve bir grup sanatçının merkezi hâline gelmiştir. Hindistan, Seylan, Brezilya ve Şili tecrübelerini kaleme almıştır.

15 Aralık

Gördüğüm hiçbir şey güzellikçe bu körfezle kıyaslanamaz. Napoli Firth of Forth, Bombay limanı ve Trincomalee... Bütün bunların kendi güzellik tarzlarında mükemmel olduğunu düşünürdüm. Ancak, hiçbiri buraya denk değil. Burası diğerlerinin her birini kendi güzellik tarzında geçiyor. Yüce dağlar, sütun sütun kayalıklar, gür ormanlar, parlak çiçekli adalar, yeşil sahiller, bütün bunların arasında beyaz binalar; bütün bu güzellikler kilise ve kaleyle, demir atmış yahut seyir hâlindeki gemilerle, böyle güzel bir iklimin suyunda süzülen teknelerle taçlanıyor. Bütün bunların birleşimi Rio de Janeiro'yu muhayyileye sığacak en tılsımlı manzara kılıyor. [...]

18 Aralık

Dün kıyıda ev çekip çevirmeye başladım. Sebze ve kuş etleri çok iyi ama ucuz değil. Meyve çok iyi ve ucuz. Kasabın eti ucuz ama çok kötü. Tekelci bir kasap var, kimse ondan izin almadan, kendisi yemek için bile, bir hayvan öldüremi-

yor. Sonuç olarak ortada rekabet filan olmadığından adam piyasayı canı nasıl istiyorsa öyle yönetiyor. Dana eti çok kötü, çorbası bile olmuyor. Gemilere verilen etler de en az o kadar kötü. Koyun eti nadir ve kötü. Ancak, domuz eti çok iyi ve lezzetli. Domuzları, şehrin civarında, çoğunlukla mısır ve man-yokla besliyorlar. Ayrıca mesafe dolayısıyla şeker kamışı avantajı da var. Balık, bütün kıyıdaki bereketi düşününce, olması gerektiği kadar bol değil ama aşırı lezzetli. İstiridye, karides ve yengeç dünyanın herhangi bir yerindeki kadar iyi. Rio'daki buğday ekmeği çoğunlukla Amerikan unundan yapılıyor ve, genel olarak, son derece iyi. Ne Rio yüzbaşılığında¹ ne de kuzeydeki yüz-başılıklarda buğday üretiliyor. Ama Saint Paul'ün yüksek yerlerinde, Minas Gerais'te ve güney vilayetlerinde epey yetiştiriliyor. Çok da kaliteli. Buranın başlıca gıdası *farinha* denen manyok yemeği. Küçük lezzet, geniş ekmekler ya-pıyorlar. Ama genellikle kuru yiyorlar. Zenginlerin sofrasında her çeşit ye-meğin yanında geliyor, bizim ekmek yediğimiz gibi. Fakirlerin sofrasında da her kılığa giriyor: lapa, helva, ekmek. Hiçbir yemek manyoksuz tam olmuyor. Manyoktan sonra en çok da *feijao* denen kuru barbunya yeniyor. Her şekilde pişiriyorlar ancak en çok bir parça domuz eti, sarımsak, tuz ve yenibahar yah-ni yapıyorlar. En sevdikleri yemek bu. Tatlı olaraksa, asilzadesinden kölesine herkes, en güzel reçeller ve şekerlerden en düz pekmezlere, hapır hupur çeşit çeşit şekerleme yiyor. [...]

1 Mayıs

Bugün Val Longo'yu gördüm, Rio'nun köle pazarı. Bu çok uzun caddede nere-deyse her evde bir köle deposu var. Bu akşam önlerinden geçerken kapılardan duvarların yanına dizilmiş uzun banklara oturmuş dizi dizi genç yaratık gör-düm. Başları tıraşlı, bedenleri bir deri bir kemik, ciltlerinde yeni kaşıma izleri. Bazı yerlerde garibanlar kilimler üstünde yatıyorlardı, belli ki oturamayacak kadar hastaydılar. Bir evin kapıları aralıktı. Görünüşe göre on beş yaştan bü-yük olmayan oğlanlar ve kızlar, bir kısmı çok daha gençti, pencerelere eğilmiş, meraklı gözlerle caddeye bakıyordu. Barizdi ki bunlar yeni getirilen zenciler-dendi. Onlara yaklaştığımda, görünüşe göre bendeki bir şey dikkatlerini çekti. Birbirlerini dürttüler, hepsi kesinkes gördü beni ve büyük hevesle kendi Afrika dillerinde konuştular. Gidip önlerinde durdum, ağlayasım vardı ama zoraki gülümsedim ve neşeli göründüm. Avcumla öpücük attım onlara. Çok mutlu oldular, hoplayıp zıplayıp dans ettiler. Sanki nezaketime karşılık veriyorlardı. Biçareler! Elimden gelse bile buncağızları sevinçlerinden etmezdim ya, onla-rı köleliğin hazin taraflarının farkına vardırıarak üzmezdim ya, yine elimden

1 "Krallık" der gibi; demek ki Rio'nun en yüksek rütbeli amiri yüzbaşımıyş.

gelse, efendilerine birer çift laf etmek isterdim. Hem alanlara hem satanlara, onlardan köleliğin getirdiği şerri düşünmelerini rica ederdim. Bir şer ki sadece zencilere değil, kendilerine, ailelerine ve zürriyetlerine de isabet ediyor.

1842, PRUSYA PRENSİ ADALBERT

Kral III. Wilhelm Friedrich'in torunu Prens Adalbert (1811-1873) 1830'larda ve 1840'larda Prusya donanmasının kurulmasına katkı sağlamıştır. 1842'de, 1849 tarihli kitabı *Avrupa'nın Güneyinde ve Brezilya'da Geziler*'de anlattığı uzun bir seyahat kapsamında Brezilya'ya da gitmiştir.

Eylül

Herkes, gözlerimizin önünde batıdan doğuya kadar uzanıp giden geniş sahildekileri dağların tuhaf şekillerine hayretle bakıyordu. En solda denizden ada gibi bir külah fırlıyor, çevresinde de ona bağlı küçük, noktaya benzeyen başka adalar var. Sonra sırt üstü yatmış bir deve benzeyen muhteşem dağ silsilesi başlıyor. Limanların şahı Rio limanının girişindeki denizciler için bir işaret teşkil ediyor dağlar. [...]

Karaya Largo do Paço'ya yakın, Hotel Pharoux'nun karşısındaki imparatorluk kalesi Rua Fresca'dan uzak olmayan bir noktada çıktım. Yüksek, dikilitaş biçimindeki Chafariz do Largo do Paço çeşmesi sağ tarafımda kalıyordu. Bir grup meraklı toplanmıştı. At arabası hazır bekliyordu, çabucak yola çıktık. Ne tarafa baksam zencileri ve melezleri görüyordum. Görünüşe göre nüfusun büyük çoğunluğunu onlar teşkil ediyor. Doğu'daki seyahatlerim dolayısıyla zencilerin dış görünüşlerine aşina olsam da bu kadar çok ve farklı farklı zenci ilk kez bir arada görüyorum. Karışmış ırklarla da beraber; tuhaf bir manzara oluşuyor. [...]

Öğle yemeğini yeni yemiştik ki Dışişleri Bakanı [...] Majestelerinden bir davetle geldi. Yarın sabah saat onda yapılacak bir resepsiyona ve yine yarınki, Brezilya'nın bağımsızlığının yüzüncü yıldönümü kutlamasına davetliydim. Bu beyler gider gitmez artık sabırsızlığıma direnemedim ve dışarı, açık havaya çıkıp civardaki harikaları temaşa ettim: Evin arkasındaki küçük tepe çabucak yükselmişti. Bu bayırı teşkil eden granit kayalardaki mikaların kayda değer surette geniş yapraklı olduğunu fark ettim.

Tepedeki manzarada villadaki manzaradan da iyi. Terastan bakınca körfeze girip çıkan her gemiyi görebiliyordum. Bu seviyede göz deniz taşıtlarını içlere doğru daha rahat izleyebiliyor ve limana girişlerini daha berrak seçebiliyor.

1876, ANNIE ALLNUTT BRASSEY

Anna "Annie" Allnutt Brassey (1839-1887) bir parlamento üyesiyle evli, varlıklı bir İngiliz kadınıydı. 1876-1877'de, kocasıyla birlikte yatları Sunbeam'le dünya turuna çıktılar. Bu seyahate dair anlatısı uluslararası bir bestseller oldu. "Annie" ayrıca velut bir fotoğrafçıydı.

Pazartesi, 21 Ağustos

Erken vakitli bir kahvaltıdan sonra çarşmayı görmeye gittik. Muazzam bir keşmekeş ve canlılık vardı. İnsan ve eşya çeşitliliği sonsuzdu. Balık pazarı derin suların yüzgeçli canavarlarıyla doluydu. Bizim için yeni ve tuhaf bu canlıların tuhaf Brezilyaca isimleri balığın kendisiyle ilgili bir fikir de vermiyordu. 150 kilo kadar çeken, çirkin yüzlü, sırtı ve yüzgeçleri parlak, devasa bir kaya balığı vardı. Yine büyük vatozlar, keler ve mürekkep balıkları [...] ayrıca bu sahilin meşhur olduğu, 8-10 inç uzunluğunda, antenleri 12-14 inçlik büyük karideslerden sepet sepet vardı. Bu karidesler büyüklükleriyle ünlüler ama tatsız tuzsuz ve lezzetsizler. Ancak, yumuşak olduklarından, köri sosuyla nefis oluyorlar. Diğer taraftan istiridyeler bilhassa ufak ama inanılmaz derecede enfes. Bu istiridyeleri körfezin yukarılarındaki bir korudan topluyorlarmış. Dediklerine göre mangrov ağaçlarının suya sarkan dallarında ve direklerde yetişiyorlarmış. Ayrıca bol miktarda kaliteli uskumru, epey musur ve kaplumbağa ve birkaç tane de çekiç başlı köpekbalığı gördük. Bu köpekbalıkları çok tuhaf yaratıklar, sıradan köpekbalıklarına benzemiyorlar. Burunları büyük, çekiç biçiminde. Ne işe yaradığını tasavvur etmek zor.

Meyve pazarında parlak renkli, aşına olduğumuz pek çok meyve vardı. Çünkü şimdi Rio'da kışın ortası ve bizim gördüğümüz meyveler İngiltere'ye de ihraç edilen meyvelerden. Şişman, kömür karası, başları sarıklı, kolları ve boyunları dizi dizi renkli boncuklu, omuzlarından kayıp duruyormuş gibi görünen uzun, yekpare, beyaz elbiseler giymiş zenci kadınlar parlak portakallar, muzlar, ananaslar, çarkıfelek meyveleri, domatesler, elmalar, armutlar, kapsikumlar ve biberler, şeker kamışları, palmiye lahanaları, ekmek meyveleri [breadfruit] ve çerimoyalar satıyorlardı.

Çarşının başka bir tarafında çeşit çeşit canlı kuş, ayrıca yine canlı geyik, maymun, domuz, sayısız kobay, sıçan, kedi, köpek, ipek maymunları da vardı. İlaveten küçücük, pek şirin bir altın aslan maymunu da gördük. Bu hayvan minicik ve kızıl, güzel bir başı ve yelesi var, minyatür bir aslan gibi kükrüyor. Ayrıca turna dolu kafesler, farklı farklı çulluklar ve tüyleri mavinin, kırmızının ve yeşilin her tonunda, ıslıl ıslıl metalik çizgili daha küçük kuşlar da vardı. Ayrıca papağanlar, makavlar, kakadular sayısızdı. *Torchalar* tezgahlardaydı. Bu *torch*a parlak siyah ve sarı renkli bir kuştur, sığırcık kadardır, boynunu büküp insanın elinden dünyanın en tatlı, en sevimli hareketleriyle sinek yer. İklim değişimini kaldıramadığından maalesef bu kuşu İngiltere'ye getirmek imkânsız. Diğer kuşlar arasında beçtavukları, ördekler, horozlar ve tavuklar, güvercinler, kumrular, bildircinlar ve bizim bilmediğimiz daha pek çok tür vardı. Sözün özü çarşı gezimiz aşırı ilginç geçti ve erken kalktığımıza değdi.

1933, PETER FLEMING

James Bond romanlarının yazarı Ian Fleming'in ağabeyi Peter Fleming (1907-1971) velut bir gezi yazarıydı. Kitabı *Brezilya Serüveni*'nde *The Times*'in kayıp kâşif Percy Fawcett'i bulmak için düzenlenecek bir arama ekibine dair reklamıyla başlayan ahmakça bir dolandırılmayı anlatır.

Geriye bakınca Rio'dan ne beklediğimi yahut neden hayal kırıklığına uğradığımı tam olarak hatırlayamıyorum. Dedikleri gibi, güzel bir şehir. Burası kesin. Brezilya'nın milli mottosu "düzen ve ilerlemenin" o zengin ironi aromasını taşımadığı, ki bu aromaya çok sık rastlanır, heyhat, umumi düsturların bu en güzel yanı burada yok, yerlerden (çünkü ben birkaç yer daha biliyorum) biri. Caddeleri temiz, geniş ve (mümkün olduğu yerlerde) düz. Taksiler görkemle homurdanıyor ve rüzgâr gibi gidiyor. Tramvayları son derece sorunsuz. Sinemaları çeşitli, bahçeleri nefis, bütün erkek sakinleri de yaka takıyor. Binaları çok güzel, ki bu Brezilya'da övünülecek şeydir. Ama hepsinden öte heykellerini övmeli.

Ben heykelden anlamam. Rio'nun meydanlarında bir ayının bile hayran kalacağı bazı heykeller var. Ayıcığı oteline yollayalım da azıcık dinlensin. Öte yandan yerden bitiyormuş gibi görünen bu yontularda insanı ürküten bir şey

de hakikaten var. Efsanenin, tarihin, sembolizmin, dinin ve siyasi tarihin birleşiminden oluşan muazzam bir kütle -üç boyutlu ve sarraf elinden çıkma bir kütle- sizin sofranızdaki tabaklardan daha büyük olmayan kaidelerden yukarı fışkırıyor. [...]

Kış Sarayı'nın ufalanmış, pul pul olmuş taraçalarından Pekin'e baktığınızda çatılar kadar ağaç da görürsünüz. [...] Rio'da bu cazibe yok. Tropik iklimde beyefendilerin doğayla uyumu nadiren mümkün. Kesmeşeker Dağı'ndan şehre baktığınızda çatışmayı görüyorsunuz. Rio denizle tepelerin arasında; yerleşmeyi seçtiği toprak parçasında ormanı budamış. Size aşağıdan kendinden memnun, başarılı bir fırsatçı olarak bakıyor.

Ama orman hâlâ orada. Ormana tramvayla ya da varoşların arka kapılarından kolayca ulaşabilirsiniz. Sürüle sürüle sarp yamaçların ele geçirilemez istihkâmlarına çekilmiş, orada bekliyor, daha fazla toprak veremeyeceği bir noktada. İnsana evlerle ağaçlar arasında kimseye ait olmayan bir arazinin bulunması gerekiyormuş, bu kadar eski bir düşmanla bu kadar yakın komşu olmak utanç vericiymiş gibi geliyor. Ama Rio utanmıyor. Bu sert ve kaçıssız tezat aromasından zevk aldığından şüpheleniyorum, medeniyetin imkânlarını o somurtkan, tırmanıcı yeşil duvarların suratına gururla çarptığından. [...] Rio'nun kenar mahallelerinde melon şapkalı müteahhitler İştah Açıcı İnşaat Alanları'na Cennet'i yontmuyor. Burada oturanlar şimdiye kadar çoktan "Tanrı'nın kartpostal endüstrisine lütfu" olarak nitelendirilmesi gereken o limanın kıyılarında, yeşil bir gölgede, yeşil bir düşüncenin tadını çıkarabiliyor.

ROMA

Ebedi Şehir yüzyıllardır sayısız ziyaretçinin menzildir. Geleneğe göre M.Ö. 753'te kurulmuştur. M.S. 1. yüzyılda Akdeniz'i, Orta Doğu'nun ve Avrupa'nın çoğunu içine alan muazzam zengin bir imparatorluğun kalbiydi. Dördüncü yüzyılda Hristiyanlık o imparatorluğun resmi dini olduğunda, Roma da bu dinin başkenti olmuştur. O zamandan beri de bir hac merkezidir. İtalyan Yarımadası'nın baskın şehri olan Roma, 1861'de birleştiği zamandan beri İtalya'nın da başkentidir.

Ortaçağın sonunda klasik Roma'nın kalıntıları ziyaretçilere pejmürde Hristiyan kentinden daha çekici geliyordu. Müteakip asırlarda papalar şehri güzelleştirmekte birbirleriyle yarışmışlar ve nihayetinde Roma Avrupa'da kültürel turlara çıkanların vazgeçilmez bir durağı hâline gelmiştir.

20. yüzyılın başındaki faşist idare altında Roma peyzajında yeni gelişmeler kaydedilmiştir. Roma İkinci Dünya Savaşı esnasında Müttefiklerce bombalanmış, sonra 1944'te kurtarılmıştır. Hâlâ dünyanın en çok ziyaret edilen şehirlerinden biridir.

1143, ANON

Roma'nın Harikaları 12. yüzyılda Kutsal Şehir'e gelecek hacılar için yazılmış, kentte görülecek yerleri listeleyen bir rehberdir. 14. yüzyıla kadar yaygın kullanılmıştır. Hristiyan eserlerine olduğu kadar klasik ve pagan Roma'yı da vurgular. Ortaçağ'da, şimdi Aziz Petrus Meydanı'nda bulunan Mısır dikilitaşında Jül Sezar'ın küllerinin bulunduğu düşünülüyordu.

Papa Silvester devrinde, Konstantin Augustus, Lateran Bazilikası'nı yaptırmış, çok güzel de süsletmiştir. Bazilikaya Titus'un Kudüs'ten binlerce Yahudi'yle birlikte getirdiği Ahit Sandığı'nı ve yağdanlıklarıyla birlikte yedi lambalı altın şamdanı da koydurmuştur. Sandıkta şunlar vardır: Altın urlar, altın fareler, On Emir'in yazıldığı tabletler, Harun'un asası, kudret helvası, arpa ekmeği, altın kâse, dikişsiz yelek, Yahya peygamberin kamış asası ve giysileri ve Aziz Yuhanna'nın doğrandığı maşalar. Augustus aynı bazilikaya somaki sütunlu bir *civory* [sunağın üstündeki bir sayvan yahut tente] de koydurmuştur. Yine eski zamanlardaki konsüllerin Mars Meydanı'ndan Capitol'e getirip Jüpiter tapınağına koydurduğu, yıldızlı pirinçten dört sütunu da bazilikaya yerleştirmiştir.

Yine Augustus aynı papa devrinde ve onun duası üzerine Vatikan'daki Apollo tapınağının önüne Havarî Petrus için bir bazilika da yaptırmıştır. Bazilikanın temelini imparator kendisi atmış ve on iki havarinin ruhaniyetine hürmeten on iki sepet toprak taşımıştır. Petrus'un naaşı da buraya konmuştur. Augustus her tarafı pirinç ve bakırla kapalı bir sandık yaptırmıştır. Hiçbir tarafından açılmayan bu sandık üst, alt, sağ ve sol taraflarda beşer ayak uzunluğunda olduğu gibi yüksekliği de beş ayaktır. İşte mübarek Petrus'un naaşını bu lahde koydurmuş ve lahdin üstünde bulunan kemer biçimindeki sunağı ısl ısl altınla süsletmiştir. Yine somaki ve som altın sütunları olan bir *civory* yaptırmıştır. Yunanistan'daki Truva'da bulunan Apollo tapınağından getirttiği on iki cam sütunu da sunağın önüne koydurmuştur. Daha başka, mübarek Havarî Petrus'un naaşının tepesine som altından, yetmiş kiloluk bir çarmıh diktirmiştir.

Ayrıca mübarek Havarî Pavlus için de Via Ostiensis'te bir bazilika yaptırmış ve onun naaşını da mübarek Petrus'un naaşını olduğu surette bakır ve pirinç içinde buraya koydurmuştur. Aynı imparator Hıristiyan olduktan ve kiliseyi yaptırdıktan sonra mübarek Silvester'e bir *Phrygium* [mermer heykel], beyaz atlar ve Roma İmparatorluğu'nun haşmetine yakışan başka muhteşem hediyeler verdi. Sonra Byzantium'a gitmek üzere yola koyuldu. Papa imparatoru Roma kemerine kadar uğurladı. Orada sarılıp öpüştiler ve ayrıldılar.

Nero'nun sarayının içinde Aziz Parnel Kilisesi denen Apollo tapınağı vardır. Bu tapınağın önünde de Vatikan denen, muhteşem mozaiklerle, altın ve sırçayla süslü bazilika bulunur. Buraya Vatikan denmesinin sebebi *vatelerin*, yani rahiplerin buradaki Apollo tapınağının önünde ilahi söylemeleri. Bu yüzden Aziz Petrus'un kilisesine de Vatikan derler. Sağken Nero'nun giysilerinin saklandığı bir başka tapınak daha var. Şimdi adı Aziz Andreas Kilisesi. Yakınında Sezar abidesi var. Adı İğne. Külleri lahdinin içinde varoluşunu asilce sürdürüyor. Bundaki amaç sağken nasıl dünya ona boyun eğdiyse ölümünden sonra da aynısının olması. Abidenin alt kısımları Latin harfleriyle güzel yazılar yazılmış, yaldızlı pirinç levhalarla süslüdür. Yukarısı, Sezar'ın küllerinin olduğu lahitse altınla ve değerli taşlarla süslüdür ve üstünde şöyle yazılıdır:

*Vaktiyle dünyaya hükmeden Sezar
Şimdi sizin kapattığımız küçük bir oyukta.*

Türbe addedilen abidenin dışındaysa şunlar yazılıdır:

*İnsansa anlat bu taş nasıl kaldırılmış
Taşa göster türdeşleri neredeymiş*

1436, PERO TAFUR

İspanyol Pero Tafur (bkz. İstanbul maddesi) Roma'yı 1436 baharında ziyaret etmiştir. Şehir etkileyici ama nispeten konuk sevmeyen bulmuş ve şehre gelip giden orduların zaman içerisinde antik eserlere çok hasar verdiğini kaydetmiştir.

Büyük Perhiz'in tamamını Roma'da geçirdim, ibadethaneleri ve antik binaları gezdim. Bunlar bana muhteşem inşa edilmiş gibi geldi ama onları tasvir etme kabiliyetinden mahrumum. Yalnız bu da değil, onları hak ettiklerinde takdir

edebildiğimden de şüpheliyim. O yüzden Roma'nın haşmetine ve ihtişamına dair anlattıklarım kısa gelirse kusuruma bakılmasın. Çünkü ben bu antik yapıların tahrip edildiğini, değiştiğini ve çürüdüğünü yeterince anlatacak kadar yetenekli değilim. Yine de bu yapılara bakan herkes bir zamanlar çok muhteşem olduklarını anlar. [...] Papa Aziz Gregorius müminlerin, ruhlarını kurtarmak için Roma'ya nasıl da akın ettiklerini ama antik yapıların ihtişamı karşısında şaşıp kaldıklarından mübarek nesneleri ziyaret edeceklerine bu antik yapıları temaşa ettiklerini öğrenmiş ve, benim kanaatime göre, kadim zamanlardan bugüne ulaşan bütün antik yapıları, en azından çoğunluğu tahrip ettirmiş. [...]

Aziz Petrus Kilisesi önemli bir kilise. Girişi çok muhteşem. Kiliseye çok yüksek basamaklardan tırmanarak giriliyor. Çatı zengin mozaiklerle işlenmiş. Kilisenin içi geniş ama yoksul, kötü durumda ve kirli. Pek çok yeri de harabe hâlinde. Sağda küçük bir kule kadar yüksek bir sütun var. Sütunun içindeyse Azize Veronika'nın kutsal peçesi [İsa'nın suretinin bulunduğu bir peçe] bulunuyor. Peçe teşhir edileceği zaman çatıda bulunan bir aralıktan bir sandık yahut büyük bir beşik sarkıtılıyor, iki keşiş içine giriyor, sonra sandık yahut beşik çatıya çekiliyor ve keşişler en muazzam bir ihtiramla peçeyi kaldırıp halka gösteriyorlar. Bu günlerde öyle bir izdiham oluyor ki pek çok inananın canı tehlikeye giriyor. [...]

Ebadı düşünüldüğünde, şehir çok seyrek nüfuslu. Pek çok kişinin paylaştığı bir görüşe göre terk edilmiş ve nüfusunu kaybetmiş Roma'daki muazzam yapıların kalıntılarından, mahzenlerden, sarnıçlardan ve artık kimsenin oturmadığı evlerden, derin dehlizlerden insan vücudunu etkileyen zehirli bir hava yükseliyor. O yüzden Roma'da bulunmanın sağlıksız olduğunu söylüyorlar. Ancak, şehir iyi nüfusluyken durum bunun tam tersiymiş. Şimdi bile insanların, birbirlerine en yakın yerleştikleri yerlerde, mesela büyük semtler olan Campo dei Fiori ve Campidoglio'da ve büyük bir köye benzeyen Yahudi Gettosu'nda daha sağlıklı oldukları görülüyor. Şehrin kalanına evler tek tük serpiştirilmiş. [...]

Hemen yakında boyutundan ve ihtişamından yana dünyada eşi benzeri olmadığı söylenen Kolezyum var. Harabe hâlinde olmasına rağmen azameti ve harikalığı gayet iyi görülüyor. Romalıların bu Kolezyum'u nasıl çekip çevirdiğini, ona ne kadar saygı gösterdiğini ve Kolezyum'un içindeki, ayakları yerde, başı çatıda olacak kadar büyük heykeli anlatmak uzun sürer. [...] Diyorlar ki eskiden bu heykelin etrafında dünyadaki bütün kralların ve prenslerin heykeli varmış. Her heykelin boynunda büyük heykelin ayağına bağlı bir zincir bulunmuş. Bu krallardan ya da prenslerden birinin Roma'ya isyan ettiği öğrenildiğinde sureti parçalanır ve kendisine savaş açılmış. Öyledir yahut değildir,

bilinmez, ancak Kolezyum her hâlükârda bir zamanlar çok muhteşem ve şaşırtıcı bir yapıymış.

1580, MICHEL DE MONTAIGNE

Fransız aristokrat ve filozof Michel de Montaigne (bkz. Floransa maddesi) Roma'ya hem Vatikan'ı gezmeye hem de böbrek taşları için şifa aramaya gelmiştir. Vatikan'da kendisine zindıklığa düşmemek için *Denemeler*'inde bazı değişiklik yapması tavsiye edilmiştir.

Gün doğumundan üç saat önce yola çıktık. Mösyö de Montaigne Roma ovasını gündüzleyin görmeyi o kadar çok istiyordu. Sabahın soğuk havasını midesi ne akşamınki kadar zararlı buldu. Öğlene kadar hasta yattı, ancak gece iyiydi. On beşinci mil taşını geçtikten sonra şehir ufukta görüldü. Ama sonra uzun bir süreliğine yine gözden yitti. [...]

Roma'da bu kadar çok Fransız görünce Mösyö de Montaigne'in canı sıkıldı. Sokakta karşılaştığı hemen herkes kendisine Fransızca hitap ediyordu. Piskoposlar ve keşişlerle dolu böyle muhteşem bir meydanı temaşa etmekte tazelik buldu ve Roma'nın gördüğü şehirler arasında zenginlerle, arabalarla, atlarla en dolu şehir olduğunu ve caddelerinin çeşitli görünüşleri, bilhassa da insan kalabalıkları açısından kendisine Paris'i en çok hatırlatan yer olduğunu beyan etti. [...]

Mösyö de Montaigne Roma'da Venedik'tekinden daha fazla özgürlük olduğunu kabul etmiyor ve iddiasına destek olarak şu argümanları öne sürüyor: Roma'da evler o kadar güvensizdir ve hırsızlığa açıktır ki zenginler paralarını bankaya yatırmak zorundadır, yoksa evlerinde kolaylıkla soyulurlar. Roma'da geceleri sokakta güvenle yürünemez. İçinde bulunduğumuz Aralık ayında Cordeliers Generali aniden tutuklanmıştır; bunun sebebi Papa'nın ve kardinallerin de dinlediği vaazında kilise görevlilerinin tembelliklerini ve lüks se düşkünlüklerini eleştirmesidir; General isim vermemesine ve sesini ancak belli bir miktar yükseltip yalnızca bazı yaygın ifadeler kullanmasına rağmen tutuklanmaktan kurtulamamıştır. Şehre girerken bizzat Mösyö de Montaigne'in valizleri vergi memurlarınca aşırı ve abartılı bir dikkatle aranmış ve her giysi parçası tersyüz edilmiştir; ayrıca Mösyö de Montaigne'in eşyaları arasında buldukları bütün kitaplara sözde inceleme bahanesiyle o kadar uzun bir

süreliliğine el koymuşlardır ki herhangi bir okur başka bir durumda, bu kadar zamandan sonra, kitaplarının kaybolduğuna hükmedip umudu keserdi. [...]

Romalı hanımların güzelliği konusuna gelince, Mösyö de Montaigne kadın güzelliğinin Roma'nın diğer güzelliklerinin önüne çıkacak kadar yüksek olmadığını belirtti. Dahası, ona göre, tıpkı Paris'te olduğu gibi, Roma'da da en dikkat çekici güzellik güzelliğin piyasasını yapanlardaymış.

1764, EDWARD GIBBON

Altı ciltlik *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (1776-1788) kitabıyla meşhur Britanyalı tarihçi Edward Gibbon (1737-1794) *Hatırat*'ında 1764'te Roma'yı gezerken şehre-serine dair ilk fikirlerin kafasında oluştuğu anı anlatır.

Benim tabiatım hevese çok açık değildir, içimde heves duymam. Teessüre hep düşman olmuşumdur. Ancak, geçtiğimiz yirmi beş yıla bakınca, ebedi şehre ilk kez yaklaşır ve girerken ruhumu alt üst eden güçlü duyguları ne unutabiliyor ne de tam anlamıyla ifade edebiliyorum.

Uykusuz bir gecenin ardından Forum'un kalıntıları arasında yüksek bir merdiveni tırmanıyordum. Romulus'un dikildiği, Cicero'nun nutuk verdiği, Sesar'ın mağlup olduğu bütün tarihi noktalar aynı anda gözümün önündeydi. Etrafımı sükûnet ve dikkatle inceleyebilecek duruma gelmeden önce sanki birkaç günlük bir esrimeye kapıldım. Rehberim İskoçyalı tecrübeli ve zevk sahibi bir antikacı olan Bay Byers'tı ama on sekiz hafta boyunca her gün emek harcadıktan ve zaman zaman dikkat melekelerim bitkin düştükten sonra nihayet ben de antik ve modern sanatın başlıca eserlerini kendim seçip etüt edecek vasıflara eriştim. [...]

Roma'daydım, tarih 15 Ekim 1764'tü, Capitol'ün kalıntıları arasında oturmuş tefekkür ediyordum. Yalınayaklı keşişler Jüpiter tapınağında akşam ilahileri okuyorlardı. İşte bu şehrin gerileyişini ve çöküşünü yazma fikri aklıma ilk kez o zaman geldi. Orijinal planım imparatorluğun değil de şehrin dağılışını yazmaktı. Okumalarım ve mütalaalarım o amaca yönelik olmaya başladıysa da ben o emekli işe ciddiyetle girişmeden evvel seneler geçti, araya başka meşguliyetler girdi.

Dickens (bkz. New York maddesi), önceki sene *Bir Noel Şarkısı*yla büyük bir başarı elde ettikten sonra 1844'te İtalya'da birkaç yıl geçirdi. Roma'ya dair tecrübeleri ruhbanîyet karışıklığının ve antik ihtişama dair birtakım sabit fikirlerinin etkisi altındadır.

Ebedi Şehir'e ocağın on üçünde, ikindiye dört sularında, Porta del Popolo'dan girdik. Karanlık, çamurlu bir gündü ve sağanak vardı. Kendimizi derhal Karnaval'ın kenarında bulduk. Tabii o sırada, sadece, bir araba nehrine dönüşüp en kısa zamanda asıl şölenin ortasına akma fırsatı buluncaya kadar Piazza'da dolaşan soluk bir topluluğuna bakmakta olduğumuzu bilmiyorduk. Yol yorgunluğu ve kırıyla kendimizi onların arasında bulduğumuzdan sahnenin tadını çıkarmaya pek hazır da değildik.

Tiber'i iki üç mil önce Ponte Molle'den geçmiştik. Görünmesi gerektiği gibi sarı görünüyordu. Viran ve bataklık kıyıları arasından aceleyle akıyor ve ıssızlık ve harabelik vaat ediyordu. Karnaval'ın kenarındaki bu maskeler, özel kıyafetler de bu vaadi muazzam surette baltaladı. Azametli harabeler, antikitenin kasvetli alametleri yoktu ortada. Onlar şehrin öbür tarafındaymış. Görünüşe göre burada uzun caddeler boyunca her Avrupa kentinde bulunabilecek sıradan dükkânlar ve evler vardı. Burada meşgul insanlar, at arabaları, şuraya buraya yürüyen yayalar, çene çalan yabancılar vardı. Artık *benim* Roma'm değildi burası: Bir başkasının, bir adamın yahut oğlanın fantezisindeki Roma'ydı. Yozlaşmış, çökmüş ve harabeler arasında, güneşin altında yatmış uyuyordu: Paris'teki Place de la Concorde'dan beterdi. Bulutlu bir gökyüzüne, yeknesak, soğuk bir yağmura ve çamurlu sokaklara hazırdım, ama buna değil: O gece yatağıma çok farklı bir mizaçla ve ciddi ciddi kaçmış bir hevesle yattığımı itiraf edeyim.

Ertesi sabah derhal dışarı çıkıp alelacele Aziz Petrus'a gittik. Uzaktan engin görünüyordu ama yakından bakınca açıkça ve kesinlikle ufaktı. Üstünde bulunduğu Piazza'nın güzelliği -o küme küme zarif sütunlar, o gürül gürül, taze, gür, hür ve güzel çeşmeler- için ne desek az kalır. İç mekânın ilk izlenimi, o yüksek ihtişam ve görkem, hele başınızı kaldırıp Kubbe'ye baktığınızda, unutulmaz bir duyum. Ama bir *Festa* için hazırlık yapılıyordu. Haşmetli mermerden sütunlar kırmızı ve sarı küstah süslere boğulmuştu. Sunak, kilisenin ortasındaki yeraltı şapelinin girişi kuyumcu dükkânına yahut çok cıvılcı bir pantomimin açılış sahnesine dönmüştü. Beslenmesi mümkün en yüksek bir bina güzelliği hissine (umuyorum ki) sahip olsam da, güçlü bir duygu hissetmedim.

Sayırsız İngiliz katedralinde erganun çalınırken ve İngiliz taşra kiliselerinde cemaat ilahi söylerken çok daha fazla etkilenmişimdir. Venedik'teki Aziz Markos Katedrali'nde çok daha büyük bir gizem ve hayranlık duymuştum.

Kiliseden çıktığımızda (içeride bir saat kadar kubbeye baktık, artık o saatten sonra üstüne para verseler Katedral'i daha fazla "inceleyecek" hâlimiz yoktu) arabacıya "Kolezyum'a çek," dedik. Bir çeyrek geçti geçmedi, kapıda durdu. İnip içeri girdik.

Uydurma değil, sade, ayık kafayla ve dürüstlikle söylenmiş bir gerçek: Bu saatte Kolezyum öyle etkileyici, öyle berrak ki içeri girerken bir anlığına eskiden olduğu gibi binlerce yüzün arenaya, o hiçbir dilin tasvir edemeyeceği arbede ve kavgaya ve toz toprak girdabına baktığınızı sanıyorsunuz. Issızlığı, korkunç güzelliği ve mutlak viranlığı yabancıyı az sonra, yumuşatılmış bir keder gibi çarpıyor. Bir çarpma ki yabancı ömrünce belki de başka hiçbir manzarayı bu kadar dokunaklı bulmaz, hiçbir manzara bu kadar alt etmez onu ve derhal kendi muhabbetleri ve tasalarıyla rabita kurmaz.

Kolezyum'un orada her yıl bir inç ufalandığını, duvarlarının ve kemerlerinin yeşerdiğini, koridorlarının güneşin altında açık uzandığını, kameriyelerinde büyüyen uzun otları, harabe korkuluk duvarlarında bitmiş, dalları meyveli, dünün ağaçlarını görmek: duvarların yarıklarında ve çatlaklarında aşıyan kuran kuşların düşürdüğü tohumlardan talih bitirmiş bu ağaçları. Kolezyum'un Dövuş Çukuru'nun toprakla dolduğunu, merkezine dikilmiş barışçıl haçı görmek, merdivenlerinden üst katlarına tırmanmak ve harabelere, harabelere, harabelere bakmak. Konstantin'in, Septimus Severus'un ve Titus'un zafer takları, Roma Forumu, Sezarların sarayları, eski dinin tapınakları, hep çöküp gitmiş. Bütün bunları görmek eski Roma'nın, o fena, muhteşem eski kentin hayaletini, halkın çiğnediği toprağa musallat olan o hayaleti görmek demek. Aklın alacağı en etkileyici, en heybetli, en kasvetli, haşmetli, görkemli, matemli manzara bu. Bu devasa Kolezyum'un kanlı baharında, şehvani hayatla dopdolu olduğu o çağlarda bir insanı şimdiki virane hâline bakıldığında olduğu kadar sarsması asla mümkün olmamıştır. Şükür Tanrı'ya: bir virane! [...]

İşte sonunda Roma karşımızdaydı, kimsenin o tam, korkunç haşmetiyle tasavvur edemeyeceği bir Roma! Appian Yolu'nda dolaştık; sonra miller boyu uzanan harap türbeler ve yıkık duvarlar arasından devam ettik, şurada burada ıssız ve metruk evler gördük: at arabası yolunun, hakimlerin, yarışmacıların ve izleyicilerin yerlerinin eski zamanlardaki gibi apaçık görüldüğü Romulus Meydanı'nı geçtik. Cecilia Metella'yı geçtik. Çevrimleri, çitleri, kazıkları, duvarları, korkulukları geçtik. Campagna'da, Roma'nın o tarafında Harabelerden başka bir şey görülemez. Solda, uzakta manzarayı sonlandıran Apenin

Dağları hariç göz alabildiğine harabe. Yıkık su kemerleri, en pitoresk hâllerde kalmış güzel tak kümeleri, yıkık tapınaklar, yıkık türbeler. Bir çürüyüş çölü, tarifsiz bir kasvet ve ıssızlık. Ve yerdeki her taşta tarih.

1900, OSCAR WILDE

1895-1897 yılları arasında ahlaksızlıktan hapis yatan İrlandalı oyun yazarı Oscar Wilde, ömrünün son yıllarını yıkık bir adam olarak geçirmiştir. Beş parasız sürgündeyken teselliği Katolik kilisesinde aramış, Roma'yı ziyaret etmiş ve Papa III. Leo tarafından takdis edilmiştir. Yedi ay sonra da ölmüştür.

16 Nisan

Roma'ya Kutsal Perşembe geldik. H. M. cumartesi Gland'a gitti ve dün Grissell'ı ve bütün Papalık Sarayı'nı dehşete düşürecek şekilde, Vatikan'daki hacıların en ön safındaydım. Kutsal Babamız beni takdis etti: Onlara kalsa beni bu takdisten menederlerdi.

Tahtının üstünde taşınarak yanımdan geçip giderken muhteşemdi, etten kemikten değildi, beyazlar içinde bembeyaz bir ruhtu, aziz olduğu sanatçıdır da. Belgelere inanacak olursak tarihte bir ilk.

Muhtemeldir ki hacıları ve kesinlikle beni takdis etmek için yerinden kalkarken, anbean, hareketlerindeki sıra dışı zarafete benzer bir şey ömrümde görmedim. [...]

Derinden etkilendim, bastonumda tomurcuklanma emareleri vardı, şapelin kapısında Maça Valesi¹ elimden almasaydı kesin tomurcuklanırdı da. Bu tuhaf yasak, elbette, Tannhauser'ın şerefine.

Bileti nasıl aldım? Mucizeyle tabii ki. Umut olmadığını düşünüp çaba göstermemiştim. Cumartesi saat beşte Harold'la Hotel de l'Europe'da çay içmeye gittik. Ansızın, ben tereyağlı kızarmış ekmek yerken, bir adam, yahut adam suretinde bir varlık, otel hamalı kılığında bir zat, gelip Paskalya Bayramı'nda Papa'yı görmek ister miyim diye sordu. Tevazuyla başımı eğdim ve "*Non sum*

1 Nöbetçilerin kıyafetleriyle alay ediyor.

dignus.” [“Layık değilim ki.”] yahut o kapıya çıkacak bir şeyler dedim. Derhal bana bir bilet ayarladı!

Yalnız çehresinin doğaüstü bir çirkinlikte olduğunu ve bilet ücretinin otuz gümüş para olduğunu söyleyeyim, daha da başka bir şey demeyeyim.²

1945, ELEANOR CLARK

Eleanor Clark (1913-1996) Amerikalı bir şair ve romancıydı. İtalya'yı 1945'te ziyaret etmiş ve Roma'ya âşık olmuştur. Fakat onun beğenisine faşizmin, savaşın ve kitlesele turizmin izlerini taşıyan modern şehirden ziyade şehrin tarihi mirası uyuyordu.

Turist, öğrenci yahut avare entelektüel, şunu yahut bunu arayan biçare, hepsi anksiyetesi ve sisli modern gözüyle, sisli bir kıyıdaki bir sis bulutu gibi gelir. Kimliğini ve yolunu bulmasına bir nebze bile olsa yardım edecek çok kelime yoktur. Anksiyetesi azacaktır: Gözü, eğer burada yeterince kalırsa, her geçen hafta, sanki kirpikleri tutkallanmış gibi, daha çok açılacaktır. Bu esnada tabii kargaşa ve cayır cayır güneş var, tutarsızlıklar, her şeyin aşırı fazlalığı var. Tarihçi Taine zamanında Roma'dan istifade etmenin tek yolunun her zaman neşeli, “en azından sağlıklı” bir ruh hâlinde olmak olduğunu söylemişti. Bugünlerde bu kelimeyi kullanmayı aklından bile geçirmezdi.³

Ecco Roma. [...] Sırlanmış gözküresine ve Roma'ya çoğunlukla Roma için değil, aşk için gelen, milli sorumluluklara karşı üzüntüsü bagajıyla alakalı anksiyetesiyle acı acı karışan endişeli seyyahın mefluç hislerine bir şey sunuluyor.

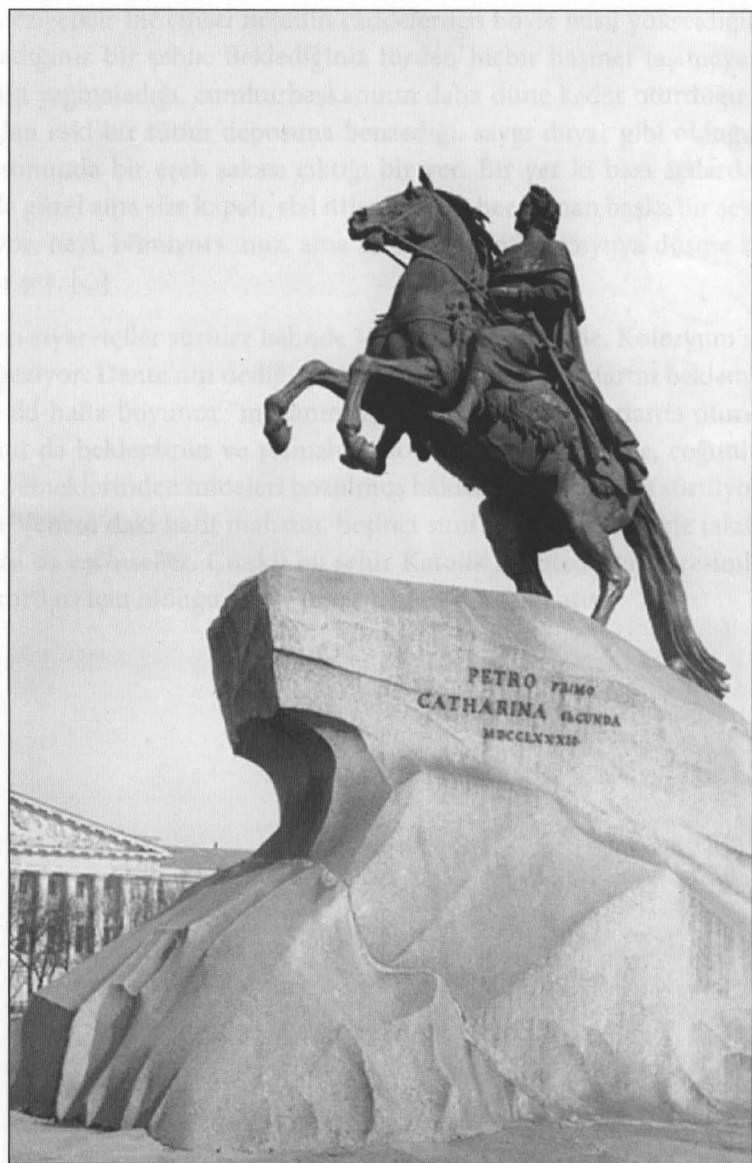
Karşısında bir çanlar, tepeler ve duvarlar şehri görür. Pek çok kuzey ağacının ve tropik ağacın, çamların, pırnalların, palmyelerin, suyun ve rahatsız edici raddede derin gölgelerin, uzayıp giden harabelerin, bir kısmı güzel işçilikli, bir kısmı baştan savma örülmüş, uluyan modernitenin arasına serpiştirilmiş duvarın, hiçbir asrın diğerine saygısının olmadığı, her köşede bir karışıklığa

2 Bilindiği üzere Yahuda İşkariyot, İsa peygamberi Romalılara otuz gümüş sikke karşılığında ifşa etmiştir.

3 “Neşeli” diye çevirdiğimiz kelime metnin orijinalinde “gay” diye geçiyor, ki kelimenin birinci ve kadim anlamı hakikaten de “neşeli”dir. Eşcinsel anlamını çok sonraları kazanmıştır. Taine'in zamanında henüz “neşeli” anlamına geliyorken Clark'ın zamanına kadar “eşcinsel” anlamını kazanmış olmalı.

atladığınız bir devir harmanının, güröldeyen motorların ve diğer dehşet verici gürültülerin, dur durak bilmeyen, havai fişekli *festaların* şehri. Kiliseleri put-perestane biblo çöplüğü olan, sizi dehşete düşüren ama kendisinde dehşetten eser olmayan, mekânların tıpkı rüyalarındaki gibi ansızın kapanıp açılabilirdiği, düşsü, eziyetkâr bir cinsel neşenin caddelerden böyle nasıl yükseldiğini açıklayamadığınız bir şehir. Beklediğiniz türden hiçbir haşmet taşımayan, kaba faşizmin yağmaladığı, cumhurbaşkanının daha düne kadar oturduğu sarayın dışarıdan eski bir tütün deposuna benzediği, saygı duyar gibi olduğunu her şeyin sonunda bir eşek şakası çıktığı bir yer. Bir yer ki bazı açılardan, bazı anlarda güzel ama size kapalı, sizi ittiriyor, size her zaman başka bir şeyleri hatırlatıyor, neyi, bilmiyorsunuz, ama mesela derin bir kuyuya düşme korkusu gibi bir şey. [...]

Yabancı ziyaretçiler sürüler hâlinde Vatikan müzelerinde, Kolezyum'un etrafında geziyor. Dante'nin dediği gibi, bu kadar çok olacaklarını beklemezsiniz. Yahut iki hafta boyunca "mekânın hissini almak için" barlarda oturuyorlar. Veyahut da beklentinin ve yalnızlığın loş melankolisi içinde, çoğunlukla da Roma yemeklerinden mideleri bozulmuş hâlde, şurada burada sürtüyorlar. Ya da Via Veneto'daki hafif mahzun, beşinci sınıf maceraperestlerle takılıyorlar. Bilhassa da eşcinseller. Çünkü bu şehir Katolik mühtedileri ve resimli elyazması kurtları için olduğu kadar onlar için de bir mıknaştır.

ST. PETERSBURG

St. Petersburg Çar Deli Petro tarafından 1703'te Rusya'nın Baltık kıyısındaki Neva Nehri'nin bataklıklarında imparatorluğun yeni başkenti olarak çok büyük masraflar edilerek kurulmuştur. Muazzam, planlı bir şehir olarak 18. yüzyıl Avrupasında eşsiz olduğundan pek çok ziyaretçiyi hayran bırakmıştır.

1914'te Petrograd adını almıştır. 1917'de Bolşevik Devrimi'nin odağı olmuştur. 1924'te bu defa Leningrad adını almıştır. 1941-1944 arasında 900 günlük bir Alman kuşatmasına maruz kalmış, bu esnada açlıktan ölümün ve imha olmanın eşiğine gelmiştir. Kurtulduktan ve Sovyetler İkinci Dünya Savaşı'nda zafer elde ettikten sonra yavaş yavaş yeniden inşa edilmiştir.

1991'de Sovyetler Birliği yıkılınca şehre eski adı iade edilmiştir. 2003'te kuruluşunun 300. yılını savurganca kutlamıştır.

1774, NATHANIEL WRAXALL

Britanyalı zengin seyyah Nathaniel Wraxall'ın, (1751-1831), Büyük Katerina'nın başkenti-ne yaptığı geziyi anlattığı coşkulu anlatı, okur camiasından da büyük ilgi görmüştür.

Hâlâ sağ adamların bile hatırladığı şekilde yerden sanki efsunla fırlayıp Neva Nehri'nin bataklık adalarını dünyanın en muhteşem şehirlerinden birine çeviren rıhtımlar, caddeler ve kamu binalarının arasında gezerken hoş bir hayretle çarpılmışım. Gözün gördüğü birçok nesnenin de yardımıyla muhayyile o harikulade kurucunun, Petro'nun koruyucu dehasının katına yükseliyor ve onu el emeğinin çocuğu olan şehrin üstünde gezinip sarayları ve mabetleri bir baba şefkatiyle izlerken buluyor.

Bu sarayda sadece başka hiçbir yerde gözlemlemediğim ihtişam ve kraliyet şaşaası yok, aynı zamanda burada her şey engin ve devasa boyutta, tıpkı imparatorluğun kendisi gibi. Kamu binaları, kiliseler, manastırlar ve asilzadelerin hususi sarayları dev boyutlarda. Öyle ki sanki insandan, "rüzgârda titreyen o çelimsiz böcekten" çok daha iri ve yapılı yaratıklar için tasarlanmışlar.

Deli Petro'nun yakında açılacak heykeli ve o heykelin kaidesi de yine devasa ve azim boyutlarda. Neredeyse Mısır işçiliğinin sfenksleri ve piramitleriyle yarışır. [...] Şimdiki imparatoriçenin yaptırdığı sarayın çapı iki üç İngiliz mili. Üstelik o yapıncaya kadar kabul törenlerinde kullanılmak üzere tuğladan geçici bir sarayı dikiverdiler bile. [...]

Bu şehirde farklı farklı kamu binaları o kadar fazla ki başkentin beşte yahut altıda birini teşkil ettiklerine inanmaya meyyalim. Bazıları taşandı ama büyük kısmı yalnızca tuğladandı yahut tuğladan olup ahşap kaplıydı. Kış Sarayı da bu maddelerden yapılmıştı. Banisi merhume çariçe Yelizaveta'dır. [...] Ancak, bu saray da Rusya'daki hemen her şey gibi henüz tamamlanmış değildir. Sarayın konumu çok güzel, şehrin merkezinde ve Neva kıyısında. Ona bitişik, şimdiki

çariçenin yaptırdığı küçük bir saray daha var ki adına İnzivagâh diyorlar, sebebini bilmiyorum. Burası bizim mabet tasavvurumuz gibi inzivagâh tasavvurumuzu da yansıtmaz ama Majesteleri buraya geldiğinde uzlet köşesine çekilmiş demektir. Kabul günü ve resepsiyon yapılmaz. Birkaç gün önce sarayı görmek üzere içeri alındım. İçerisi çok şık, muazzam bir zevkle döşenmiş.

Sarayda iki resim galerisi var. Bu resimler yakın zamanda, İtalya'dan büyük paralarla alınmış. İzin verilse St. Petersburg'da kaldığım her gün burada saatler geçiririm. Bizatihi sarayın içinde gördüğüm taç belki de Avrupa'nın en zengin tacı. Serpuş şeklinde ve elmaslarla kaplı. En büyük elmas saltanat asasında. Bu elması Prens Orlov 500 bin rubleye almış ve birkaç ay önce çariçeye bizzat takdim etmiş. [...]

Burada gördüğüm her şeyden çok Neva Nehri büyüledi beni. Thames güzel-likçe Neva'yla kıyaslanamaz. Akıntı Ladoga Gölü'nden Finlandiya Körfezi'ne aktığı için Neva hep dolu, berrak ve mükemmelen temiz. Kıyısında dünyanın tartışılmaz en güzel yürüyüş yolu var. Deniz taşıtları buraya kadar gelmediğinden rıhtım yok, ancak bir mil devam eden bir mesire var. Buradaki binaların zarafeti çok zor aşılr. Üstelik bu yürüyüş yolunu bir o kadar daha uzatacaklarmış. Nehrin en dar yerinde şamandıralar üstüne kurulmuş bir köprü var. Kanallar bu soylu nehirden topladıkları suyu şehrin dört bir yanına ulaştırıyor. Nehir iklim dolayısıyla senenin en az beş ayı donuk olmasa ticaret için daha iyi bir konum düşünülemezdi bile. [...]

Petersburg'da polis çok iyi, insan istediği saatte muazzam bir emniyet içerisinde yürüyebilir. Ara sıra bir cinayet işlenir, ama sık değil.

1805, ROBERT KER PORTER

İskoç tarihi ressam Robert Ker Porter (1777-1842) Rusya'ya 1805'te Çar I. Aleksandr tarafından bahriye teşkilatı için bir dizi tarihi duvar resmi yapmak üzere davet edilmiş ve 1812'de evleneceği bir Rus prensesine âşık olmuştur. 1817-1820 yılları arasında Orta Asya'da gezmiş ve 1826'da Venezuela'ya Britanya Elçisi olarak atanmıştır.

Canım arkadaşım, bu muhteşem şehri tasvir etmeye nereden başlayacağımı bilemiyorum. Buradaki her nesne insanda hayranlık uyandırıyor ve bu nesne-

ler sayısız. Öyle ki, hepsi bana eşit seviyede çok güzel geldiğinden senin ilgini en çok hangileri çeker, tayin etmekte zorlanıyorum. Buraya doğru Londra'da gelen ben belki de eşsiz izlenimlerle görüyorum St. Petersburg'u. Bizim metropolümüzün düzlüğü, en iyi evlerin yapısında bile mimari zarafetin ihmal edilmiş olması ve daha alt sınıftan evlerdeki mutlak biçimsizlik... Bütün bunlar gözü şiddetle çarpıyor, tabii tam zıddıyla, benim durumumda St. Petersburg'un ihtişamıyla. Seyahat düşkünlüğümün beni götürdüğü farklı başkentlerin hiçbirinde binalarda böyle bir haşmet ve simetri görmedim. Her ev saray gibi, her saray şehir. [...]

Sanırım hiçbir ülke herhangi bir şehrinin herhangi bir caddesiyle St. Petersburg'un muazzam İngiliz Seti kadar övünemez. Bu caddenin granitten cephesi ve kaldırımları eşsizdir. Kanallar da muhterem elden çıkmadır ve kanalları iki tarafından yakalayan köprüler, devasa sütunlarını engin bir haşmetle göğe kaldırır. [...]

Herhangi bir köşeyi döndüğünde granitten dev yapılar görürsün: Şehrin tarihini bilmiyorsan granit kayaların çok olduğu engin bir ovaya kurulduğunu, binaların o yüzden granitten yapıldığını, bu granit dolu alanın nehir akan dibine de kanalların kazıldığını düşünebilirsin. Ama Ruslar bu granitleri Finlandiya'nın taş ocaklarından çıkarırlar, buraya naklederler ve yorulmak bilmez çalışkanlıklarının uzun ömürlü abidelerini inşa etmekte kullanırlar. I. Petro'nun ölümsüz heykelinin dikildiği o kütle Rusların yılmaz emeklerinin devasa bir örneğidir. Yeni Metropoliten Kilisesi'ndeki sütun ormanı da böyle meziyetli bir meşakkati sırtladıkları gayretin bir o kadar değerli bir delilidir. [...]

Bu binaların yapımında çalışan emekçilerin birçoğu binlerce *verst* öteden gelir. Don başladığında geri dönerler. Emeklerine tekrar başlayacakları mevsimi beklerler. [...] İşleriyle ilgili bütün zorluklar salt insan uğraşısıyla aşılar. İngiltere'de tek bir atın biraz da mekanik bir yardımla kolayca göreceği iş burada onlarca adamın birleşik kuvvetiyle görülür. [...] Sık sık, halatlı manivelalı yüz adamın bizim yardımcı icatlarımızla onların yarı zamanında gördüğümüz işin çeyreğinden fazlasını göremediğine şahit oluruz. Yararlık bir kenara, bu gruplar uzun sakalları, hırpani pöstekileri ve görgüsüz davranışlarının epey revnak verdiği manzaranın pitoreskliğini arttırırlar. Bu zahiren vahşi varlıklara bakıp böyle şık ve klasik yapıların onların elleriyle yükseldiğini düşünmek ne tuhaftır! Gerçekten de ne buralarda ne de başka bir yerde bu kadar nizami inşa edilmiş bir şehir görmedim. Her şeyin düzen çerçevesinde tutulması için çok dikkat gösteriliyor. Tahttaki çar, tıpkı ışıltılı selefî gibi, aklına St. Petersburg'u mükemmelleştirmeyi koymuş bir kere. İnsanların rahatını ya da şehrin güzelliğini arttıracak hiçbir öneriyi fiiliyata dökmeden bırakmıyor. [...]

Üzülerek söylemeliyim ki St. Petersburg'da gaspçılık ruhu çok yaygın. Esnaf ve aşağı tabakadan diğer satıcılar pazarlıkta kapıyı mallarının ederinin iki katından açıyorlar. Aynı malı yarı fiyatına da alabileceğini bilmeyen seyyahlar ya çekilen fiyata kanıp mekândan aşırı bir pahalılık izlenimiyle ayrılıyor yahut da kazıkçılığı fark edip Rus dürüstlüğüyle ilgili hiç de iyi bir fikir edinmiyor. Fakat heyhat! Korkarım hızlı zengin olma isteği kuzeyli komşularımıza has değil. Medeniyetle yeni yeni tanışan cahil halklarda açgözlülüğü peçesiz görürüz. Her açıdan önlerine serilmiş iyi şeyleri paylaşmaya hevesliler ama şahsiyet sahibi olmanın üstün faydalarını düşünmüyorlar, çünkü akılları ermiyor. Ama peki uzun on yıllar boyunca eğitimin ve cilalı sosyete hayatının ayrıcalıklarının tadını çıkaran insanlar bu aşağılık ahlaksızlıktan beri midir? Korkarım hayır.

1836, R. B. PAUL

Oxford Üniversitesi mezunu Britanyalı kilise adamı R. B. Paul (1798-1877) 1836'da Rusya'ya sekiz haftalık bir yolculuk yapmış ve gördüklerini kaleme almıştır. Bilhassa, St. Petersburg'un "beyaz gecelerinden" ve Rusların ağır içkilere dayanıklılığından etkilenmiştir.

29 Haziran

St. Petersburg'a gelen yabancıları belki de daha fazla sarsan bir şey yoktur: Güneş henüz tepede olmasına rağmen sokakların sessizliğine şaşar. İlk bütünü şehir sakinlerinin taşraya gittiğini düşünecek olursa da saatine bakınca vaktin bütün dükkânların genelde kapalı olduğu ve bütün vatandaşların istirahat çekildiği vakit olduğunu görür. Uyku uyuyamadım, yoksa ben de inanamazdım, St. Petersburg'a geldiğim geces, pencerenin kenarında basılı bir kitabı okuyarak oyalandım. Işık yakmam gerekmedi, hiç de zorlanmadım. Burada, senenin bu mevsiminde gece olmuyor.

2 Temmuz

Bugün şölen var. Ve "evrensel Rusya içiyor". Bugün gördüğümüz on ırgattan dokuzunun sarhoş olduğunu söylesem abartı olmaz. Rus köylüsü İsveç ve Norveç köylüsü gibi sünger değildir: Günlerce kendini içkiden uzak tutar ama bana öyle geliyor ki bazı kasvetli durumlarda, herkes duyularından sistematik, iş benzeri bir biçimde kurtulmak istiyor.

Pencerelerimizin hemen aşağısında mısırdan damıttıkları o yakıcı içkinin satıldığı bir dükkân olduğundan bunu gözlemleme fırsatımız çok oldu. Bizim Londra'daki ucubeler, o cin dükkânları, daha ihtişamlı. Muhtemelen sıradan günlerde geleni gideni de daha çoktur. Ama bizim St. Petersburg'daki Molnoy Moskoy Caddesi'nde en azından haftada bir kez gördüğümüz hayvanca esrimeyi Londra'nın herhangi bir semtinde görebilir miyiz, tereddüttüyüm.

1839, MARQUIS DE CUSTINE

Marquis de Custine (bkz. Moskova maddesi) Rusya'da modern bir devletle geleneksel dinin etkileşimini gözlemlemek için gezmiştir. Ancak işgüzar bürokratlar da bir o kadar onu gözlemlemiştir.

Senenin üç dört günü Petersburg güneşi dayanılmazdır. Ben bu günlerden birinde geldim şehre. Zalimlerimiz bize (Ruslara değil, bana ve diğer yabancılara) zulmetmeye gemimizin güvertesinde başladılar. Güvertede uzun bir süre hiçbir siper olmadan güneşin kuvvetli ısığine maruz kaldık. [...]

Nihayet gemimizin kamerasında toplanmış, Kronstadt'taki gibi yeni bir mahkemenin huzuruna çağrıldım. Bana yine aynı sorular, yine aynı nezaketle soruldu, cevaplarım da yine aynı formalitelerle kaydedildi.

“Rusya’ya gelme amacınız nedir?”

“Ülkeyi görmek.”

“Burada öyle bir seyahat amacı seçeneği yok.” (Şu itirazda ne kadar aşağılama var!)

“Başka amacım yok.”

“Petersburg’da kimi görmeyi umuyorsunuz?”

“Tanışma fırsatı elde edebileceğim herkesi.”

“Rusya’da ne kadar kalmayı düşünüyorsunuz?”

“Bilemiyorum.”

“Takriben ne kadar?”

“Birkaç ay.”

“Aleni bir diplomatik göreviniz var mı?”

“Yok.”

“Gizli?”

“Yok.”

“Bilimsel bir amacınız?”

“Yok.”

“Sizi bu ülkenin sosyal ve siyasi durumunu incelemeniz için hükûmetiniz mi gönderdi?”

“Hayır.”

“Herhangi bir ticaret kuruluşu mu gönderdi?”

“Hayır.”

“Öyleyse sırf meraktan geziyorsunuz?”

“Evet.”

“Peki bu amaç doğrultusunda size Rusya’yı seçtiren nedir?”

“Bilmiyorum.” Vesaire vesaire vesaire.

“Bu ülkedeki herhangi birine hakkınızda yazılmış takdim mektubu var mı?”

Bu soruya açıkça cevap vermenin sorun yaratacağına dair uyarılmıştım, o yüzden sadece bankacımın adını zikrettim.

Bu ölçüp biçme mahkemesinin celsesi bitince suç ortaklarımdan birkaçıyla karşılaştım. Pasaportlarında keşfedilen bazı düzensizlikler dolayısıyla bu yabancıların akli karışıklı, üzüüyorlardı. [...] Polis beni üstümü aramadan geçirdi ama bavullarım gümrük memurlarınca incelenmek üzere getirilip açıldığında, bu yeni düşmanlar eşyalarımı son derece dikkatli bir muayenede bulundular. Özellikle de kitaplarıma. Kitaplarıma *en masse*¹ el koydular ve protestolarıma aldırış etmediler. Ancak sıra dışı bir kibarlık hep sürdürüldü. Yine bir çift tabancamı ve eski taşınabilir bir saatimi de aldılar, neden el koyduklarını anlayamadım. Sadece geri verileceğine dair vaatte bulundular. [...]

Saat dokuzla on arasında kendimi gümrüğün dişlerinin arasından kurtulmuş buldum ve rıhtımda şans eseri tanıştığım Alman bir seyyahın nazik yönlendirmesiyle Petersburg’a girdim. Casussa bile faydalı bir casustu. Fransızca ve Rusça biliyordu. Bana bir *drovska* [üstü açık at arabası] tedarik etme işini de üstüne aldı. [...] Fazla yardımsever yabancı bana Almanca bilen bir rehber bile buldu. [...]

1 Topluca.

Dikkatimi ilkin Deli Petro'nun kayanın üstünde, Çariçe Katerina'nın yanındaki çok meşhur heykeli çekti. Süvari figürü ne antik ne modern, XV. Louis zamanının Roman üslubunda. Atı desteklemek için ayaklarına devasa bir yılın yerleştirilmiş. Kötü fikir, ancak heykeltıraşın kifayetsizliğine delalet.

Bir dakikalığına, henüz tamamlanmamış olmasına rağmen Avrupa'da şimdiden ünlü olan bir binanın inşaat iskelesinin önünde durdum. Aziz İshak Kilisesi'ydi bu. Yeni Kış Sarayı'nın cephesini de gördüm: İnsanların tabiat kanunlarıyla mücadele ederken insanoğlunun fiziki kuvvetini uygulamasının bir başka heybetli sonucu. Sonuna varmışlar. Bu saray bir yıl içinde küllerinden doğmuş ve, inanıyorum ki, var olan en büyük saray, öyle ki Louvre ve Tuileries'in birleşiminden bile büyük.

Yapıyı imparatorun emrettiği vakitte bitirmek için duyulmadık gayretler elzemmiş. İç mekân inşaatı muazzam donlar esnasında da sürmüş. 10 bin adam sürekli çalıştırılmış. Her gün bunlardan kayda değer bir miktarı ölmüş ama derhal kurbanların yerine, bu namussuz düzende sıraları gelince kendileri de telef olacak yeni şampiyonlar getiriliyormuş. İşte bunca fedakârlığın nihai gayesiye tek bir adamın kapisini tatmin etmektir!

1902, CONSUELO VANDERBILT BALSAN

Consuelo Vanderbilt (1877-1964) Amerikan sosyetesinin zengin bir üyesiydi. 1902'de Rusya'da ziyaret ettiği, Britanya'nın IX. Marlborough Dükü'yle evlenmiştir. 1921'de boşanmışlardır. Vanderbilt sonra Fransız havacı Jacques Balsan'la evlenmiştir.

Üstü açık atlı kızaklarla, donmuş Neva'nın üzerindeki adalara gidip yudum yudum içki içtiğimiz ve *zigane* müziğinde dans ettiğimiz akşamlar olurdu. Rus günleri kısıydı ama geceleri bitimsizdi ve sabahın ilk saatlerinden önce yattığımız nadirdi. Operada baleler Çaykovski'nindi, Diyailev klasik müzikte henüz devrim yapmamıştı. *Danseuse-en-tête*² geleneğe göre Çar'ın metresi olurdu, diğerleriyle aldıkları tutkulu eğitimin bir parçası olarak Büyük Düklerle düşerdi. Toplumdaki entrikalara ve skandallara aşinalık kazandıkça, on sekizinci yüzyıl atmosferine düştüğümüzü sandık. İngiltere'nin katı Viktoryen ahlakından çok farklıydı her şey.

2 Baş dansçı.

Çok şaşaalı üç saray balosuna katılma ayrıcalığına eriştik. İlkinde Kış Sarayı'nda üç bin konukluk muazzam bir balo tertiplendi. Milly Sutherland'la ben en güzel elbiselerimizi giydik. Benimki klasik sadelikte çizgili kumaştan beyaz, saten bir elbiseydi. Gerçek elmastan bir kemerle bağlanan bir de tülüm vardı. Aynı taşlarla süslü bir taç saçımın kara dalgalarını aydınlatıyor ve boynumda inci bir kolye vardı. O pırıltılı beyazlık içinde çok genç ve ince görünüyordum. Öyle ki nedimem "*Comme la Madame la Duchesse est belle!*"³ diye haykırdı. [...]

Kış Sarayı'nda merdivenler duvarlara sabitlenmiş altın levhalarla muhteşem süslenmişti. Kızıl üniformalarıyla pek çok ayakçı, etekleri uçuşan ceketleriyle Kazak⁴ muhafızlar vardı ki etrafa barbarca bir haşmet yayıyorlardı. Büyük balo odasında sayısız avize orada toplanmış yakışıklı erkeklerin ve zarif kadınların üstüne pırıl pırıl bir ışık döküyordu. [...]

Rus milli marşının ilham verici havasında İmparatorluk ailesinin girişiyle -muhteşem üniformaları içinde Büyük Düklerin, mücevherler içindeki latif Büyük Düşeslerin, güzel, mesafeli Çariçe ve Çar'ın geçidi- balo bir peri masalı suretine büründü. Bir mazurkanın ilk tınılarıyla birlikte Çar'ın küçük biraderi ve Çareviç⁵ henüz doğmadığından tahtın veliahdı olan Büyük Dük Mihail beni dansa davet etti. Bay Dodworth'ün derslerinde öğrendiğim mazurkalar-dan çok daha farklı bir şeydi. "Aldırma," dedi Dük ben dansa kalkmayı reddedince, "adımları ben atarım." Sonra ben kuşların nasıl flörtleştiğini hatırlayınca kadar çevremde sıçrayıp durdu. Ama o genç ve neşeliydi, gittikçe artan tempoya kaptırmıştı kendini. Ben de kendimi Rus usulü dansı mükemmelen ederken buldum. Dük 1918'de Bolşeviklerce öldürüldü.

1932, CORLISS LAMONT

Genç Sovyetler Birliği 1920'lerde ve 1930'ların başında pek çok Batıyı büyülemiştir. Bu insanlar Sovyetler Birliği'nin ya tahripkârlığından dehşete düşmüşler yahut da yeni, daha adil bir toplum kurma girişimlerine hayran kalmışlardır. Hayran kalanlardan biri Amerikalı

3 (Fr.) "Madam la Duchesse (Düşes) ne kadar güzel!"

4 Türk kavmi olan Kazaklar ile karıştırılmamalı. Buradaki Kazaklar Slav kökenli olup Ukrayna ve Güney Rusya yerli halklarının karışımı ile 15. yüzyıl dolaylarında Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan etnik topluluk.

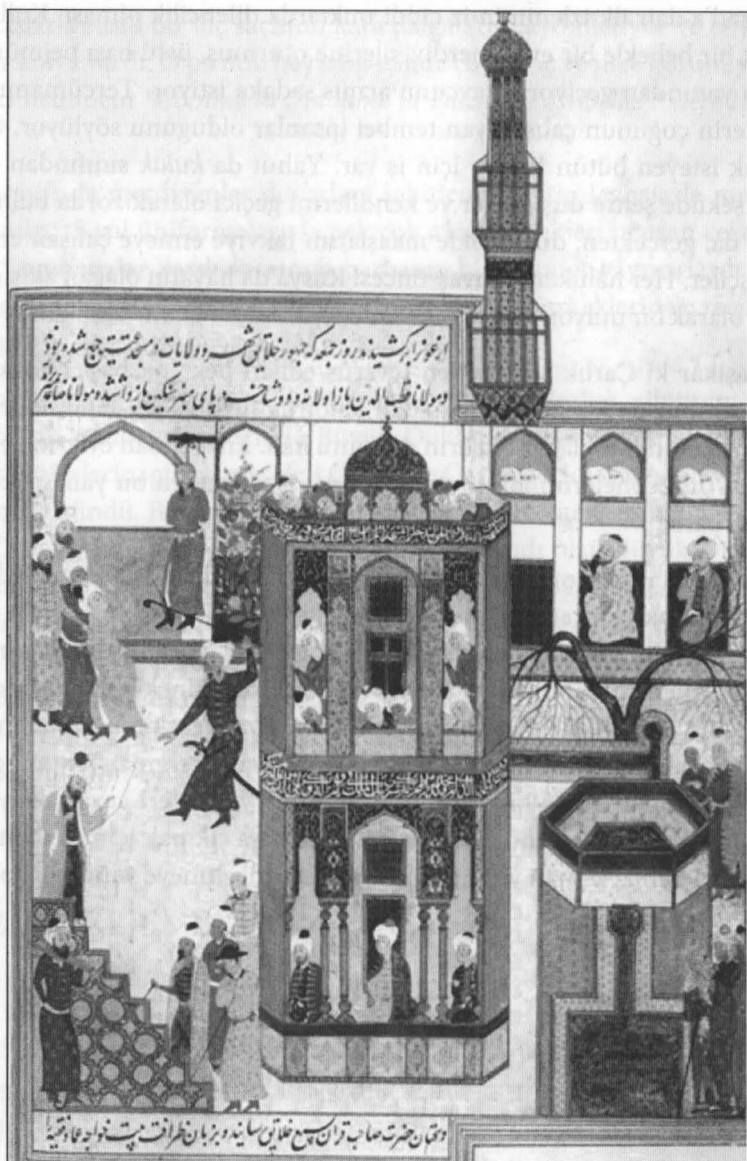
5 Çarzade, Çaroğlu.

sosyal aktivist Corliss Lamont (1902-1995) 1932'de Sovyetler Birliği'nde bir yıl geçirmiş ve gördüğü her şeyi övmüştür.

Leningrad'a dair ilk izlenimimiz ciddi miktarda dilencilik olması. Kollarında minicik bir bebekle bir evin merdivenlerine oturmuş, üstü başı pejmürde bir kadının yanından geçiyoruz, avcunu açmış sadaka istiyor. Tercümanımız bu dilencilerin çoğunun çalışmayan tembel insanlar olduğunu söylüyor. Çünkü çalışmak isteyen bütün Ruslar için iş var. Yahut da *kulak* sınıfından köylüler; bir şekilde şehre düşmüşler ve kendilerini geçici olarak zorda bulmuşlar. Birkaçı da, gerçekten, dilencilikle maaşlarını takviye etmeye çalışan erkek ve kadın işçiler. Her hâlükârda savaş-öncesi Rusya'da hayatın olağan akışının bir parçası olarak bir milyon profesyonel dilenci olduğunu hatırlamakta fayda var.

Şurası aşikâr ki Çarlık rejiminden tevarüs edilen pek çok başka zorluk gibi dilenci sorunu da bir kere de ortadan kaldırılamıyor. İlk izlenimlerimizden bir diğeri Leningrad'daki binaların döküntü hâli. En azından evlerin ve apartmanların dış cephelerini tamir etmek adına, Devrim'den bu yana pek az şey yapıldığı bariz.

Leningrad sokakları son derece temiz. Her yerde kadınlı erkekli temizlikçiler hortumlarla tozu toprağı temizliyor. Bu da Sovyetlerin hijyen ısrarıyla uyumlu. Ama sinekler çok fena, otelimizde bile. Üstelik görünüşe göre sineklere karşı bir önlem de alınmıyor. Bir Sovyet doktoru sineklerin göründükleri kadar habis olmadıklarını söylüyor, çünkü taşıyabilecekleri çok az hastalık varmış. Ancak, zamanı gelince sineklerle de ilgilenilecekmış. *Zamanı gelince*: Ruslara ne zaman böyle bir sorunu gösterseniz verdikleri cevap Sovyetlerin durumun tamamen farkında olduğu, bu hâlde başa çıkmak için elinden geleni yaptığı ama henüz zaman ve enerjinin vaziyeti düzeltmeye yetmediği oluyor.

SEMERKANT

Mâverâünnehir bölgesinin başkenti, antik İpek Yolu şehri Semerkant'a Büyük İskender de gelmiştir. Şöyle dediği rivayet edilir: "Semerkant'la ilgili duyduğum her şey doğru. Yalnız, hayal ettiğimden daha güzelmiş." Moğol savaş efendisi [warlord] Timur Semerkant'ı 1370'te yeniden inşa ettirmiş, başkenti yapmış ve dünyanın en büyük kültür merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Timur Gûr-ı Emîr türbesine gömülmüştür.

Antik Semerkant, James Elroy Flecker'in (1884-1915) 1913 tarihli şiiri "Altın Semerkant Yolu" dolayısıyla Batı muhayyilesindeki yerini korumaktadır.

Semerkant 1868'de Rus İmparatorluğu'na ve 1991'de bağımsız Özbekistan'a bağlanmıştır.

YAKLAŞIK 1404, RUY DE GONZALEZ CLAVIJO

İspanyol asilzade Ruy de Gonzalez de Clavijo (ölümü 1412) Semerkant'ta 1404'te Kastilya kralı III. Henry'nin elçisi olarak birkaç ay kalmıştır. Timur'un yakın zamanda Ankara'da Osmanlı sultanı I. Bayezid'e karşı zaferinden sonra ittifak arayışıyla gelmiştir ama Timur'un hastalığı ve yaklaşan ölümü bu ittifakı imkânsız kılmıştır.

Şimdi Semerkant'ı ve Timur'un, başkentini güzelleştirmek için yaptıklarını anlatmalıyım. Semerkant bir ovanın ortasındadır. Etrafı surlu ve derin hendeklidir. Sırf şehrin kendisi Sevilla'dan büyüktür ama bir de surların ötesinde geniş banliyöleri vardır. Bu kasaba bağlar bostanlarla çevrilidir, Semerkant'ın daha da ötesine bir buçuk fersah boyunca uzar gider. Bu bostanların arasında sokaklar, onların birleştiği yerlerde her çeşit malın satıldığı meydanlar vardır. Surların dışındaki nüfus, içindeki nüfustan fazladır. Bu bostanlarda en asil ve güzel evler bulunur, Timur'un da burada pek çok sarayı ve eğlence bahçesi vardır. Büyük devlet adamlarının da burada arazileri ve köşkleri vardır ki içlerinde kendi bostanları bulunur. Şehre yaklaşan yalnızca dağ gibi yükselen ağaçları görür, evler aralarında görünmez kalır. Semerkant'ın bahçelerinde olduğu kadar sokaklarında da su arkları akar. Bahçelerde karpuz ve pamuk yetişir.

Bütün beldenin toprağı son derece verimlidir, muazzam buğday üretir. Yine zengin bağlar ve bereketli meyve ağaçları vardır. Besi hayvanları muhteşemdir. Av hayvanları ve kuşlar iyi cinstir. Koyunlar kuyruklarında on kilo yağ taşımakla ünlü. Ve bu koyunlardan oluşan sürüler o kadar bol ki Timur ordularıyla burada ordugâh kurduğunda bile çarşıdan bir dukaya mukabil paralara bir çift koyun alınabilir.

Bu muazzam başkentin adı da muhteşem bereketinden geliyor: Semerkant adını Semizkent şeklinde yazmak daha doğru olur. Bu iki kelime "Zengin Şehir" anlamına gelir. Çünkü Türkçede *semiz* şişman yahut zengin ve *kent* de

şehir demektir. Bu diyar imalatda da zengindir. İpek, bürümcük, tafta ve bizzim İspanya'da *tercenal* dediğimiz kumaş atölyelerde muazzam miktarlarda üretilir. Dahası ipekli giysilere kürk astarlar yapar; altuni, mavi yahut başka boyalarla boyanmış kıyafetler imal ederler.

Timur başkentini şehirlerin en asili yapmak için bu sanatları teşvik etmiş ve fetihleri esnasında dünyanın her yerinden en yetenekli insanları başkentine getirmiştir. Şam'dan ipek dokumacıları, o meşhur yayları yapan yaycılar, cecbecileri, cam ve porselen zanaatkârlarını almıştır. Türkiye'den arkebüz imal eden tüfek ustalarını, gümüş kuyumcularını ve duvarcıları getirmiştir. Ayrıca mühendisi ve bombardımancısıyla topçuları ve bu cihazların çalıştığı halatları yapan ustaları da getirmiştir.

Burada farklı farklı mezheplerden Türkler, Araplar, Mağripliler olduğu kadar Rum ve Ermeni Hristiyanlar, Katolikler, Yakubiler ve Nasturiler, ayrıca alınlarına ateş değdirerek vaftiz olan, kendi milletlerine has bir Hristiyanlığa gönül vermiş Hintliler de vardır. Çarşılar uzak ve yabancı memleketlerin mallarıyla doludur. Rusya ve Tataristan'dan [Asya steplerini kastediyor] deri ve keten, Hıta'y'dan [kuzey Çin] dünyanın en iyi ipeklileri gelir. Yine Hıta'y'a mahsus misk, ayrıca lâl ve elmas, inci, hem de çeşit çeşit baharatla birlikte ravent gelir. Yabancı ülkelerden gelen malların en iyileri Hıta'y'dan gelenlerdir, çünkü dünyanın en iyi zanaatkârları Hıta'y'dadır. Derler ki dünyada iki gözlü zanaatkârlar sadece Hıta'y'da olurmuş, Frenklerin zanaatkârları olsa olsa tek gözlü olabilirken Müslümanlarınkiler hepten körmüş.

Hindistan'dan hintcevizinin çekirdeği ve kuru meyvesi¹, karanfil, hem çiçeği hem çubuğuyla tarçın, zencefil ve reçine gelir. İskenderiye çarşılarında bunların hiçbiri bulunmaz. Şehirdeki meydanlarda fırınlanmış yahut yahni edilmiş hazır etler satılır. Kuş ve av etleri de pişirilip satılır, yanında ekmek ve meyve de verilir. Bütün meydanlarda bu sofraları tertemiz kurarlar. Bütün gün ve hatta geceleri bu sofraya trafiği sürer.

Semerkant'ın bir kısmında her tarafı derin hendeklerle çevrili bir kale bulunur. Hendeklerdeki akarsuyu geçip kaleye girmek imkânsızdır. Burada Haşmetmeabın hazineleri saklanır ve içeriye kale müdürüyle adamlarından başka kimse giremez. Fakat Timur içeride bine yakın işçi çalıştırır. Bunlar zırh, tolga, yay ve ok yaparlar.

1 Muskatın çekirdeğinden ayrı, etli kısmından ayrı baharat yapılmış. İngilizcede ilkinde *nutmeg*, ikincisine *mace* diyorlar.

1500, BABÜR ŞAH

Timur'un Özbekistan'daki torunlarından biri olan Babür Şah (1483-1530) Semerkant'ı 1497'de fethetmiş ama birkaç yıl sonra şehirden sürülmüştür. Önce Afganistan, Kabil'e çekilmiş, ardından Hindistan'a giderek 1520'de Babür İmparatorluğu'nu kurmuştur. Büyük bir asker olduğu kadar kültürlü bir adam da olan Babür Semerkant'ın mimarisi ve bahçe sanatıyla, özellikle de Timurî seleflerinden Uluğ Bey Mirza'nın (1394-1449) buradaki eserlerine ilgi duyardı.

Dünyada pek az şehir Semerkant kadar güzeldir. Semerkant'ı Büyük İskender kurmuştur ve şehir müminlerin emiri Hazreti Osman zamanında Müslümanlaşmıştır. Hazreti Muhammed'in sahabelerinden Kusem bin Abbas Semerkant'a gelmiştir. Türbesi Demirkapı'nın dışındadır. Semerkantlıların hepsi ehl-i sünnettir, itikatları sağlamdır, dindardırlar ve kanunlara uyarlar. Timur Semerkant'ı başkenti yapmıştır, Semerkant'ı başkenti yapan en büyük hükümdar da odur. Ben adamlarıma surların etrafında yürümelerini emrettim. Ölçülen mesafe on bin adımdı. [...]

Timur Bey hisarın içindeki, Göksaray adıyla bilinen, muazzam, dört katlı köşkü yaptırmıştır. Sur içinde, Demirkapı'ya yakın bir mevkide, Hindistan'dan gelmiş pek çok taş ustasının emeğiyle taştan bir cuma mescidi² de yaptırmıştır. Bu caminin cephe kemerinde bir fersah uzaklıktan okunacak kadar büyük harflerle “*ve iz yerfeu İbrâhimu'l-kavâide mine'l-beyti ve İsmâil*”³ ayeti yazılıdır. Yine Timur Bey şehrin doğusunda iki de bahçe yaptırmıştır. Dilküşa'dan Firuzekapı'ya kadar gümüş kavaklı bir hıyaban kurdurmuş ve bahçeye de içinde kendisinin Hindistan'daki cenklerini tasvir eden resimlerin bulunduğu muazzam bir köşk yaptırmıştır. Kohik [Zerefşan Nehri] kıyısında da başka bir bahçe yaptırmıştır. Ben gördüğümde haraptı. [...] Türbeleri ve Semerkant'ta hüküm sürmüş zürriyetinin mezarları sur içinin çıkışındaki bir medresededir.

Uluğ Bey Mirza'nın şehrin içindeki yapıları arasında bir medrese ve bir tekke var. Tekkenin kubbesi kocaman, dünyada onun kadar büyüğü pek azdır. Hemen yanda Mirza Hamamı olarak bilinen bir hamam da inşa ettirmiştir. Yer döşemesi mozaiktir. Bütün Semerkant ve Horasan'da böyle bir hamam daha

2 Müslüman şehirlerinde şehrin en büyük camisi. Mesela İstanbul'da Sultanahmet, Anadolu şehirlerinde de “ulu camiler” cuma mescitleridir.

3 Bakara, 127. “İbrahim, İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu.”

bilinmez. Medresenin güneyinde camisi vardır. Bu camiye “Oymalı Cami” derler çünkü tavanında ve duvarlarında oymalar ve ahşap parçalarıyla yapılmış “Çin resimleri”⁴ vardır. [...]

Uluğ Bey Mirza’nın güzel yapılarından bir diğeri rasathanesidir. Bu yapı astronomi hesapları yapmaya mahsus aletlerin bulunduğu bir gözlemevidir. Üç katlıdır. Kohik yamacının kenarındadır.

Semerkant harikulade güzelleştirilmiş bir şehirdir. Özelliklerinden biri farklı mesleklerin birbirine karışmamış olmasıdır ki bunun örneği belki ancak birkaç yerde görülür. Çok makul şekilde, her mesleğin kendi çarşısı vardır. Şehrin fırıncıları ve aşçıları mahirdir. Dünyanın en iyi kâğıdı burada üretilir. Kâğıt makinelerinin suyu Karasu da denilen Âb-ı Rahmet [rahmet suyu] kıyısındaki bir çayır olan Kanigil’den gelir. Semerkant’ta üretilip her yere ihraç edilen bir başka madde de kırmızı kadifedir.

4 *Mesnevi*’deki “Çinli ressam” meseli hatırlanırsa daha iyi anlaşılabilceği üzere klasik medeni yetimizde resim deyince akla Çin gelirdi. Yine bilindiği üzere boyalı seramiğe de Türkçede hâlâ “çini”, yani “Çin’e mensup, Çin’den gelen” denmektedir. O yüzden caminin içinde olduğu söylenen “Çin resimleri”, büyük ihtimalle Çin’le alakalı değildi. Babür bu süslemelerin “çok güzel” olduğunu söylüyor olabilir.

SAN FRANCISCO

18. yüzyılda İspanyolların kurduğu San Francisco 1848'de Meksika-Amerika Savaşı'nın ardından Meksika tarafından Birleşik Devletler'e bırakılmıştır. Aynı yıl altına hücum dolayısıyla nüfus patlaması yaşamış ve nüfusu on sekiz ayda yirmi beş katına fırlamıştır. Göçmenlerin birçoğunun Çinli olması San Francisco'yu Kuzey Amerika'nın Çinli nüfuzunun en fazla olduğu şehri yapmıştır. 1906'da büyük bir deprem ve onu müteakip yangın şehrin yeniden inşa edilmesine sebebiyet vermiştir. Golden Gate Köprüsü 1937'de açılmıştır.

Şehir 1960'larda Amerikan karşı-kültürünün mutlak merkezi olmuştur. 21. yüzyılda San Francisco civarındaki Silikon Vadisi bütün dünyadan dijital uzmanlarını cezbetmiştir.

1849, JOHN AUDUBON

Amerikalı John W. Audubon (1812-1862), ornitolog John James Audubon'un oğludur. 1849'da bir grup madenciyle birlikte Altına Hücum'dan kâr elde etmek amacıyla New York'tan Kaliforniya'ya gitmiştir. San Francisco'ya 1849'un sonlarında varmışlar ve geç kalmış olduklarını fark etmişlerdir. Oradan Sacramento'ya geçmişler, ancak kısa bir süre sonra New York'a dönmüşlerdir.

21 Aralık Cumartesi gecesi San Francisco'ya vardık. Sabaha kadar istimbottumuzun zemininde battaniyelerimizin altında kaldık. Sonra gemiden “uzun rıhtım” denen, diz boyu çamura kurulmuş bir iskeleye, ardından da karaya çıktık. Birer fincan kahve ve birer parça ekmeğe Ellişer sent ödedik ve ben mektubum var mı diye bakmaya gittim. Ama hiç mektup gelmemişti. Sonra adamlarımı bulmaya gittim, sağ salim buldum ve Henry Mallory'ye gittim. Onun aldığı mektuplar sayesinde ailemle ilgili endişelerim yatıştı. Ancak bütün grubumuzda evden haber almayan tek bendim. İstimbotun güvertesinde oturdum. Bulabildiğim en sessiz yer burasıydı. Eski mektuplarımı tekrar okudum ve huzursuz bir yürekle işimi gücümü hallettim.

25 Aralık

Noel! Mutlu Noeller! Kutlu Noeller!

Burada, bu hengâme şehrinde bana Noel geldiğinden filan değil tabii ya. Görünürlerde tek bir hanımefendi yok, diğer kadınlarsa, zavallılar, sarhoş oldukları yahut heyecanlandıkları zaman hariç hep mahzun ve suskunlar. Şehir kumarbazla dolu, yüzlerce kumarbaz var. Daha aşağı sınıftan, daha fâsik ve Tanrı'ya ve emirlerine hemen hemen aynı insan sınıfını veren Mississippi'de, New Orleans'ta, Texas'ta gördüğümünden çok daha az saygılı adamlar da var, doğru. Ama aynı anda birkaç düzine değil, yüz değil, binlerce kumarbaz

kumar oynuyor. Sadece tek bir kumarhane bile “Monte” masalarının kirası olarak yıllık 150 bin dolar ödüyor.

Pazar gününün bir farkı yok, Noel hissettirmiyor kendini. Biraz daha sarhoşluk var sadece. Bir de otelciler daha fazla koparmak için az daha emek sarf ediyorlar. [...]

26 Aralık

Acentelerimizin işlerimize bakma tarzı da keyfimi yerine getirmedi. Bütün malzemelerimizi ve alet edevatımızı güzelce ve düzenli depolayıp bizi bekleyeceklerine bizim için en faydalı olan şeyleri satmışlar, kalanları da suyun çamurun içine bırakmışlar. Gördüğümüzde çürüyorlardı, yarı yarıya kuruydular ve üstleri açıktı. Masraflar satış gelirlerini tüketmiş, yahut bize böyle söylediler, bir anda kendimi idare edilecek kırk adam ve borçla buldum. Şirketi dağıtıp herkesi kendi hesabına çalışmaya bırakmanın eşiğine geldim ama öylesinin ne cesur ne de haysiyetli bir hareket olmayacağını hissederek son bir girişimde daha bulunmaya karar verdim. Kardeşimden bin dolar borç aldım, yanlarında parayla gelen oğlanlardan da borç istedim ve tamirci olmayan elemanlarımı madenlere götürmemeye karar verdim. Tamirci olanlar, istisnasız, derhal fahiş ücretlere iş bulabiliyorlardı. Kazandıklarının yarısı onlara kalacak, yarısını şirkete ödeyeceklerdi. Bana da evler, depolar vesaire için plan çizmem karşılığında günlük otuz beş dolar teklif ettiler. Madenlere bizzat gitmeme niyetinde olmama rağmen şimdi yanımda duran adamların hatırına benim de oralarda bulunmam gerektiğini hissediyorum.

1873, KUME KUNITAKE

Kume Kunitake (1839-1931) Japon bir tarihçidir. 1868'deki Meiji Restorasyonu'ndan sonra Japon imparatoru tarafından Japon modernleşmesini desteklemek üzere 1871-1873 senelerinde “olgu toplayıcı” bir grubun üyesi olarak Batı'ya gönderilmiştir.

Batılılar ticaretin dünyadaki en önemli iş olduğunu düşünüyor, bu yüzden Asyalılar Batı ülkelerine “merkantil” diyorlar. Ancak, hakikatte Batı nüfusunun büyük çoğunluğu tarımla müştegil, geri kalanı sanayide çalışıyor ve

nüfusun sadece yüzde beş altısı ticaretle meşgul. Sadece tüccarların değil, çiftçilerin ve imalatçıların da mal takasına hevesli olması ve büyük şehirlerin, limanlarına uğramaları için tüccarları ve ticaret gemilerini teşvik etmesi Doğu halkları için anlaşılır şey değildir. Şark'ta böyle şeyler yoktur. [...] Japonya'da, aksine, ticarete karşı genel bir ilgisizlik ve ticaretin özünün alışı ve satışı sağlayıp malları çok para edecekleri yerlere nakletmek olduğu gerçeğinden habersizlik vardır.

San Francisco'nun daha fazla gelişmesine yönelik ihtimaller sonsuz. Şurası da bir gerçek ki nerede bir şehir ticaretle zenginleşse bir başka şehri de bayındır kılar. Londra Paris'le birlikte müreffettir ve bu iki şehir kendi refahlarıyla New York ve Philadelphia'yı ihya etmiştir. İmdi, coğrafi olarak Doğu'da San Francisco'ya tekabül eden limanlar Yokohama, Şangay ve Hong Kong'dur. [...] Peki Pasifik'in doğu kıyısındaki San Francisco mamur olurken Japonya'nın ve Çin'in Pasifik'in batı kıyılarındaki limanların durumuyla ilgili ne söylenebilir? Biz Japonlar bu konuları kesinlikle mülahaza etmeliyiz. San Francisco elverişli konumundan ve körfezin güvenli koşullarından istifade etmiştir. Aynı zamanda San Francisco arazisinin engin, nüfusununsa seyrek olduğu da kaydedilmeli. Sonuç olarak hem sanayide hem tarımda insan gücü talebi devasa. Emegın karşılığı fahiş. Bunun sonucunda San Francisco'da imalat sanayii gelişmemiştir. Tomruğu, yünü, deriyi, altını ve diğer metalleri işlemek çok pahalıya patlamaktadır. Cam ve seramik eşyalar, battaniyeler, şapkalar, ayakkabılar, gümüş ve bakır süsler, deri eşyalar, odun ve hatta tuzlu balık o kadar pahalıdır ki New York'tan, Boston'dan ve Philadelphia'dan ithal edilirler. Bu mallar Atlantik üzerinden Meksika Körfezi ve Panama Kanalı'ndan nakledilir. Bu malları burarlardan getirmektense Japonya'dan getirmenin daha uygun olacağı açıktır. İmdi, diğer Şark ülkeleri gibi Japonya da doğal kaynaklarla bezelidir, nüfus fazladır ve emek ucuzdur. Bir diğer deyişle bizde San Francisco'daki durumun tam tersi mevcut.

1886, ELLEN G. HODGES

Ellen Hodges 1886'da Boston'dan bütün Birleşik Devletleri gezmek üzere yola çıktığında genç bir kadındı. Mektuplarında beldelere ve insanlarına karşı canlı bir ilgi görülür. San Francisco'da Çinlilerle çalışan Hristiyan misyonerlerle karşılaşır.

18 Mayıs, Palace Hotel, San Francisco

Arabayla şehri gezdik. Şehrin kurulduğu kum tepelerinin bu hâle geldiğini görmek harika. En iyi evlerin çoğu ahşap. Bay Flood'ın evi taş, içinin de muhteşem olduğu söyleniyor. Cliff House'a giderken Golden Gate Parkı'ndan geçtik. Hâlâ genişletiliyor ve ekiliyor. Burada güzel bir sera var, içindeki tropik bitkiler ve çiçekler süratle boylanıyor. Çevredeki bahçeler de güzel düzenlenmiş. [...]

Buradaki çarşılar harika. Meyveler, özellikle de kirazlar büyük, sulu ve lezzetli. Şimdiye kadar her şey çok hoşumuza gitti ama her öğleden sonra sokakları kaplayan toz kötü. San Franciscolular rüzgâr geldikten sonra dışarısı nahış olduğu için saat birden sonra nadiren dışarı çıkıyor. Bir iki güne gerçekleştir meyi umduğumuz Çin Mahallesi ziyaretimizi ipe çekiyorum.

19 Mayıs

Burada görülecek ve yapılacak o kadar çok şey var ki sakın kalamıyorum ve sürekli hareket hâlinde olmam gerektiğini hissediyorum.

Çin Mahallesi'ne gidecek büyük bir grup toplandı ve bir akşam yola çıktık. Belli bir köşeye ulaştığımızda ansızın bir Çinli de katıldı aramıza. Yakışıklı bir adamdı, çoğu Çinliden uzun boyluydu. Neredeyse topuklarına ulaşan bir atkuyruğu vardı ve saçlarını kırmızı ipekle örmüştü. Çok zeki bir çehresi ve biz soru sorunca bütün suratına yayılan bir gülümsemesi vardı. Elbette ülkesinin geleneksel kostümünü giymişti. [...]

Kalabalık grubumuz epey heyecan yarattı, adamlar kimiz neciyiz diye pence-relerden ve kapılardan bakıyorlardı. Tekrar sokaklarda olmaktan memnunduk. Tiyatroya gittik ve galeride oturtulduk. [...] Tiyatro bu Moğollarla doluydu, hepsi şapkalıydı ve sürekli sigara içiyorlardı. Bütün odanın Çinlilerle dolu olduğunu düşünürseniz havanın korkunç olduğunu tahmin edebilirsiniz. [...]

Yirmi dakika kaldıktan sonra velveleden uzaklaşmaktan hoşnuttuk. [...]

Ardından gerçekten çok güzel bir restorana gittik, duvarlar oymalı tik tahtalarıyla kaplıydı. Masalar ve sandalyeler de oymalı ve mermer kaplıydı. Tam Çinli usulü çay ve şekerleme ikram edildi bize.

Pürüzsüz beyazlar içinde Çinli bir garson her birimize yine oymalı, tahta bir tepside, üstleri çay tabaklarıyla kapalı büyük çay fincanları getirdi. Tepsilerde tabaksız, daha küçük fincanlar da vardı. Büyük fincan kuru çay yapraklarıyla doluydu. Üstüne kaynar su döküldü. Birkaç saniye demlendikten sonra garson çayı büyük bir beceriyle küçük fincana döktü. Şeker ya da süt katmadı. [...]

Restoranda uzun zaman kaldık. Sonra afyonhaneleri gezmek istedik ve sayımızın çok fazla olduğunu öğrenince hayal kırıklığına uğradık. Çok doğal olarak Çin Can, bizi aşağı indirdiği için kolay kolay yakasından düşmeyecek hemşerilerini ifşa etmek istemedi. Bizi aşağı indirmek istemediği için onu suçlamadık ama afyonhaneleri görmeyi bilhassa istediğimiz için hayal kırıklığına uğramadan da edemedik. Ama arzumuz mümkün olmadığından eşlikçilerimize veda edip otelimize döndük. Gecikmiş bir akşam yemeği yedik.

23 Mayıs

Çinliler günde altı sentle yaşayabiliyorlar ve onları buraya getiren şirket, açlıktan ölmelerinden sorumlu. Bunun sonucunda sokaklarda aylaklık eden pek çok Çinli var. Kural gereği Çinliler arasında ayyaşlık yok ama bu yüzden iki adam uzun hapis cezalarına çarptırılmış. Bu adeti beraber çalıştıkları maddencilerden öğrenmişler.

Çin Mahallesi'nin sokaklarında yürürken Amerika'da değilmişsiniz gibi gelir. Evler ve dükkânlar çok renkli tabelalarla süslüdür. Balkonlarda Pompei kırmızısı fenerler asılıdır. Çok oryantal görünürler. [...]

Söylendiğine göre Konfüçyüs'ün karısı yumru ayaklıymış ve her zaman taşınması gerekiyormuş. Üst sınıftan olduğu için küçük ayak modasını çıkaran da oymuş. Burada küçük ayaklı sadece üç kadın var. Sokakta yürüyen küçük bir kız gördüm. Yürürken iki arkadaşı ona destek olmasına rağmen gülüyor, sohbet ediyordu ve çok mutluydu. Çin Mahallesi'nde çok az kadın var, olanlar da gizlice, kızları yetiştirmeleri için getirilmiş.

1906, ENRICO CARUSO

Dünyaca ünlü İtalyan tenor Enrico Caruso (1873-1921) büyüklüğü Richter ölçeğiyle 7.8'e varan ve imha edici bir yangına sebebiyet vererek şehrin beşte dördünü yok eden, Nisan 1906'daki büyük deprem esnasında, sanatını icra etmek üzere San Francisco'daydı. Bu yüzden şehre bir daha gelmemeye yemin etmiştir.

San Francisco'nun kül olduğu o korkunç günlerde neler gördüğümü ve neler yaptığımı mı soruyorsunuz? [...] Birçok sanatçı arkadaşımın kaldığı, çok rahat

Hotel Palace'ta duruyordum. Beşinci katta bir odam vardı. Salı akşamıydı. Büyük faciadan önceki geceydi. H limden son derece memnun, yattım. O gece *Carmen*'i söyledim. Opera büyük bir başarıya ulaştı. Hepimiz hoşnuttuk ve daha önce söylediğim üzere o gece yatağa mutlu ve memnun yattım.

Ama ne uyanış! Çok ağır uyurum ben, orasını söyleyeyim de. [...] Ama  ar şamba sabahı, saat beş sularında yatağımın okyanustaki bir gemideymişini gibi sarsıldığını hissederek uyandım. Ve bir anlığına güzel ülkeme gitmekte olan bir gemide, suyu geçmekte olduğumu sandım. O yüzden o an sarsıntıyı umursamadım. Ama devam edince yataktan kalktım, storu kaldırıp dışarı baktım. Gördüğüm şey korkudan titrememe sebep oldu. Binaların yıkıldığını, duvarcılık şaheserlerinin devrildiğini gördüm, aşağıdaki sokakta kadınların, erkeklerin çocukların çığlık attığını duydum.

Nutkum tutuldu. Kâbus görüyorum sandım. K rk saniye boyunca, binalar yı kılır ve odam denizdeki tekne misali sallanırken orada öylece durdum. Ve o k rk saniyede k rk bin farklı şey düşündüm. Hayatımda yaptığım şeyler gözümün önünden geçti, önemli önemsiz bir sürü şey hatırladım. Büyük operaya ilk  ıkışımı düşündüm, iyi icra edebilecek miyim diye gerildim, sonra hemen o geceki *Carmen*'i düşünmeye başladım.

Sonra melekelerimi topladım ve uşağımı çağırdım. Son derece sakın ama süratle geldi, sesinde en ufak bir titreme olmadan "Bir şey yok," dedi. Ama aynı zamanda bana, otelin yıkılıp un ufak olması ihtimaline karşı hemen giyinmemi ve açık havaya çıkmamı da salık verdi. O  na kadar tavandaki sıva yağmur gibi dökülmüş; yatağı, halıyı ve mobilyaları kaplamıştı. Ben de "işe koyulma" zamanının geldiğini düşündüm. Uşağım bana birkaç giysi verdi, nasıl giysiler olduğunu fark bile etmeden ayağıma bir pantolon ve sırtıma bir ceket geçirdim,  oraplarımı ve ayakkabılarımı giydim. Oda hâlâ ara sıra sarsılıyordu. Büyük bir gerginlik içinde odadan dışarı fırladım. Çok gergin olduğumu inkâr etmiyorum. Çünkü hâlâ bina yıkılır da altında kalırız sanıyordum. Üstelik sürekli çöken binaların ve çığlık atan insanların sesini duyuyorduk.

Merdivenlerden koşup dışarı çıktık. Sonra uşağım, ne cesur adamdır o, tekrar içeri girdi. Eşyalarımı bavullara doldurdu, teker teker altı katın merdivenlerinden indirdi ve dışarı çıkardı. O tekrar içeri girdikçe ben dışarıdaki bavulların başında duruyordum. Bu sırada birisi geldi, "Bunlar benim," diyerek bavullarımı almaya çalıştı. Ben de "Hayır, benim!" dedim ama gitmedi. [...]

Sonra Union Square'e gittim, orada birkaç arkadaşımı gördüm. İçlerinden biri bana sesi hariç her şeyini kaybettiğini söyledi ama sesini de kaybetme-

diği için şükrediyordu. Sonra beni hâlâ yıkılmamış bir eve çağırıldılar ama ben evlerin güvenli olmadığını, açık hava hariç her yerin tehlikeli olduğunu ve tepemdeki binanın çöküp beni canlı canlı gömmesinden korkmayacağım bir yerde bulunmayı tercih ettiğimi söyledim. Uşağım bavullarıma bakarken biraz dinlenmek için meydanda yattım, çok geçmeden alevleri gördüm. Bütün şehir yanıyordu. Bütün gün dolaştık, uşağıma uzaklaşmamız, kaçmamız gerektiğini söyledim ama askerler geçmemize izin vermiyordu. Bavullarımızı taşıyacak araç bulamadık ve bu gece açık havada, sert zeminde yatmak zorunda kaldık. O kadar sert bir yatakta yattığım için uzuvlarım ağrıyor hâlâ.

Sonra uşağım at arabası olan bir adam buldu. Bizi belli bir ücret karşılığında Oakland Feribotu'na götürebileceğini söyledi. Biz de kabul ettik. Bavulları arabaya yükledik, kendimiz de bindik. Adam atını kamçıladi ve yola çıktık.

1967, HELEN PERRY

"Aşk Yazı" ya da diğer adıyla "Hippi Yazı"nda dünyanın her yerinden ziyaretçileri yeni bir "hippi" yaşam tarzını keşfetmek üzere San Francisco'nun Haight-Ashbury bölgesine çekti. Bu ziyaretçilerden biri New Yorklu psikiyatr Helen Perry'ydi (1911-2001). Perry 14 Ocak 1967'de Golden Gate Parkı'nda gerçekleşen açılış faaliyeti *Human Be-In*'⁵ anlatır.

Human Be-In'e ancak potansiyel bir inisiye olarak katılabileceğimi biliyordum. Katılım şartı çok basitti: Duygudaşlık hissediyorsan, yakana çiçek tak, bir müzik aleti getir, boynuna çingirak as. Haight Caddesi'ndeki bir dükkâna gidip iki ucunda çingirak olan gümüş bir zincir satın aldım. Tezgâhtar kızın verdiği teminata göre Hindistan'dan gelmiş. Bu bana ithalat alanında, ben hariç kimsenin haberdar olmadığı abidevi bir adım gibi geldi. Eve gidince çingirakları kocama gösterdim, gülümsedi ve hiçbir şartı yerine getirmeden gitmeye karar verdi. En azından yakasına çiçek takmasını tavsiye ettim. Kendisini biraz şeriflere benzeten grili yeşilli yumuşak bir Panama şapkası buldu. Şeriflere benzememek için şapkasına bir çiçek iliştiirdi. [...]

5 "Human being", yani "insan, insanoğlu" kelimesinden bozma.

Polo Field yeni bir dünyanın temsiliydi. Ortaçağdan kalma bir manzara vardı. Hiçbir kuruma adanmamış parlak flamalar uçuşuyordu. Harikulade bir gündü, zaten San Francisco’da böyle güzel günler çoktur. Dünya yeni, temiz ve pastoraldi. Çocuklar etrafta cırlıçıplak dolaşıyordu. İnsanlar çimenlere oturmuş, aylaklık ediyor, bazen de şiir okunan yahut bir grubun müzik yaptığı küçük sahneye yaklaşıyordu. Program yoktu, her an kendiliğinden oluşuyordu. Görüntüler ve sesler beni kendimden geçirdi, rüyadaymışım hissine kapıldım. Hava esritici ve mistikti. Köpekler ve çocuklar saadet ve coşkuyla hoplayıp zıplıyordu. Hâlâ merakımı kamçılayan bir fenomenin farkına vardım: Köpekler kavgaya etmiyor, çocukla ağlamıyordu. [...]

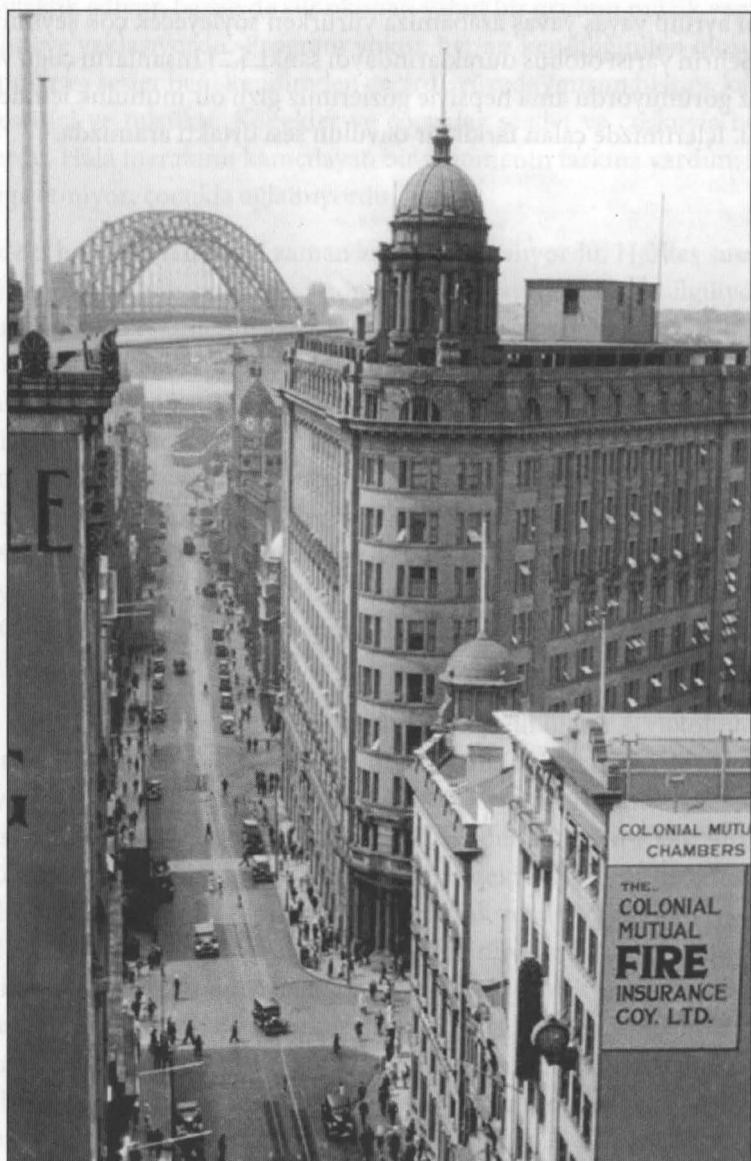
Sahnedeki hoparlörlerin sesi zaman zaman arttırılıyordu. Herkes susuyor ve yapılan anonsu dinliyordu. Bu anonslar kaybolan çocuklarla ilgiliydi. “Cehennem Melekleri sahnenin arkasında küçük bir kız buldu, kıvrıcık saçlı. Adı Mary, annesini görmek istiyor.” Motosikletçi gençler de gelmişlerdi. Bir steyşin araba dolusu sıvı katı atıştırmalık getirmişlerdi. Çok iyi organize oldukları ve telsiz taşıdıkları için kaybolmuş, yolunu kaybetmiş çocukları bulma işinde de çok iyiydiler. Bu iş onlara önceden mi yüklenmişti, yoksa bir şekilde burada mı organize olmuşlardı, görünüşe göre bilen yoktu. Hippilerin deyişiyle “oluvermişti” işte. “Timmie’nin annesi” için anons yapıldığında hepimiz gülümseyip etrafa baktık. Nihayet izdihamın içinden genç bir kadın çıkıp sakın sakın Cehennem Melekleri karavanına yürüdü. Biz de kendi “olma” işimize döndük. [...]

Orada tam olarak ne olduğunu belirlemek zor. Belli hiçbir şeyin olmadığı bir dinî ritüeldi. Yine de o gün benim için, en azından, bir şeyin sonu ve başka bir şeyin başı anlamına gelir. Şurası berraktı ki insan ruhunda plansız, gayri siyasi bir yenilenme söz konusuydu. Siyasi derken ne mi kastediyorduk? Çünkü günün sonunda, güneş Park’ın ötesindeki okyanusa batarken, birisi hoparlörden Park’ı temiz bırakmanın ve mutfak yogası yapmanın iyi olacağını söyledi. Öyle yaptık. Onca insanın çöpü, bütün sandviç ambalajları, şarap şişeleri ve içinde bulunduğumuz on yılın karakteristik çöpü olarak sonsuz kâğıt atıklar temizlendi. Böylece sonrasında polis, bir hayranlık hissiyle, şimdiye kadar bu kadar büyük bir kalabalığın toplanıp da arkalarını bu kadar temiz bıraktığının görülmediğini ilan etti. Stadyum olsun park olsun, hiçbir diri hatırlamıyordu böylesini. [...]

Şarap, tütsü, gıda ve esrar elden ele dolaştı durdu o gün. Ama işte ben şahidim, aslında bunların hiçbiri şart değildi. O kadar uzun kalmayı planlamadığımızdan yanımızda yiyecek ve uyuşturucu getirmemiştik. Beni kendimden geçiren insanlardı. O kadar fazla, farklı farklı hayat yürüyüşünden gelen insanlar:

Kimisi meraklı, kimisi bir şeyler arıyor, bazıları hippilik fikirlerine tapınmakta, bazıları yeni bir ritüele inisiye olacak. Beni kendimden geçiren insanların programsız, hayat ve hayatın kutsanması dışında hiçbir şeye adanmamış bir şekilde bir arada olmasıydı.

Park'tan ayrılıp yavaş yavaş arabamıza yürürken söyleyecek çok şeyimiz yoktu. [...] Şehrin yarısı otobüs duraklarındaydı sanki. [...] İnsanların çoğu yorgun ve hâlsiz görünüyordu ama hepsiyle gözlerimiz gizli bir mutluluk içinde buluşuyordu. İçlerimizde çalan farklı bir davulun sesi ortaktı aramızda.

COLONIAL MUTUAL
CHAMBERS

THE
COLONIAL
MUTUAL
FIRE
INSURANCE
COY. LTD.

SYDNEY

Yeni Güney Galler'deki Sydney, Avustralya'daki en eski Avrupa yerleşimidir. Birinci Mahkûmlar Filosu'nun kumandanı olarak 1788'de Britanya'dan gönderilen Arthur Phillip tarafından Port Jackson adıyla kurulmuştur. Sydney, 1850'lerdeki altına hücum esnasında Melbourne kendisini geçinceye kadar Avustralya'nın en büyük şehriydi. Geniş ve korunaklı bir körfezde güzelce kurulmuş olması, özellikle de ikonik Harbour Köprüsü (açılışı 1932) ve Opera Binası (1973) inşa edildikten sonra, ziyaretçilerinde hep hayranlık uyandırmıştır.

1788, JOHN WHITE

John White'ın günlüğü (bkz. Rio maddesi) Phillip'in Birinci Filosu'nun seyahatini ve yabancı flora ve faunasına büyük bir ilgiyle yaklaşıp da sevmediği bu yeni ülkeyi tasvir etmektedir. Yeni koloni için bir hastane kurduktan sonra 1794'te İngiltere'ye dönmüştür.

İnanıyorum ki Port Jackson evrenin en güzel, en büyük, esen rüzgârlara karşı en güvenli ve en emniyetli limandır. Çok sayıda küçük koylar hâlinedir, Majesteleri bu koyların her birine farklı isimler vermiştir. Şehrin kurulacağı koyun adı Sydney Koyu'dur. Limandaki en küçük koylardan biridir ama yerleşime en uygundur. Burada en yüklü gemiler rahatlıkla yüzebilir ve limana yakın bir noktada yükünü boşaltabilir. Dünyanın en iyi limanlarından biri kabul edilen Trincomale [Sri Lanka'dadır] bile hiçbir açıdan Sydney Koyu'na yetişemez. Tek kelimeyle Port Jackson Avrupa'nın bütün donanmaları için yeterli ve güvenli demirleme imkânlarını sunar.

1871, ANTHONY TROLLOPE

İngiliz romancı Anthony Trollope (1815-1882) Avustralya'da geçirdiği bir yılı (1871-1872) anlatır. Trollope'un Sydney izlenimleri güzel olsa da Avustralyalılar bile söylediklerini gereksiz derecede eleştirel bulmuştur. Trollope geldiğinde mahkûm nakilleri biteli otuz yıl oluyordu ve şehrin nüfusu iki yüz bin kişiye baliğ olmuştu.

Sydney Limanı'nın güzelliğini okurlarıma anlatamamanın çaresizliği içindeyim. Ben ömrümde bu kadar güzel bir deniz kıyısı manzarası görmedim. Gördüklerim arasında Sydney'e yaklaşan bile yok. [...]

Denizinden ve banliyölerinden bağımsız olarak bizatihi şehrin için bana hoş ve ilginç geldi. Evvela, Avustralya kolonisinin başkenti olmasına ve henüz sadece yüz yaşında bulunmasına rağmen Yeni Dünya'nın şehirlerini pitoresklikten uzak ve zevksiz kılan kötü yenilik emareleri burada yok. Paralelkenar ve dikdörtgen biçiminde değil. Sokaklarında yürürken gittiğiniz yönü karıştırabilirsiniz. Yan yana akan caddeler bazen birleşir, bükülür, birbirine yaklaşır uzaklaşır, birbirlerine dolanır ve giriftirler. [...]

Sydney'deki halk bahçeleri şöyle bir değinip geçmekten fazlasını hak ediyor. Avustralya halkı bu bahçelere, övgüye değer bir biçimde, bağımlıdır. Tıpkı bizim kusurlarımızdan aldıkları derslerle şehirlerinde daha güzel kurmayı başardıkları diğer kamu kurumları gibi. Bizim şehirlerimiz ilk inşa edildiğinde parklar insanlığın ihtiyaçları arasında değildi. Bu ihtiyaç fark edildiğinde park yapılacak araziler çok pahalandı ve ancak büyük zorluklarla ve bazen bireyle- rin el açıklığıyla zanaatkârlarımız için bu yapay ciğerleri yaratabildik. Avust- ralya şehirleri bizim kusurlarımızdan ders alıp istifade etmiş. Burada toprak kamu malıdır ve rekreasyon alanları en ufak bir meblağ ödenmeden yaratılır. Bu şekilde de bir bahçe zevki ve belli bir noktaya kadar bir çiçek ve çalı bilgisi vücuda getirildi ve bu istikamette insanileştirici bir etki üretildi. [...] Hem letafeti hem de okumuşlar kadar cahillerin de takdir edebileceği güzelliği açısından Sydney bahçeleri, gördüğüm kadarıyla, rakipsizdir. [...] Bahçelerin biraz ötesinde, neredeyse şehrin yakınında deniz banyoları vardır. Küçük, ka- ranlık, arazisi müsadere yoluyla elde edilmiş, erkeklerin ve kadınların daha iyi bir yer bulamadıkları için burada yıkandığı yerler değildir bunlar. Açık deniz kıyısıdır, sahilde yüzmeyi imkânsız hâle getiren köpekbalıklarının etkisini kır- mak için kazıklarla oluşturulmuş yüzme alanlarıdır. Yüzmeye uygun şekilde geniştirler ve bütün zaruri donanımına sahiptirler. Bir şehrin bu kadar tedarikli olması muazzam şeydir ve bildiğim kadarıyla başka hiçbir şehirde olmadığı kadar büyük bir lükstür. [...]

Sydney Limanı'nın istihkâmlarına çok şaşırdım. Müstahkem mevki- ler, bilhas- sa onları gezmek için gelmediyseniz, en keskin gözlerin bile dikkatinden ka- çar. Şansıma ben onları da gezme imkânı buldum. Yeni Güney Galler halkının düşmanlardan bu kadar korktuklarını ve tabiat itibarıyla hırçın olduklarını hiç mi hiç bilmiyordum. Çeşit çeşit topla -her köşede beş altı top-, Armstrong toplarıyla, yivli toplanla, on sekiz ton ağırlığında toplanla, tüfekçilerin kulla- nacağı mazgallı duvarlar ve çukurlarla tepeden tırnağa müsella- h olduğunu gördüm. Sanki bir Sivastopol Savaşı da burada çıkacak! Bütün limanın ve şeh- rin bu silahların menziline girdiğini söylediler. Açık bataryalar ve kazamatlı bataryalar, gülle odaları ve barut mahzenleri vardı. Sağda solda kışlalar inşa ediliyor, siperler kazılıyordu. Ayrıca limanın girişine yerleştirilecek bir engel

ve suyun altına batırılmaya hazır bir dünya torpido vardı ki bir iki saat zarfında kullanılabilecek şekilde hazırlanmıştı bunlar. [...] Ama bu istihkâmları seyrederken en çok da seçilen alanlar çarptı beni. Bu hisarlardaki manzaranın tadını çıkarabilmek için insanın topçu olası geliyor.

Sydney’i teşkil eden üç bölge. Evvela eski şehir var. [...] Adlarını III. George’dan ve bir bakanından alan George Caddesi ve Pitt Caddesi burada. Merkezden itibaren birbirlerine paralel. Diğer büyük caddelere eski valilerin adını vermişler: Macquarie Caddesi, King Caddesi, Bligh Caddesi, Hunter Caddesi ve Phillip Caddesi. [...] Bunların güneyinde önemli Woolloomooloo kasabası var; okur kelimenin imlasından emin olsun, doğru yazdım. [...] Sonra “Kuzey Sahil” var, o kadar revaçta değil ama neredeyse güneydeki koyları saran tepeler kadar güzel. Kuzey Sahil’e Sydney Koyu’nun şimdi daha çok Dairesel İskele adıyla bilinen ve limandaki gemilerin toplandığı rıhtımından vapurla gidiliyor. İngiltere’den gelen yün gemileri burada toplanıp da çember oluşturduğunda dünyanın en iyi liman manzarası olur. [...] Dairesel İskele’yi geçip ana limana çıkılınca Kuzey Sahilliler şehrin kendi kısımlarına on dakikada ulaşır.

1895, MARK TWAIN

İftlasın eşliğine gelen Amerikalı yazar Mark Twain (bkz. Paris maddesi) Hindistan ve güney yarımkürede uzun bir konferans yolculuğuna çıkmıştır. İzlenimlerini daha sonra *Ekvator’un İzinde* (1897) adıyla kitaplaştırmıştır.

Limana girip demir attık. Sabahleyin ferah ve güzel limanın dönemeçlerine ve kıvrıntılarına hayranlıktan yolcular ahlayıp ohlamaya başladı. Bu liman hâlâ Sydney’nin gözbebeği ve bir dünya harikasıdır. Buralıların bu limanla gurur duyması ve hayranlıklarını belagatli sözlere dökmesi şaşırtıcı değil. Memleketine dönen bir Sydneyli bana limanla ilgili ne düşündüğümü sordu. Ben de rayiç bedele denk olacağını düşündüğüm bir samimiyetle cevap verdim. Güzel dedim, harikulade güzel. Sonra doğal bir dürtüyle bu güzellikler için Tanrı’ya hamd ettim. Sydneyli tatmin olmuşa benzemiyordu, hem de hiç. Dedi ki:

Limana güzel, tabii ki güzel. Ama bu kadarla kalmıyor. Bu ancak yarısı. Diğer yarısı Sydney’dir, bu liman Sydney’le beraber dünyanın en üstün limanı olmuştur. Limanı Tanrı yarattı, burası tamam. Ama Sydney’i yapan Şeytandır.

Elbette özür diledim ve özrümü arkadaşına da iletmesini istedim. Diğer yarının Sydney olduğunu söylerken haklıymış. Liman Sydney'siz de güzel olurmuş ama Sydney'li hâlinin en fazla yarısı kadar. Şehir biraz meşe yaprağı formunda. Çok güzel, masmavi, ferah deniz dar ama uzun parmaklarla sularını karanın içlerine doğru uzatıyor. Kıyılarında yeni kabir kenarı gibi eğimli ağaçlıklar var. Bu yeşillikler arasında yer yer güzel villalar görünüyor, ağaçların arasına yerleşivermişler. Gemimiz şehrin önünde süzülürken bu villaların anlık, cezbedici manzaralarını görüyoruz. Küme küme tepeler ve üstünde irili ufaklı yapılarla bu mücavir yamaçlar şehri sarıyor. Bu kütlelerden burçlar, çan kuleleri ve diğer ihtişamlı, görkemli mimari eserler fışkırıyor ve genel havaya bir pitoresklik katıyor. [...]

Sosyal faaliyetler açısından peşine düşülebilecek dört zevk var. Vilayet Konağı'ndaki Ziyaretçi Defteri'ne adınızı yazarsanız, eğer aleyhinizde ve ispatlı bir durum yoksa, sonraki baloya davet ediliyorsunuz. Güzel oluyor, vali hariç herkesi görüyor ve tanıdıklarınızın, arkadaşlarınızın arasına birkaç yeni simayı ekliyorsunuz. Balo günü Vali İngiltere'de olacaktır. O hep İngiltere'dedir. Anakarada dört beş vali var ve denizde uzayıp giden takımadaları idare etmek için kaç vali gerekir bilemiyorum. Ama dert değil, zaten valileri göremezsiniz. [...]

Sydney'nin sunduğu sosyal zevklerden bir diğeri Bahriye Binası'nı ziyaret etmektir. Denize nazır yüksek bir noktaya asaletle kurulmuştur bu bina. Şık tekneler misafirleri bu binaya taşıma hizmeti verir ve, ya binanın içinde ya da sancak gemisinde, Vilayet Konağı'ndaki misafirperverliği tekrarlarlar. Britanya sularındaki bir istasyonu idare eden amiral, birinci sınıftan bir kodamandır. O yüzden bir eli yağda, bir eli balda bakılır. Makamının şaşaası da aynı sebeptendir.

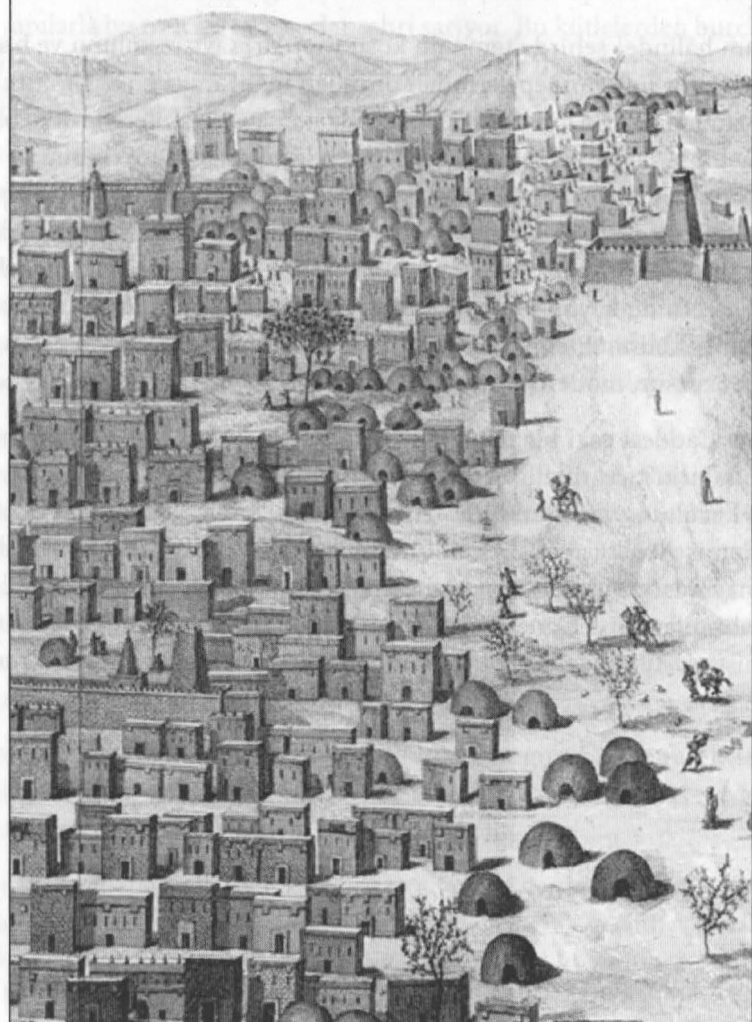
Özel zevkler listesindeki üçüncü madde limanda güzel bir buharlı tekneyle gezmektir. Zengin arkadaşlarınızın böyle tekneleri vardır, sizi davet ederler ve seyahat neşesiyle uzun bir gün insana kısacık gelir.

Nihayet köpekbalığı avı. Sydney Limanı adam yiyici köpekbalığı ırkının en iyi sülaleleriyle doludur. Bazı insanlar bunları avlayarak geçinir, çünkü devlet getirilen her köpekbalığı için ödül verir. Köpekbalığı büyüdükçe ödül de büyüyor ki bazı köpekbalıkları yirmi fit uzunluğunda. Köpekbalığını yakalayan ödülü alıyor ama balık ve midesindekiler de avcıya kalıyor. Bu balıkların içinden bazen çok kıymetli şeyler çıkıyor.

Britanyalı romancı O. H. Lawrence (1885-1930) Yeni Güney Galler'i karısı Frieda'yla birlikte 1922'de gezmiştir. Ertesi yıl yayımlanan romanı *Kanguru*'da buradaki tecrübelerinden faydalanmıştır.

[Aynı ruh hâlinde] şehirde tempolu koşu yaptılar, sayısız kolunu ve bacağını uzatan meşhur limanın tepelerinden birinden manzaraya bakışlar attılar. Yahut en azından evlerin arasındaki istimbotlar ve savaş gemileriyle dolu bir koy, ağaçlı, nehir kıyısına benzeyen kıyılar gördüler. Limanın merkezini ve karşı-sındaki bodur yamaçları gördüler. Bütün ağaçlı alçak platonun banliyölerle kızarmış ve çok çıkıntılı limanın solgun alanlarıyla bölünmüştü. Gök bozarmıştı ve limanın yardığı plato karanlık, tekdüze ve mahzun oturup kalmıştı, sanki yeryüzünde kaybolmuştu: Bütün bir Avustralya'nın atmosferi, burada bir milyon sakininin limanın bir yakasından diğerine balıklar gibi kayıp gittiği devasa, huzursuz, modern Sydney'nin içinde.

Murdoch Caddesi eski bir tür banliyöydü. Ufak, bodur kulübeler, kırmızıya boyanmış kırış kırış demir çatılar. Bütün kulübeler kendilerine ait bir avuç toprağa kurulmuş ve ahşap birer çitle çevrilmiş. Sonra işte o uzun cadde, bir çocuk çizmiş gibi, küçük kare kulübeler nokta nokta, nokta nokta. Dip dibeler ama aynı zamanda ayrılar, modern demokrasi gibi, her birinin etrafında yine kare tırabzanlar var. Cadde genişti, kaldırım taşlarının arasında çizgi çizgi otlar bitmişti. Üstünde fayton tıkırdayan şose bir çöl kadar ıssız görünüyordu.

TİMBUKTU

Batı Afrika'daki Mali devletine tabi Timbuktu, 14. ve 15. yüzyıllarda ticaret (bilhassa altın ve köle ticareti) ve İslami ilimler alanında önemli bir merkezdi. 1468'de Songhay İmparatorluğu'na bağlandı. Timbuktu 16. yüzyıldan beri düşüşte olsa da hep mit derecesinde varlıklı, hem uzaklığı hem de bölgedeki saldırgan Tuareg kabileleri dolayısıyla ulaşılmaz bir yer olarak hatırlanagelmiştir. İlk Avrupalı kâşifler Timbuktu'ya 19. yüzyılın ortasında ulaşmıştır. Timbuktu bugün fakirleşmiştir ve çölleşme tehlikesi altındadır.

1510, AFRİKALI LEO

Afrikalı Leo yahut Leo Africanus (yaklaşık 1494-yaklaşık 1554) Fez sultanının İspanya doğumlu diplomatıydı. 1510'da Timbuktu'ya, 1517'de İstanbul'a gitmiştir. Daha sonraları Roma'ya taşınmış, burada vaftiz olmuş ve seyahatlerini kaleme almıştır.

Bu krallığın adı modern bir ad, Hicret'in 610. yılında Mensa Süleyman adlı bir kralın yaptırdığı, Nijer Nehri'nden on iki mil kadar uzaktaki bir şehirden geliyor.

Timbuktu evleri kerpiç kaplı sazdandır, çatıları samandandır. Şehrin merkezinde Granata isimli bir mimar tarafından taş ve harçtan inşa edilmiş tapınak vardır. Ayrıca yine aynı mimarın yaptığı büyük bir saray var ki kral orada yaşıyor. Zanaatkârların, tüccarların ve bilhassa da pamuk dokumacılarının dükânları çok. Berberi tüccarlar Avrupa'dan Timbuktu'ya kumaş da ithal ediyor.

Yiyecek satan köleler hariç kadınlar peçe geleneğini sürdürüyor. Timbuktulular çok zengin, özellikle de buraya sonradan yerleşen yabancılar. Öyle ki şu an tahtta bulunan kral kızlarından ikisini zengin birer iş adamı olan iki kardeşe vermiş. Suyu tatlı pek çok kuyu var. İlaveten Nijer Nehri taşıtığında kanallar suyunu şehre getiriyor. Tahıl ve hayvan çok, o yüzden süt ve tereyağı da epey tüketiliyor. Ama tuz çok kıt, çünkü 500 mil uzaktaki Tegaza'dan getiriliyor. Ben şehirdeyken bir yük tuz seksen dukaya satılıyordu. Kralın sikkeler ve altın külçelerden oluşan zengin bir hazinesi var. Bahsettiğim bu külçelerden her biri 450 kilo çekiyor.

Kraliyet sarayı muhteşem ve çok düzenli. Kral saray eşrafiyla birlikte bir şehirden diğerine giderken deve sürüyor, hizmetkârlar atları elle çekiyor. Muharebe çıkacak gibi olursa hizmetkârlar develere, askerler atlara biniyor. Kralla konuşmak isteyen insanlar önünde diz çöküp boyun eğmeli. Ama bu sadece kralla daha önce konuşmamış kimseler ve elçiler için geçerli. Kralın üç bin

süvarisi ve zehirli oklar atmakta kullanılan, yabancı rezeneden yaylarla müsel-lah sayısız piyadesi var. Kral sadece düşman komşularıyla ve kendisine haraç ödemek istemeyenlerle savaşıyor. Zafer kazandığında bütün düşmanlarını -çocukları dahil- Timbuktu çarşısında köle olarak sattırıyor.

Bu ülkede sadece küçük, zavallı atlar doğuyor. Tüccarlar bu atları seyahatlerde ve saray sakinleri de şehirde gezerken kullanıyor. Güzel atlar Berberistan'dan [Kuzey Afrika kıyısı] geliyor. Bir kervanla geliyor ve on on iki gün sonra müs-takbel sahibine götürülüyor. O da gönlünce seçiyor ve uygun bir şekilde öde-me yapıyor.

Kral Yahudilere alenen düşman. Şehirde Yahudi oturtmuyor. Berberî tüccar-lardan birinin Yahudilerle iş yaptığını ya da düşüp kalktığını öğrenirse mal-larına el koyuyor. Timbuktu'da her biri kral tarafından atanan sayısız hâkim, öğretmen ve din adamı var. İlme çok kıymet veriyorlar. Berberistan'dan ithal edilen pek çok elyazması kitap da satılıyor. Diğer mallardan çok en çok kitap ticaretinde kâr ediliyor.

Sikke yerine som altın parçaları kullanılıyor. Küçük alışverişler için İran'dan getirilen küçük deniz kabukları [cowrie] kullanılıyor. 400 tanesi bir dukaya eşdeğer. Dukalarından da yaklaşık altı buçuk tanesi bir ons Roma altınına mu-kabil.

Timbuktuluların tabiatı barışçıl. Altın satanlar hariç akşamları saat onla on bir arasında müzik aletleri çalarak, dans ederek şehirde dolaşma adetleri var. Vatandaşların hizmetinde erkekli kadınlı pek çok köle var.

Şehirde yangın tehlikesi çok. İkinci gidişimde şehrin yarısı beş saat zarfında kül oldu. Rüzgâr şiddetliydi ve şehrin diğer yarısında oturanlar kendileri de yanmak korkusuyla eşyalarını taşımaya başladı.

Timbuktu civarında bağ bahçe yoktur.

1828, RENE CAILLIE

Timbuktu'yu ziyaret edip Avrupa'ya dönen ilk Avrupalı Fransız kâşif Rene Caillie'dir (1799-1838). Arap kılığında seyahat etmiştir. Fransa'ya döndüğünde Timbuktu'ya gidip gelen ilk Avrupalı olması hasebiyle Societe de Geographie [Coğrafya Topluluğu] tarafından verilen on bin franklık bir ödül kazanmıştır.

28 Nisan 1828'de, saat sabah üç buçukta, Seyyid Abdullah Kebir'in adamlarıyla birlikte küçük Cabra kasabasından ayrıldık ve kuzeye, Timbuktu'ya yöneldik. Teknedeki köleler de geldi, hep beraber geniş bir kervan olduk. Yol çok kumlu ve yorucu olduğundan en genç köleler bile eşekler üstünde seyahat etti. [...]

Güneş ufka değdiğinde nihayet Timbuktu'ya vardık. Sudan'ın¹ gözlerin çok uzun süredir görmek istediği bu başkentini nihayet görebilecektim. Bu gizemli şehre, Avrupa'nın medeni milletleri arasında bir araştırma ve hayranlık nesnesi olan bu kente girerken derin ve tarifsiz bir tatmin hissettim. Böylesini daha önce hiç hissetmemiştim. Neşem aşırıydı. Ama duygularımı saklamalıydım, hislerimi sadece Kurtarıcı'mıza açtım, girişimimi taçlandıran bu başarı için ne büyük bir hararetle şükrettim ona! Acaba ne iyi amel işledim de bunca tehlikenin ve aşılmaz görünen engellerin arasında bana mucizevi himayesini bahşetti!

Hülyalarımдан uyanarak karşımda pürdikkat kesilmem gereken bir manzara gördüm. Bu şehrin haşmeti ve zenginliği bambaşkaydı. İlk bakışta bir kötü inşa edilmiş kerpiç evler yığına benziyordu. Göz bütün istikametlerde sadece sonsuz, hareketli sarı ve beyaz kum yığınlarını ve en muazzam bir çoraklığı görüyordu. Ufukta göl soluk kırmızıydı. Bütün tabiat mahzun görünüyordu, ortalıkta en derin sessizlik hükümfermaydı, tek bir kuş sesi duyulmuyordu.

Buna rağmen bu şehrin kumdan fışkırdığını görmek çok etkileyiciydi. Şimdi sekiz mil kuzeyde akmasına rağmen nehrin bir zamanlar şehre daha yakın bir yerden aktığından kuşkulandım.

Seyyid Abdullah'la kalmaya gittim, beni babacanca ağırladı. Beni buraya getiren olaylardan dolayı olarak zaten haberdardı. Birlikte akşam yemeği yemeyi teklif etti bana. Çok güzel bir kuskus ve kuzu eti ikram etti. Sofrada altı kişiydik. Ellerimizle ama mümkün olduğunca tertipli düzenli yedik. [...]

Ertesi sabah beni böyle sıcak ağırlayan ev sahibimi selamladım, sonra şehri gezmeye çıktım. Ne beklediğim kadar büyük ne de yoğun. Ticareti anlatılanlardakinden çok daha cansızdı. Jenne'dekinin [Cenne] aksine, bütün Sudan'dan gelen yabancıların bulunduğu muazzam çarşılar yoktu. Sadece, küçük filolarla taşınan malları Cabra'dan buraya getiren develeri gördüm. Şehir sakinlerinden bazıları kilimlerine oturmuş, sohbet ediyordu. Pek çok Mağribi kameriyelerinin gölgesinde uyuyordu. Bütün şehir derin bir kederi soluyordu.

Bu şehirde hüküm süren faaliyet yokluğuna, hatta atalet bile diyebiliriz, şaşardım. Sadece birkaç kuruyemiş satıcısı mallarının çığırkanlığını yapıyordu.

1 Bizim bildiğimiz Sudan Afrika'nın doğusundadır. Caillie Sahra Çölü'nün güneyini kastediyor.

İkinci günün saat dördte, sıcaklık biraz azalınca, iyi giyimli pek çok zenci tüccarın güzel haşalı atlara binip şehirden çıktığını gördüm. Ancak Toureglerin korkusundan fazla uzaklaşmamaya dikkat ettiler.

Sıcaklık aşırı olduğundan çarşılar akşamları kuruluyor, saat üç sularında.² Civarında yaşayan Zevat kabilesinden Mağribiler sık sık gelmesine rağmen müşteri azdı. Hem bu çarşı Cenne'deki çarşıya kıyasen fiilen metruktu. Satıştaki malların çoğu nehir tekneleriyle, bir kısmı da Avrupa'dan gelmişti: Mesela cam eşyalar, kehribar, mercan, kâğıt ve diğer eşyalar. Avrupa kumaşlarıyla dolu tezgâhlar gördüm.

1853, HEINRICH BARTH

Alman kâşif Heinrich Barth (1821-1865) Timbuktu'yu 1853'te, Sahra boyunca çıktığı seyahatte ziyaret etmiş ve yabancı bir şehirde yalnız kalmanın bütün güvensizlikleriyle yüzleşmiştir.

Özel konuğu olacağım ilan edilen Şeyh el-Bakay'ın yokluğunda evimin kapısının kilitlenmesi ve kimsenin beni ziyaret etmemesi kararlaştırıldı. Ancak, eşyalarım getirilirken pek çok kişi evime geldi ve bana iltifat gösterdi. Bir kısmı yabancı bir görüntüye sahip olan eşyalarımı incelerken bazıları milliyetime dair şüphelere kapıldı.

Ama ben bu insanları Muhammedi olduğum inancıyla etkileme niyetine hiç girmemiştim. Bütün yol boyunca Hristiyan olarak bilindiğimden [...] gerçek şahsiyetim burada da çok geçmeden ortaya çıkacaktı. [...] Tawareklerin³ ülkesinden belli bir emniyet içinde geçebilmek ve fanatik Fulbe [Pöl] Hamdullah'ın elindeki Timbuktu şehrine girebilmek için Muhammedi şahsiyetine bürünmek zorunda kalmıştım. [...]

İşte böylece meşakkatli girişiminin amacına ulaşmıştım. Ama seyahatin zorluklarını aşmış olma zaferinin tadını sükûnet ve istirahatle çıkarmamam gerektiği daha en baştan belliydi.

2 Güneş battıktan üç saat sonrayı kastediyor olsa gerek.

3 Tuareg kabilesinin adını her seyyah kendi dilinin fonetiğine göre yazıyor.

Uzayan mücadelenin daimi heyecanı ve girişimimde başarıya ulaşip ulaşmayacağıma dair belirsizlik sayesinde çok zayıflamış olmama rağmen şehre ulaşmaya kadar ayakta kalabildim. Ancak, şehre gelir gelmez, evime girdiğim anda, bütün bedenimi ağır bir ateş sardı. Zihin ve beden enerjisine daha çok ihtiyacım olduğu olmamıştı, çünkü Timbuktu'da ilk gecem telaş ve ciddi endişe duygularıyla geçti.

8 Eylül sabahı aldığım ilk haber Hammadi'nin [...] Fulbelere şehre bir Hıristiyan'ın geldiğini haber vermiş olduğu ve onların da o Hıristiyan'ı öldürme kararlılığıyla harekete geçtikleriydi. Hâlihazırda beni himayesine alan kişiye güvenileceğime dair boş bir umut beslediğimden bu söylentiler beni fazla telaşa vermediyse de çok geçmeden emniyet duygum yok oldu. Çünkü beni himaye edeceğini düşündüğüm adam en büyük işkencecim çıktı. Ona çok dolgun bir hediye getirmiştım. İyi kumaştan bir *bernus*, bir kumaş *kaftan*, biri ipekten ve diğeri çivit boyalı pamuktan iki cübbe, bunların yanında başka ufak tefek armağanlar... Ama bunlarla katiyen tatmin olmadı. [...] Ev sahibim nasıl kendisinin evi ve işletmesi benim hizmetimdeyse benim eşyalarımın da onların hizmetinde olması gerektiğini söyledi. Fakat bu kadar eşya bile onu tatmin etmedi. Beklentisi bu kadarla kısıtlı değildi. Ertesi gün benden cebren iki kumaş *kaftan*, iki ipek *hamayil* yani kılıç kemeri, biri *cel-lâbi*, diğeri *harir*, üçüncüsü de *filfil* denen türlerden yine ipek üç *tobe* [başka bir tür kaftan], bir Nupe *tobesi*, üç *turkedi* [elbise], küçük bir altıpatlar ve daha pek çok şey aldı. [...]

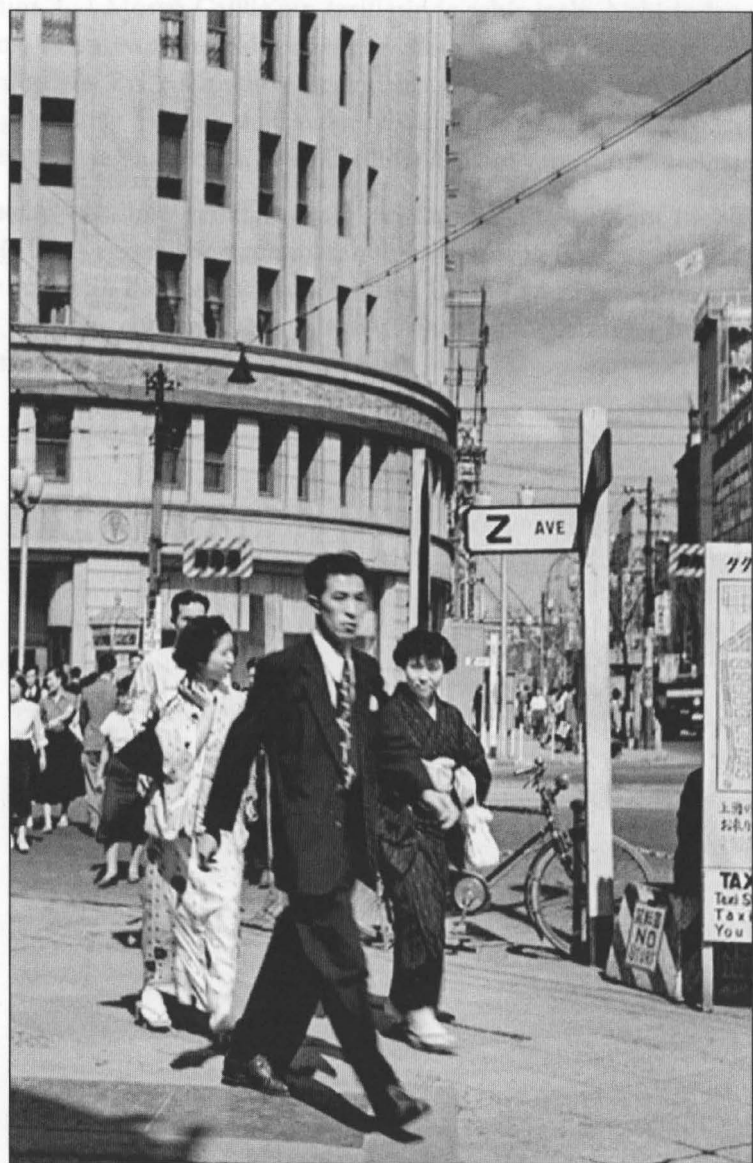
Timbuktu'da ilk günüm işte böyle geçti. Beni sırtlamam gereken çok daha büyük dertlere, endişelere hazırladı. Arkadaşım olduğunu söyleyenler bile beni çok az düşünüyordu.

Fakat buradaki ikinci günüm daha vaatkârdı. Birkaç saygın insan ziyaret etti beni. Yeni durumumu canlılıkla ele almaya başladım ve kendimi altında bulunduğum şartlara uydurmak için sabırla çalışmaya koyuldum. Sağlık durumum da iyiye gidiyor gibiydi, önceki güne göre çok daha iyi hissediyordum.

Dışarı çıkmam yasaktı, evin dört duvarının içinde hapistim. Hareket etme ihtiyacımı elden geldiğince gidermek, temiz havanın tadını çıkarmak, aynı zamanda da şehrin belli başlı hususiyetlerine aşinalık kazanmak için evin damına çıktım. Damda şehrin kuzey kısmının görüldüğü harika bir manzara vardı. Kuzeyde devasa Senkuri Camisi görünüyordu. Şeyh el-Bakay'ın nüfuzuyla restore edilerek eski ihtişamına ve etkileyici bir görünüme kavuşmuş. [...] Binaların tarzı muhtelifti. Farklı yapılarda kerpiç evler görüyordum. Bazısı alçak ve çirkin, bazıları iki katlı, bazıları mimari süslemelerle bezenmiş, bazıları saz örtülerle kaplanmış. [...]

Ama evimin damında, şehre aşinalık kazandığım gibi gelip geçenlerin de bakışlarına açık bir konumda bulunuyordum. O yüzden gözlerime sunulmuş manzaranın bir çizimini, çok yavaş ve defalarca kez bölünerek, yaptım. Aynı zamanda Mösyö Caillie'nin verdiği tarifi şehrin aslıyla nasıl da uyuşmadığını fark ettim. [...] Mösyö Caillie'nin tariflerinde şehir izole, birbirinden uzakta yerleşmiş evlerden müteşekkil görünür. Hâlbuki ana caddelerde binalar tamamen bitişik. Evler sürekli ve kesintisiz sıralar hâlinde akıp gidiyor. Ama Caillie geldiğinde Timbuktu bu kadar iyi durumda değildi, çünkü önceki sene Fulbeler şehri yağmalamıştı. Hem Caillie'nin çizim yapma fırsatı olmamıştı.

Biraz açılıp kendime geldiğim bu güzel kaçamaktan ve dam meşgalesinin sağladığı biraz egzersizden çok memnun kaldım ama benim kaldığım ev gibi evlerde tuvaletin damda olması adetinden tiksindim. Hâlâ benimle kalan ve damda yaşayan rehberimi iğrenç işini görmekten menetmekte büyük zorluk yaşadım.

TOKYO

Küçük, müstahkem Edo yahut Yedo limanı, Tokugawa Ieyasu tarafından 1603'te Japonya'nın shogunu yani hükümdarı olduğunda karargâh seçilmiştir. Ieyasu burayı hükûmetinin merkezi yapmıştır. Görece güçsüz imparator Kyoto'da oturmaktaydı.

Japonya'nın 1853'te Amerikan donanma kumandanı Matthew Perry tarafından "açılmasını" müteakip başkent Edo'da 250 yıl sonra ilk kez Batılı misyonlar tesis edildi. 1867'de, bir istikrarsızlık döneminden sonra, imparator taraftarları son Tokugawa shogununu hal' etmiş ve ülke Batı mallarına ve modalarına, aynı zamanda da gezginlerine tamamen açılmıştır. Ülkenin ilk demiryolu, Tokyo ve Yokohama arasındaydı, 1872'de açılmıştır. Eski imparatorluk başkenti Kyoto'ya götüren raylar beş yıl sonra döşenmiştir.

1923'teki büyük bir depreme ve 1945'teki ağır bir Amerikan bombardımanına rağmen şehir 20. yüzyılda gelişmiştir. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı yenilgisini müteakip şehirde güçlü bir Amerikan nüfuzu başlamış, bu da geleneksel Japon kültürüyle modern Batı kültürünün eşsiz bir füzyonunu vücuda getirmiştir.

1613, JOHN SARIS

Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nden Kaptan John Saris (1580-1643) ticaret haklarıyla ilgili pazarlık yapmak için Japonya'ya gönderilmiştir. Tokugawa *shogun*uyla görüşmüş (shogundan kral diye bahseder) ve hediyeleşmiştir. *Shogun* İngilizlere Kyushu Adası'ndaki ticaret haklarını vermiş ama bu vaat hiç hayata geçmemiştir. Saris'e hediye edilen zırh 1649'da I. Charles'in idamından sonra dağıtılan Kraliyet Koleksiyonu'na konmuştur.

14 Eylül

Edo'ya vardım, bize çok şaşıaalı gelen bir şehirdir. Çatılardaki seramikler yaldızlı, kapıların direkleri de hakeza yaldızlı ve cilalı. Pencereleer cam değil; kanatlı, Hollanda'daki gibi resimli. Şehrin ana caddelerinin altından geçen bir dolgu yol var. Onun altından da bir nehir akıyor. Her elli adımda bir yonu taşından bir kuyu bileziği var, mahalleliler buralardan kovalarla su çekiyor. Yangın çıkarsa da bu kuyulardan faydalanıyorlar. Bu dolgu yol İngiltere'deki caddelerimiz kadar geniş.

Kralın sarayı Surunga'dakinden çok daha güzel ve güçlü bir kale olan Edo Kalesi'nde. İmparator babasından daha iyi korunuyor ve maiyeti daha kalabalık. [...]

Buradaki meşguliyetlerim ve kralla görüşmem Surunga'da imparatorlar görüşmemdeki gibi oldu. Kralımızın mektuplarını ve hediyelerini nazikçe kabul etti. Beni karşılayıp ikramlarda bulundu. Kendisinin kralımıza mektupları ve hediyeleri de hızla hazırlandı.

19 Eylül

Kralın kâtibine hediyesini verdim. Bugün otuz iki adam, borçlarını ödemedikleri için belli bir eve götürüldü. Eve sokuldular. Geceleyin ev ateşe verildi

ve adamların hepsi yakılarak öldürüldü. Akşamüstü kral, İngiltere kralı majestelerine hediye olarak cilalı iki zırh gönderdi. Bana da bir *tachi* (yalnız en üst rütbeden askerlerin kuşandığı uzun bir kılıç) ve bir *wakizashi* (kısa kılıç) de bana armağan etti.

1862, ERNEST MASON SATOW

Ernest Mason Satow (1843-1929) Britanyalı bir diplomat ve Japon kültürü alimidir. 1862'den 1869'a kadar Japonya'da yaşamıştır. Bu devrede yazdığı günlükleri *Japonya'da Bir Diplomat* (1921) adıyla kitaplaştırmıştır. Aynı zamanda dağcıdır. Japonya rehberleri de yazmıştır.

Nehirden birkaç mil uzakta çok iyi bilinen Ume Yashiki (Erik Bağı) bahçelerine geldik. Çok güzel kızlar hizmet etti bize. O günlerde Tokaido üzerinden seyahat eden ve kendisine biraz olsun saygısı olan herkes, sezonunda yahut sezon dışında, burada durur, bir fincan saman rengi çay içer, bir pipo tütürür ve garson kızlarla şakalaşmış. Balık çeşitli yollarla pişiriliyordu, *sake* (pirinç birası) de vardı. Kırmızı suratlı yerli beylerin hafif bir öğlen âleminden sonra kendilerini tahtirevanla taşıttığı sık sık görülüyordu. Avrupalılar oraya genelde piknik sepetleriyle gelip öğle yemeği yiyordu. Ama öğle yemeği için geç kaldılarsa bile bu harikulade, pitoresk çay bahçesinde vakit geçirmek için herhangi bir bahaneden hoşnutluk duyuyorlardı. [...]

Elçilik olarak kullanılan bina bir Budist tapınağı *to-zen-jisinin* bir parçasıydı. Büyük bir mezarlığın arkasındaydı. Ancak bize verilen kısımda hiç ibadet edilmemiş. Japonya'daki her tapınağa bitişik "devlet evleri" diyebileceğimiz yapılar olur. Buralar aslında senede bir iki kez tören amaçlı kullanılır. Ancak, zamanla yabancı elçilikleri burada kurdurmak âdet olmuş. Aksi hâlde Yedo'da yabancı bir temsilcinin ikametine uygun bir mesken bulmak mümkün olmazdı. Evlerin kiralandığı Avrupa başkentlerindeki aksine Japonya'da işçiler hariç her Japon'un kendine ait bir evde yaşaması yaygındır. Britanya Elçisi'nin ve maiyetinin yerleşmesine uygun, lâdini yapılar sadece *daimyoların yaşıki*leri, yani otelleridir ki bu asilzadelerin mülklerinin, yabancı bir yetkiliyi ağırlamak için kamulaştırılması fikri, tartışılmaktan bile uzaktır. [...]

Odalar geniş değil. Rahat dairelere dönüşmeleri için de pek az çaba harcanmış. Sanıyorum büyük odalarda bir iki ocak vardı, ancak diğer odalarda ısınmanın

tek yolu, içinde dumanı alışkın olmayanları çok rahatsız eden köz kömürlerin tüttüğü Japon mangallarıdır. Kalın kumaşlarla sarınan ve zemine oturan yerliler bu mangal sayesinde ısınmakta zorluk çekmiyor. Mangala doğru parmaklarını uzatıyorlar. Bağdaş kurup bacaklarını altlarına aldıklarından soğukla temasları Avrupa usulü, bir sandalyede oturup uzuvlarını yaysalar olacağından daha az. Arkalarında kendilerini cereyandan koruyacak bir levha, kışlarının altındaysa içi ipek ve yünle dolu sıcacık yastıklar oluyor. İşte bütün bunlar sayesinde Japonlar evlerinin güney cephelerinde kışları camları açık oturabiliyorlar. [...] Zemin doğru düzgün dizilmemiş kamışlardan oluştuğundan insanın tenini ısırان kuzey yelleri bütün odada geziyor. Üstelik bu esnada şiddetli cereyan direkleri ve yan yana dizilip sıvanmış sırıklardan oluşan duvarları delip geçiyor.

1878, ISABELLA BIRD

Usanmaz Britanyalı yazar Isabella Bird (bkz. Kanton ve Hong Kong maddeleri) 1878'de Japonya'ya da gitmiştir. İlkın Tokyo'yu gezmiş, ondan sonra kitabı *Japonya'da Çiğnenmemiş Yollar'da* (1880) anlattığı üzere taşraya yolculuk etmiştir.

24 Mayıs

Mektubumun tarih kısmına şehir olarak Britanya Elçiliği'nin kullanımına uyarak Yedo yazdım. Ancak şehrin daha ziyade kullanılan adı Tokiyo, yani Doğu Başkenti. Mikado'nun önceki meskeni olan Kiyoto'nun bir diğeri adıyla Saikio, yani Batı Başkenti. Gerçi Kiyoto artık hiçbir açıdan başkent sayılmıyor. Yedo eski rejime, *Shogunluğa* ait. Tokiyo ise on yıllık tarihiyle yeni rejime ve restorasyon dönemine ait. Yedo'ya demiryoluyla gelmek kulağa saçma gelir. Gelgelelim menziliniz Tokiyo'ysa seyahat için demiryolu gayet uygundur.

İki şehir arasındaki mesafe iyi metaller kullanılmış, çift raylı, hayranlık uyandırıcı bir demiryoluyla bir saatte kat ediliyor. Demiryolu 18 mil uzunluğunda, üstünde demir köprüler, tertipli istasyonlar, geniş garlar var. İngiliz mühendislerce sadece devletin bildiği bir miktara inşa edilmiş ve 1872'de Mikado tarafından açılmış. Yokohama İstasyonu güzel ve münasip, taş bir yapı. Girişi ferah, bilet ofisleri ayaküstü, farklı sınıflar için geniş bekleme odaları var. Gerçi bu bekleme odaları, Japon takunyaları düşünüldüğünde, halısız. İstasyona

günlük gazeteler de geliyor. Bagajların tartılıp etiketlendiği geniş, üstü kapalı, taş bir platform var. Buraya giriş turnikeyle, özel izinler dışında, bileti olmayan giremiyor. Mesela Çinli biletçiler, muhafızlar, İngiliz makinistler, Avrupalı giyimli Japon görevliler bu özel izinli insanlar arasında. İstasyonun dışında taksi faytonları değil, *kurumalar* [Japonlara mahsus bir tür at arabası] var. Bunlar insan olduğu kadar yük de taşıyor. [...]

Japonlar Avrupalı giysiler içinde minnacık görünüyor. Üstlerine uymuyor bu kıyafetler. Zavallı fizikleri, milletlerine mahsus kusurlar olan konkav göğüsleri ve yay biçimli bacakları olduğundan da beter görünüyor. Yüzleri renksiz ve sakalsız olduğundan erkeklerin yaşını anlamak mümkün değil. Bana bütün demiryolu görevlileri on yedi-on sekiz yaşında delikanlılar gibi geldi ama yirmi beş yaşından kırk yaşına kadar adamlar var. [...]

Biletinizi Tokiyo için değil, Shinagawa yahut Shinbashi için alıyorsunuz. Genişleyip başkenti oluşturan eski köyler bunlar. Shinagawa'ya varmadan Yedo'yu görmek zor, çünkü ne dumanı ne uzun bacaları var. Tapınaklar ve kamu binaları nadiren yüksek. Tapınaklar genelde ulu ağaçlar arasına gizlenmiş. Evler nadiren yirmi fit yüksekliğine ulaşıyor. Sağda müstahkem adaların bulunduğu masmavi bir deniz; devasa, muhkem duvarlı, yemyeşil bahçeler var. Yüzlerce balıkçı teknesi derelerde bekliyor yahut kumsalda yatıyor. Sol- da *kurumaların* her iki istikamette alelacele geçip gittiği geniş bir yol, sıra sıra alçak, boz evler var. Bu evlerin çoğu çayhane ve dükkân. Tam ben "Hani Yedo?" derken tren terminale, Shinbashi demiryolu istasyonuna geldi ve iki yüz Japon yolcusunu, yani dört yüz takunyayı indirdi. Benim için yeni bir ses şu takunyaların sesi.

Takunyalar Japonların boyuna üç inç ekliyor ama onlarla bile erkeklerin pek azı bir yetmişe, kadınların da birazcığı bir elli beşe ulaşıyor. Ancak, endamlarındaki kusurları da saklayan milli kıyafetlerinin içinde daha iri görünüyorlar. Çok zayıflar, çok sarılar, çok çirkinler ama güzel de görünüyorlar. Suratlarında renk yok, ifade yok. Kadınlar çok minyon, yürürken yalpalıyorlar. Çocuklar çok resmi görünüşlü. Yetişkinlerin çok ciddi tavrılı birer karikatürü hepsi. Hepsi tepsilerdeki, yelpazelerdeki, çaydanlıklardaki resimlere o kadar benziyorlar ki hepsini daha önce görmüşüm gibi geliyor. Kadınların saçları hep yüzlerinden uzağa çekilmiş, topuz yapılmış. Erkeklerse kafalarının ön tarafını tıraş etmiyor; keçe gibi saçlarını ilginç, üç inçlik bir kuyruk hâlinde tıraşlı tarafa doğru salıyor. [...]

Yüzlerce *kuruma* ve üstü kapalı, dört tekerli arabaları permeperişan birer at çekiyor. Tokiyo'nun belli bölgelerinin omnibüsü işte bu. İstasyonun dışında bekliyorlardı. Beni bekleyense bir İngiliz kupa arabasıydı [*brougham*]. Elçilik

binası Kojimachi'de, tarihi Yedo Kalesi'nin iç hendeğinin üst tarafında çok yüksek bir tepedeydi. Ama oraya giderken neler gördüğümü anlatamam. Miller boyu uzayıp giden karanlık, sessiz, kışla misali yapılar. Çok süslü kapı önleri ve kanatları sazdan, çıkıntılı, sıra sıra pencereler. Yedo'nun feodal konakları bunlar. Ayrıca uzun otlu yahut elli fit yüksekliğinde devasa duvarlı kıyılarıyla miller boyunca sonu gelmeyen hendekler. Bu duvarların köşelerinde köşke benzer burçlar; merak uyandırıcı, çatılı geçitler var. Hendeklerin üstünde pek çok köprü, suda büyük alanlar kaplayan lotus kümeleri var. İç hendeği takip edip sarp bir bayırı çıkarken sağda, derin, yeşil suların kenarında, uzun otlu kıyıda, tepesinden kozalaklı ağaçların dalları uzanan kasvetli bir duvar var. İşte bu duvar *shogun*un sarayını çevreliyor. [...] Bunlardan başka bir de kışlalar, resmigeçit yolları, polisler, *kurumalar*, amelelerin çektiği yahut ittiği arabalar, saz nallı yük beygirleri ve bodur, hırpani, Avrupai giyimli askerler. İşte benim Shinbashi ile Elçilik arasında gördüğüm Tokiyoy.

1889, MARY CRAWFORD FRASER

Bütün Japonya gibi Tokyo'da da sık sık deprem olur. Tarih boyunca Tokyo'ya gelen seyahatlar da bu depremlere alışmıştır. Bunlardan biri de Britanyalı bir diplomatın karısı olan Amerikalı romancı Mary Crawford Fraser'dır (1851-1922).

İlk kez deprem yaşamıyorum ve burada çok korkutucu bir deprem de yaşamadık ama Japon evrakları bize sadece çok kısa süreli bir ziyaret vaat ediyor. Görünüşe göre deprem lıgı toprağı bol her yerde olduğu gibi Tokyo'da çok şiddetli hissedilmiş. Dediklerine göre evimiz yıkılmamış (Teselliye bak!), deprem olsa da, deprem esnasında ev sarsılıp eğilse de yıkılmıyormuş da. Sismik bir kavşakta yaşamak ayrıcalık olsa gerek. Ama sinirler ve porselenler için kötü olduğu kesin!

25 Mayıs

Tokyo'daki günlük gezilerim Nagasaki'deki ilk *jinriksha* yolculuğum kadar eğlence dolu ve ilginç. Mesafeler devasa, üstelik bir ziyaret durağımla diğeri arasında genelde üç dört mil yol oluyor. Ama yolun her yeni adımı bana yeni bir resim yahut soru getiriyor, tahayyül edilmemiş bir şiiri tezahür ettiriyor

yahut gündelik hayata ait bir parça taze eğlence doğuruyor. Arabamızın arkasından küçük akrobatlardan müteşekkil güruhlar, yaşı daha büyük bir oğlanın önderlik ettiği çocuklar bunlar, düşe kalka, eğile büküle koşturuyor. Korkunç bir manzara bu, insanın Japonların uzuvlarının Hint kauçuğundan yapıldığına inanası geliyor. Sonra işportacılar, eski kıyafet satıcıları, tek yaptıkları iş eşiklerde oturup bir *rine* eski pipoları temizlemek olan pipo tamircileri, bulundukları sokağı güneşte kuruyan küçük sarı şemsiyelerle dolduran şemsiye imalatçıları var. Şurada bir hokkabaz kılıç yutarak izleyici çocukları hayret ve hayranlığa gark ediyor, burada fasulye peltesi diyebileceğimiz tofulardan satan bir esnaf peynirimsi maddeden büyük dilimler kesip yeşil yapraklara sararak paketliyor ve müşterilerine takdim ediyor. Sokaklardaki hayatı, doluluğunu ve çeşitliliğini, uygunsuz samimiyetini ve izahsız ketumluğunu seyretmeyi seviyorum. Öyle ki yeşil avlulu, çiçeğe boğulmuş bahçeli güze evimize gelmek bile üzüyor beni. Oyun bitmeden, sahnede birazdan ne olacağını merak ederken tiyatrodan çıkmaya benziyor bu durum.

1907, MARIE STOPES

Britanyalı bir botanikçi olan ama daha sonraları daha ziyade doğum kontrolü taraftarlığıyla ünlenen Marie Stopes (1880-1958) Japonya'da on sekiz ay kalmış ve kömür madenlerindeki fosilleşmiş bitkileri incelemiştir. *Japonya Günlüğü* (1910) ilk eseri olup tek seyahat kitabıdır.

10 Ağustos

Tokio'nun Venedik'e bu kadar benzemesine çok şaşırdım. Sayısız su yolu var. Bu otel altı köprüyle birçok başka adaya bağlanan mini minnacık bir adanın üstünde. Görünüşe göre bu minik adalar Tokio'nun büyük bir kısmını oluşturuyor. Her yerde su yolları, göller, rıhtımlar, nehirler var. [...] Güzel ve ilginç olmalarına rağmen sokaklar ilkin hayal kırıklığına uğrattı beni. Ama İmparatorluk Sarayı'nın hendeklerinin dışındaki geniş yollara gelince beklediğimden daha çok güzellik ve harikuladeli buldum. Yollar, eğimli külrengi duvarlar, muhteşem ağaçların muazzam gövdelerini gölgeleyen yeşil sulardan yükselen yeşil kıyılar... Şehrin hayata dair hiçbir emare göstermeyen kalbi... Eğimli külrengi duvarlarda suskun bir kuvvet ve ihtiyaç, güzel ağaçlarda harika bir ca-

zibe var. Bütün bunlar birleşip bir şehirde gördüğüm en etkileyici manzaraları oluşturuyor: İnsanı gözyaşlarına boğan manzaralar bunlar. [...]

İkindiye Botanik Bahçeleri ve Enstitüsü'ne gittim. [...] Bahçeler güzel. Küçük göllerin ve derelerin olduğu kısım, uzak manzaraları ve mor salkımlı çardaklarıyla gördüğüm bahçelerin en güzeli. Gördüğüm açık tohumlu ağaçların bir kısmı hakikaten çok iyi. Bahçenin bir tarafı yabanileşmeye terk edilmiş. Bahçıvan eksikliği de var: Eski hikâye. Alçak, ahşap, pitoresk, pencerelerine palmiye dalları değen Enstitü Londra ve Manchester'daki enstitülere taş çıkarır. [...]

Geceleyin çekçekle dönerken (Enstitü'den otele yol bir saat) güzel Japon fenerlerinin karanlık sokakları süslediğini gördüm. Bizim festivallerde yaptığımız süslemeler burada alelade ve gündelik bir âdet. Fakat ne yazık ki bu alçak, boz, ahşap binalı şehirde kırmızı ve beyaz tuğladan birkaç ucube bina dikilmiş. Bu tuğla yapılar epey yeni; ama daha eski Avrupalı binalardan bazıları güzel. Mesela Japon Bankası vakur ve zarif, gri taştan. Pırıl pırıl yeşil bahçelerin ortasına yapılmış.

11 Ağustos

Tokyo'yu gezerken çok eğlendim. Elbette çekçeğe binebilirdim (ki bugüne kadar hep bindim) ama çekçeğe binince de insan kendini teslimatı yapılan bir mal gibi hissediyor. Bugün üç mil ötedeki bir yere çekçeksiz gittim. Ancak, bunun için üç tramvay değiştirmem ve ayrıca yılankavi sokaklarda bir mil yürümem gerekti. Elime bir harita aldım ve gideceğim yerin yüz metre yakınına gelinceye kadar da kaybolmadım. Sonra, Profesör F. suretine girmiş koruyucu meleğim gelip beni kurtardı. Hâlbuki bu keşif gezisini kimsenin bilgisi olmadan tasarlamıştım ve kimseye bahsetmemiştim. Mucizeden aşağı kalır yanı yok. Tokyo devasa bir şehir. Burada iki milyon küsur insan tek katlı evlerde yaşıyor ve park bahçe de çok. O yüzden apaçık kaybolmak çok kolay. Üstelik yerlilerden hiçbiri İngilizce de bilmiyor. İkindiye arzularımdan birini elde ettim ve gerçek bir Japon evi gördüm. Kar beyazı, açık saman ve kül renkleriyle çok zarifti. İçeri girerken ayakkabılarımı çıkardım. Ev savaşta öldürülen bir dulla kızına aitti. Ve en istisnai ikramlardan biri olarak eve yerleşip onlarla yaşamama izin verdiler. Mutluluktan şarkı söyleyecek gibiyim. Odam elbette küçük ama bir istiridye kabuğu gibi zarif. Mümkün olabildiği kadar gerçek Japon usulü yaşayacağım. Ev bayır üstü, Botanik Bahçeleri'nden on beş dakika mesafede, neredeyse taşra sayılabilecek bir yerde, bir Budist tapınağının civarında. Tsukiji'deki dairelerden sonra buradaki hava taze ve ilham verici geliyor.

12 Ağustos

Hava muhteşem. Eşyalarımı evime taşıdım ve kutuların böyle bir meskende iğrençlik raddesinde düzensiz görüldüğünü keşfettim. Her zamankinden çok daha mide bulandırıcı görünüyorlar.

İkindiye Botanik Bahçeleri'ndeki büyük yaz evinde çay içtim. Oda büyük bir konferans salonu, Japon usulü düz ve çevresi açık. Üç yanındaki duvarları teşkil eden paravanlar çıkarılmış, o yüzden peyzajlı bahçenin göllerini ve derelelerini seyredebildik. Çayda çok kişi vardı.

Stimmung [ruh hâli, hava] tuhaf ve harikulade, tarifsiz. Profesör M. Japon giysileri içinde. Çay gerçek Japon çayı, bizim çaylarla alakası yok. Pastalar gerçek Japon keki, bizim pastalardan apayrı. Bir tanesi yosundan yapılma bir çeşit jöle; çok lezzetliydi. Çubukla yeme konusunda ilk dersimi aldım ve “mezun oldum”.

Dr. M. ve Profesör F. ile akşam yemeği yedim. Sonra sahici Japon evimdeki ilk gecem için meskenime döndüm. [...] Hepsi döşemenin üstünde diz çöküp alınlarıyla yere dokundular. Ben de gönülsüz gönülsüz bu nezaket hareketini taklit ettim. Gönülsüzlüğüm kıyafetim bozulduğundan, yoksa kibar olmanın bir zararı olmaz. Zemindeki döşeme çok hoş, göze güzel geldiği gibi yürürken elastikiyetini de hissediyorsunuz.

*Futon*larım [yumuşak, battaniyeye benzer kalın kilim] ipekli, kadifeli güzellikler. Üstlerine yatmaya kıyamıyorum, utanıyorum. Cebinlikler neredeyse oda kadar büyük. Ayağa dikildiklerinde yüksek, dört köşeli bir çadır teşekkül ediyor. Ancak, gündüzleri her şey kaldırılıp bir kenara konuyor, uykunun hiçbir emaresi ortalıkta kalmıyor. Böylece her yer havalandırılıyor ve yatağın altının tozlanması diye bir şey olmuyor. Ev düzeninin pek çok açısında Japonların çok gerisindeyiz. Sadeliği bir güzel sanata dönüştürmüşler. Kişinin uzanıp yatmak yerine oturduğu banyoları çok rahat. Ateş banyoda bulunduğundan tabii ben kısa zamanda çok hararetlendim ve banyodan çıkıp Japonca yardım istemek zorunda kaldım!

Geceleyin sükûnet mutlaktı. Ama gündüzün tuhaflığı yüzünden gözüme uyku girmediydi.

1955, FOSCO MARAINI

Fosco Maraini (1912-2004) 1938-1943 yılları arasında Japonya'da ders veren İtalyan bir antropolog ve fotoğrafçıdır. 1943'ten İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ailesiyle bir-

likte alıkonmuştur. Kitabı *Japonya'ya Kavuşmak* (1955) Maraini'nin toplama kampından geleneksel değerlerle acele Batılılaşmayı birleştiren yeni Japonya'ya dönüşünü anlatır.

Şimdi *terra firma* üstündeyiz¹. Kapıyı açtılar, çıktık. İlk Japon sesleri, sedaları, kokularıyla o zaman geldi. Hayal kırıklığına uğramaktan korksam da çok duyulandım. Pek çok insan bana Japonya'nın yozlaştığını, gençlerin "Amerikanlaştığını", yaşlıların eski değerleri terk ettiğini ve paradan başka şey düşünmediğini söylemişti. Acaba söyledikleri doğru muydu, yanlış mı? İkinci ülkemin, içinde çok uzun süredir yaşadığım ve acı çektiğim, kızlarımın doğduğu ülkenin havasından, kendisini bir kez sevenleri ebedi tılsımıyla bağlayan bu doğu *Hel-las*'ının² havasından derin nefesler aldım. Gümrük ve pasaport işlerini çabucak hallettim. Ne kadar pürüzsüz ilerledi her şey! Yanımda getirdiğim fotoğrafçılık aletlerim, kameram, film kutuları bile sorgusuz sualsiz, neredeyse şöyle bir göz bile atılmadan geçti gümrükten. O uzak 1938'de Japonya'ya ilk kez geldim de nasıl da farklıydı bu işler! O zamanlar sonu gelmeyen sorgular, teftişler, son derece titiz süreçler ve tıbbi muayenelere tabi tutuluyordunuz. Feçesinizi bile tahlil ediyorlardı. Bütün yakın ve uzak akrabalarınızın adını vermek zorundaydınız. Herhangi bir ordu, siyasi parti yahut uluslararası organizasyonla bağınızın hâlihazırda bulunduğunu yahut geçmişte bulunmuş olduğunu tespit ederlerse geçmiş olsun... Nihayet yanınızda getirdiğiniz bütün kitapların ve diğer matbu materyallerin tam bir listesini yapmanızı istiyorlardı. [...]

Bugün ilk kez Tokyo'da gezdim. *Shosendan* [yeraltı] çıkar çıkmaz yeni evlerin ve yeni beton binaların sayısına, Japon yeniden yapılanmasının hızına, sokakların canlılığına, ilk ve yüzeysel bakışta da olsa edindiğim refah izlenimine şaşırdım. [...]

Dünyanın başka hiçbir yerinde sokakta şunları göremezsiniz: yaşına göre çok canlı renkli yahut daha hafif tonlara boyalı kimonolar giymiş kızlar ve kadınlar; Paris modasına uygun giyinmiş genç kadınlar; kot pantolonlu yahut Hint sarılı veyahut da o zarif Çin elbiselerinden giymiş kızlar; çocuklarını ellerinden tutan, sırtında taşıyan ya da bebek arabalarında ittiren anneler; gömlekli, iş *happisi* [ceket] giymiş, on farklı ordunun üniformasına bürünmüş, oğulları sırtlarında, saz sandaletli, lastik çizmeli, tulumlu, sekizinci yüzyıla ait kostümler giymiş, şortlu, çullar içinde, beyaz takım elbiseli, *yukatalı* [gayriresmi kimono], *haorili* [yine bir çeşit ceket], *hakamalı* [Japon şalvarı] ve melon şapkalı, *montsukili* [resmi kimono], siyah, kırmızı, sarı saçlı, badem yahut mavi

1 Yani denizde değil, karadalar.

2 Yunanistan. Antik Yunan medeniyetini kastediyor.

gözlü adamlar; ayaklarını sürüyen (Japonlar), elini kolunu sallayarak (Latinler), dimdik ve tavizsiz bir surat ifadesiyle (Tötonlar³), rahat ve gülümseyerek (Amerikan) yürüyen erkekler; Budist rahipleri, Roman Katolik papazları, Ortodoks pederler, Protestan vaizler, Şinto *kannushiler* [rahip], Hintli sadular, uzun saçlarını kafalarının tepesinde düğümleyerek toplayan adam azmanları (sumo güreşçileri), pembe sarıkları içinde kavgaya ve infiale hazır Sihler, Hiroşima ve Nagazaki'nin yürüyen kalıntıları; muzafferler kollarında kızlarla geçip giderken dilenen ve zavalıca hareketlerle bir saz çalan beyaz gömlekli sakat eski askerler, bisikletini ustalığını göstermek için bir eli gidonda, diğeri üstünde yiyeceklerle dolu iki üç kat tepsiyle havada sürerek trafikte ilerleyen oğlanlar; ağır parfümlü, koyu makyajlı geyşaları taşıyan at adamlar, hastalıktan korktuğu için yüzlerinde cerrah maskesiyle dolaşanlar, üniformalı öğrenciler, üniformalı demiryolu işçileri, üniformalı postacılar, üniformalı itfaiyeciler, üniformalı hemşireler, kafalarına sepet takan gezici flütçüler, falan ürünü tanıtmak için dans eden böcek ve ceset kılığına giren, hoplayıp zıplayan, davul çalan yahut ne yapılması gerekiyorsa onu yapan adamlar, kırmızı balıklar yahut tatlı patates kızartmaları veya da güzel ahşap kutularda yapılan özel bir fasulye macunu satan işportacılar, maçtan dönen beyzbolcular, üstünde küçük bir çaydanlığın her daim ısıklık öttürdüğü el arabalarını iten pipo temizleyicileri; firmanın üniformasını giymiş, arabasını süren *Coca Cola* satıcıları, genelde kör olan masözler, saçları kısa kesilmiş yaşlı dullar, saçları tıraşlı Budist rahibeler, kimonolu ve melon şapkalı somurtkan ihtiyat zabıtları; muhtemelen başka bir orduya ait, ayakları genelde saz sandaletli, hoppa kızlar; Tokyo'nun 80 bin fahişesi, dediklerine göre şehir bu kadarına bakabiliyormuş.

3 Töton, argoda "Alman" demektir.

VENEDİK

İhtimal ki dünyanın hakkında en çok yazı yazılan şehri olan Venedik eşsiz konumu ve şehir manzaralarıyla ortaçağdan beri gezginleri büyülemiştir. Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarının kaosunda, Kuzey İtalyan şehirlerinden gelen mülteciler Gotik istilacılarından Veneto bataklıklarında saklanırken kurulan Venedik, zapt edilemez mevkiini büyük bir deniz devletine dönüşmekte kullanmıştır. Doğu Akdeniz'deki ticaret imparatorluğu Bizans'a kafa tutmuştur. Öyle ki Venedikliler 1204'te, Dördüncü Haçlı Seferleri esnasında Konstantinopolis'i fethetmiş, pek çok hazineyi Venedik'e getirmişlerdir.

Ticaretten kazandığı servet 16. yüzyıldan itibaren azalmaya başlayınca Venedik, açığını kapatarak Grand Tour'un kültürel merkezlerinden biri olarak sivrilmiştir. Avrupa'dan ve daha ötelerden gelen turistler ve gezginler için uğrak bir nokta olmuştur. Pek çok yazar mimari şaheserlerle dolu, eşsiz bir atmosfere sahip bu harikalar diyarını tasvir etmeden duramamıştır.

1438, PERO TAFUR

Kastilyalı Pero Tafur (bkz. İstanbul ve Roma maddeleri) Venedik'i üç yıllık bir Akdeniz seyahati kapsamında gezmiştir. Venedik'e dair anlattıkları aşına olduğumuz mimari şaheserlere ait tasvirlerle gezgin hikâyelerini birleştirir.

Venedik şehrinin nüfusu çok, taşrası büyük. Evler birbirine çok yakın inşa edilmiş. Yetmiş bin sakin olduğunu söylüyorlar ama yabancı ve hizmetkârlar, bunların çoğu köle, çok fazla. Şehirde sur yahut hisar yok. Ama limanın ağzını kapatan iki kale var. Zaten bu şehir ancak denizden savunulabilir. Venedikliler iki kale arasına zincir çekip kendilerini sağlama alıyorlar. Bütün dünya aleyhlerinde birleşse, gemiler bu iki kalenin arasına girdikçe topa tutup batırır ve güvende olurlar.

Şehir denizin üstüne kurulmuştur. Teknelerin geçebildiği yapay kanallar ve bazı bölgelerde insanların yürüyebildiği caddeler vardır. Kanalların gemiler için çok dar olduğu yerlerde de köprüler var. Kastilya'da nasıl herkesin bir binek hayvanı varsa burada da herkesin bir teknesi ve o tekneyi idare edecek, bakacak uşakları var. Hem biz nasıl güzel atlar ve iyi giyimli uşaklarla övünüyorsak onlar da son derece tertipli tutulan tekneleriyle övünüyorlar. Tekneler güzel döşeli, içlerinde kabinler ve oturaklar var. Bir iki yahut daha fazla kişi bir teknede seyredebiliyor. [...]

Şehirde şaşaalı inşa edilmiş çok zengin kiliseler ve manastırlar var. En önemlileri ve büyükleri Aziz Markos Kilisesi; hepsinden önce bu kilise gelir. Grek usulü kubbeli inşa edilmiştir. Kubbenin dışı kurşunla kaplıdır ve yaldızlı ci-hannümaları vardır. İçi de zengin altın mozaiklerle çok güzel süslenmiş. Zemin de benzer mozaiklerle dekore edilmiş, ama buradakiler geniş ve renkli. Büyük kapıda, kemerlerin üstünde kalın yaldızlı dört pirinç at vardır. Venedikliler Konstantinopolis'i aldıklarında getirip zafer nişanı olarak dikmişler

bunları. Bu kapının önünde büyük bir meydan vardır. Medina del Campo'dan daha büyüktür ve etrafı çok katlı, revaklı evlerle çevrilidir. Burada her perşembe pazar kuruluyor. Bu pazar da Kastilya'daki Jaen'in bir köyü olan Torre del Campo'dan büyüktür. Bu meydanın bir tarafında Sevilla'daki kule kadar büyük bir kule vardır. Tepesinde iyi altından bir haç bulunur ki görülecek şeydir. Güneş vurduğunda seksen mil öteden görünür. Kulede çaldıkları çanlar var. Komünyon ayini, akşam ayini ve konsülü toplamak için çalınan birer çan. Konsülü toplamak için çalınan çana "konsül çanı" diyorlar. Donanmayı silahlandırdıkları zaman herkes bu çanların sesini ayırt edebiliyor. Meydanın diğer tarafında, denize nazır geniş ve yüksek iki sütun var. Sütunlardan birinde ejderhayla birlikte Aziz Yorgi, diğerinde şehrin koruyucu azizi ve sembolü olan Aziz Markos var. Bunlar da Konstantinopolis'ten getirilmiş. Dendiğine göre heykelleri sütunların üstüne kimse yerleştirememiş. Nihayet bir Kastilyalı sütunlara tırmanıp heykelleri yukarı çıkarmış ve güzelce yerleştirmiş. Bunun üzerine Venedikliler adama her ne dilerse verilmesini kararlaştırmışlar. Kastilyalı kendisi için bir şey istememiş ama sütunların yanında bulunan merdivenlere sığınan suçlulara ceza verilmemesini isticram etmiş. Şimdi serseriler o merdivenlerde barbut oynuyor, başka haytalıklar yapıyor ve kendilerine böyle bir dokunulmazlık sağlayan adama dua edip duruyorlar.

Bu sütunlarla Aziz Markos Kilisesi arasında Senyora'nın Sarayı bulunuyor. Bu sarayın bir kısmında ailesiyle birlikte Doç oturuyor. Diğer kısmıyla halka açık, isteyen büyük salonu dahil tüm sarayı görebilir. Konsülü burada topluyorlar. Çok zengin başka saraylar da var. Oralarda mahkemelerini idare ediyor ya da hapishane olarak kullanıyorlar. Kemerlerin altında, büyük meydanın karşısında bazı mermer taşlar var. Bunlardan üçü renkli, onlarda asilzadeleri asıyorlar. Diğer taşlarsa avamdan kimseleri asmak için. Yabancılar bu revaklarda silahlarını çıkarıyor. Yine bu sarayda timsah denilen bir türden hayvanların derileri sergileniyor ki Mısır sultanı Senyora'ya canavar gösterme amacıyla göndermiş. Saray gerçekten çok soylu. [...]

Eski zamanlarda balıkçıların ağına ölü bebeklerin takılmadığı haftalar, hatta günler pek az olurmuş. Dediklerine göre bunun sebebi tüccarların, karılarından uzun süre uzak kalmalarıymış. Kadınlar şehvetlerine yenilip gebe kalırlar, itibarları sarsılmasın diye de doğan bebekleri camdan atar, böylece vaziyeti kurtarırlarmış.

Böyle muazzam suçlarla karşı karşıya kalan yöneticiler istişare etmiş ve son derece büyük, teşekküllü, çok iyi inşa edilmiş bir hastane kurmuşlar ve içine bebekleri emzirecek yüz sütanne yerleştirmişler. O zamandan sonra günahlarını saklamak isteyenler bakılmak üzere bebekleri bu hastaneye götürmeye

başlamış. İlâveten Venedikliler Papa'dan bir emir almışlar, hastanedeki bu çocukları ziyaret edenler özel izinler kazanıyormuş. Bu yüzden erkekler ve kadınlar, izin kazanabilmek için hastaneye gidip çocukları ziyaret ediyormuş. Hiç şüphesiz çok takvalı bir iş bu, çok da hürmet görüyor.

1494, PIETRO CASOLA

Papaz Casola (bkz. Kudüs maddesi) Kudüs'e hacca giderken Venedik'te kalmış ve kendisini Kutsal Topraklar'a götürecektir beklemiştir.

Bu seyir defterinin okurları Venedik şehrini fazla övdüğümü düşünüyorlarsa kusura bakmasınlar. Yazdıklarımı Venedikliler'in teveccühünü kazanmak için değil, hakikati ortaya koymak için yazıyorum. Ve şunu beyan ediyorum ki Venedik şehrinin güzelliğini, ihtişamını, zenginliğini tam olarak yazmak mümkün değil. Benim yaptığım gibi, zaman geçirmek için bir şeyler söylenebiler ve yazılabilir. Ancak, şehri görmeyenler için okuduklarına inanmak imkânsız olacaktır. [...]

Hakikaten de sanki bütün dünya Venedik'te toplanmış, bütün insanlar ticaret güçlerini Venedik'te birleştirmiş! Almanların deposuyla başlamak üzere, muhtelif depolar gezdirdiler bana. Görünen o ki, gelen giden malları düşününce, sadece Almanların deposu bile bütün İtalya'ya yeter. Başka pek çok depo da gezdim. Sayısız depo olduğu söylenebilir. Diğer şehirlerin meşhur ürünlerinin de burada bulunduğunu görüyorum. [...] Depo gibi geniş, çok tedarikli pek çok dükkânda var. İçinde her çeşit kumaş bulunuyor; duvar halıları, sırmalı kumaşlar, her tasarımda duvar kumaşı, her çeşit halı, her renk ve dokuda *camlet*ler [güzel, yünlü bir kumaş], her türden ipek... Ayrıca baharatla, bakkaliyeyle, ilaçla ve o cânım bembeyaz balmumuyla dolu depolar var! Bu şeyler görenleri aptala çevirebilir. Görmeyenlereyse tam anlatılamaz. [...]

Erzak bolluğuna gelince, İtalya'da Venedik'ten daha bolluk içinde bir şehir olduğuna inanmıyorum. [...] İntizama yahut başka bir şeye mi bağlı, bilmiyorum, ama hiçbir yerde buradaki gibi bir bolluk görmedim.

Unun toptan satıldığı yere gittim. Dünyada bu kadar muhteşem bir şey yok. Etrafımda bu kadar güzellik ve bolluk görünce kafam karıştı. Bütün şehirde

olsa da bilhassa bir yerde, Aziz Markos piazzasında toplanmış fırınlar sayısız ve inanılmaz güzellikte. Ekmeklerin görünüşü az evvel tıka basa yemiş adamın bile iştahını kabartır. Kanaatimce Venedik'in bu konuda eşi benzeri yok. [...]

Bu şehirde bana zor görünen tek şey şu oldu: İnsanlar boğazlarına kadar suyun içinde yaşıyorlar ama susuzluk çekiyorlar. İçmek ve yemek yapmak için temiz su elde etmek amacıyla el avuç açmak mecburiyetinde kalıyorlar, özellikle de yazları. Fakat yağmur suyu toplayan pek çok sarnıcın olduğu ve Padua civarında akan Brenta adlı nehirden getirilen suların büyük teknelerde satıldığı doğru. Venedikliler bu şekilde ihtiyaçlarını gideriyorlar ama çok zor ve pahalı bir yöntem bu. Öyle ki insanlar başka yerlerdekinin aksine burada kıyafetlerini tatlı suyla yıkayamıyor.

1646, JOHN EVELYN

İngiliz günlük yazarı ve bahçıvan Evelyn (1620-1706) İç Savaş'ın keşmekeşinden uzaklaşmak için İngiltere'den ayrılmış, birkaç yıl İtalya'da kalmıştır. İngiltere'ye 1647'de dönmüş, Deptford'a yerleşmiş ve ünlü bahçesini kurmuştur. Meşhur günlüğüne kendi hayatındaki ve toplumdaki olayları yazmayı sürdürmüştür.

Ocak ayında Senyor Molino Venedik doçu seçildi. Ancak aşırı kar yağdığından ve soğuk çoğaldığından cülus törenini görmeye gidemedim. O yüzden de apukuryaya kadar Padua'dan çıkmadım. Apukurya'da bütün dünya Karnaval'ın maskaralığını ve deliliğini görebilmek için Venedik'e aktı. Kadın, erkek, her sınıftan insan kılık değiştirip antik giysiler giydi, müzik hiç durmadı, dans sürekli devam etti, Karnaval için her yer erişime açıldığından ve her yere girmek serbest olduğundan insanlar sokakları evden eve geçerek kat ediyordu.

Dışarıda birbirlerine tatlı su dolu yumurtalar atıyorlardı, ancak bazen o kadar da tatlı olmuyordu sular. Ayrıca Venediklilerin sokaklarda ve piazzalarda boğa avlamak gibi barbarca bir âdeti var. Çok tehlikeli bir etkinlik bu çünkü genel olarak geçitler çok dar. Çeşitli bölge kiliselerine bağlı gençler başka eğlenceli oyunlardan da çok zevk alıyor. O yüzden her şeye ruhsat verilen bu günlerin genel deliliğini anlatmak imkânsız. *Basset* [popüler bir kart oyunu] oynayacaklar için büyük masalar kurulmuş. Komedyenler çok

serbest ve operalar açık, nükteli *pasquiller* [taşlama, hiciv] havada uçuşuyor, her köşede şarlatan sahneleri var.

Beni en çok etkileyen eğlenceleri üç operada buldum. Müzik ve şarkıcılar harikaydı. Şarkıcılardan en ünlüsü Anna Rencia, kendisini dört gün sonra, tiyatroyu kapatmalarının ardından, Lent'te balık yemeye davet ettik. Yanında bir hadımla geldi. Ender müzikler sundular bize. İkisi de klavsene şarkılarıyla eşlik etti.

Saat ilerleyince Venedikli bir bey Rencia'nın yanına geldi. Onu şimdi Kandiye'ye [Girit'teki bir Venedik kolonisi] yelken açmaya hazır kalyonları göstermeye götürdü. İngiliz tüccarların elçisi de bizi kendi evine davet etti. Orada İtalya'nın en gelişmiş kentinden gelen Ceneviz Operası'nı izledik. Bu eğlence çok geç saate kadar sürdü, öyle ki, bizimle yiyip içen bir hanımefendiyi her zaman kullandığı rıhtımdaki gondoluna bırakırken başka bir gondoldan karabinayla bize iki el ateş edildi. Meğer rahatsız edilmek istemeyen asil bir Venedikliyle oynaş varmış içinde. Ama o an henüz mevzuyu bilmediğimizden içeri koşup biz de silahlandık. Fakat sonra meseleyi uzatmanın daha tehlikeli olacağı anlatıldı bize.

1786, JOHANN VON GOETHE

Alma şair, bilim ve devlet adamı Johann von Goethe (1749-1832), İtalya'yı 1786-1788 yıllarında, otuz yedi yaşındayken gezmiştir. 1816-1817'de burada yazdığı günlükleri *İtalya Seyahati* adıyla yayımlamıştır. Goethe Venedik'te büyük Rönesans sanatıyla karşılaşmış, tipik bir turistmiş gibi davranmaktan keyif almış ve anlayışını arttırmak için bilimsel metotlarını kullanmıştır.

28 Eylül

Gondolcuların ilki gemiye yaklaşınca belki yirmi yıldır düşünmediğim eski bir oyuncagımı hatırladım. Babamın İtalya'dan getirdiği güzel bir oyuncak gondol vardı. Çok değer verirdi, oynamam için bana izin vermesi de benim için büyük hadiseydi. O yüzden gondolların demir kaplı burunları, siyah gondol kafesleri beni eski tanıdıklar gibi selamladı. Ben de uzun süredir meçhul olup yitmiş çocukluğumun sevgili duygularını tekrar tecrübe ettim.

Yılan gibi kıvrıla kıvrıla giden büyük kanal dünyanın hiçbir caddesinden aşağı kalmaz ve Aziz Markos Meydanı'nın önündeki alanın güzelliğine erişen hiçbir şey yoktur. O muazzam su aynasını kastediyorum, Venedik küçülür ve bir hilal şeklinde o aynaya sığar. Suyun ötesine bakınca sol tarafta San Giorgio Maggiore Adası'nı, sağda ve biraz ileride Giudecca'yı ve kanalını, daha da uzakta Gümrük Binası'nı ve kocaman iki mermer tapınağın güneşte parladığı Canal Grande'nin girişini görürsünüz. Bütün bu manzaraların ve görünüm-lerin o kadar çok gravürü yapılmıştır ki arkadaşlarım buraları tanımakta hiç zorluk çekmeyecektir.

Akşam yemeğinden sonra genel izlenimimi geliştirmeye koştum. Yanıma rehber almadan, salt belli başlı noktaları gözlemleyerek, kendimi her köşesi ırili ufaklı kanallarla kesilen ve sonra köprülerle birleştirilen şehrin labirentine attım. Bütünün dar ve kalabalık görüntüsü görülmeden kavranamaz. Çoğu sokakta kolunuzu kaldırarak genişliği üç aşağı beş yukarı ölçebilirsiniz. En dar sokaklarda elinizi belinize koyarsanız duvarlar dirseklerini tahriş eder. Bazı sokaklar, evet, daha geniştir ve şurada burada küçük meydanlara denk gelirsiniz. Ama genel olarak bütün sokaklara dar denebilir. [...]

6 Ekim

Bu akşam Tasso'nun ve Ariosto'nun mısralarına kendi melodilerini uyduran denizcilerin meşhur şarkısını dinlemek için sipariş verdim. Burada şarkıları gerçekten sipariş ediyorsunuz; duyulmuş şey değil tabii ancak eski zamanlardan kalma yarı unutulmuş bir gelenek. Ay ışığının altında bir gondola bindim, önümde ve arkamda birer şarkıcı vardı. Mısraları nöbetle okuyarak söylediler şarkılarını. [...]

Bir adanın sahilinde, bir kanalın kıyısında yahut bir teknenin kenarında oturan gondolcu, şarkısını yüksek, gür bir sesle söyler. Kalabalıklar güce tapar çünkü, gondolcu olabildiğince uzaktan duyulma telaşındadır. Sessiz aynanın üstünde ses çok uzaklara varır. Çok uzaklardaki başka bir gondolcu, melodiyi tanır ve güfteyi çıkarır, şarkıya müdahil olur ve sonraki mısraı okur. Derken ilki bir sonraki mısrayla karşılık verir. Böyle böyle yekdiğerinin yankısı gibi olurlar. Şarkı bütün gece sürer gider, yorulan olmaz. Şarkıcılar birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa gayretleri o kadar artar. Dinleyici için en güzel yer, iki şarkıcının ortasıdır.

Bunu göstermek için gondolcularım gondolu Giudecca sahiline bağladı ve kanal boyunca zıt istikametlere yürüdüler. Ben de mısraını şimdi okuyacak olandan demin okuyana doğru bir yürüyüş tutturdum. Böylece bir o yana, bir bu yana yürüyüp durdum.

Bu şekilde ilk defa şarkının tam etkisini hissettim. Uzaklardan gelen sesleri sıra dışıydı, kedersiz bir ağıttı dinlediğim. Gözyaşlarına boğuldum.

1825, THOMAS JEFFERSON HOGG

İngiliz avukat Thomas Jefferson Hogg (1792-1862) şair Percy Bysshe Shelley'nin arkadaşı ve biyografıdır. 1826-1826 yıllarında Kıta Avrupası'na uzun bir yolculuk yapmıştır. *İki Yüz Dokuz Gün* (1827) adıyla yayımlanan günlüğünde, yazarın tanıştığı sıradan insanlara karşı sıcak tasvirler kadar bazı mekânlara ve memurlara dair öfkeli anlatımlar da okuruz.

15 Ocak Pazar

Pencereden Canal Grande'ye bakarken düşündüm: Güzel olmasına güzel ama şimdiye kadar fazla övüldü. Çok geniş değil, üstündeki evler ne büyük ne yüksek ne de mimarice asil. Çok sevilen Rialto güzel bir köprü: Ortası ev çatısı gibi yükseliyor, merdivenlerle inip çıkıyorsunuz ve rehber kitaplarda yazdığı üzere iki sıra dükkânla süslü (ben olsam “iki sıra dükkânla biçimsizleşmiş” derdim). Çok uzun süredir hayret ediliyor bu köprüye, çünkü büyük kanalın üstüne kurulmuş bir köprü bu. Şimdi de tek köprü olmasına hayret ediyoruz.

Kahvaltıdan sonra tabanları yağladık, Rialto'yu geçtik ve bir avlular ve kanallar labirentinde gezindik. Bir rehberin anlatacağı derli toplu ve resmi bilgiler olmasa ve göreceklerimizi rastlantıyla görsek daha vurucu olur diye düşündük. [...] Diğer kanallar ve köprüler kötü, önemsiz ve çirkin ya, birkaç iyi manzara da gördük. Nihayet bir burna geldik, Canal Grande'nin karşısındaki Aziz Markos'un kulesini ve cihannümalarını gördük. Yolu zar zor doğrultup geri dönerek tekrar Rialto'dan geçtik, kemerli bir geçide vardık. Ondan da geçince kendimizi ansızın Piazza San Marco'da bulduk. Şaşıla katedral; uzun dört köşeli tuğla kule, bir tanesinin üstüne Aziz Markos'un aslanının yerleştirildiği sütunlar, üç uzun direk, binalar ve revaklar, gördüğümüz resimleri, gravürleri ve panoramaları gerçek kıldı.

Aziz Markos'a girdik. En baskın tarafı barbarca bir havaya ve bir Doğu ihtişamına sahip olması. Kubbe ve beş cihannüma yaldızlı. Ayrıca üstlerinde parlak, şen renkli çeşit çeşit figür de var. Zemin döşemesinde de farklı farklı desenli renkli mermerler zevkle kullanılmış. Ancak kaza eseri zemin düz değil, eğimli ve bu şehirdeki her zemin gibi bu zemin de aşırı kaygan. Kilisenin içinde her çeşit süsleme mevcut.

Yürüyüşümüze halk bahçeleriyle devam ettik. Bunların gezmeyi seven bir millet olan Fransızlarca yapıldığı söyleniyor. Bu bahçeler başka bir şehirde fakir görünürdü ama Venedik'te büyük bir başarı: Orada ve yolda insan kalabalıklarına, pek çok güzel kıza ve kadına rastladık. Gerçi düşünüyorum da hiçbirinde aşırı bir güzellik yoktu. İyi elbiselerle derli toplu giyinmişlerdi. Renk çeşitliliği çok yoktu. Gözü alan yahut baskın bir renk de göremedim. Bütün kadınlar arzuları, zevkleri yahut özentileri nasıl buyurduysa öyle giyinmiş.

1851, JOHN RUSKIN

İngiliz sanat eleştirmeni Ruskin (1819-1900) Venedik'in ve mimarisinin en büyük sitayiş-kârı olarak bilinir. Aziz Markos Katedrali'nin dışına dair güzel tasviri hâlâ 19. yüzyıl sanat eleştirisinin klasik parçalarından biridir.

Bir iki yarda sonra Kara Şahin Hanı'nı geçiyoruz. Bol işlemeli, mermer, kare kapısından içeri bakışlar atarak geçerken, dış duvarda, antik bir kuyunun üzerinde dinlenen asma çardaklarının gölgesini görüyoruz, kenarına sivri bir kalcan oyulmuş. Sonra köprüden ve Campo San Moise'den geçip Aziz Markos Meydanı'nın girişine geliyoruz. Buraya Bocca di Piazza (Meydan Ağzı) diyorlar. Burada Venedik şahsiyeti önce -daha sonra dönüp inceleyeceğiz- San Moise'nin dehşetli cephesi, sonraysa piazza yakınındaki modern dükkânlar ve şuraya buraya serpilip yayılmış İngiliz ve Avusturyalı turistlerle alt tabakadan Venedik halkı dolayısıyla neredeyse tamamen imha olmuş.

Onları aşırı Bocca di Piazza'nın sonundaki sütunların gölgelerine geliyoruz. Sonra her şeyi unutuyoruz çünkü o sütunların arası muazzam bir ışığa açılıyor ve biz yavaş yavaş ilerledikçe Aziz Markos'un devasa kulesi ortada, damalı zeminden yükselmeye başlıyor. Çevresinde sayısız kemer uzayıp giden bir simetri teşkil ediyor. Sanki arkamızdaki karanlık vadide kalan döküntü, düzensiz evler burada tekrar ani bir itaate tabi oluyor ve sevimli bir düzene kavuşuyor. Bütün o kaba, kanatlı pencereleri ve yıkık duvarları güzel inşa edilmiş kemerlere ve latif taşlardan yivli sütunlara dönüşüyor.

O evler geride kalsın, çünkü bu düzenli kemerlerin ötesinde bu dünyadan olmayan bir manzara yükseliyor ve bütün meydan bu manzaradan bir çeşit huşuyla kopmuş gibi görünüyor. Uzaklarda görüyoruz: Sayısız sütun ve beyaz kubbeler, renkli ışıktan uzun, alçak bir piramide dönüşmüş; bir hazine tepesi

burası, öyle görünüyor ki kısmen altından, kısmen opal taşından ve sedekten; altında beş muazzam oyma kameriye, tavanları güzel mozaiklerle kaplı, kaymaktaşıdan heykellerle bezeli, kehribar gibi berrak ve fildişi gibi latif; nefis heykeller bunlar, çevreleri palmiye yaprakları ve zambaklarla, üzümle ve narlarla, dallar arasında tutunan, kanat çırpın kuşlarla çevrili, bütün bunlar da tomurcuklar ve çiçeklerle taçlandırılmış; hepsinin ortasında meleklerin kasvetli suretleri, asalı, tepeden tırnağa cübbeli, kapı boyunca birbirlerine yaslanıyorlar, yanlarındaki yapraklarda parlayan altının ısıltısı eşkallerini belirsizleştiriyor, bölüyor, loşlaştırıyor, tıpkı Aden Bahçesi'ndeki dalların arasında gitgide solan sabah ışığı gibi, o Aden Bahçesi ki çok, çok eskiden melekler korurdu kapılarını. Kameriyelerin duvarlarında muhtelif taşlardan sütunlar var, balgamtaşı ve somaki, kar taneleriyle çillenmiş koyu yeşil yılan taşı ve mermer, gün ışığına yarı boyun eğiyor, yarı isyan ediyorlar, Kleopatra misali, "öpülecek en mavi damarları", gölgeler, çekilirken üstlerinden, çizgi çizgi lacivert dalgalar doğuruyor, hani metcezir suları çekilir de dalgalanır kumlar ya, işte öyle, başları birbirine dolanıp giriftleşmiş taş oymalarıyla dolu, ot kökleri, ayıpençesi çiçekleri ve asmalar, ve mistik işaretler, hepsi istavrozla başlayıp biter; üstlerinde, geniş kemerbaşlarında, kesintisiz bir dil ve hayat zinciri, melekler, cennet nişanları, ve insanoğlunun emeği, insanoğlu ki kendine ayrılan zamanda gezer yeryüzünde; bunların da üstünde yine pırıl pırıl bir sıra cihannüma, kenarları kızıl çiçekli beyaz kemerlerle karışık, bir zevk bunaltısı, hepsinin arasında altın kuvvetlerinin genişliğinde balkıdığı görülüyor Grek atlarının göğüslerinin, ve Aziz Markos'un aslanı, yıldızlarla kaplı mavi bir alanda, yücelerde; nihayet sonunda, tıpkı vecitte olduğu gibi, kemerlerin tepeleri dağılıp bir mermer köpüğüne dönüşüyor, taş yontulmuş serpintiler ve fışkırmalar olarak göğe ağıyorlar, sanki Lido Adası'ndaki dalgalar kıyıya vurmadan evvel donukmuş, buzmuş ve deniz nemfleri içlerini mercan ve ametistle doldurmuş gibi.

1883, HENRY JAMES

Amerikalı yazar Henry James'in (1843-1916) birkaç romanında varlıklı Amerikalıların Avrupa'yı gezmesi konu edilir. James hayatının büyük kısmını İngiltere'de yaşamış ve Avrupa'nın çoğu yerini gezmiştir. Seyahatlerine dair anlatıları çeşitli Amerikan dergilerinde yayımlanmıştır. Bu yazılar *Yer Portreleri* (1883) adıyla kitaplaşmıştır.

Tehlike fazla oyalanmayacak olman: Bu satırların yazarının, hakkında bir şeyler bildiği bir tehlike bu. Venedik'i sevmemek ve bu duyguyu sorumlu ve makul bir tavırla beslemek mümkündür. Venedik'i iğrenç bulan gezginler vardır. Bu fikirde

olmayan gezginlerse sık sık kendilerini Venedik'i iğrenç bulan bu gezginlerin daha çok olmasını umarken bulurlar. Çünkü duygusal turistin Venedik'le tek kavgası burada çok fazla rakibi olmasıdır. Turist yalnız olmak, orijinal olmak, keşiflerde bulunduğunu düşünmek yahut öyle bir hava takınmak ister. Hâlbuki bugün Venedik engin bir müzedir. Müzeye girdiğiniz kapı yavrusu durmaksızın döner ve gıcırdar. Dik dik bakan bir insan sürüsüyle birlikte enstitülerde yürürsünüz. Keşfedecek, betimleyecek bir şey kalmamıştır. Tavrı özgünlüğü imkânsızdır. Bu çoğu zaman çok rahatsız edicidir; sadece terbiyesiz oyun arkadaşınıza sırtınızı dönebilir ve zarafet yoksunluğuna lanet edebilirsiniz. Ama bu Venedik'in hatası değildir, dünyanın geri kalanının hatasıdır. Venedik'in hatası şudur ki gezmesi ve hayran olması kolaydır da içinde yaşaması zordur. Venedik'te bir hafta kalınca yenilik çiçekleri solup gider, kendinizi tuhaf koşullara ayak uydurup uyduramayacağınızı merak ederken bulursunuz. Eski alışkanlıklarınızı sürdürmek olanaksızdır, hem de bir bakarsınız istemediğiniz, faydasız bir şahsiyetin yeni alışkanlıklarını üretmeye mecbur olmuşsunuz. Gondolunuzdan bıkmışsınızdır (yahut bıktığınızı sanıyorsunuzdur); belli başlı bütün resimleri görmüş, neredeyse baloya gelenlerin unvanlarını duyuran bir İngiliz kâhya kadar etkileyici seslenen gondolcunuzun bir düzine defa duyurduğu saray isimlerini ezberlemişsinizdir. Piazza'da birkaç yüz defa gezmişsinizdir, birkaç kilo fotoğraf satın almışsınızdır. Korkunç tabelaları Büyük Kanal'daki en güzel manzaralardan bazılarını rezil rüsva eden antikacılara uğramışsınızdır. Operayı denemiş ve çok kötü bulmuşsunuzdur. Lido'da denize girmiş ve suyun çarşaf gibi olduğunu görmüşsünüzdür. Piazza'nın büyük, lüks bir gemi salonu, Riva degli Schiavoni'nin de bir gezinti güvertesi olduğuna dair bir deniz-hissine kapılmaya başlamışsınızdır. Engelleniyorsunuzdur, kafestesinizdir, alan arzunuz tatmin olmuyordur, her zamanki egzersizlerinizi özlüyorsunuzdur. [...]

Kanallarda korkunç bir koku hakimdir ve ebedi Piazza, hani şu bütün dükkân camekânlarındaki her eşyaya defaatle baktığınız ve hepsini saçma bulduğunuz, boncuk bilezikler ve panoramalar satan genç Venediklilerin mallarını sürekli gözünüze gözünüze soktuğu, üniformasının bütün düğmeleri ilikli aynı polis memurlarının aynı kafelerin önünde, aynı boş masalarda, aynı kara otları tüttürdüğü yer, evet diyorum ya Piazza, çözünüp muhteşem ama sıkıcı bir rutine dönüşmüştür. İşte Venedik'i bir haftalığına gayet iyi bulan bütün o sığ soruşturmacıların ruh hâli budur. Şayet siz de bu ruh hâline kapılır ve şehirden öylece ayrılırsanız ölümcül bir acelecilikle hareket etmiş olursunuz. Dahası kayıp sizindir, size de saygımız olmakla beraber, geride kalan yol arkadaşlarınızın değildir. Çünkü Venedik'te, evet, nahoş şeyler vardır ama o nahoşların en nahoşu turistlerdir. Koşullar tuhaftır ama toleranssızlığınız önyargıya dönüşmeden buharlaşıp uçar. Hesabınızı çıkartıp ödedikten ama kalmaya karar verdikten sonra, ertesi gün, Venedik'e derinden bağlandığınızı fark edersiniz.

VİYANA

Keltler tarafından kurulan ve Romalılar tarafından geliştirilen Viyana, 15. yüzyılda Habsburg hükümlranlığında iken Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Bu imparatorluk 1804 senesinde dağılınca Viyana bu defa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, sonra da 1909'a kadar Avusturya-Macaristan İkili Monarşisi'nin başkentliğini üstlenmiştir. Tuna kıyısında stratejik bir pozisyona sahip olan şehir Osmanlılar tarafından iki kez kuşatıldıysa da alınamamıştır. İlk kuşatma 1529'da Muhteşem Süleyman'ın, ikincisini 1683'te IV. Mehmed'in önderliğinde meydana gelmiştir.

Viyana tarih boyunca Orta Avrupa'nın kültürel başkenti olmuş, bilhassa da güçlü müzik geleneğiyle öne çıkmıştır. (Mozart ömrünün son yıllarını burada geçirmiştir.) 20. yüzyılda Avusturya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Viyana Soğuk Savaş süresince bir ön cephe vazifesi görmüştür.

1480, ANTONIO BONFINI

Bonfini (1434-1503) Macar Sarayı'nda yaşamış İtalyan bir şair ve tarihçidir. 1480'de, III. Friedrich'in saltanatı devrinde, *Viyana'ya Övgü* adlı eserini yazmıştır. Eser şu cümleyle başlar: "Viyana barbarların en güzel şehirlerinden biridir."

Şehir, çevresindeki banliyöleriyle birlikte tastamam bir kraliyet sarayına benziyor. Ancak, pek az saray bu şehrin güzelliği ve ihtişamıyla yarışabilir. Şehre girerken kendinizi devasa bir kraliyet kalesinin yapıları arasında yürüyormuş sanabilirsiniz, bütün evler o kadar iyi yerleştirilmiştir. Gözlemcinin gözünü okşar her şey: Her ev, komşularından daha gururla ayakta duruyormuş gibi görünür. Öyle çok güzellik vardır ki burada, hepsini görebilmek için sık sık durmanız gerekir. Özellikle şehir eşrafının evleri saraya benzer. Hemen her evin, öndeki yapıları haricinde, revaklı yahut revaksız sütunlu avluları olan arka binaları vardır ki sakinlerine çevredeki dağlardan esen soğuk rüzgârlara karşı koruma sağlar. Yemek odalarının duvarları genelde çam tahtalarıyla harikulade kaplanmıştır ve büyük ocaklarla ısınırlar. Bütün pencereler sırlıdır, bazıları güzelce boyanmış ve demir kafeslerle muhafaza altına alınmıştır. Evlerde kiralanabilen banyo, mutfak ve yatak odaları vardır. Yine bütün evlerde şarap ve erzak saklamak için mahzenler bulunur. Pencerelerdeki ve aynalardaki lüks neredeyse kadim zamanların görkemine eşdeğerdir. O kadar çok kafes kuşu vardır ki onlar ötüşükçe ormanda yürüdüğünüzü sanırsınız.

1665, EVLİYA ÇELEBİ

Evlîya Çelebi adıyla tanınan Mehmed Zillî¹ (1611-1682) Sultan IV. Mehmed için diplomatlık da yapan bir Osmanlı seyyahıdır. *Seyahatnâme*'sinde Orta Asya'nın, Orta Doğu'nun, Doğu ve

1 İslam Ansiklopedisi'ne göre Mehmed Zillî -Zillî değil- Evlîya Çelebi'nin babasının adıdır.

Orta Avrupa'nın çoğu yerini gezdiği görülür. Viyana'ya imparatora yollanan bir elçi heyetiyle gelmiş, olası bir Osmanlı hücumu için istihbarat sahibi olmak amacıyla şehrin müdafaa sistemlerini gözlemlemiştir.

Viyana tahkimatının, Tuna kıyısındaki pek çok kapı dışında, sekiz ana kapısı vardır. Azalinin alçak olduğu yerlerde surlar badem şeklinde. Yirmi yedi kadar tabyayı da hesaba katınca sağlam bir inşaat eseri olduğu görülüyor. Yüksek duvarları ve geniş siperleriyle korkunç bir hisar ve gerçek bir putperest mabedi... Allah bize Viyana'yı fethetmeyi nasip eylesin.

Sultan Süleyman'ın attırdığı top gülleleri batı tahkimatının duvarlarında hâlâ gömülü durur. Fakat her sene diğer vilayetlerden keşişler zındıkça düşüncelerle gelir, hasarlı duvarları tamir ve İskender'in kaleleri gibi tahkim ederler. [...]

Viyana'nın havası hoş, hep bahar kıvamında, o yüzden herkes sağlıklı. Erkekler biraz dervişane yaşadıklarından zayıflar ama çok uzun yaşıyorlar ve sağlam bünyeliler.

Şu Almanlar hep siyah ceket ve Fransız pabucu giiyorlar. Leziz hava sayesinde tenleri kâfur gibi beyaz, biçimli vücutları kulak memesi gibi yumuşaktır. Seçkin Alman oğlanlarının bile çoğunun teni o kadar açık renklidir ki solgun görünürler.

Genç kızların aksine evli kadınlar kar beyazı sineleri açık gezerler. Elbiselerini farklı, merkeze doğru bağlarlar; bu yüzden çirkin libasları olduğundan da biçimsiz görünür. Allah'a şükür, buralı kadınların göğüsleri bizim hanımların kurna gibi kocaman göğüslerine benzemez, elma gibi ufaktırlar. Kızlar her yere tenleri açık, saçları salık giderler. Viyana'nın havası suyu taze olduğundan kızlar çok güzeldir ve ciltleri altın bir güneşe benzer.

1716, LEYDİ MARY WORTLEY MONTAGU

Montagu (1689-1762) Britanya'nın Türkiye elçisinin karısıdır. Kocasıyla Türkiye'ye gelirken Viyana'dan da geçmişlerdir. Mektuplarında gezdiği yerlerdeki gündelik hayat uygulamalarına karşı büyük bir ilgi görünür.

İmparatorun meskeni olma şerefine sahip bu kent, tam olarak kafamdaki gibi çıkmadı. Sokaklar birbirine öyle yakın ve dar ki insan sarayların güzel cephe-lerini göremiyor. Hâlbuki Viyana sarayları çok ihtişamlı, görülesi yapılar. Her biri güzel, beyaz taştan inşa edilmiş, son derece yüksek. Şehir, içinde yaşamak isteyenlerin sayısına oranla o kadar küçük ki görünüşe göre inşaatçılar bu talihsizliği bir şehrin üstüne bir şehir daha yığarak telafi etmişler. Evlerin çoğu beş, bazıları altı katlı. Caddeler çok dar olduğundan yukarıda odaların da aşırı karanlık olduğunu kolaylıkla hayal edebilirsiniz. Ancak bundan daha büyük bir uygunsuzluk, hepten tahammülfersa bir rahatsızlık vardır ki o da her evde en az beş altı aile oturmasıdır. En büyük leydilerin, hatta devlet adamlarının evleri bir terzinin yahut ayakkabıcının evinden basit bir duvarla ayrılır. Ayrıca bir evde ikiden fazla kata yerleşen de görmedim; alt katta kendileri oturuyor, üst katı hizmetkârlarına veriyorlar. Kendi evleri olanlar da oturmadıkları katları başkalarına kiralyıyorlar. O yüzden bina içlerindeki merdivenler (ki hepsi taş) sokaklar kadar ayaküstü ve kirli.

İçlerini gezdiğinizde, hiçbir şeyin bu evler kadar şaşırtıcı derecede muhteşem olmadığını anlıyorsunuz, doğru. Genelde sekiz on geniş odalık evler bunlar. Her taraf işlemeli, kapılar ve pencerelerde zengin oymalar ve yıldızlar var. Yine bu evlerdeki mobilyalar, başka ülkelerin hükümdar saraylarında bile zar zor bulunan cinsten: En kaliteli Brüksel kumaşlarından duvar örtüleri; gümüş çerçeveli harikulade sırça takım taklavat, çok güzel Japon masaları, yataklar, sandalyeler, kanepeler, kadifeden yahut en zengin Cenova damaskosundan neredeyse tamamı sırmalı yahut nakışlı perdeler. Her yerde resimler, koca koca Japon porselenleri, hemen her odada büyük, ısıll ısıll kaya kristalleri.

En üst tabakadan birkaç insan tarafından akşam yemeğine davet edilme şerefine çoktan ulaştım. Haklarını teslim etmemek olmaz; sofralarının ihtişamı ve zevk-i selimi mobilyalarıyla gayet uyumluydu. Birden fazla defa önüme hepsi gümüş tabaklarda, güzel sunumlu elli farklı et yemeği kondu. Ve en kaliteli porselenler içinde bir o kadar da tatlı. Ancak, en şaşırtıcı görünen Viyana'daki şarap çeşitliliği ve zenginliği. Yaygın usul şu: Konuğun tabağına, mendilin yanına şarap adlarının yazılı olduğu bir liste koyuyorlar, konuk içeceği şarabı kendisi seçiyor. Ben bu listelerde birçok defa, her biri kendi türünün en seçkin ürünü olan on sekiz farklı şarabın bulunduğunu gördüm.

1836, FRANCES TROLLOPE

Frances Trollope (1779-1863) 1830'ların ilk yıllarında Birleşik Devletler'i gezen ve gözlemlediği hayat hakkında başarılı yazılar kaleme alan Britanyalı bir yazardır. Aynı formülü Brüksel, Paris ve Viyana hakkında kitaplar yazmakta da kullanmıştır. Ayrıca neredeyse yüz roman yazmıştır. Yine roman Anthony Trollope (bkz. Sydney maddesi), Frances'in oğludur.

24 Aralık

Noel kutlamaları hazırlıkları sürdüğü için geçtiğimiz birkaç gün boyunca şehre olağan dışı bir canlılık hâkimdi.

Dükkânlar farklı türden malları en baştan çıkarıcı ve ayartıcı şekillerde sergileme konusunda rekabet ediyorlar. Londra ve Paris'teki yapılar daha geniş olduğu için daha büyük dükkânlar ve teşhir salonları kurulabiliyor. Ama oralarda buradakinden daha ışıltılı, daha güzel şeyler sergilenmiyor.

Şallar, *blond*lar [dantel], kadifeler, ipekler, satenler vesaire konusunda burayı aşmak mümkün değil. Gümüşçüler ve mücevheratçılar zengin sergileriyle Fransa'daki ve İngiltere'deki meslektaşlarını, Rundel'in, Bridges'ın ve Hamlet'in meslek sırları, belki ancak bunlar, müstesna, kesinlikle aşıyor. Cam süs eşyaları çok kibar, zarif ve güzel. Onların yanında insan kendini bir çeşit masal diyarında zannediyor; hem renk hem de biçim açısından öyle parlak, öyle zevkli, öyle düşseler ki... Bohemya fabrikalarının malı hepsi.

Bizim oralardakinin aksine, şekercilerin camekânlarında sergi yok. Erikli pastalar görkemli boyutları ve harika süsleriyle muhteşem görünüyor. Üstelik içeri girince dükkânların camekânın sadeliği dolayısıyla müşteriden intikam aldığını görüyorsunuz: Her dükkân içine adım attığınız an gözlerinizi kamaştıran bir bonbon mahzeni. Bin kristalli mağaralar gibi parlıyorlar. Şeker işçiliği sanatı Paris'te bile buradaki kadar muazzam bir mükemmeliyete ulaştırılmamıştır. Erik şekeri yediğinizi zannederken kendinizi yeryüzünün mevsimli mevsimsiz bütün meyvelerini tadarken bulabilirsiniz.

Su götürmez şekilde dünyanın en güzel görünümlü yiyecekleri bunlar. Yine de, eğer Viyanalı bir leydi olsaydım, partilerimde bu şekerlerden şık birer piramit taşıyan tepsilerin salonumda dolaştırılmasına izin vermezdim. Çünkü bu şekerlemeler, ağza eldivenleri kirletmeden götürülebilmeleri için, küçük, parlak ambalajlara sarılıyor. Bunun kaçınılmaz sonuçlarından birisi salon ha-

lılarının kirlenmesi. Çünkü iki üç kez şeker dağıtıldıktan sonra yerde erik şeker ambalajlarından bir birikinti görmek iştenden bile değil.

Ama bu ekstra zevk hazırlıkları katiyen varlıklı sınıflara mahsus değil. Her sokak köşesinde gayet alt sınıflardan müşterilerin Noel'i kutlamak için çok renkli kâğıtlarla süslenmiş ağaçlardan almak için pazarlık yaptığını gördük. Bu ağaçların adı ladin ağacı olduğuna inanıyorum. Her çeşidi mevcut, boy boy ve her keseye hitap edeni var. Viyana'da evinde gençler olan hemen her eve Noel ağacı giriyor. Bu âdet başkente mahsus da değil. Bana dediklerine göre Avusturya'daki her kulübede bu neşeli mevsime kasvet bulaştırmanın benzer yolları uygulanıyormuş. Bu ağaca "küçük İsa ağacı" diyorlar. Dallarına her çeşit güzel oyuncaklar, boncuklar ve şölene katılanlar arasında pay edilmek üzere bonbonlar asılıyor. Sokaklarda satılan ağaçların dallarında daha pahalı armağanların yerini bir elma, kuru üzüm, bir ceviz yahut bir parça zencefilli çörek alıyor: Ama bu hâllerıyla bile göze neşeli ve canlı geliyorlar, her taraflarına rüzgârda çırpınan kâğıt kurdeleler asılıyor. Pembe şeritlerle dalgalanan dallarla mavinin ağırlıkta olduğu budaklar arasında arkadaşları için en şık ve pahalı armağanları seçen en zengin bir hanımefendinin hassasiyetiyle denge sağlamaya çalışan zayıf bir bedenin çehresini pek çok defa mutlulukla izlemişimdir.

Bazı evlerde ağaç Noel Arifesi'nde görücüye çıkar, ki arife bugün. Bazı evlerdeyse şölen yarın yapılır. İlk olarak, küçük prensleri ve prensesleri son derece mutlu etmek isteyen Prens Metternich'in davetlisiyiz. Oradan daha büyük çocuklara şölen verilen bir partiye gideceğiz. Yarınsa başka bir arkadaşın evinde ağaç şöleninin bir tekrarıyla meşgul olacağız. Yılbaşı gecesinde de yeni yılın gelişini bizimle birlikte kutlamak için bir konser ve akşam yemeği verilecek. Yeni yılın ilk gecesini de Prens Metternich tam kostümlü bir balo veriyor. Macar kıyafetleri ve elmaslarla dolu muhteşem bir gece olacak.

Ama bütün bunlar Viyana neşesinin sadece bir numunesi. Bana söylenenler doğruysa asıl eğlence yaklaşan Karnaval'da oluyormuş. Ta bitinceye kadar hiçbir kesinti yahut bölünmeye uğramıyormuş.

1891, ANTON ÇEHOV

Çehov, St. Petersburg'dan trenle çıktığı iki aylık Avrupa turu (bkz. Paris maddesi) esnasında, Rusya'da alışkın olduğunun aksine, Fransa'daki ve Avusturya-Macaristan ikili

Monarşisi'ndeki ifade özgürlüğüne hayret eder. Okuyacağınız satırlar ailesine yazdığı bir mektuptandır. Selamlama hitabında aile adıyla laf oyunu yapar.

20 Mart

Sevgili Çek arkadaşlar,

Size Viyana'dan yazıyorum. Buraya dün ikindiye dörtte vardım. Yolculuk güzel geçti. Varşova'dan Viyana'ya Uluslararası Kuşetli Vagonlar Topluluğu'nun lüks bir vagonunda bir demiryolu ninesi gibi seyahat ettim: yataklar, aynalar, dev pencereler, halılar, ne ararsanız vardı.

Ey benim Tunguz arkadaşlarım! Bir bilseniz Viyana ne güzel! Ömrümde burayla kıyaslanabilecek tek şehir görmedim. Caddeler geniş ve şık kaldırımlı, pek çok bulvar ve halk bahçesi var, evler altı yedi katlı ve mağazalar, hele ah mağazalar, safi vertigo, safi serap! Camekânlarda sırf kravat bile milyarlarca! Ne harika bronz, porselen ve deri eşyalar onlar! Kiliseler devasa ama iç sıkımsıyor, aksine gözü okşuyor çünkü sanki dantelden yapılmışlar. Aziz Stefan Katedrali ve *Votiv-Kirche*² bilhassa güzel. Binadan çok pastaya benziyorlar. Parlamento, belediye ve üniversite binaları hep muhteşem. Her şey muhteşem, ben meğer düne ve bugüne kadar mimarinin de sanat olduğunu tam anlamıyla fark etmemiş imişim. Burada o sanat bizim ülkemizdeki gibi şuraya buraya parçalar ve kırıntılar hâlinde dağılmış değil. Verst verst [kilometre kilometre] uzayıp gidiyor. Pek çok abide var. Kitapçısız ara sokak yok. Bazı kitapçılarda Rusça kitaplar bile var ama heyhat! Hep isimsiz yazan ve yazdıklarını yurtdışında yayımlatan yazarların kitapları. Albov'un, Barantseviç'in ya da Çehov'un değil. Renan'ı, [Grimm'in] *Kış Sarayı'nın Sırları*'nı falan gördüm. Burada herkesin istediği şeyi okuması ve canı ne isterse söylemesi garip.

İşitin ey kavimler, burada Allah'ın belası taksilerin ne idüğünü. *Droşkiler*³ yerine muhteşem, yepyeni faytonları var. Tek atlısı da var ama daha ziyade iki atlı. Atlar mükemmel. Arabacı koltuklarında gazete okuyan, ceketli, silindir şapkalı züppeler oturuyor. İnsanı mahcup edecek kadar nazikler.

Akşam yemekleri güzel. Votka yok. Onun yerine bira ve epey güzel şaraplar içiyorlar. Tek bir kötü taraf var: Ekmeğe para istiyorlar. Hesabı getirdiklerinde "*Wieviel Brötchen?*" diyorlar, yani "Gövdeye kaç dilim indirdin?" diye soruyorlar. Her dilim ücretli.

2 (Alm.) Votiv Kilisesi.

3 Bir çeşit Rus at arabası.

Kadınlar güzel ve şık. Hatta şöyle bir düşününce, burada her şey sık anasını satayım.

Almancayı tamamen unutmamışım. Ben onları anlıyorum, onlar da beni anlıyor.

Sınırı geçtiğimizde kar yağıyordu. Viyana'da kar yok ama hava bir o kadar soğuk. [...]

Çok sevdiğiniz,

Bir Çehov.

Hâmiş: Karşılaştığımız herkes Rus olduğumuzu anlıyor. Kimse suratıma bakmıyor, hepsinin gözleri kır kalpağımda. Kalpağıma bakınca beni muhtemelen çok zengin bir Rus kontu sanıyorlardır.

1933, PATRICK LEIGH FERMOR

Britanyalı gezi yazarı Patrick ("Paddy") Leigh Fermor (1915-2011) on sekiz yaşındayken Hoek van Holland'dan [Hollanda] İstanbul'a yürümesiyle ünlüdür. Yola 1933 kışında çıkmış ve gördüklerini, *Armağanlar Zamanı* (1977) ile başlayarak, üç ciltlik hatıratında anlatmıştır. Bu eserinde Fermor'ın nereye gitse kolayca arkadaşlık kurabilmeye dair özel yeteneğiyle kültürel duyarlılığı göze çarpar. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, işgal edilmiş Girit'te partizanlarla Special Operations Executive (SOE) aktivitelerine katılmıştır.

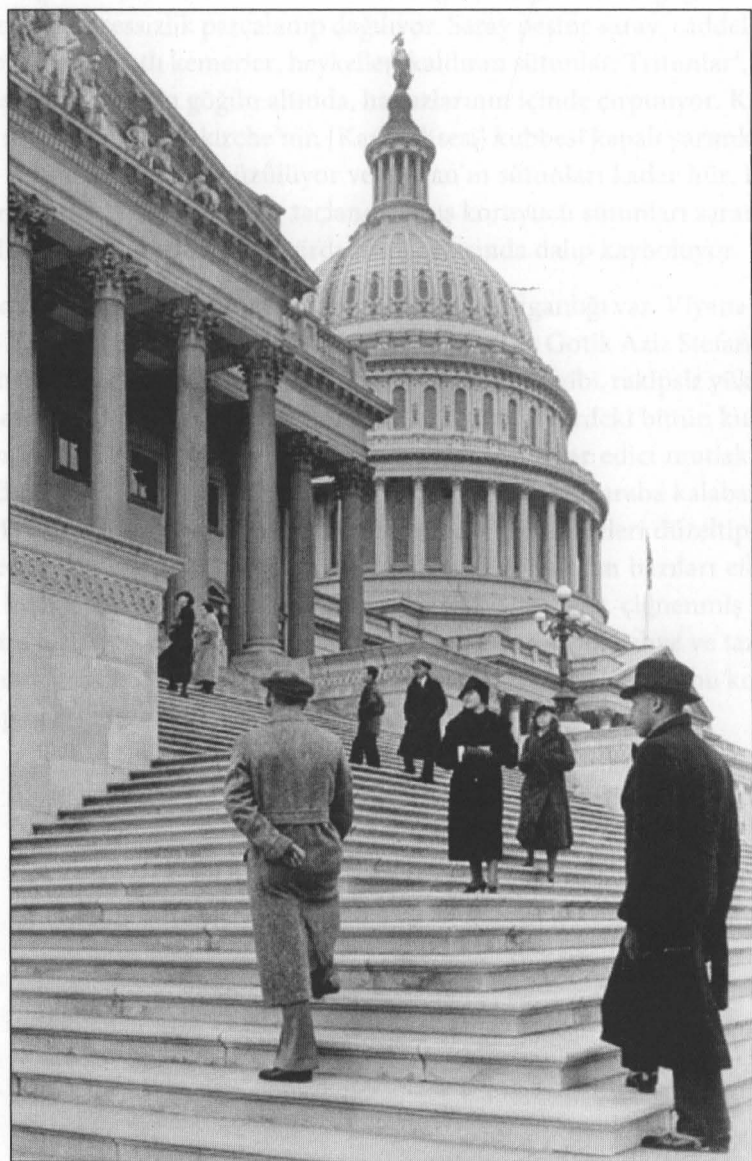
Bu esnada bir de Viyana vardı.

Bu kış günlerinin zevkiyle pek az şey yarışabilir: Dışarısı karlı, çıplak ağaçlar don tutmuş, ışık kısık. İçerideyse birbiri ardına odalar bir altın çağın çapullarıyla, ata yadigarlarıyla ve çeyizleriyle dolu. Kış uykusuna yatan şehrin galerileri uzaklarda ufalmış, dikdörtgen teleskoplardan görünen manzaralara dönmüş. Birisinin şöyle dediğini duydum: "Viyana'da başkent haşmetiyle köy aşinalığı bir aradadır." Eğri sokakların Barok devrin altın ve mermer patlamalarına açıldığı İç Şehir'de doğruydu bu. On beş dakika zarfında yepyeni üç aşınaya rastladığım Karntnerstrasse ya da Graben'de daha da doğru görünüyordu. Bazı bölgelerde odak daha da dardı. Oda gibi dikkatle ve tastamam döşenmiş, küçücük meydanlar vardı. Kırık alınlık cepheleri ve kapatılmış panjurlar

ve suskun kaldırım taşları, donmuş çeşme kenarlarında oyuklar açan buz sarkıtları, düşünceli bir kayıtsızlıkla oturan arşidük yahut bestekâr heykelleri. Ve ben aylaklık ederken bir kuleden ilk cınıltı geliyor, yüz güvercin Atina usulü bir kornişe doluşuyor, kar birikintilerini dağıtıyor, geometrik göğü kanatlarla dolduruyor ve sessizlik parçalanıp dağılıyor. Saray peşine saray, caddeler boyu uzayıp giden kanatlı kemerler, heykelleri kaldıran sütunlar; Tritonlar⁴, kubbeler arasındaki bulutlu göğün altında, havuzlarının içinde çırpınıyor. Kubbelelerin en muazzamı, Karlskirche'nin [Karl Kilisesi] kubbesi kapalı yarımküresinde bir balon hafifliğinde süzülüyor ve Trajan'ın sütunları kadar hür, başı dik ve ağır işlemeli, ikişer heykelle taçlandırılmış koruyucu sütunları saran frizler doğaçlama bir dönüşle bir kar girdabının ortasında dalıp kayboluyor.

Bazı barok kiliselerde bir tutam Karşı Reform saldırganlığı var. Viyana'nın şurasına burasına bu kiliseler serpilmiş ve sarp, zarif ve Gotik Aziz Stefan Katedrali şehrin yüreğinde, dengenin tamire ihtiyacı varmış gibi, rakipsiz yükseliyor. Alemleriyle kabaran, gargoylelerini salan katedral, şehirdeki bütün kubbeleri, cihannümaları ve çan kulelerini yöneten yalnız ve ihtar edici mutlak kulesini kaldırıyor. [...] Aziz Stefan'ın güney kapısının dışında araba kalabalığı var. Taksi faytonlarının arabacıları atların sırtındaki battaniyeleri düzeltip yemlerini verirken Viyana lehçesiyle sohbet ediyor. Bu atlardan bazıları efendileri kadar bıyıklı. Direkler arasında huzursuzlanıyor, tütüyor, çiğnenmiş kara ve kaldırım taşlarına yulaf saçıyor, pastanelerden gelen sıcak kahve ve taze pasta kokusuna hoş bir ahır kokusu karıştırıyorlar. Buz tutmuş köşeler bu kokularla birleşip belleğimde şehri bir saniyede birleştiriyor.

4 Yunan mitolojisinde belden aşağısı balık, belden yukarısı insan suretinde bir yaratık.

WASHINGTON D. C.

Washington D. C. 1790'larda Amerika Birleşik Devletleri'nin hükûmet merkezi olarak kurulmuştur. Washington D. C. tasarımcı ve mühendis Pierre Charles L'Enfant tarafından yeni devletin ihtiraslarını yansıtacak azametli manzaraların bulunacağı yeni bir şehir olarak tasarlanmıştır. Beyaz Saray'ın, Kongre'nin, başka pek çok milli abidenin ve müzenin mekânı olan Washington D. C., Birleşik Devletler'den ve dünyanın her tarafından pek çok ziyaretçiyi cezbetmektedir.

1819, ADLARD WELBY

Adlard Welby (bkz. New York maddesi) Washington D. C.'yi 1819'da gezmiştir. Yedi yıl önce bir Britanya kuvveti Washington D. C.'yi işgal edip Beyaz Saray'ı yaktığı için, Welby gezdiğinde şehrin büyük kısmı hâlâ yeniden inşaat hâlindeydi.

Şu Amerikan trenleri bütün yolcuları içeride taşıyor. Uşaklarla seyahat etmeyi pahalıya getiren bir düzenleme bu: Biz genci yaşlısıyla on bir kişiydik. Balık istifi hâlde, hiçbir şey ilgimizi çekmeden, saatte yedi sekiz mil yol aldık. Yalnızca ara sıra deri perdeyi kaldırıp geçtiğimiz beldelere şöyle bir bakıyorduk. Öğleden biraz sonra Capitol'ü [Kongre Binası] gördük, civarındaki büyük bir tavernaya yerleştik.

Amerikan tavernaları ve otellerindeki pislik, düzensizlik ve en yaygın konforların yokluğu üzerine çok yazıp çizildi. Hükûmetin kalbi olan Capitol'ün duvarlarına yakın bir mevkide böyle bir şeyle karşılaşmaya hazır değildim. Otele girerken hırpaniliği ve pejmürdeliği tasviri aşan zavallı bir delikanlı, elinde bir fırçayla geldi. Bir yandan diğer, pis elini fırçaladığı için fırçayı kullanımdan iyice uzaklaştırıyordu. Kabanlarımızı fırçalamak ister miyiz diye sordu.

Yukarıda tıraş vesaire olmak için bir oda istedik. Saat biri geçmesine rağmen hiçbir yatak yapılmamıştı ve bu kir diyarına bir nefesçik, kabul edilebilecek kadar temiz hava girmesine müsaade etmiyorlar! Kişisel bakımımızı elimizden geldiğince yaptıktan sonra, ziyaret edeceğimiz ilk yer Capitol'dü.

Son derece yüksek, hâkim bir tepeye zarafetle kondurulmuş. Tepede Potomac Nehri'ne kadar bütün diyarı ve ötesindeki yüksek arazileri bir bakışla görebiliyorsunuz. Sağda George Town ve Washington'ın nüfusu en yüksek yeri, Başkanlık Sarayı, Postane vesaire görünüyor ama heyhat! Bunlar ve sağa sola yayılmış başka birkaç bina haricinde Washington Capitol'ünün etrafında hâlâ atlar, inekler, domuzlar otuluyor. Şehrin bulunduğu güzel alana muhterem

kurucusunun gözüyle bakmaya ve muhayyilemin bu arazileri evlerle ve “insanoğlunun meşgul vızıltısı”yla doldurmaya çalışıyorum ama etrafta bu hayalleri destekleyecek bir mesnet arayınca gözbağı çözülüyor. Sığ nehirde ticaret yapılırsa ancak zorlukla yapılır, uzun süredir uğraşılmasına rağmen, toprak bereketsiz olduğundan, burada tarım da gelişmiyor. O zaman acaba “kurucu baba” devleti neden buraya, sadece göze güzel görünen bir yere kurdu? Hata yapmış olabilir mi? Olası değil. Kendi doğduğu eyaleti kayırmış yahut bir kaprisini tatmin etmiş olabilir mi? Onun o muazzam zihnine, şahsiyetine uyan bir hareket olmaz bu. Belki bir Rus despotu sırf iktidarını göstermek için direkler üstüne bir şehir kurdurabilir. Prusya kralı Friedrich’in de Potsdam’ı var. Ama Washington için her zaman faydacılık öndeydi ve beyhude bir arzuyu tatmin etmek için insan kardeşlerinin refahını feda etmezdi. O yüzden, öne sürüldüğüne göre, kurucu baba uzun mütalaalardan sonra hükûmet merkezini kalabalıklara çekici gelmeyecek bir noktaya kurdu ki temsilcilerini yollarken adam kayırmasınlar.

Capitol’ün merkezi başını henüz tam çıkarmamış, şimdilik yalnız kanatları bitmiş. Bu kanatlarda Temsilciler Meclisi ve Senato, bir kütüphane, meclis üyelerine mahsus bir postane, komite odaları vesaire var.

Temsilciler Meclisi yarım daire biçiminde. İtalyan başlı mahalli mermer sütunlardan, bu yarım daire boyunca ilerleyen bir revak var. Sütunların arası zengin, bol kıvrımlı perdelerle süslü. Başkan kürsüsü merkezde, yüzü yarım daireye dönük. Meclis üyelerinin masaları ve sıraları bu merkezden dışarı doğru yayılıyor. Zemin zengin ve görece şaşılaştıran bir halıyla kaplı.

Temsilciler Meclisi ne kadar şaşılaştırsa Senato da bir o kadar sade. Biçimi de Temsilciler Meclisi’yle aynı ama boyutları daha küçük. Kemeraltı da sadece yarım dairenin ortasında. O yüzden burada bir temaşacı, üyelere bakar. Senato’daki dekorasyon stili Temsilciler Meclisi’ndekinden açık ara müreccaktır.

Halılar hakkında çok şey söyleyemem, çok dikkat edecek vakit bulamadım. Ancak görüldüğü kadarıyla, duyduklarımdan yola çıkarak beklediğimden daha güzel döşenmiş. Tabii güzelim halıya tükürme âdeti, her yerde olduğu gibi burada da hâlâ tedavülde. Merdivenler ve merdiven duvarları da tütün çiğneyenlerin tükürükleriyle kaplıydı.

Hükûmetin merkezine gelen yabancıların hükûmetin başındaki kişiye saygılarını sunması beklenen bir teveccüh olduğundan randevu saatimizde Başkanlık Sarayı’na gittik. Güzel, taş bir bina. İngilizler zamanında harap etmişse de tamirat ve tadilat geçirmiş. Ancak Potomac kıyısına kadar uzanan ve oradan Capitol’e kadar tırmanan bahçeler ve mesireler henüz sadece kâğıt üstünde.

Bu mntıkada hâlâ kaba tabiat hâkim. Gölgeleklede yılın son karlarından ka-
lntılar duruyor hâlâ. Kasıtlı yahut kazara bir ihmâl sonucu Başkanlık Sara-
yı'nın merdivenleri de karlı kalmış. Ziyaretçilerin içeri ayakları kuru girmesi
için kapıya kadar zemine ahşap bir levha sermişler.

Gösterişsiz bir uşak bizi sade bir salona aldı. Sonra bizi üst kata, Bay Mun-
roe'nun [*imla hatası yazarın*] yazı masasında, önünde çeşitli evraklarla bir
başına oturduğu hususi odaya götürdü. Bay Munroe biz girince ayaklandı,
müstakil uşağı odadan çıktığından bize sandalyelerimizi bizzat çıkardı. Bay
Munroe giyim ve tavır açısından sade, sessiz bir adam. Üzerinde derin mü-
lahaza izleri taşıyan bir fizyonomiye sahip bir İngiliz taşra beyefendisi havası
var. Farklı konularda on dakikalık bir sohbetten sonra randevumuz sona
erdi. Resmi selam vermek yerine dostane bir edayla elimi sıktı ve çok hoş bir
ses tonuyla "Tanrı'ya emanet olun," dedi. Böylece bende pek münasip bir
izlenim bıraktı.

1848, THEODORE DWIGHT

Theodore Dwight (1796-1866) Connecticut eşrafından bir aileye mensuptur. Turistler için
birkaç Birleşik Devletler rehberi yazmıştır. 1848'de ülkenin Doğu Yakası'nda bir seyahate
çıkılmış ve gördüklerini *Amerika'da Yolculuklar* (1848) adlı kitabında anlatmıştır.

Washington sakinlerinden bazılarında topluma ve milli meselelere dair ilginç
bilgiler sunmaya yetecek zekâ ve gözlemcilik var. Bizim gazetelerden yahut
daha az doğru kaynaklardan haberini aldığımız hadiseler, onların gözle-
ri önünde vuku buluyor. Gerçekten de ülkenin başka hiçbir tarafında peşin
hükümsüz fikirler bu kadar yaygın değil. Kongre'de nutuklar verilir, yasalar
yapılır ve ilçeleri, illeri, eyaletleri etkilemek üzere gazetelerce yazılırken kimse
Washingtonlılara bir şey anlatmaya çalışmıyor. Çünkü bunun boşuna olaca-
ğını biliyorlar. O yüzden her şey onların açıkça görmesine bırakılıyor. Bunun
sonucunda da Washingtonlılar genelde doğru fikirler üretiyor ve samimiyetle
konuşuyorlar. Ayrıca bazı büyük şehirlerde olduğu gibi yerlilerin çıkarlarının
ve nüfuzlarının hükûmetin dikkatini dağıtma yahut kontrol etme eğiliminde
olmadığını düşünmek de güzel. Hem şehirde hükûmeti tehdit edecek yahut
özgürlüğünü kısıtlayacak ayaktakımı oluşumları da yok.

Avrupa'nın herhangi bir başkentini görmüş bir Amerikalı için Washington manzarasının en güzel yanlarından biri görünürde askeriye unsuru olmamasıdır. Washington'da kapıları yahut geçitleri koruyan askerler yoktur. (Bunun tek istisnası Capitol'den bir küsur mil uzaktaki tersane.) Herhangi bir askeri hazırlık işareti olmaması insanın duygularıyla da uyumlu. İngiltere'yle yapılan son savaştan sonra, itiraf ettiği bir suç dolayısıyla hapse giren bir mahkûm, hatırlıyorum da, günah kariyerinde Başkanlık Sarayı'nda muhafız gözcüsü olduğu bir ara Başkan Madison'ı derdest edip o sırada Potomac Nehri'nde bekleyen İngiliz gemilerine teslim etmeye karar verdiğini söylemişti. Kapılara yaklaşmayı engelleyen yüksekçe bir duvar bile, yahut başka bir engel, olmayınca böyle bir plan, sanıyorum, uygun koşullarda, salt şaşırtma taktiğiyle, kolayca uygulanabilir hâle geliyor. Askerî tedbirler ihmal edildiği için böyle bir tehlike bir defalık vücuda geldiyse de, düşünelim, her köşe başında paralı askerleri görmek, bando müziğine ve ölüm silahlarına aşına olmak daha mı iyidir! Burada yabancıların duygularını ve alışkanlıklarını taşımayı sürdüren bir tanıdığımdan öğrendiğime göre, büyük bir güvenle söyleyebilirim ki, Avrupa'nın akıllı adamlarının kahir ekseriyeti Birleşik Devletler başkentini koruyan tek bir askerin bile olmadığını, Kongre celseleri esnasında bile ortalıkta görünmediğini hayretle öğrenecekler. Hâlbuki dışarıdan bakınca hiç de böyle olmasını beklemiyoruz. [...]

Kafamda düşünecek bol bol şeyle, Baltimore'a giden bir posta arabasına bindim. Avrupa'nın saray ve hapisanelerindeki gezintilerimi ve hükûmetler tarihindeki hadiseleri hatırladım. Washington, diye düşündüm, bir dertler metropolü, bir meraklar başkenti, hep de öyle olacak. Ama yine de bazı açılardan herhangi bir Avrupa payitahtından ne kadar farklı! Bir saraylının mesleği uzun bir çıraklık gerektirir ki o da sistemimizin bizi maruz bıraktığı anlık değişimler dolayısıyla bu ülkede neredeyse imkânsızdır. Burada kötü adamlar hızlı yükselse de aynı şekilde çabuk düşer. Ama peki böyle kötü adamlara hain emellerine ulaşmak için on, yirmi, otuz yıl verilse, iktidardan indirilme korkusu yaşamasalar ve hükmün tek bir aileden alınmadığı saltanat sistemine güvenseler ne gibi sonuçlar elde edilir? Avrupa ülkelerinde düzenli verilen diploması eğitimini kim Birleşik Devletler'de almak ister? Böyle abes bir şeyi ancak deliler yapar. Atlantik'in diğer kıyısındaki, uluslararası iş alanlarında iyi tahsil görmüş bir adam, performansı karşılığında büyük ödüller bekleyebilir. Ama burada bakanların, vekillerin seçimi, bir dahaki sene şimdiden kestirilemeyen zeminlerde gerçekleşebilir. Bundan beş on yıl sonra kimin hangi yabancı elçilik makamında, niye bulunacağını kimse öngöremez. Washington'da kalıcı olacağı düşünülen yegâne vazifeler birkaç kâtiplikle belli otellerin idareciliğidir. Makam faytonlarının atları bile her sene farklı kanun koyucuların suratlarına bakar da neden bu kadar sık değişiklik olduğunu düşünür. [...]

Posta arabasında zarif, genç bir Fransız vardı. Washington'a önceki gün gelmişti. Ama şehrin görüntüsünden kendi tabiriyle o kadar *ennuye* [bıkılmış, usanmış] olmuştu ki bir daha dönmek üzere alelacele çekip gidiyordu. İmdi, niye hayal kırıklığına uğramış bu adam? Washington onun beklediğinden çok daha farklı bir şehir çıkmış olmalı. Görünüşe göre Amerikan hükûmetinin merkezi onu cezbetmemişti. Kongre Binası, Yüksek Mahkeme, Beyaz Saray, onca mahkeme... Görülecek bunlar vardı ama o buraları gezmemişti. Paris'teki kalabalığı ve lakaytlığı -ahlaksızlığı demeyeceğim- özlemişti. Bizim başkentimizi bunlardan ne kadar da uzak tuttuğumuzu görmüştü. Avrupa'da, saraylar başkentleri yozlaştırıyor, başkentler de sarayları ve krallıkları.

1974, JAN MORRIS

20. yüzyılın sonlarında Washington hükûmet merkezi olmaktan başka Amerikan vatandaşları kadar yabancıların da sevdiği bir yer hâline gelmiştir. Gallerli gezi yazarı Jan Morris (1926-2020) Washington'ı 1974'te, Watergate Skandalı'nın fırtınası sürerken gezmiştir.

O alegorik mezarlığın [Arlington] merkezinden Potomac'a ve ötesindeki başkent'in muazzam sahasına bakabilir. Bu kadar az Amerikan görünen şey azdır. Çünkü Amerika her şeyden öte dikeyin, sanatsalın, ekonomiğin, sembolüğün, fallüğün pasif bir peyzaja görkemle empoze edildiği bir ülkedir. Hâlbuki Washington D. C. tastamam yatay. Washington'dan daha düz bir yer yoktur. Yer düz. Stil düz. Mimari kasten düz. Arlington Mezarlığı'ndan bakınca bütün şehir derinliksiz, perspektifsiz, tek bir düzlem hâlinde görünüyor. Arlington'ın birörnek kabirleri arasından nasıl sadece bilhassa önemli cesetlerin mezarları baş uzatıyorsa, Washington'ın da sıra sıra uzayıp giden mavi, yeşil ve beyaz çizgilerini sadece Washington Anıtı'nın dikilitaşı ve Capitol'ün kubbesi bozuyor. Burası ihtiramla kullanılan bir levhalar şehri sanki. Sadece Milli Havalimanı'ndan kalkan, kendilerini bu ambiyanstan zar zor koparan jetler manzara cesur bir çapraz katıyor. [...]

Bazı günler siyaseti bir kenara bırakıp turist gibi gezdim: Ama şehrin olanca haşmeti ve anlamı, ziyaretçi kardeşlerimin yüreklendirici gururu dolayısıyla bu tecrübeler engin bir hususi performans müdahil olma hissini arttırdığıyla kaldı. Kökeni itibariyle inorganik olan Washington'da davranışlar da gayritabii.

Ama New York gibi her şeyi yükseltmek, boyunu uzatmak yerine yayıyor, anıtlştırıyor, bir parka koyuyor ve önüne onu yansıtacak bir süs havuzu kuruyor. New York'ta kendimi olduğumdan daha fazla "kendim" hissediyorum, Washington'daysa daha az. Çünkü bu şehirde kendi yansımama baktığımda, heykellerin ve sembollerin de bana baktığını görüyorum. [...]

Dünyada hiçbir yer bu kadar *geliştirici* değil. Ahlakı yükselten metinler ve aforizmalar, devlet adamlarından ve filozoflardan alıntılar, şehir içindeki hemen her duvarda Ebediyet Düşünceleri zırlıtısı vesaire; bunlar insana kendini buraya özellikle de lise gezi otobüsüyle gelmişse, korkunç derecede önemsiz hissettiriyor. Ne devler varmış o günlerde! Ne kadar heybetle ifade ederlermiş kendilerini! Ne kadar dik dururlarmış! Senato metrosuna III. İnnocentius, Napolyon, Musa peygamber ve Aziz Louis nezaret ediyor, kahraman kitleleri buradaki standartlarla güreşiyor, at sırtındaki generaller şehrin meydanlarında ve heykel kaidelerinde planlarını gözden geçiriyor. "Yasa Ortadan Kalktığında," yazıyor Adalet Bakanlığı binasında, "Tiranlık Başlar." "Vergi, Medeni Bir Toplum İçin Ödediğimiz Bedeldir." diye cevap veriyor İç Hasılat Bakanlığı. Milli Arşiv "Halkımızın Hayatını Bağlayan Bağlar Buradadır." diye haykırıyor. Meydanın karşısından Kilise yaltakçı bir çan ahengiyle sesleniyor: "Bana gel!"

Washington Anıtı'nın tepesinden indiğimizde asansör operatörü bile nasihatle uğurladı bizi: "Hepimiz," dedi, "yaklaşan 200. kuruluş yıldönümü için ülkemizi güzelleştirmeye çalışalım." "Baş üstüne efendim," dedik biz de görev şuuruyla, "çok haklısınız. Duydunuz mu çocuklar?" Gelgelelim operatörün lafı bitmemişti henüz. "Ben konuşuyorum," diye ekledi karanlık bir edayla, "fiziksel açıdan olduğu kadar zihinsel açıdan da söylüyorum." Doğru söze ne denir?

GÖRSEL LİSTESİ

İlk görsel	Robert Louis Stevenson'ın <i>Travels with a Donkey in the Cevennes</i> [Eşek Sirtında Cevennes Yolculuğu] kitabından Walter Crane'e ait ağaç baskı resim.
Amsterdam	Oudezijds Kolk Canal, Amsterdam, yaklaşık 1910, kaynağı belirsiz kartpostal.
Atina	<i>A Bazaar in Athens</i> [Atina'da Bir Çarşı] (detay).
Bağdat	Meydan Camii, 1910'lar. Kaynak Alamy Stock Photo.
Pekin (Beijing)	Da Jiang Hutong (detay), Pekin, 1987. Fotoğrafçı Jean-Marc Zarski/Gamma Rapho, kaynak Getty Images.
Berlin	Der Pariser Platz (detay), yaklaşık 1840. Taş baskı, Staatsbibliothek Berlin.
Kahire	<i>Lane in the Copt Quarter, Cairo</i> [Kahire'nin Kıpti Mahallesinde Bir Sokak]. Gravür. G. Ebers, Mısır, Cilt 1, 1887.
Chicago	Michigan Bulvarı Köprüsü, Chicago (detay), 1930'lar.
Şam	<i>Şam'ın Kavramsal Bir Tasviri</i> (detay), 1677. Gravür.
Dublin	Bull Alley, Dublin, yaklaşık 1900. Fotoğraf, İrlanda Milli Kütüphanesi, Dublin.
Floransa	Piazza del Duomo manzarası, Floransa (detay), 1901. Fotoğraf, Fratelli Alinari Arşivi, Floransa. Kaynak Getty Images.
Kanton	<i>Port of Kanton (Guangzhou)</i> [Kanton Limanı]. Renklendirilmiş Gravür.
Havana	Virtudes Caddesi ya da nam-ı diğer "Günah Caddesi", Havana (detay), yaklaşık 1947. Fotoğraf, Bert Morgan. Kaynak Getty Images aracılığıyla Morgan Koleksiyonu.

Hong Kong	İngiliz-Çin Okulu, <i>View of Hong Kong</i> [Hong Kong Manzarası], 19. yüzyıl. Kanvas üstüne yağlı boya. Özel Koleksiyon/Fotoğraf: Rafael Valls Gallery, Londra/Bridgeman Images.
İskenderiye	İskenderiye Feneri, <i>Kitabü'l Bülhan</i> [Harikalar Kitabı].
İstanbul	Galata Köprüsü, İstanbul (detay), yaklaşık 1880. Fotoğraf, Sebah & Joallier. Kaynak Imagno/Getty Images.
Kudüs	<i>Interior of the Church of the Holy Sepulchre, Jerusalem</i> [Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nin İçi] (detay), Riou ve Gusmand'ın gravürü. Kaynak Alamy Stock Photo aracılığıyla <i>Le Tour du Monde</i> , Paris, 1862.
Lhasa	Potala Önünde Dansçılar (detay), yaklaşık 1945-1950. Fotoğrafçı Heinrich Harrer. Kaynak Zürih Üniversitesi Etnografya Müzesi, Envanter Numarası VMZ 400.08.01.689.
Londra	<i>Ludgate Hill, London</i> [Ludgate Tepesi, Londra] (detay). Gravür, Gustav Dore ve William Blanchard Jerrold, <i>London: A Pilgrimage</i> [Londra: Bir Hac], 1872. Kaynak Alamy Stock Photo.
Madrid	<i>The Calle de Alcala</i> [Calle de Alcala] (detay), 1836. Gravür, J. T. Wilmore. Kaynak David Roberts'ın bir çizimi.
Mekke	Kâbe, Mekke (detay), 1900. Fotoğraf, S. Hâkim. Kaynak Getty Images aracılığıyla Kraliyet Coğrafya Topluluğu.
Mexico	<i>Mexico City</i> [Mexico]. Gravür, Georg Braun ve Frans Hogenberg, <i>Civitates Orbis Terrarum</i> [Dünya Şehirleri], yaklaşık 1572. Kaynak Getty Images aracılığıyla Evrensel Tarih Arşivi.
Moskova	Aziz Basileus Kilisesi, Kızıl Meydan, Moskova (detay), yaklaşık 1947. Fotoğraf, Robert Capa. Kaynak Uluslararası Fotoğrafçılık Merkezi, New York.
Bombay	Mumbai, Dharavi'de Bir Varoş. Fotoğraf, Krewitt. Kaynak Getty Images aracılığıyla ullstein bild.
Napoli	<i>A Perspective View of the City of Naples</i> [Napoli Şehrinin Perspektifli bir Manzarası] (detay), yaklaşık 1752. Gravür.
New York	Gemi Güvertesinden Özgürlük Heykeli, New York (detay), 1910'lar. Fotoğraf, Edwin Lewick. Kaynak Getty Images.
Paris	Rue Lepic, Paris (detay), 1890'lar. Fotoğraf, H. Roger-Viollet.
Prag	<i>View of the City</i> [Şehrin Manzarası] [Prag] (detay), 1606. Gravür. Kaynak Prag Milli Kütüphanesi.

Rio de Janeiro	<i>Corcovado Mountain rising behind Botofozo, Rio de Janeiro</i> [Botofozo ardında yükselen Corcovado Dağı, Rio de Janeiro], Augustus Earle. Çizim. Kaynak <i>Narrative of the surveying voyages of His Majesty's Ships Adventure and Beagle, between the years 1826 and 1836</i> [Majestelerinin <i>Adventure</i> ve <i>Beagle</i> adlı gemilerinin 1826 ve 1836 yılları arasındaki araştırma gezilerinin anlatısı], 1839.
Roma	<i>Scalinata della Trinita dei Monti</i> [Roma], Giovanni Paolo Panini, yaklaşık 1756-1758. Dolma kalem ve siyah mürekkep, fırça ve gri boya, grafit üzerine sulu boya. Rogers Fonu, 1971, Metropolitan Sanat Müzesi, New York.
St. Petersburg	Deli Petro Anıtı, Saint Petersburg, E. M. Fakoner, 1766-1776. Fotoğraf, D. Şolomoviç, <i>Novosti</i> .
Semerkant	Timur Semerkant'taki Caminin Mimarını Astırıyor, 1552. Britanya Kütüphanesi'ndeki bir eserden, Londra. Bütün Hakları Saklıdır. Kaynak Bridgeman Images.
San Francisco	Ashbury ve Haight Caddesi Köşesi'nde Hippiler (detay), 1967. Fotoğraf, Peter Larsen. Kaynak Shutterstock.
Sydney	Pitt Caddesi, Sydney (detay), 1945. Kaynak Heritage-Images/The Print Collector/akg-images.
Timbuktu	<i>View of part of the Town of Timbuktoo taken from a hill to the east</i> [Bir Tepeden Doğuya Bakınca Görüldüğü Hâliyle Timbuktu Şehrinin bir Parçasının Manzarası], Rene Caillie. Gravür. Menşe Eser <i>Voyage a Tombouctou</i> [Timbuktu Seyahati], 1830. Kaynak Getty Images aracılığıyla Kraliyet Coğrafya Topluluğu.
Tokyo	Ginza Caddesi, Tokyo (detay), 1953-1954. Fotoğraf, Fosco Maraini. Kaynak 2006 Alinari/TopFoto.
Venedik	Detaylı Venedik Manzarası, Bernhard von Breydenbach. Ağaç baskı. Kaynak <i>Sanctae Peregrinationes</i> , Mainz, 1486.
Viyana	Yeni Burgtheater'iyile İç Şehir Belediye Binası'nın Kulesinden Manzara, yaklaşık 1890.
Washington D. C.	Birleşik Devletler Capitol Binası, Washington D. C., 1937. Fotoğraf, Margaret Bourke-White. Kaynak Getty Images aracılığıyla <i>Life</i> Dergisi Görsel Koleksiyonu.

KAYNAKÇA

(Mükerrer eserler hariç, alıntı sırasına göre.)

Almanya, Bohemya, İsviçre, Hollanda, Danimarka, Polonya, İtalya, Türkiye, Fransa, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'dan Müteşekkil 12 Ülkedeki 10 Yıllık Gezilerimin Seyahatnamesi, 1617, Fynes Moryson

Peter Mundy'nin Avrupa ve Asya'daki Seyahatleri, 1925, Peter Mundy

Hollanda, Brabant ve Fransa'nın Bir Kısımında 1789 Güzünde Yapılmış Pitoresk Bir Yolculuk, 1795, Samuel Ireland

Kıta Avrupası'nda Gezecekler İçin Kılavuz Kitap: Hollanda, Belçika, Prusya, Kuzey Almanya ve Hollanda'dan İsviçre'ye Ren Bölgesi, 1853, III: John Murray

Günlük 1943-1945, 1998, Jozef Hilel Borensztajn

Pausanias ve Diğer Grek Eskizleri, 1900, (Giritli Herakleides'ten aktaran) J. C. Frazer
Yunanistan'ın Tasviri, 1918, Pausanias

"136. Mektup", Kireneli Synesios, *Arcadius'un Sarayı'nda Barbarlar ve Politika*, 1993, Alan Cameron ve Jacqueline Long

Kudüs'e ve Kutsal Topraklar'a Seyahat, Chateaubriand Vikontu François-Rene

"II. Kanto", *Childe Harold'ın Hacı*, Baron George Gordon Byron (VI.)

Mısır, Filistin, Suriye ve Yunanistan'daki Bir Gezinin Jurnalı, 1852, James Laird Patterson

Bünyamin Et Tuteyli'nin Seyahatnamesi, Bünyamin et-Tuteyli

Mu'cemül Büldân (Coğrafya Ansiklopedisi), Yakut el-Hamevi

Bağdat Eskizleri: Irak'ta Seyahatler, 1937, Freya Stark

Oxiana Yolu, 1937, Robert Byron

Il Milione (Dünyanın Hikâye Edilişi), Marco Polo

Fernao Mendes Pinto'nun Seyahatleri ve Maceraları, Fernao Mendes Pinto
Ekselansları Peter de Goyer ve Jacob de Keyzer'in Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nden
Çin'in Muazzam Tatar Han İmparatoru'na Elçilikleri, 1663, John Nieuhoff
Rusya'daki Saint Petersburg'dan Asya'nın Çeşitli Noktalarına Yolculuk, 1768, John
 Bell
Pekin'den Kara Yoluyla Calais'ye, 1893, Harry de Windt
Duvarın Ardı, 1987, Colin Thubron
Avrupa Kıtası'na İrlandalı Bir Bakış (1801-1803): II. Earl Mount Cashell Stephen'ın
Fransa, İtalya vesairedeki Gezilerinin Anlatısı, Catherine Wilmot
1840, 1842 ve 1843 senelerinde Almanya'da Gezintiler, 1844, Mary Shelley
Eve Dönemezsin, 1940, Thomas Wolfe
Bir Hayattan Eskizler, 1989, George Kennan
Sefername (Yolculuk Kitabı), Nasır Hüsrev
Rihle (İbn Battuta Seyahatnamesi), İbni Battuta
Eserleri ve Yazışmalarında Görüldüğü Hâliyle Gustave Flaubert: Doğu Seyahati, John
 Charles Tarver
Aşağı ve Yukarı Mısır'da Bir Kış, 1863, George Hoskins
Korkak Yabancı, 1983, G. S. Fraser
Amerika'ya Dair İlk İzlenimlerim, 1867, John Walter
Kara ve Deniz Üstünde 40 Bin Mil, 1886, Bayan Howard Vincent
Amerika Notları, Rudyard Kipling
Klimalı Kâbus, 1945, Henry Miller
Suriye, Filistin ve Kutsal Topraklar'ın İç Hayatı: Şahsi Günlüğümden, 1876, Isabel Bur-
 ton
Suriye'den Mektuplar, 1942, Freya Stark
Fransız Seyyah Mösyö de La Boullaye Le Gouz'un Milattan Sonra 1644'teki İrlanda
Seyahati, François de La Boullaye Le Gouz
İrlanda Gezisi, Arthur Young
Bir Fransız'ın İrlanda Yürüyüşü, Jacques-Louis de Bourgrenet de la Tocnaye
İngiltere, İrlanda ve Fransa Seyahati, Hermann von Pückler-Muskau
Üç Aylık İrlanda Turu, 1891, Marie Anne de Bovet
Montaigne'in 1580 ve 1581 Senelerinde İsviçre ve Almanya'dan Geçerek Gittiği İtal-
ya'daki Gezilerinin Jurnali, Michel de Montaigne adına
İtalya Seyahati, 1686, Richard Lassels
İtalya'dan Mektuplar, Anna Miller

Avrupa'ya Giden Bir Wall Street Ayısının İngiltere, İskoçya, Fransa ve İtalya'nın Bir Kısımını Gezerken Tuttuğu Notlar, 1855, T.Q. (Samuel Young)

Floransa'nın Taşları, 1959, Mary McCarthy

1853 Senesinde Hindistan, Çin ve Japonya Seyahati, 1855, Bayard Taylor

Altın Hersonesos'tan İleri ve Geri, 1892, Isabella Bird

Uzun Yürüyüş: Modern Çin'in Bir Anlatısı, 1958, Simone de Beauvoir

Küba Adası, Alexander von Humboldt

İki Yıl Yaşadığım Meksika'daki Hayatım, Frances Calderon de la Barca

Kaçış Yolları, 1980, Graham Greene

Nefes Kesici Şehirler, 1963, Ian Fleming

Coğrafya, Strabon

Nüzhetül Müştâk fi'htirâkı'l Afâk (Uzak Diyarlara Tatlı Yolculuklar), El İdrisi

Zhu Fan Zhi (Barbar Milletlerin Tasviri), Zhao Rugua

Yukarı ve Aşağı Mısır'da Seyahatler, 1803, Vivant Denon

"Chiu T'ang shu", *Çin ve Roma Doğusu: Eski Çin Kayıtlarında Çin ve Roma Doğusu'nun Antik Dönemde ve Orta Çağ'daki İlişkileri*, 1885, F. Hirth

Yolculuklar ve Maceralar, Pero Tafur

Levant'taki Hükümdara Elçi Gönderilen Mösyö d'Aramon'un Yolculuğu, 1887, Jean Chesneau

Şark: Doğu Seyahatinden Getirilen Yol İzleri, 1898, Alexander Kinglake

Gezginin Alfabetesi: Kısmi Hatırat, 1991, Steven Runciman

333-334 Senelerinde Bordeaux'dan Kudüs'e Seyahat, Bordeauxlu Hacı

Canon Pietro Casola'nın 1494 Senesindeki Kudüs Hacı, Pietro Casola

Hikâyeyi Tahkiye, Elie Wiesel

George Bogle'nin Tibet ve Thomas Manning'in Lhasa Misyonunun Anlatıları, 1876, Thomas Manning

Tibet'te Üç Yıl, Ekai Kawaguchi

Hindistan ve Tibet, 1920, Francis Younghusband

Tibet'te Yedi Yıl, Heinrich Harrer

Thomas Platter'in 1599 Senesinde İngiltere'deki Gezileri, Thomas Platter

I. ve II. George Devirlerindeki İngiltere'ye Bir Yabancı'nın Bakışı: Mösyö Cesar de Saussure'ün Ailesine Yazdığı Mektuplar, Cesar de Saussure

"Hai-lu", *Çinli Büyük Seyyahlar*, Xia Qinggao'dan aktarım

1810 ve 1811 Senelerinde Britanya'da Gezi ve İkamet, 1815, Louis Simond

Yabancı Diyarlardan Kalan Güneşli Anılar, 1854, Harriet Beecher Stow

İngiltere Notları, 1885, Hippolyte Taine

Yalnız Londralılar, 1956, Samuel Selvon

Prens'in Hizmetkârlarının Milattan Sonra 1623 Senesinde İspanya'ya Seyahatlerinin Anlatısı, Richard Wynn

İspanya'daki Seyyahlara El Kitabı, 1855, Richard Ford

Bir Seyyahın Mektupları, 1859, William Cullen Bryant

İspanya Seyahatnamesi, Hans Christian Andersen

Hayatım, Lev Troçki

Varthemalı Ludovico'nun Seyahatnamesi, Varthemalı Ludovico

Arabistan'da ve Başka Doğu Memleketlerinde Seyahatler, 1792, Carsten Niebuhr

Mekke ve Medine'ye Bizzat Yolculuğumun Anlatısı, Richard Burton

Hernan Cortes'in İmparator Şarlken'e Mektupları, Hernan Cortes'ten aktarım

Kanunsuz Yollar, 1939, Graham Greene

Holstein Dükü III. Friedrich Tarafından Moskova'daki Çara ve İran Şahı'na Gönderilen Elçilerin Seyahatleri ve Yolculukları, 1669, Adam Olearius

The Saturday Magazine'in Ekim 1833 sayısına ek, Eugene Labaume'dan aktarım

Rusya, Marquis de Custine

Moskova'da Bir Sovyet Tenkitçisi, 1936, Bernard Pares

Bengal'den İran'a Giderken Yaptığım Gözlemler, 1788, William Francklin

Doğu Yolculuğu, 1939, John H. MacCallum Scott

Bir Karanlık Alanı, 1964, V. S. Naipaul

İtalya Eskizleri, 1833, William Beckford

Avrupa'da Mütalaalar: İtalya'da Bir Amerikan, 1838, James Fenimore Cooper

Napoli 1944, 1978, Norman Lewis

1679-1680 Senelerinde New York'a Yolculuk, Jasper Danckaerts ve Peter Sluyter

"Kuzey Amerika'ya ve Illinois'deki İngiliz Yerleşimlerine Bir Ziyaret", İlk Batılı Seyyahlar, 1905, Adlard Welby'den aktarım

Amerika Notları, 1883, Charles Dickens

Günbegün Amerika, 1954, Simone de Beauvoir

"Rabban Bar Sauma", Kubilay Han'ın Keşifleri, Rabban Bar Sauma'dan aktarım

Coryat'ın Hamlıkları, Thomas Coryat

Fransa Gezisi, Arthur Young

Günlük, Kraliçe Viktorya

Masumlar Yurtdışında, 1869, Mark Twain

Mektuplar, Anton Çehov

Alice B. Toklas'ın Otobiyografisi, 1933, Gertrude Stein

Fransa, İtalya ve Almanya'yı Gezerken Gözlemlediklerim ve Düşündüklerim, 1789,
Hester Lynch Piozzi

Ruhun Ölümü, 1938, Albert Camus

Yeni Güney Galler'e Yolculuğumun Jurnalı, 1790, John White

Brezilya'ya Yolculuğum ve 1821-1823 Arasında Oradaki İkametim, 1824, Maria Graham

Avrupa'nın Güneyinde ve Brezilya'da Geziler, Prusya Prensi Adalbert

Sunbeam'le Yolculuğumuz: 11 Ay Evimiz Denizdi, 1879, Annie Allnutt Brassey

Brezilya Serüveni, 1933, Peter Fleming

Roma'nın Harikaları yahut Altın Şehir'in Bir Resmi, 1889, Çevirmen Francis Morgan

Hatırat, 1796, Edward Gibbon

İtalya'dan Resimler, 1846, Charles Dickens

Mektuplar, Oscar Wilde

Roma ve Bir Villa, 1953, Eleanor Clark

Mektuplarla Avrupa'nın Kuzey Havalisi, Bilhassa Kopenhag, Stockholm ve Petersburg,
1776, Nathaniel Wraxal

Rusya ve İsveç'te Yol Eskizleri, 1809, Robert Ker Porter

1836 Yazındaki Moskova Yolculuğumun Jurnalı, 1836, R. B. Paul

Yıldız ve Altın, 1954, Consuelo Vanderbilt Balsan

Günbegün Rusya, 1933, Corliss Lamont

Timurleng'e Elçilik, Ruy Gonzalez de Clavijo

Babürname, Babür Şah

Günlük, John Audubon

Amerika ve Avrupa'ya Seyahatlerimin Kayıtları, 1876, Kume Kunitake

Hayret Diyarı: Bir Kızın Batı'dan Mektupları, 1887, Ellen G. Hodges

The Sketch Enrico Caruso ropörtajı, 1906

Human Be-In, 1970, Helen Perry

Avustralya ve Yeni Zelanda, 1876, Anthony Trollope

Ekvator'un İzinde, 1897, Mark Twain

Kanguru, 1923, D. H. Lawrence

Afrika'nın Tarihi ve Tasviri, Afrikalı Leo

"İki Dünyanın Mülahazası", Seyahat Günlükleri, 1830, Rene Caillie

Kuzey ve Orta Afrika'da Seyahatler ve Keşifler, Heinrich Barth
Kaptan John Saris'in 1613 Senesinde Japonya'ya Yolculuğu, John Saris
Japonya'da Bir Diplomat, 1921, Ernest Mason Satow
Japonya'da Çiğnenmemiş Yollar, 1880, Isabella Bird
Japonya'dan Mektuplar: Ada İmparatorluğu'nda Modern Hayatın Bir Tasviri, 1899,
Mary Crawford Fraser
Japonya Günlüğü, 1910, Marie Stopes
Japonya'ya Kavuşmak, Fosco Maraini
Günlük, John Evelyn
İtalya Seyahati, Johann Wolfgang von Goethe
İki Yüz Dokuz Gün, Thomas Jefferson Hogg
Venedik'in Taşları, John Ruskin
Yer Portreleri, 1883, Henry James
"Antonio Bonfini", *Mozart ve Schubert'in Viyanası'nda Gündelik Hayat*, 1961, Marcel
Brion
Seyahatname, Evliya Çelebi
Mektuplar, Leydi Mary Wortley Montagu
Viyana ve Avusturyalılar, 1838, Frances Trollope
Armağanlar Zamanı, 1977, Patrick Leigh Fermor
Amerika'da Yolculuklar, 1848, Theodore Dwight
Ertesi Sabah: Washington D. C. 1974, Jan Morris

DİZİN

A

- ABD, 93, 136
Abraham Lincoln, 98
Adam Olearius, 249, 442
Aden Bahçesi, 273, 411
Adlard Welby, 282, 429, 442
Adolf Hitler, 69
Afrika, 25, 47, 163, 317, 377, 381, 443, 444
Afrikalı Leo, 379, 443
Ahit Sandığı, 325
Akademi, 35, 37, 42
Akalılar, 17
Akar Kûf, 50
Akdeniz, 41, 117, 164, 165, 171, 273, 323, 401, 403
Akropolis, 33, 42
Alameda, 242, 243
Albert Camus, 309, 443
Albov, 422
Aleksandr, I., 340
Alexander Kinglake, 178, 441
Alexander von Humboldt, 145, 441
Alman İmparatorluğu, 69
Almanya, 23, 27, 69, 74, 79, 113, 118, 120, 125, 131, 145, 307, 309, 439, 440, 443
Altı Gün Savaşı, 191
Altın Orda, 174
Amerika, 15, 25, 74, 91, 93, 94, 98, 120, 130, 137, 145, 210, 266, 267, 275, 282, 283, 287, 357, 363, 427, 431, 433, 440, 442, 443, 444
Amerika Birleşik Devletleri, 427
Amstel Nehri, 28
Amsterdam, 21, 23, 24, 28, 29, 30, 307, 435
Anglikan Kilisesi, 71
Ankara, 171, 351
Anna Miller, 128, 440
Anna Rencia, 407
Annie Allnutt Brassey, 319, 443
Anon, 325
Anthemocritus, 38
Anthony Trollope, 371, 420, 443
Anton Çehov, 300, 421, 443
Antonio Bonfini, 417, 444
Antonius, 164, 167
Antwerp, 21
Apenin Dağları, 332
Apollo, 325, 326
Appian Yolu, 331
Arabistan, 47, 50, 231, 232, 442
Arafat Dağı, 234
Aragon, 221
Arap Yarımadası, 227
Arc de Triomphe, 297
Ariadne, 36
Ariosto, 408
Arlington Mezarlığı, 433
Armağanlar Zamanı, 423, 444
Arnolfo di Lapo, 127
Arno Nehri, 125
Arthur Young, 114, 296, 440, 442
Astrahan, 174
Asya, 25, 62, 82, 93, 135, 173, 176, 177, 252, 253, 352, 439, 440

Athena tapınağı, 35
 Atina, 16, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 72, 98,
 104, 167, 190, 424, 435
 Atlantik, 93, 361, 432
 Augustus, 325, 437
 Avenue Wenceslas, 310
 Avrupa, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 39,
 41, 47, 50, 57, 60, 71, 79, 85, 116, 117,
 127, 129, 146, 168, 171, 174, 176, 178,
 205, 208, 209, 213, 217, 232, 249, 253,
 259, 262, 264, 266, 272, 279, 281, 287,
 291, 294, 298, 318, 323, 330, 340, 345,
 369, 371, 379, 380, 381, 382, 390, 391,
 401, 411, 415, 418, 421, 432, 433, 439,
 440, 441, 442, 443
 Avustralya, 315, 369, 371, 372, 375, 443
 Avusturya, 305, 308, 415, 421
 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 415
 Ayasofya, 171, 175, 177, 208
 Aziz Andreas Kilisesi, 326
 Azize Veronika, 327
 Aziz Hristoforos, 295
 Aziz İshak Kilisesi, 345
 Aziz Januarius, 315
 Aziz Louis, 298, 434
 Aziz Markos, 331, 403, 404, 406, 408, 409,
 410, 411
 Aziz Markos Katedrali, 331, 410
 Aziz Markos Meydanı, 408, 410
 Aziz Parnel Kilisesi, 326
 Aziz Patrik, 113
 Aziz Patrik Kilisesi, 113
 Aziz Pavlus, 105, 106, 155, 208, 210, 214
 Aziz Pavlus Katedrali, 208, 210, 214
 Aziz Petrus Bazilikası, 127
 Aziz Petrus Meydanı, 325
 Aziz Stefan, 422, 424
 Aziz Stefan Katedrali, 422, 424
 Aziz Vasilii Katedrali, 253
 Aziz Yorgi, 404
 Aziz Yuhanna Kilisesi, 127
 Aziz Yuhanna Şifhanesi, 187
 Aztek, 237, 239, 243

B

Babil, 4, 50, 52, 131, 156, 164, 174
 Babür İmparatorluğu, 353
 Babür Şah, 353, 443

Bağdat, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 108,
 174, 293, 435, 439
 Balmain, 158
 Baltık, 25, 337
 Baltık Denizi, 25
 Baltimore, 432
 Barantseviç, 422
 Basra Kapısı, 48
 Bastille, 298, 299, 300
 Başkanlık Sarayı, 429, 430, 432
 Başkan Madison, 432
 Batavya, 59
 Bath, 128, 309
 Batı Berlin, 69
 Batı Hindistan Şirketi, 259, 282
 Batı Hint Adaları, 205
 Batlamyus, 37, 161, 164
 Batlamyus Hanedanı, 161
 Bayan Howard Vincent, 92, 93, 440
 Bayard Taylor, 135, 153, 262, 441
 Bayezid, I., 351
 Beijing, 55, 133, 435
 Belçika, 27, 97, 439
 Bengal, 261, 442
 Berberistan, 380
 Berlin, 69, 71, 72, 74, 76, 79, 435
 Berlin Duvarı, 69
 Bern, 207
 Bernard Pares, 254, 442
 Beşyüzler Meclisi, 36
 Beyaz Saray, 427, 429, 433
 Birinci Afyon Savaşı, 133
 Birleşmiş Milletler, 192
 Biskay, 221
 Bizans, 33, 171, 174, 176, 180, 401
 Blaine, 93
 Boboli Bahçesi, 131
 Bocca di Piazza, 410
 Bohemya, 23, 305, 307, 308, 420, 439
 Bois de Boulogne, 287, 297
 Bologna, 126
 Bombay, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266,
 267, 316, 436
 Bordeaux, 185, 212, 441
 Boris Godunov, 250
 Boston, 361
 Botanik Bahçeleri, 395, 396
 Bouillon Kontu Godfrey, 190

Bourbon, 190
Bouweri, 282
Bowery, 282, 284, 288
Brandenburg, 69, 72, 75
Brandenburger Tor, 74
Brandenburg Kapısı, 69, 72
Brecht, 76
Brezilya, 27, 313, 316, 318, 320, 443
Brezilya Cumhuriyeti, 313
Brezilya İmparatorluğu, 313, 316
Bridges, 420
Britanya, 26, 41, 69, 111, 116, 117, 133,
135, 151, 161, 183, 198, 199, 205, 210,
211, 214, 259, 297, 305, 315, 316, 340,
345, 369, 374, 389, 390, 391, 418, 429,
437, 441
Britanya İmparatorluğu, 205
Britanya Müzesi, 214
Broadway, 274, 281, 282, 284, 286, 287, 288
Brunelleschi, 127, 130
Buda, 75, 200
Buffalo Bill, 98
Bünyamin et-Tuteyli, 47, 174
Büyük Esaret Sinagogu, 48
Büyük Friedrich, 73
Büyük İskender, 161, 164, 165, 349, 353
Büyük Katerina, 339
Büyük Londra Yangını, 205
Büyük Yahudi Ayaklanması, 183
Byzantium, 326

C - Ç

Cabra, 381
Caesarea Palaestina, 185
Calle de Alcala, 221, 436
Calle de Atocha, 221
Câmi-i Kebir, 104, 107, 109
Campagna, 273, 331
Campidoglio, 327
Campo dei Fiori, 327
Campo San Moise, 410
Canal Grande, 408, 409
Capitol, 325, 329, 429, 430, 432, 433, 437
Capua, 271
Carmen, 364
Carsten Niebuhr, 231, 442
Casino Royale, 157
Castello, 126

Catherine Wilmot, 71, 440
Cebelitarık, 153, 154
Cecilia Metella, 331
Cehennem Vadisi, 187
Cemal Abdünnasır, 161
Ceneviz Operası, 407
Cenova, 98, 231, 419
Central Park, 220, 286, 287
Cesar de Saussure, 208, 441
Chafariz do Largo do Paço, 318
Champs-Elysees, 297
Changthang, 201
Charles, I., 219, 389
Charles, II., 111, 261
Charles Dickens, 19, 283, 330, 442, 443
Charles Köprüsü, 305
Charles Üniversitesi, 305
Charlottenburg, 69, 71
Chavin de Huantar, 15
Chicago, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 101,
286, 435
Childe Harold'ın Haccı, 39, 439
Chiu T'ang Shu, 173
Churchgate İstasyonu, 267
Ci, 55
Cibuti, 267
Cicero, 329
Cidde, 231, 235
Cinco de Mayo, 243
Cithaeron, 42
Cleveland, 93
Clignancourt, 97
Coca Cola, 398
Colaba Adası, 263
Colin Thurbon, 64
Colonne de Juillet, 298, 299
Columbus, 244
Connecticut, 431
Consuelo Vanderbilt Balsan, 345, 443
Cordoba, 239
Corliss Lamont, 346, 347, 443
Çaykovski, 345
Çek Cumhuriyeti, 305
Çin, 15, 17, 24, 49, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 151,
153, 155, 157, 165, 173, 174, 195, 197,
209, 242, 252, 352, 354, 361, 362, 363,
397, 436, 440, 441

Çin-Fransa Savaşı, 63
Çing Hanedanı, 55, 133, 195, 199
Çin Mahallesi, 362, 363

D

Dadu, 55, 57
Dalai Lama, 195, 197, 200, 201
Danimarka, 23, 25, 113, 231, 439
Dante, 334
Danyal bin Hasday, 48
Danzig, 25
Darjeeling, 198
Dedalus, 29
Dekan, 261
Delhi, 265
Deli Petro, 337, 339, 345, 437
Demokrasi, 36
Demos, 36
Deptford, 406
Detroit, 91
Deylem, 47
D. H. Lawrence, 375, 443
Dımaşk (Şam), 103
Dicle Nehri, 47
Diocletianus, 168
Diogenes, 127
Dionysos, 36
Dior, 158
Diyagilev, 345
Doğu Almanya, 69
Dostoyevski, 130
Dresden, 309
Dublin, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
120, 211, 296, 435
Dunlary, 114

E

Earl of Carlisle, 213
Ecco, 333
Edo, 387, 389
Edo Kalesi, 389
Edward, I., 293
Edward Gibbon, 329, 443
Eflatun, 42
Eighth Avenue, 288
Eisengieserei, 73
Ekai Kawaguchi, 198, 441

Eleanor Clark, 333, 443
Eleusis, 42
Elie Wiesel, 191, 441
Ellen G. Hodges, 361, 443
Elroy Flecker, 349
Emeviye Camisi, 101, 103
Emile Zola, 213
Empire Windrush, 205
Emporium, 164
Endülüs, 221
Engizisyon, 223
Enrico Caruso, 363, 443
Erasmus, 28
Eriha, 15, 17
Erlitou, 15
Ernest Mason Satow, 390, 444
Eshilos, 42
Eski Kahire, 81, 82
Estremadura, 221
Eugene Labaume, 251, 442
Evening Post, 220
Evharistiya, 105
Evliya Çelebi, 417, 444
Exposition des Beaux Arts, 297
Exposition Universelle, 300
Eyfel Kulesi, 300

F

Fas, 82
Felemenk, 21, 26, 28, 59, 282, 288
Ferdinand, IV., 308
Ferdinando, I., 271
Fernaö Mendes Pinto, 58, 440
Ferrara, 125, 126
Fidel Castro, 143
Fidias, 36
Fifth Avenue, 286
Filip, 36
Filistin, 41, 104, 106, 439, 440
Finlandiya Körfezi, 340
Floransa, 123, 125, 127, 129, 130, 273, 328,
435, 441
Floransa Katedrali, 125, 127
Forum, 329
Fosco Maraini, 396, 437, 444
Fourmies, 301
Frances Calderon de la Barca, 146, 241, 441
Frances Trollope, 420, 444

Francisco Franco, 217
 Francisco Madero, 243
 Francis Younghusband, 198, 199, 441
 François de La Boullaye Le Gouz, 113, 440
 Fransa, 23, 27, 61, 69, 71, 113, 114, 117,
 125, 129, 207, 210, 251, 293, 295, 296,
 301, 309, 380, 420, 421, 439, 440, 441,
 442, 443
 Freya Stark, 50, 108, 439, 440
 Friedrich Wilhelm, II., 69
 Friedrich, III., 249, 417, 442
 Friedrichstrasse, 76
 Fustat, 79, 81, 165
 Fynes Moryson, 23, 307, 439

G

Galata, 175, 436
 Galiçya, 221
 Ganj, 97
 Gascony, 293
 George, III., 373
 George Hoskins, 85, 440
 George Town, 429
 George Webber, 74
 Gertrude Bell, 52, 53
 Gertrude Stein, 301, 302, 303, 443
 Ghiberti, 126
 Giotto, 127
 Girit, 407, 423
 Giritli Herakleides, 35, 439
 Giudecca, 408
 Gize, 79, 86
 Globe Tiyatrosu, 207
 Goethe, 74, 407, 444
 Golden Gate Köprüsü, 357
 Golden Gate Parkı, 362, 365
 Golgotha Tepesi, 186
 Gouanes, 282
 Göksaray, 353
 Graben, 423
 Graham Greene, 147, 243, 441, 442
 Granada, 240
 Grand Tour, 17, 123, 126, 269, 309, 401
 G. S. Fraser, 86, 440
 Guangzhou (Kanton), 133
 Gucerat, 261
 Guinness Bira Fabrikası, 120
 Gûr-ı Emîr, 349

Gustave Flaubert, 83, 440
 Güney Amerika, 315
 Güneydoğu Asya, 58, 165
 Gyantse, 199

H

Habsburg, 415
 Hacılar Kapısı, 191
 Haçlı Seferleri, 180, 187, 401
 Hadrianus, 33, 36, 185
 Haight-Ashbury, 365
 Halep, 51
 Halife Muktefi, 47
 Halife Velid, 101
 Hamlet, 26, 420
 Hanbalık, 55, 57, 60
 Hankah, 83
 Hans Christian Andersen, 222, 442
 Harappa, 15
 Harbour Köprüsü, 369
 Harriet Beecher Stowe, 212
 Harry de Windt, 62, 440
 Harun, 325
 Hârûn er-Reşid, 45
 Havana, 143, 145, 146, 147, 148, 237, 241,
 243, 435
 Havari Aziz Andreas, 308
 Hazarya, 174
 Hazreti Hüseyin, 83
 Hazreti Muhammed, 353
 Hazreti Osman, 353
 Heinrich Barth, 382, 444
 Heinrich Harrer, 200, 436, 441
 Helen Perry, 365, 443
 Henry, II., 295
 Henry, III., 351
 Henry, IV., 294
 Henry Ford, 98
 Henry James, 411, 444
 Henry Miller, 96, 440
 Hermann von Pückler-Muskau, 117, 211,
 440
 Hermes Trismegistus, 98
 Hermon Dağı, 106
 Hernan Cortes, 239, 442
 Hesiodos, 36
 Hester Lynch Piozzi, 309, 443
 Hezekiya, 185, 186

Hiristiyanlık, 43, 323
Hitay, 352
Hicaz, 104, 232
Hindistan, 24, 25, 62, 94, 113, 153, 161, 166, 174, 195, 199, 200, 202, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 316, 352, 353, 365, 373, 389, 441
Hippi, 365
Hippolyte Taine, 213, 442
Hitler, 73
Hohenzollern Hanedanı, 71
Hollanda, 21, 23, 27, 28, 59, 113, 135, 281, 282, 389, 423, 439, 440
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, 28, 59, 135
Hollanda İsyanı, 21
Hollanda Krallığı, 21
Holokost, 191
Holyhead, 114
Homeros, 17
Hong Kong, 133, 151, 153, 154, 157, 158, 361, 391, 436
Hotel d'Orient, 43, 85, 167
Hotel Palace, 364
Hrisippos mezhebi, 37
Huzistan, 51
Hülâgû Han, 45, 53
Hypatia, 37

I - İ

Ian Fleming, 157, 320, 441
Iyasu, 387
Irak, 45, 52, 439
Irak Krallığı, 45
Isabel Burton, 106, 440
Isabella Bird, 137, 154, 391, 441, 444
İakkhos, 36
İber Yarımadası, 222
İbn Battûta, 17, 82, 103, 174, 229
İbn Teymiyye, 103
İbrahim (peygamber), 190, 232, 353
el-İdrisi, 164
İkarus, 29
İkinci Dünya Savaşı, 23, 30, 69, 77, 79, 86, 161, 200, 264, 269, 323, 337, 387, 396, 423
İlyas, 186
İmittos, 37, 42

İmparator Hadrianus, 183
İmparator Justinianus, 171, 177
İmparator Jül Sezar, 207
İmparator Konstantin, 177, 183, 186
İmparator Titus, 183
İndus Vadisi, 15
İngiltere, 23, 40, 61, 111, 113, 114, 117, 118, 120, 129, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 235, 261, 267, 293, 315, 319, 320, 341, 345, 371, 373, 374, 389, 390, 406, 411, 420, 432, 439, 440, 441, 442
İnnocentius, III., 434
İpek Yolu, 17, 57, 165, 349
İran, 52, 61, 62, 113, 173, 174, 177, 249, 261, 380, 442
İrlanda, 23, 111, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 315, 435, 439, 440
İsa, 50, 107, 130, 174, 183, 188, 190, 220, 300, 327, 333, 421
İsa Kanalı, 50
İskandinavya, 222
İskenderiye, 37, 79, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 267, 352, 436
İskenderiye Feneri, 161, 436
İskoçya, 23, 129, 439, 441
İslam, 47, 52, 81, 164, 167, 417
İspanya, 23, 47, 143, 146, 176, 207, 217, 220, 221, 222, 223, 239, 240, 241, 285, 352, 379, 442
İsrail Devleti, 191
İstanbul, 4, 48, 61, 171, 174, 176, 177, 178, 180, 208, 326, 353, 379, 403, 423, 436
İstanbul Üniversitesi, 4, 180
İsviçre, 23, 27, 207, 208, 439, 440
İşaya, 186
İtalya, 4, 23, 79, 113, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 155, 187, 189, 222, 230, 269, 271, 272, 294, 300, 309, 323, 330, 333, 340, 405, 406, 407, 439, 440, 441, 442, 443, 444
İtalya Krallığı, 269

J

Jacques Balsan, 345
Jacques-Louis de Bougrenet de La Tocnaye, 116
Jakob de Keyzer, 59, 135
James, I., 219

James Bond, 157, 320
 James Farrell, 97
 James Fenimore Cooper, 272, 442
 James Laird Patterson, 41, 104, 167, 439
 Jan Hus, 305
 Jan Morris, 433, 444
 Japonya, 58, 361, 387, 389, 390, 391, 393, 394, 396, 397, 441, 444
 Jasper Danckaerts, 281, 442
 Jean Chesneau, 177, 441
 Johann von Goethe, 407
 John Audubon, 359, 443
 John Bell, 61, 440
 John Bull, 118
 John Evelyn, 406, 444
 John Maccallum Scott, 264
 John Murray, III., 27
 John Ruskin, 410, 444
 John Saris, 389, 444
 John Walter, 91, 286, 440
 John White, 315, 371, 443
 Jo Khang Tapınağı, 199
 Jozef Hilel Borensztajn, 29, 439
 Jules Verne, 98
 Julianus, 17
 Jüpiter, 40, 325, 329

K

Kâbe, 227, 230, 232, 233, 234, 353, 436
 Kabil, 353
 Kahire, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 103, 104, 106, 174, 186, 229, 230, 231, 232, 435
 Kaliforniya, 359
 Kalküta, 94
 Kandiye, 407
 Kanigil, 354
 Kanton, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 153, 154, 262, 287, 391, 435
 Kapri Adası, 271
 Karaçi, 267
 Kara Ölüm, 103
 Kara Şahin Hanı, 410
 Karl, IV., 305, 308
 Karlskirche, 424
 Karntnerstrasse, 423
 Kastilya, 176, 223, 351, 403, 404
 Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 161

Kefisos, 38
 Kelâm, 51
 Kenan, 174
 Kentucky, 92
 Keramikos Mahallesi, 36
 Keramus, 36
 Kerh, 48, 50
 Kerkstraat, 30
 Kernevek [Cornwall], 24
 Kesmeşeker Dağı, 321
 Kible, 233
 Kırım, 249
 Kış Sarayı, 321, 339, 345, 346, 422
 Kızıl Ordu, 69, 195
 Kibele Denizi, 28
 Kireneli Synesios, 37, 439
 Kitâb-ı Mukaddes, 17, 47, 174, 188
 Knossos, 18
 Kohik, 353, 354
 Kojimachi, 393
 Kolezyum, 230, 327, 331, 334
 Komünist Devrim, 69
 Konfüçyüs, 363
 Kongre Binası, 429, 433
 Konstantin, 185, 186, 325, 331
 Konstantin Augustus, 325
 Konstantiniyye, 103, 171, 174, 175
 Koromandel, 261
 Königsberg, 25
 Krakov, 97
 Kral Faysal, 53
 Kralı George Pogiebrachius, 308
 Kraliçe Viktorya, 297, 442
 Kremlin, 247, 250, 253, 255
 Kruşçev, 77
 Kubilay Han, 55, 57, 442
 Kudüs, 17, 37, 104, 175, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 293, 294, 325, 405, 436, 439, 441
 Kudüs Kalesi, 191
 Kume Kunitake, 360, 443
 Kurfürstendamm, 74
 Kurtuba, 176
 Kusem bin Abbas, 353
 Kutsal Topraklar, 37, 106, 190, 191, 293, 405, 439, 440
 Kutsal Yol, 38
 Kuzey Afrika, 79, 82, 104, 117, 161, 164,

176, 220, 229, 380

Küba, 143, 441

Kyoto, 387

Kyushu Adası, 389

L

Ladislaus, 308

Ladoga Gölü, 340

Lakedaimon, 38

Largo do Paço, 318

Lateran Bazilikası, 325

Laurentius Cion, 128

Leningrad, 255, 337, 347

Levant, 15, 161, 171, 441

Lev Troçki, 223, 442

Leydi Mary Wortley Montagu, 418, 444

Lhasa, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 436, 441

Libya, 37

Lido Adası, 411

Likurgus, 38

Linduslu Xenocles, 38

Livorno, 129

Lombardiya, 174

Londra, 4, 19, 37, 62, 95, 115, 116, 130, 139, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 255, 283, 286, 295, 309, 316, 341, 343, 361, 395, 420, 436, 437

Londra Kalesi, 205

Long Island, 281

Lord Byron, 33, 39

Louis Bonaparte, 29

Louis Philippe, 297

Louis Simond, 210, 441

Louvre, 295, 297, 299, 300, 345

Luoyang, 15

Lustgarten, 74

Lutetia, 17, 295

Lübnan, 107

Lüteryen Kilisesi, 71

Lyceum, 35, 37

M

Macaristan, 174, 415, 421

Macar Sarayı, 417

Machu Picchu, 18

Madrid, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 436

Madrid Müzesi, 224

Malabar, 261, 263, 264, 267

Malabar Tepesi, 263, 264, 267

Malay Yarımadası, 264

Mali, 377

Mandarin, 58

Manhattan Adası, 279, 291

Mansûr, 45, 50

Manzanares Nehri, 223

Mao Zedong, 55

Marco Polo, 17, 57, 439

Maria Graham, 316, 443

Marie Anne de Bovet, 120, 440

Marie Antoinette, 296, 297

Marie Stopes, 394, 444

Marimba, 244

Mark Twain, 298, 373, 442, 443

Marlborough Dükü, IX., 345

Marquis de Custine, 252, 343, 442

Mars Meydanı, 325

Mary Crawford Fraser, 393, 444

Mary McCarthy, 130, 441

Mary Shelley, 72, 440

Matthew Perry, 387

Mâverâünnehir, 349

Maximillian, II., 308

Max Jacob, 302

Medina del Campo, 404

Medine, 229, 235, 442

Medya, 47, 174

Meiji Restorasyonu, 360

Mekke, 96, 169, 186, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 436, 442

Meksika-Amerika Savaşı, 357

Meksika Devrimi, 237

Meksika Körfezi, 361

Melbourne, 369

Memlûk Devleti, 103

Mensa Süleyman, 379

Merrüzzahrân, 229

Mescid-i Harâm, 229

Mesih, 185, 186, 188

Messinalı Dikearhos, 35

Metropolitan Kilisesi, 341

Mexico, 146, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 436

Mezopotamya, 15, 45, 48, 53, 174

M. Fauvel, 38

Mısır, 36, 37, 41, 42, 79, 83, 85, 103, 104,
161, 163, 165, 166, 174, 325, 339, 404,
435, 439, 440, 441
Michel de Montaigne, 125, 328, 440
Michelozzo, 130
Michigan Bulvarı, 91, 97, 435
Mikado, 391
Mikelandjelo, 125, 127
Milli Havalimanı, 433
Miltiades, 42
Minas Gerais, 317
Minerva, 38
Mirza Hamamı, 353
Mississippi, 359
Mohenco-daro, 15
Molda Nehri, 307
Mole, 273
Montezuma, 241, 242
Montmartre, 301, 302
Moskova, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254,
255, 256, 343, 436, 442, 443
Moskova Kalesi, 249
Moskova Knezliği, 247
Moskova Nehri, 247, 250, 251
Mu'cemü'l-Büldân, 48
Mumbai, 259, 436
Munichium, 42
Murdoch Caddesi, 375
Musa (peygamber), 104, 186, 434
Mussolini, 276
Müstansırıyye Medresesi, 51

N

Nagasaki, 393
Nankin, 60
Napoli, 269, 271, 273, 274, 275, 276, 316,
436, 442
Napolyon, 21, 37, 71, 72, 73, 79, 117, 166,
190, 210, 212, 247, 251, 253, 297, 434
Napolyon, III., 297
Napolyon Savaşları, 21, 210
Nasır Hüsrev, 81, 186, 440
Nathaniel Wraxall, 339
Navarra, 47
Nelson, 118
Nero, 326
Neva Nehri, 337, 339, 340
Neville Chamberlain, 305

New Amsterdam, 279, 291
New England, 94
New Harlem, 282
New Orleans, 359
New York, 19, 62, 74, 92, 93, 129, 130, 220,
279, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288,
289, 291, 330, 359, 361, 365, 429, 434,
436, 437, 442
Nieuw Markt, 24
Nijer Nehri, 379
Nil Nehri, 161
Noel, 154, 255, 266, 330, 359, 360, 420, 421
Normandiya, 83
Norman hükümrânlığı, 164
Norman Lewis, 275, 442
Norveç, 25, 342
Notre-Dame Katedrali, 298

O - Ö

Oakland, 365
Odeum, 36
Olimpos, 35
On Emir, 325
Opera Binası, 369
Oranienburg Kapısı, 73
Orta Asya, 48, 137, 174, 340, 417
Orta Doğu, 23, 47, 48, 50, 79, 82, 113, 161,
163, 173, 174, 178, 323, 417
Oscar Wilde, 4, 332, 443
Osmanlı, 33, 39, 79, 161, 166, 167, 171,
177, 178, 179, 351, 417
Otuz Yıl Savaşı, 305
Oxiana Yolu, 439
Özbek Han, 174
Özbekistan, 349, 353
Özgürlük Heykeli, 279, 291, 436

P

Palais de la Justice, 297
Palais de l'Industrie, 297
Palazzo Guicciardini, 130
Panama, 361, 365
Papa Aziz Gregorius, 327
Papa III. Leo, 332
Papa Silvester, 325
Paris, 17, 38, 62, 96, 126, 130, 192, 211,
213, 243, 289, 291, 293, 294, 295, 296,

297, 299, 300, 301, 302, 328, 329, 330,
361, 373, 397, 420, 421, 433, 436
Parlamento, 114, 116, 205, 422
Pasifik, 361
Paskalya Bayramı, 332
Patrick Leigh Fermor, 423, 444
Pausanias, 36, 439
Pavel Kalesi, 224
Pavlus, 101, 105, 106, 326
Peçenekeli, 174
Peisistratus, 36
Pekin, 55, 60, 62, 64, 65, 133, 135, 139, 158,
293, 321, 435, 440
Penteli Dağı, 42
Percy Bysshe Shelley, 409
Perikles, 36, 38
Pero Tafur, 176, 326, 403, 441
Peter de Goyer, 59, 135, 440
Peter Fleming, 320, 443
Peter Mundy, 24, 439
Peter Sluyter, 281, 442
Petrograd, 255, 337
Petrus, 127, 186, 325, 326, 327, 330
Phalerum, 42
Pharos Adası, 163
Philadelphia, 282, 361
Philip, II., 217, 222
Philip, III., 223
Philip, IV., 293
Philip Augustus, 295
Phoenix Park, 116, 118
Piazza, 167, 330, 409, 412, 435
Piazza San Marco, 409
Picasso, 301, 302, 303
Pierre Charles L'Enfant, 427
Pietro Casola, 187, 405, 441
Pinto Japon, 58
Pire, 41, 42
Pisano, 126
Pitti Sarayı, 130
Place de la Concorde, 297, 330
Polo Field, 366
Polonya, 23, 30, 308, 439
Polybotes, 36
Pompey Sütunu, 168
Ponte Molle, 330
Ponte Vecchio, 130
Pont Neuf, 294

Pontormo, 130
Popelii, 308
Por Santa Maria, 130
Porta del Popolo, 330
Portekiz, 58, 261, 263, 313, 315
Port Jackson, 369, 371
Port Sudan, 267
Poseidium, 164
Poseidon, 36
Potala Sarayı, 195
Potomac Nehri, 429, 432
Potsdam, 71, 430
Potsdamer Platz, 76
Prado, 217, 220, 221
Prag, 249, 305, 307, 308, 309, 310, 436
Praksiteles, 36
Prens Albert, 297
Prens Metternich, 421
Prens Orlov, 340
Prokonsül, 37
Propylaeum, 72
Propylon, 42
Prusya, 21, 69, 318, 430, 439, 443
Prusya Prensi Adalbert, 318, 443

R

Rabban Bar Sauma, 17, 293, 442
Ramazan Bayramı, 47
Raspahane [Rasphuis], 27
R. B. Paul, 342, 443
Regent Street, 205, 212
Rembrandt, 21, 25, 27, 114
Ren, 28, 439
Renan, 422
Rene Caillie, 380, 437, 443
Rialto, 409
Richard Burton, 106, 233, 442
Richard Ford, 220, 442
Richard Lassels, 126, 440
Richard Wynn, 219, 442
Rio de Janeiro, 145, 313, 315, 316, 437
Robert Byron, 52, 439
Robert Ker Porter, 340, 443
Robespierre, 117
Rockefeller, 98
Rodos, 188
Roma, 16, 17, 19, 33, 36, 38, 42, 77, 101,

105, 127, 129, 130, 161, 171, 173, 183,
197, 205, 217, 230, 239, 269, 275, 293,
305, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330,
331, 332, 333, 334, 379, 380, 401, 403,
415, 437, 441, 443
Romulus Meydanı, 331
Route de l'Imperatrice, 297
Rönesans, 47, 163, 407
Rua Fresca, 318
Rudolf, II., 308
Rudyard Kipling, 94, 440
Rue de Rivoli, 297, 299
Rugby, 202
Rundel, 420
Rusya, 24, 62, 71, 77, 145, 174, 247, 251,
252, 254, 255, 256, 337, 339, 340, 342,
343, 344, 345, 346, 347, 352, 421, 440,
442, 443
Ruy de Gonzalez Clavijo, 351

S - Ş

Sacramento, 359
Sahra Çölü, 224, 381
Sainte-Chapelle, 298
Saint Elmo Kalesi, 273
Saint Paul, 317
Saint Petersburg, 437, 440
Sakkara, 86
Salamanca, 239
Salamis, 42
Salt Lake, 94
Sam Selvon, 214
Samuel Ireland, 26, 27, 439
Samuel Young, 129, 441
San Felice Kilisesi, 130
San Francisco, 94, 298, 357, 359, 361, 362,
363, 365, 366, 369, 437
San Giorgio Maggiore Adası, 408
San Lorenzo Kilisesi, 125
San Sebastian, 224
Santa Felicita Kilisesi, 130
Sarf-Nahiv, 51
Sâsânilere, 53
Schutz Staffel, 75
Sefarad, 174
Seine, 295
Seine Nehri, 295

Selâhaddin Eyyûbî, 79
Selçuklu, 47
Selevkoslara, 53
Semerkant, 48, 349, 351, 352, 353, 354, 437
Senato, 430, 434
Senkuri Camisi, 383
Sen Nehri, 17
Septimus Severus, 331
Sevilla, 239, 240, 351, 404
Seylan, 316
Sezar, 167, 294, 325, 326, 329
Shinagawa, 392
Sibirya, 62
Sicilya, 164, 269, 274
Sicilya Krallığı, 269
Silikon Vadisi, 357
Simone de Beauvoir, 139, 287, 441, 442
Sina Yarımadası, 192
Sirenayka, 37
Sivastopol Savaşı, 372
Skiron, 36
Societe de Geographie, 380
Sofokles, 42
Sokrates, 42
Solon, 38
Somerset, 214, 294
Songhay İmparatorluğu, 377
Sorbonne, 295
Sovyetler Birliği, 69, 254, 337, 346
Sparta, 38
Special Operations Executive (SOE), 423
Stalin, 77
Staten Island, 282
Steven Runciman, 180, 441
Strabon, 17, 163, 441
Sultan IV. Mehmed, 417
Sultan Kalavun türbesi, 83
Sultan Muhteşem Süleyman, 177
Sultan Selim, 178
Sunday Times, 157
Suriye, 41, 81, 101, 104, 106, 108, 439, 440
Suriye İç Savaşı, 101
Surunga, 389
Suudi Arabistan, 227
Sümer, 15
Sümerlere, 53

Sünnet, 51
Süveyş Kanalı, 161, 259
Sydney, 315, 369, 371, 372, 373, 374, 375,
420, 437
Sydney Limanı, 371, 372, 374
Syra, 41
Şam, 15, 16, 101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 253, 352, 435
Şamlı Aziz Yahya Katedrali, 105
Şangay, 65, 133, 136, 139, 148, 158, 361
Şangay Tiyatrosu, 148
Şekspir, 205, 207
Şili, 316

T

Tac Mahal, 200
Tahran, 53
Taine, 213, 333
Talmut, 192
Ta Nehri, 135
Tang Hanedanı, 173
Tasso, 408
Taşozlu Polygnotus, 37
Tataristan, 352
Tegaza, 379
Temsilciler Meclisi, 301, 430
Tenochtitlan, 237, 239, 241
Tesslis Kilisesi, 92, 286
Tevrat, 48
Texas, 359
Texel, 25
Thames, 205, 340
Theater am Schiffbauerdamm, 76
Themistokles, 42
Theodore Dwight, 431, 444
Theseus, 36, 42
Theseus Tapınağı, 42
The Times, 91, 320
Tholos, 36
Thomas Coryat, 294, 442
Thomas Jefferson Hogg, 409, 444
Thomas Manning, 197, 441
Thomas Platter, 207, 441
Thomas Wolfe, 73, 440
Tibet, 48, 195, 198, 199, 200, 201, 441
Tibet Seferi, 199
Tientsin, 64

Tiergarten, 74
Tiergartenviertel, 76
Timbuktu, 377, 379, 380, 381, 382, 383,
384, 437
Timur, 349, 351, 352, 353, 437
Titian, 115
Titus, 325, 331
Tokaido, 390
Tokugawa Ieyasu, 387
Tokyo, 387, 391, 393, 395, 397, 398, 437
Toledo, 274
Tonkin, 63
Torgarma, 47
Torre del Campo, 404
Toskana, 123, 125
T. Q. (Samuel Young), 129, 273
Tres Zapotes, 15
Trincomalee, 316
Trinity College, 114
Truva, 17, 325
Tsukiji, 395
Tuna, 415, 418
Türkiye, 23, 50, 171, 178, 352, 418, 439

U - Ü

Uluğ Bey Mirza, 353, 354
Ume Yashiki, 390
Union Square, 364
Unter den Linden, 74, 75
Ur, 15, 53
Usfân, 229
Ürdün, 183, 192

V

Vaftizhane, 126, 127
Val Longo, 317
Van Campen, 29
Van Dyck, 27
Varşova, 422
Varthemalı Ludovico, 230, 442
Vasari, 127
Vatikan, 72, 325, 326, 328, 332, 334
Venedik, 28, 57, 126, 231, 241, 328, 331,
394, 401, 403, 405, 406, 407, 408, 410,
411, 412, 437, 444
Veneto, 401

Venezuela, 340
Vera Cruz, 145
Via Guicciardini, 130
Via Ostiensis, 326
Via Veneto, 334
Vietnam, 63
Vivant Denon, 79, 166, 441
Viyana, 118, 309, 415, 417, 418, 419, 420,
421, 422, 423, 424, 437, 444
Vltava Nehri, 305
V. S. Naipaul, 265, 442
V. Şarlken, 127, 239

W

Wabash Bulvarı, 91
Warmoesstraat Caddesi, 23
Washington D. C., 427, 429, 433, 437, 444
Watergate Skandalı, 433
Waterloo Köprüsü, 213
Waterloo Savaşı, 72
Weimar Cumhuriyeti, 69
Wenceslaus, 308
West End, 205, 213
Western Union, 289
Westminster, 41, 104, 114, 167, 205
Whitehall, 205
Wilhelm Friedrich, III., 318
Wilhelmstrasse, 75
William, I., 205
William Beckford, 271, 442
William Cullen Bryant, 220, 442
William Francklin, 261, 442
Woolloomooloo, 373

X

Xia Qinggao, 209, 441
XVI. Louis, 296, 297
XV. Louis, 345

Y

Yahuda İşkariyot, 186, 220, 333
Yahudiye, 183, 185, 190
Yahya, 4, 107, 250, 325
Yâkût el-Hamevî, 48
Yarımada Savaşı, 220
Yedo, 387, 390, 391, 392, 393
Yehoşafat Vadisi, 188
Yeni Ahit, 128, 190, 220, 285
Yeni Anlaşma, 96
Yeni Güney Galler, 315, 369, 372, 375, 443
Yeni Kahire, 81, 82
Yeni Zelanda, 93, 443
Yokohama, 361, 387, 391
Youzhou, 55
Yuan hanedanı, 55
Yuhanna, 186, 325
Yunanistan, 33, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 104,
113, 177, 190, 325, 397, 439
Yuşa (peygamber), 17

Z

Zafer Arabası, 72
Zehre Ovası, 187
Zemzem, 232, 234
Zephyrus, 38
Zeughaus, 77
Zeus Tapınağı, 35
Zeytin Dağı, 186, 188
Zhao Rugua, 165, 441
Zhongdu, 55
Zion Dağı, 187, 188
Zocalo, 243
Zuider Zee, 28
Zülhuleyfe Camisi, 229

